

# ceride

Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies

Cilt/Volume 2 • Aralık/December 2024 • No. 2





# ceride

Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/*Journal of Ego-Document Studies*

Cilt/*Volume* 2 • Aralık/*December* 2024 • No. 2

Bu dergi,  
İstanbul Medeniyet Üniversitesi  
Ben-Anlatıları Uygulama ve  
Araştırma Merkezi'nin (BAMER) yayınıdır.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

**Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi****Ceride: Journal of Ego-Document Studies**

Cilt 2: Sayı 2 – Aralık 2024

Volume 2: Issue 2 – December 2024

ISSN: 3023-4425

e-ISSN: 3062-1771

**Editör/Editor-in-Chief**

Selim Karahasanoğlu,

selim.karahasanoglu@medeniyet.edu.tr

**Editör Yardımcısı/Associate Editor**

Semra Çörekçi, semra.corekci@medeniyet.edu.tr

**Editör Asistanı/Assistant Editor**

Gülşen Yakar, gulsen.yakar@medeniyet.edu.tr

**Kitabiyat Editörü/Book Review Editor**

Özlem Özdemir Kumbur, 17340505007@ismu.edu.tr

**İngilizce Dil Editörü/English Language Editor**

Brandon D. Johnson, b.d.johnson@rug.nl

**Türkçe Dil Editörü/Turkish Language Editor**

Mine Karataş, minekaratas@ismu.edu.tr

**Teknik İletişim/Technical Contact**

Emre Eken, 19340502007@ismu.edu.tr

**Sosyal Medya Editörü/Social Media Editor**

Canan Torlak Emir, canantorlakemir@gmail.com

**Yayın Kurulu/Editorial Board**

M. Yılmaz Akbulut, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi • Elmin Aliyev, İstanbul Medeniyet Üniversitesi • Sami Arslan, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi • Elif Sezer Aydın, Sabancı Üniversitesi • Yüksel Çelik, Marmara Üniversitesi • Aslı Çiftçi, İzmir Ekonomi Üniversitesi • Rudolf Dekker, Universiteit Amsterdam • Suraiya Farooqi, İbn Haldun Üniversitesi • İhsan Fazlıoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi • Barbara Kellner-Heinkele, Freie Universität Berlin • Cemal Kafadar, Harvard University • Sigurður Gylfi Magnússon, University of Iceland • Sylvie Moret Petrin, University of Lausanne • Danièle Tosato-Rigo, University of Lausanne • François-Joseph Ruggiu, CNRS • Dana Sajdi, Boston College • Liz Stanley, Edinburgh University • Derin Terzioğlu, Boğaziçi Üniversitesi • Kadir Turgut, İstanbul Üniversitesi • Sadık Yazar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi • Yurt Zaretsky, HSE University

**Tasarım/Designer**

Kadir Abbas, kadir.abbas@gmail.com

**Kapak Resmi/Cover Image**

Vatikan Apostolik Kütüphanesi, Vaticano Arabo 368, vr. 19a.

Vatican City, Bibliotheca Apostolica, Vaticano Arabo 368, f. 19r.

**İletişim/Contact****Adres/Address**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Güney Kampüsü, D-100  
Karayolu, No: 98, Dumlupınar, Kadıköy/İstanbul, +90 216 280  
33 33, ceride@medeniyet.edu.tr

İstanbul Medeniyet University, South Campus, D-100  
Karayolu, No: 98, Dumlupınar, Kadıköy/İstanbul, Turkey, +90  
216 280 33 33, ceride@medeniyet.edu.tr

Sertifika No: 51797

Web: <https://ceride.medeniyet.edu.tr>**Sosyal Medya/Social Media**X: <https://x.com/Ceridergi>Facebook: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100094350108197>Instagram: <https://www.instagram.com/ceride.dergi/>Linkedin: <https://www.linkedin.com/company/97864509/admin/feed/posts/>Sipariş/Order: <https://ceride.medeniyet.edu.tr/tr>

Bu dergi Modern Language Association International  
Bibliography indeksinde taranmaktadır.



Bu sayının dizgi ve basım masrafları,  
Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından  
üstlenilmiştir.

*Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi*'ndeki makaleler,  
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0  
International (CC BY-NC 4.0) lisansı koşullarına uygun olarak  
yayınlanır ve Libre açık erişimlidir.  
Articles in *Ceride: Journal of Ego-Document Studies* are  
published under the terms of the Creative Commons  
Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC  
4.0) license and are Libre open access.

**Baskı ve Cilt/Printing and Binding**

Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 Küçükçekmece/İstanbul/Türkiye

Tel.: +90 212 463 71 25 • Faks: +90 212 465 30 83

[www.optimumbasim.com](http://www.optimumbasim.com) • Sertifika No: 41707

# İçindekiler/Contents

vii Editör'den  
SELİM KARAHASANOĞLU

xxx From the Editor  
SELİM KARAHASANOĞLU / Çeviri-Translated by: AYŞE KAPLAN

---

## 1 Araştırma Makalesi/ Research Article

---

1 The *Seyahatname* as a First-Person Narrative  
Bir Birinci Ağzıdan Anlatı Olarak *Seyahatname*  
SURAIYA FAROQHI

32 Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Külliyyatında Otobiyografik Anlatılar  
Autobiographical Narratives in the *al-Saqâ'iq al-Nu'mâniyya* Corpus  
YASEMİN BEYAZIT

66 18. Yüzyıl 'Erbâb-ı Merak Mecmuaları' ve Osmanlı Mecmua Yazarlığında  
Dönüşüm  
'Miscellanies of Connoisseurs' and the Transformation of Ottoman  
Mecmua Writing in the 18th Century  
ELİF SEZER-AYDINLI

89 19. Yüzyılda Osmanlı Elitine Mensup Bir Kadının Hayatından İzlenimler:  
Emine Melek Hanım (1814-1873)  
Impressions of the Life of a Nineteenth Century Ottoman Elite Woman:  
Emine Melek Hanım (1814-1873)  
ANIL GÖÇ

---

## 116 Çeviri/Translation

---

- 116 Uzun Süren Karmaşaların Kısa Bir Anlatısı: Şeyh Bedreddin, Abdurrahman el-Bistâmî ve Onun *Durratu tâci'r-resâ'il*  
A Short Account of Long Entanglements: Şeyh Bedreddin, 'Abdurrahman al-Bistami, and His *Durrat taj al-rasâ'il*  
CORNELL H. FLEISCHER

---

## 123 Kitabiyat/Book Reviews

---

- 123 Early Modern French Autobiography  
GÜNEŞ IŞIKSEL
- 130 Osmanlı'da Aşk  
EBRU ONAY
- 137 V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları  
HÜSNIYE KOÇ

---

## 143 Konferans Raporu/Conference Report

---

- 143 Üçüncü Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Toplantısı Raporu  
Report on the Third Ottoman Ego-Documents Meeting  
EMRE EKEN
- 159 Report on the Third Meeting of the "Ottoman Ego Documents:  
OLBA 2024, Skopje"  
Üçüncü "Osmanlı Ben-Anlatıları Sempozyumu: OLBA 2024,  
Üsküp" Raporu  
GÜLŞEN YAKAR

---

**174 Arşivden Bir Ben-Anlatısı/An Ego-Document from the Ottoman Archives**

---

174 Evliliğinde Çektiği Eziyetleri Dile Getiren Vezir Ahmed Paşa'nın Kızı  
Emetullah'ın Boşanma Talebiyle Kaleme Aldığı Arzuhal  
KEMAL GURULKAN (haz.)

177 Mahmud Paşaoğlu Hazretlerinin  
Sekban Beylerinden Olan İzvornik Kal'ası'ndan Çelopekli Şa'ban'a  
Validesinden Gelen Mektub  
TALHA MURAT (haz.)

181 Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın (ö. 1817) Zevcesi Ayşe Hanım'ın (ö. 1812)  
Paşa'ya Mektubu  
ABDURRAHMAN AKDAĞ (haz.)



# Editör'den

## SELİM KARAHASANOĞLU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü  
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History

(selim.karahasanoglu@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-6112-730X

Karahasanoğlu, Selim. "Editör'den." *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp vii/xxix.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073380

İşbu [1]259 senesi mâh-ı Şa'bân-ı şerîfin 12'nci, Ağustos'un 24'üncü günü oğlum  
Yusuf Râif dünyaya kadem bastı. Allah-ı azîmü'ş-şân ömrünü tavîl ve aklını  
müzdâd-ı kesîr idüp ulemâ-i âmilînden fukarâ-yı sâbirînden ağniyâ-i şâkirînden eyleye.  
Fî 24 Ağustos sene [1]259/12 Ş[a'bân] sene [1]259 [7 Eylül 1843].

[12]61 senesi Mart'ının 28. günü oğlum Osman Câmi Efendi dünyaya kadem bastı.  
Mevlâ-yı müteal ömrünü mezîd ve aklını kesîr idüp ulemâ-i âmilînden fukarâ-yı  
sâbirînden ağniyâ-i şâkirînden eyleye.  
Fî 28 Mart sene 1261 [9 Nisan 1845].

1265 senesi şehr-i Rebiülâhîrin 23. gecesi ki, sebt gecesi saat sekizde kızım  
Fâtıma Ganîme dünyaya kadem bastı. Allah-ı azîmü'ş-şân hazretleri ömrünü  
mezîd ve aklını kesîr iderek erzâk-ı ganîmet ile müşerref eyleye.  
Martın beşinci gecesidir. Sene [1]265 [17 Mart 1849].<sup>1</sup>

Babam Hüseyin Baykara Karahasanoğlu'nu 2007'de kaybettiğimizde; kah-  
verengi, meşin, şifreli çantasını açtım. Çantada babam ve ailemiz için önem-  
li bazı resmi evrak vardı. Şaşırtıcı biçimde, içerisinde küçük bir de kağıt

1 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, vr. 81a.

Tübingen Üniversitesi'ndeki 300'e yakın Türkçe yazma üzerinde çalışmamı kolaylaştıran, bu do-  
ğum kayıtlarına da erişmemi sağlayan kütüphanenin Doğu yazmaları bölümü sorumlusu Timo Block-  
sdorf'a teşekkür ederim.

buldum. Babam, kağıtta çok sevdiğim babaannemin 1985'teki ölümünü ve toprağa verilmesini *ay, gün ve saat* vererek kayda geçirmişti: "Annenin ölümü: 29 Ekim 1985, sabah 5'te. 1 Kasım 1985 Cuma, toprağa verildi." Babam hatıralarını yazmadı, günlük de tutmadı; ancak annesinin ölümünü bir kağıt parçasına not etmiş ve bu kağıdı belli ki en az resmi evrak kadar önemsediyğinden tam 22 sene saklamıştı. Büyüklerin ölümünden sonra çantalarını, sandıklarını karıştırmak bana has değildir! Gündüz Vassaf da çocukluk anılarını anlattığı kitabında, dedesinin sandığını karıştırdığından bahsediyor: "Annem öldükten sonra Levent'te, Çalıkluşu Sokağı'ndaki evimizin çatı katında Filibe doğumlu dedem Ali Vassaf Efendi'den kalma sandıkta, kırmızı kurdeleyle sarı bir tomar aşk mektubu buldum."<sup>2</sup>

Epigrafa aldığım doğum kayıtları, Almanya'nın köklü üniversitelerinden ve kütüphanelerinden birine ev sahipliği yapan Tübingen şehrinde karşıma çıkan 19. yüzyıl Osmanlı Balkanlarından bir sima Ali Yazıcı'ya ait mecmua-nın içerisinde küçük küçük kayıtlar; ancak benim için (besbelli ki Ali Yazıcı için de) anlamlı; zira kağıda ulaşımın pek kolay olmadığı dönemlerden bahsediyoruz. Gelimli gidimli dünyada, insanların değer verdikleri hadiseleri yahut kıymetlilerinin bu dünyaya gelişlerini ve gidişlerini kaydetmeye çabaladıkları açıktır. Kişinin doğduğunun (ve de öldüğünün) bilgisi bir yönüyle teknik ve resmîdir, bir yönüyle de duygusal ve kişisel. Yazma eserlerde karşılaştıklarımız, bu ikinci kategoriye yerleştirilmelidir. Yanı sıra, Osmanlı Arşivi'nde de doğum kayıtları bulunmaktadır. TÜBİTAK proje grubumuzla, arşivdeki doğum kaydı konulu belgelerin birer ben-anlatısı olup olmadığını tartışıyoruz. Zira arşivdeki bu belgeleri hazırlamakta olduğumuz ben-anlatıları envanterine alıp almamak noktasında karara varmaya çalışıyoruz. Osmanlı Arşivi'ndeki doğum kayıtları ile yazma eserlerin üzerindeki, oluşturulma biçimleri/imkanları bakımından da ifade ettikleri bakımından da farklı manalara gelmektedir, kanaatimce. Arşiv kaydında, "oğlum oldu, ismini falanca tesmiye ettim" demektedir padişah, örneğin. Somut bir örnek olarak, Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) aşağıdaki beyaz üzerine hatt-ı hümayununda, sadece üç ay yaşayabilecek olan oğlu Şehzade İbrahim'in 1721 başında dünyaya gelişini tam saatini de vererek müjdeleyen ifadelerine bakalım:

---

2 Gündüz Vassaf, *Çocukluğumla Buluşmalar: Leventnâme* (İstanbul: İletişim, 2024), 21.

Benim Vezîrim,

Bugün saât dokuzda bir şehzâde-i civânbahtım dünyâyâ kadem basdı. İsm-i hümâyûnun İbrahim tesmiye eyledim.

Hak celle ve alâ mübârek eyleyip cümlemize dünyevî ve uhrevî murâd-ı maksûdumuza nâil eyleye. Âmin. Bi-hürmet-i Seyyidi'l-mürselîn. Mehterhâ-ne çalınmak ve toplar atılmak üzere bu saât tenbîh edesin.<sup>3</sup>

Belgenin içeriğindeki kişiselliği ve düpedüz bir ben-anlatısı olduğunu yadsıyor değilim; ancak böylesine bir belgedeki doğum bildirimi pekala siyasi bir anlam da içerebilir. Bu anlamda, bu bilgi teknik ve resmîdir de. Zira oğlan çocuk doğumunun yani bir şehzadenin dünyaya gelmesinin hanedanın devamı gibi meselelerle de bağı vardır. 51 çocuklu da (18'i erkek) olsa, çocuklarının önemli kısmı küçükken vefat eden III. Ahmed için bile böyle bir risk vardı. Toparlayacaksak, bahis konusu şehzade doğumu olduğunda, analık-babalık-evlatlık içerimlerinin ötesinde; doğum bildirimi/kaydı/belgesi, bir devlet meselesine de dönüşebilir. Bununla beraber, kızı ya da oğlu dünyaya gelen sıradan birinin, elinde sahip olduğu bir ya da birkaç kitabın boş sayfasına duygularını dökmesi başka bir kategoridir. Aynı şekilde, padişahın oğlunun sözgelimi sünnetini konu alan bir belge de kişisellik barındırmasının ötesinde yoğun bir bürokrasi, teşrifat, seremoni de gerektirdiğinden ağır ve tantanalı bir resmi devlet törenini de yansıtabilir. Sıradan bir Osmanlı içinse sünnet organizasyonu büyük oranda bireysel ve kişiseldir.

## 1. Almanya Araştırma Seyahatimden Notlar

Üçüncü sayımızda Münih, Gotha ve Berlin araştırma seyahatlerimin neticelerini paylaşmıştım.<sup>4</sup> Bu sayımızda ise yine Almanya kütüphanelerinde devam eden araştırmalarım esnasında karşıma çıkan kişisel anlatılarla yazımı açıyor, üçüncü sayıda kaldığımız yerden, Almanya araştırma seyahatlerimin neticelerini paylaşmaya devam ediyorum. Bu kez esas olarak Tübingen'de-

3 BOA, AE. SAMD. III, 225/21732. Belgeye dikkatimi çeken de, transkripsiyonu yapan da Kemal Gurulkan'dır. 8 Ocak 1721'de doğan şehzade İbrahim, aynı senenin 5 Nisan'ında hayatını kaybetmiştir. Bkz. Şaduman Tuncer, *Sultan III. Ahmed: Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti* (İstanbul: Timaş Akademi, 2023), 403. Çocukların tam listesi için bkz. 398-404. Burada yer verdiğim hatta atfı ve kısmi transkripsiyon için bkz. Tuncer, *Sultan III. Ahmed*, 407.

4 Selim Karahasanoğlu, "Editör'den," *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies* 2, 1 (2024): ix-xxi. Münih araştırma seyahatim müddetince, evimde hissetmeme yardım eden Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mehmet Hacısalıhoğlu'na teşekkür ederim.

ki bulgularımı paylaşacak ve Berlin'de karşılaştığım Sıdkî Emetullah Hatun'a (ö. 1115/1703) ait bir tarih düşürme ile tamamlayacağım. Tübingen seyahatimin en dikkat çekici bulgularından biri, epigrafa içerisinde üç çocuğunun doğum kaydını aldığım Ali Yazıcı'ya ait bu mecmuadır. Ali Yazıcı'da rastladığımız kayıtlar, bildiğimiz ceride formatına<sup>5</sup> işaret etmektedir. Bu kayıtların hacmi daha fazla olsaydı, Ali Yazıcı'nın ceridesi/günlüğü ile karşı karşıyayız diyebilirdik. Şimdi bu mecmuaya biraz daha yakından bakalım.

### 1.1. Tübingen'de Ali Yazıcı'ya Ait Mecmua:

Bahse konu eser bir şiir mecmuasıdır.<sup>6</sup> Bununla beraber, gazellerin, koşmaların, terciibentlerin yanı sıra, içerisinde Ali Yazıcı'nın evladına ait doğum kayıtlarına, biraderine ilişkin bilgiye, sürgününe, seyahat güzergahına dair detaylara da rastlayışımız eseri bu derginin kapsam alanına sokmaktadır. Notlarından kendisinin bugünkü Yunanistan sınırları içerisinde Serfiçe'den (Servia) olduğu anlaşılmaktadır. Yazmanın sahibi, kimliğini dördüncü varakta şöyle açık etmektedir.

Virmem mecmuamı eller[e]  
Ko ne dirlerse benim çü diyeler

*Lekelerler lekeler korkum odur*  
*Dâmen-i pâkini kir eyleyeler.*<sup>7</sup>

- 5 Elimizde en iyi bildiğimiz standart ceride örnekleri olarak Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi'nin (ö. 1736), Sıdkî Mustafa'nın (ö. 1790-1), İmam Hafız Mehmed Efendi'nin (ö. 1815'ten sonra), Sıdkîzade Mustafa Hamid Efendi'ninkiler (ö. yakl. 1850), sayılabilir. Her bir eser hakkında teferruatlı bilgi için sırasıyla bkz. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013); Madeline C. Zilfi, "Bir Müderrisin Günlüğü: Osmanlı Biyografi Çalışmaları İçin Yeni Bir Kaynak," çev. Selim Karahasanoğlu, *Doğu Batı* 20 (2002): 184-94; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001); Semra Çörekçi, "A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)" (Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022), 137-218.
- 6 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198. Erişim tarihi: 10 Kasım 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII198#p=1>. Katalog kaydında eserin başlığı şiir mecmuası [*Gedichtesammlung*] olarak kaydedilmiştir.
- 7 İtalik beyit, Gelibolulu Mustafa Âlî'dendir (ö. 1600). Bkz. BAHANUR ÖZKAN BAHAR, "Klasik Türk Şiirinde "Pâk-Dâmen" İfadesine Dair Bazı Tespitler," *ESTAD: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, 1 (2023), 233. Özkan Bahar, beyti günümüz Türkçesine şöyle aktarıyor: "Korkum odur ki seni lekelerler ve temiz eteğini kirletirler."

Sâhib ve mâlik, ...

Bâlî Voyvoda Mahallesi'nde, Selîm

Yazıcı zâde Alî Yazıcı'nın

Mecmûasıdır.

17 C. sene 1266 [30 Nisan 1850].

Yazmanın hemen başında, Ali Yazıcı'nın hayatının bir kesitine ilişkin kimi bilgiler ediniyoruz. Bunlar, hayatından sekiz seneyi kapsayan hadiselerdir: Buna göre 1252'de (1837) Mısır'a gitmiştir. Takip eden sene (Ağustos/Eylül 1838) buradan firar yoluyla Girit'e gidip, oradan da Serfiçe'ye döndüğüne göre, Mısır'a olağan bir sebeple gitmiş değildir:

[12]52 senesinde Mısır-ı dâru'n-nasr'a gitmişim. [12]53 senesinde Ağustos'unda Mısır'dan firâr-birle Girid cânibine gelmişim. [12]54 senesinde vatan-ı asliyem olan Serfice'ye gelmişim.<sup>8</sup>



**Harita 1: Mısır'dan Serfiçe'ye Güzergah<sup>9</sup>**

8 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, vr. 1a.

9 Yer verdiğim üç haritayı oluşturan Yunus Uğur'a teşekkür ediyorum.

1254'te Serfiçe'ye geldikten sonra evlilik kısmet olmuştur: "[12]55 senesinde teehhül eylemişim."<sup>10</sup> Dört sene müddetince kaydetmediği bir doğum yoksa ilk bebeği Yusuf Râif'tir.<sup>11</sup> Yusuf Râif, memleketi Serfiçe'de; diğer çocukları Osman Câmî ile Fâtıma Ganîme ise Hama'da dünyaya gelmiştir.

Ali Yazıcı memleketinde uzun kalamaz. Altı sene sonra yine memleketinden uzaklaşmak durumunda kalmış ve Hama'ya gelmiştir. Serfiçe'den niçin ayrılmak durumunda kaldığını bilmiyoruz; ancak belli ki nahoş sebeplerledir. Bir atama münasebetiyle yahut seyahat değildir. Şu kaydından anlaşılıyor ki, Serfiçe eski muhassılı Mustafa Bey istediği için vatanından ayrılmak durumunda kalmaktadır:

[12]60 senesi harmanının 24. Yevm-i Pazarertesi Serfice Muhassıl-ı sâbıkı Mustafa Bey arzusuyla vatan-ı asliyemden huruç, Beriyyetü's-Şâm tarafında Hama şehrine azimet itmişim. Allahu zülcelal hazretleri berren ve bahren selametler ihsan idüp küşad-ı tarik eyleye. Âmîn.

24 Harman sene [1]260/21 Receb sene [1]260 [6 Ağustos 1844].

Ayrılık her sene sebeple olursa olsun, klasik ceride formatında rastladığımız türden güzergah detayları dahi mecmuada verilmektedir. Ali Yazıcı, 1844 yılının 17 Ağustos'unda başladığı seyahatini, Golos-Bülbülce-İzmir-Antalya-Alanya-Kıbrıs-Beyrut-Trablus yoluyla, 22 Eylül'de tamamlayarak, 35 günde Hama'ya ulaşmıştır:

[12]60 senesi Ağustos'un beşinci Cuma ertesi Golos'dan hareket ferdası Pazar günü Bülbülce'ye vâsıl ve sekizinci Salı günü Bülbülce'den hareket olunub, 11. Cuma günü mahruse-i İzmir'e vâsıl ve 15. Salı günü ahşamı İzmir'den hareket, 21. Pazartesi günü Antalya'ya huruc ve 23. Çarşamba günü Antalya'dan hareket 25. Cuma günü ale's-seher Alanya'ya vâsıl ve 27. Pazar günü Alanya'dan hareket-birle, 29. Salı günü bade'z-zuhr Kıbrıs Ceziresi'ne vâsıl ve Eylül'ün ikinci Cumartesi günü Beyrut'a vâsıl, dördüncü Pazartesi hareket beşinci Salı günü Trablus'a vâsıl ve altıncı Çarşamba günü Trablus'dan hareket, onuncu Pazar günü Hama'ya vâsıl olmuşum.

10 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, vr. 1a.

11 Bkz. epigrafta 1 nolu doğum kaydı.



**Harita 2:** Serfiçe'den Hama'ya 35 Günlük Seyahatin Güzergahı,  
© OpenMapTiles © OpenStreetMap contributors

Atama yahut sürgün her ne saikle olursa olsun memleketinden ayrı düşen diğer Osmanlılar gibi Ali Yazıcı'nın da gündemi sevdiklerinden haber almak, onlara haber ulaştırmaktır. Peki iletişim ve ulaşım teknolojilerinin kısıtlı olduğu o günlerde bu haberleşme nasıl gerçekleşecektir? Mektubun memlekete ulaşması için her durakta güvenilir isimlere (ehibbâ) ihtiyaç duyulmaktadır. İşte Ali Yazıcı için bu isimler: Kıbrıs'ta Kahveci Mustafa Ağa, Karantina kâtibi Ali Efendi, mağaza sahibi Kaptan Yanaki; İzmir'de Hacı Şerif Ağa, Giritli Kahveci Bahri Baba; Golos'ta Yakup Ağa. Bu isimleri hatırlardan çıkmaması için mecmuaya not eden Ali Yazıcı, belli ki geliş yolunda her bir durakta onlarla anlaşmış; Hama'ya vardığında mektubunu ulaştırmaları için bu kendileriyle sözleşmiştir.

Tam da Ali Yazıcı'nın mektuplarının Serfiçe'ye ulaştırma kaygısı güttüğü yıllar Osmanlı Devleti'nde posta teşkilatının profesyonelleştiği yıllardır; ancak kendisi haberlerini emanetçiler vasıtasıyla ulaştırma yolunu tercih etmiştir veyahut belki de buna mecbur kalmıştır.<sup>12</sup> Mektuplar büyük oranda deniz yoluyla gidecektir. Bulunduğu bölgeden, yani Beriyyetüşşam'dan yola çıkacak mektup, Kıbrıs, İzmir ve Golos üzerinden Serfiçe'ye ulaşacaktır. Kıbrıs ve İzmir'de bu isimler birden fazladır:

<sup>12</sup> Osmanlı'da deniz yoluyla posta taşımacılığı hususunda bkz. Tanju Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları," *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 17 (2005): 1-17.

Vatan-ı asliyeme Beriyyetüşşam'dan mektûb irsâl ideceğimde, iskelelerde bulunan ehîbbâlara gönderileceğinden hâtırdan ferâmûş olunmamak için heman bu tarafa kayd şud.

Kıbrıs'ta gümrük kurbunda Kahveci Mustafa Ağa'ya,  
Kıbrıs'ta Karantina kâtibi Ali Efendi'ye,  
Kıbrıs'ta gümrük kurbunda Kapudan Yanaki'ye, sâhib-i mağaza,  
İzmir'de Şeytan Çarşısı'nda Kadioğlu Hanı'nda Hacı Şerîf Ağa'ya,  
İzmir'de Bahri Baba'ya Saman İskeleyi'nde kahveci Girdli,  
Golos'ta Yakup Ağa'ya.<sup>13</sup>



**Harita 3:** Beriyyetüşşam'dan Serfiçe'ye Mektup Güzergahı

Bir yerde kardeşi Zekerîyya Efendi ile ilgili bir kayda da rastlıyoruz:

Biraderim Zekerîyya Efendi işbu [12]69 senesi mâh-ı Kânun-ı sanînin 17. günü Manastır'dan Kahire-i Mısır'a râh-ı azimet eyledi.  
17 Kânûn-ı sâni Sene [12]69, eyyâm-ı Salı [29 Ocak 1854].

Bildiğimiz ceride formatı derken kastım tam da bu tür kayıtlardır. Ali Yazıcı'nın notlarının her biri bana da daha önce bildiğimiz Osmanlı günlüklerindeki formatı hatırlatmaktadır. Sıdkî Mustafa, biraderi Manisa'dan yanına geldiğinde aynı şekilde bunu defterine not etmişti: "Biraderim Mağnisa'dan yanıma geldi. Bârî Teâla ilm-i nâfiler ihsan idüb muammer eyleye."<sup>14</sup>

Yine bir yerde günlüklerin vazgeçilmez unsurlarından hava durumu kaydına rastlanmaktadır:

Ve sene-i mübâreke ol günü sefine[ye] kar düştü ve Arabî mâh-ı Rebiülâ-hirin yirmi üçü.

Fî 23 R. sene 69 [3 Şubat 1853].

## 1.2. Tübingen Yazmalarındaki Diğer Kayıtlar:

Tübingen'deki yazmalar doğum kayıtları bakımından zengindir. Ali Yazıcı dışında da muhtelif yazmaların üzerinde, başta yahut sonda, doğum kayıtlarına tesadüf edilmektedir. Müstensihler yahut yazma eserlerin sahipleri ellerine bulunan eserlerin derkenarlarına yahut başlarına ya da sonlarına gâh kendi çocuklarının, yeğenlerinin, gâh tanıdıklarının çocuklarının doğum bilgilerini kaydetmekten geri durmamışlardır. Doğum kayıtlarının düğüldüğü eserler gâh 16. yüzyılın meşhur Devletoğlu *Vikayename*'si, gâh *Koçi Bey Risalesi*, gâh bir çiçek risalesi, gâh *Şerh-i Pend-i Attar* olmuştur.

*Şerh-i Pend-i Attar* üzerindeki doğum kaydı 18. yüzyılın başlarına aittir. Ancak buradaki kayıt, notu düşenin kendi evladına ilişkin değil de bir başkasının çocuğunun doğumuna ait bir kayıt olarak karşımıza çıkıyor: "El-Hac Paşazade Ali Ağa bin Mehmed Ağa'nın kızı dünyaya geldi. Sene [1]115 [1703-4]."<sup>15</sup> O bakımdan kişinin kendi hayatına ilişkin bir gelişme olarak alınmamalıdır. Ancak öyle anlaşıyor ki yazmalar üzerinde, kişilerin çevresindekilere ait doğum vakalarını kayda geçirmeleri dahi bir vakiadır. Bir başka doğum kaydına *Tercüme-i Manzume-i Vikaye-i Devletoğlu* üzerinde rastlarız. Kayıt 18. yüzyılın ikinci yarısında tarihlenmekte olup kaydı düşen kendi kızının doğumunu bildirir: "1180 senesi Saferü'l-hayrının 21. günü kızım Rukıyye dünyaya geldi. Sene 1180 [29 Temmuz 1766]."<sup>16</sup>

14 Zilfi, "Bir Müderrisin Günlüğü," 187.

15 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 56 [*Şerh-i Pend-i Attâr*], vr. 42a. Erişim tarihi: 11 Kasım 2024, <https://doi.org/10.20345/digitue.26127>.

16 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 34 [Yusuf Devletoğlu, *Vikâyename*], vr. 1a. Erişim tarihi: 11 Kasım 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/>

Karşıma çıkan doğum kayıtlarının en uzununu bir çiçek kitabının üzerindedir. *Risale-i Şükufe* ismini taşıyan bir eserde, net saat vererek (akşam namazına yakın, 12'ye 15 dakika kala), oğul Seyyid Mehmed Emin'in doğumu kayda geçmiştir:

Bi mennihî'l-muîn

[1]237 senesi mah-ı Cemaziyelahirin 14. günü

Salatü'l-mağribe karîb, on ikiye onbeş dakika kala, oğlum Seyyid Mehmed Emîn Râtib bi'l-yümni ve's-saâde dünyaya teşrif eylemiştir. Fi 14 C sene 1237 Yevm-i Cuma. [8 Mart 1822]

Cenâb-ı âferînende-i cihân atvel-i ömr ihsân eyleye. Âmin.<sup>17</sup>

Vermek istediğim son doğum kaydı *Koçi Bey Risalesi*'nin ketebe (ferağ) kaydında<sup>18</sup> 19. yüzyılda düşülmüştür. Burada notun sahibi, es-seyyid Mehmed Emîn, yeğeninin doğumunu müjdeler:

1252 senesi Mâh-ı Rebiülevvel'in 17. Perşembe günü, saat 8 kararlarında iken hemşîremiz hanımın bir kızı zuhur eyledi. Rabbim teala hazretleri tûl-i ömr ile muammer eyleye. Amin.

Fî 17 Ra sene [1]252 [2 Temmuz 1836].<sup>19</sup>

Son olarak, doğum kayıtlarından bağımsız olarak, 19. asra ait bir tarik defterinde not sahibi, defteriyle hemhal olduğu günlerde, havanın nasıl olduğundan bizi haberdar etmekte; güneş ışığı az, ortam karanlık diyerek o günlerdeki meteorolojik vaziyeti aktarmaktadır. İstanbul'da hava durumundan, sis bastığından eğer rüzgar esmezse halin duman olacağından (!) bahseden bir kayda rastlıyoruz:

Sene [12]73 [7 Aralık 1857]. Teşrîn-i sâninin 25'inden Kanun-ı evvel ibtidâsına kadar üç gün mikdârı bi-hikmetillah Der-saâdet ve etrâfı ziyâde duman

opendigi/MaVII34#p=1. Devletöğlü Yusuf ve *Vikâyenâme* üstüne bkz. Mustafa Özkan, "Devletöğlü Yusuf," *TDVİA*, erişim tarihi: 12 Kasım 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/devletoglu-yusuf>.

17 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 25 [*Risale-i Şükufe*], vr. 1a. Erişim tarihi: 11 Kasım 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII25#p=1> Buradaki saatin ezani saat olduğuna, yani yeni günün akşam ezanı sonrası başladığına dikkat çekelim. Alaturka saatte 00:00 akşam ezanına denk gelir.

18 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 281 [*Koçi Bey Risalesi*], vr. 41b. Erişim tarihi: 11 Kasım 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII281#p=1>

19 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 281, vr. 42a.

basup ziyâ-i şems nâ-bûd ve zulmet-âlûd bir keyfiyet olduğu evânda yazılmıştır.

*Beyt:*

*Nazar kıl kapladı gerd-i kûdûret rûy-ı dünyâyı  
Dumandır hâlimiz esmezse bâd-ı lutf-ı sübhânî.<sup>20</sup>*

### 1.3. Sıdkî Emetullah Hatun (Berlin Devlet Kütüphanesi)

Berlin'e Eylül ayında son gidişimde bir mecmuada karşılaştığım Kadı Kame-tizade Mehmed Efendi'nin (ö. 1089/1678) kızı Sıtkî Emetullah Hanım'ın şeyhi Hasan Efendi'nin (Ümmi Sinan-zade) vefatına düştüğü tarihe yer vermek isterim. Bu tarih düşürme bir mecmuanın içinde yer almaktadır.<sup>21</sup> Bir kadın anlatıcının, hem de Sâlim'in deyimiyle erkek gibi bir kadının kalemin-den çıkmış olması,<sup>22</sup> ve *Divan*'ında da rastlanmayan bir tarih olması münasebetiyle buraya almayı uygun gördüm:

Kametîzâde Emetullah Hâtun'un inâbet-kerdesi olduğu şeyhe târîh-i vefâtıdır.<sup>23</sup>

Düşüp düşümde bir âteş içine ben nâ-gâh  
Ne hâlet ile muabbir ider dedim tefhîm  
Bu hayret üzere iken didiler ki eyvâ[h] hayf  
Salâ sadâsı gelür yine var bir emr-i cesîm

Biri gelüp didi kim pîrim ol güzîn-i kirâm  
Olundu vuslat-ı Hakk ile bu gece tekrîm  
O şeyh-i fâzıl-ı kâmil o mahz-ı nûr-ı Cemîl  
O mürşid-i ezeli ol veliyy-i Rabb-i Kerîm

20 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 111, vr. 1a. Erişim tarihi: 11 Kasım 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII111#p=1>

21 Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 78, vr. 20a. Sıdkî Emetullah Hanım'ın kısa biyografisi için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, 2. cilt (Ankara: TÜBA, 2016), 710-711. Divanı için bkz. Murat Çolak, "Emetullâh Hanım Divânı (İnceleme-Metin)," Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2010. Hasan Efendi için bkz. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-ummi-sinanzade-seyh-hasan>.

22 Hatice Aynur, "Ottoman Literature," *The Cambridge History of Turkey, Volume 3: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqhi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 515.

23 Transkripsiyonun son okumasını yapan Ömer Said Güler'e teşekkür ederim.

Zehî firâk ki nâr-ı cahîm-veş ciğerim  
Kebâb eyledi hasretle ol gazâb-ı elîm  
Ebu'l-fethde o şeyh-i güzîde va'z ider kim  
Eylerti gümrehi irşâd edâsı bî şekk ü bîm

Îlâhî eyle bizi haşr anınla ukbâda  
Reis-i zümre-i sûfiyyedir o pîr-i rahîm  
Efendizâdemiz erzâdemiz efendimizi  
İde yerinde Hüdâ tûl müddet ile mukîm

Didi bu câriyesi Sıdkî rihlete târîh  
Hasan Efendi'ye firdevsi mesken ide kerîm

1088

\*\*\*

Üçüncü sayıya ve burada yazdığım editoryal yazılarda Almanya'da karşılaştığım çok farklı metinleri tanıttım. İster Münih'teki koleksiyonda Yusuf Nabi olsun, ister Gotha'da Yuhanna Finan, İbn Arabşah olsun, ister Berlin'de Ahmed Münib, Tübingen'de Ali Yazıcı olsun, kişilerin hepsinin ortak noktası kısa ya da uzun bir metnin içinde bir parça ya da kendi başına bir metin olarak kendilerini anlatmak, kendi hayatlarında önemli bazı gelişmeleri duyurmak, kayda geçirmektir: Çocuğunun doğumu, kardeşinin bir yerden bir yere gitmesi, sürgüne gitmesi, sürgünden dönmesi, eşine ve çocuklarına özlemi gibi.

İsterseniz modern öncesi dönemde, Doğu'da birey yoktu, ister Avrupa'da da Ortaçağ'da da birey yoktu denilsin. İster bireysellik ile bağdaştırılsın, ister bir başka şey ile; insanlar kendilerini şu ya da bu biçimde buldıkları kağıdın üzerine bir şeyler yazarak gösteriyorlardı. İnsan, kul da deseyiz, birey yahut vatandaş da deseyiz tüm çıplaklığıyla karşımızdadır.

## 2. Bizden Haberler:

Bu dönemde iki mühim gelişme yaşandı. Birincisi, ülkemizde de artık doktora sonrası/post-doc pozisyonlarda araştırmacı istihdamı sağlanıyor. Dünyada yerleşik bir uygulama olan *post-doc* süreçlerinin bir benzeri gibi, Yük-

seköğretim Kurulu tarafından 2547 sayılı kanunun ek 34. maddesi kapsamında “doktora sonrası sözleşmeli araştırmacı” statüsünde istihdam söz konusu olabilmektedir. Bu önemli fırsatı biz de BAMER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi Ben-Anlatıları Uygulama ve Araştırma Merkezi) olarak faydaya çevirdik ve bölümümüzden doktoralı Canan Torlak Emir’i bu kapsamda bünyemize kattık.

## 2.1. Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları-Dördüncü Toplantı-Ara Dönem Toplantısı (13 Aralık 2024)

Bizden haberler kapsamında duyurmam gereken bir başka önemli gelişme: 13 Aralık 2024’te Berlin Freie Üniversitesi ile birlikte, Alexander von Humboldt Vakfı’nın sponsorluğunda üniversitemizde dördüncü ben-anlatıları toplantısını (Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları-Dördüncü Toplantı-Ara Dönem Toplantısı<sup>24</sup>) gerçekleştirdik. 2020’den beri iki senede bir düzenlediğimiz bu toplantıları 2024’te iki kez düzenlemiş olduk. Bu toplantı öncekiler gibi geniş katılımlı olmayıp tek günlük butik bir bilimsel etkinlik olmuştur ve başlıca, Almanya’da bulunan Doğu yazmaları mercek altına alınmıştır. Freie Üniversitesi Osmanistik ve Türkoloji Enstitüsü Müdürü Elke Hartmann, selamlama konuşmasında, Berlin’de Claudia Ulbrich yönetiminde 2004-2012 yılları arasında, Freie Üniversitesi Tarih Bölümü (Friedrich-Meinecke-Institut) bünyesinde, Alman Araştırma Cemiyeti [Deutsche Forschungsgemeinschaft-DFG] desteğiyle gerçekleştirilmiş “Selbstzeugnisse in transkultureller Perspektive [Transkültürel Perspektifile Ben-Anlatıları]” başlıklı projeye atıf yaptı. Projede Alman ben-anlatılarının yanında mukayeseli olarak Japon ve Türk ben-anlatılarının ele alındığını ifade etti. Kendisinin de projenin Barbara Kellner-Heinkele’nin yönetimindeki Türkolojiyi ilgilendiren kısımda yer aldığını vurguladı. Hartmann’ın bahse konu proje atfı benim için anlamlı olmuştur; zira İstanbul toplantımız Berlin’de yapılan çalışmalar ile bir tür devamlılık içerisine girmiştir. Benim de ekip üyeleriyle tanışıklığım bir ölçüde bu proje dolayısıyla olmuştur.

Toplantının kapanış oturumunda Suraiya Faroqhi’nin söyledikleri benim için anlamlıdır. Bugün subjektivite üzerinden bir Osmanlı tarihi konuşuyo-

24 Program için bkz. <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/13-aralik-olba-2024-medeniyet.pdf>. Erişim tarihi: 15 Aralık 2024. Özet kitapçığı için bkz. <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-2024-medeniyet-13-aralik-bildiri-ozeti.pdf>. Erişim tarihi: 15 Aralık 2024.

ruz, dedi: “Uzun seneler Osmanlı tarihi devletin, yönetici elitin ve bürokrasinin tarihi olarak icra ediliyordu; bugün konuştuğumuz çerçevede bir tarihçilik icra edilmiyordu.” Faroqhi, ben-anlatılarının devletin sunduğu perspektif dışında da toplumun geniş, çeşitli katmanlarını hikayeye katma imkanı verdiğini vurguladı. Bu sözlerin, kariyerine Ömer Lütfi Barkan’la bir sosyal ekonomik tarihçi olarak başlamış<sup>25</sup> ve alandaki dönüşümlerin içinden gelen kıdemli bir kişi tarafından dile getirilmesi fevkalade manalıdır.

Dördüncü toplantımızda, “Osmanlı’da ben-anlatısı var mı?” değil de “Osmanlı ben-anlatılarının karakteristikleri nelerdir?” sorusunun tartışılması, artık varlık-yokluk, azlık-çokluk meselesinin ötesinde, analiz-yorumlama safhasına rahatlıkla geçebileceğimizi görmüş olduk. Zira, Elke Hartmann kapanış ve genel değerlendirme oturumunu şu soruyla açtı: “Osmanlı ben-anlatılarının özellikleri nelerdir ve Osmanlı tarihyazımına nasıl bir katkı sunma potansiyeli taşımaktadırlar?” Barbara Henning’in de bu çerçevede, “gün boyunca gösterdiğiniz malzemenin çoğunun kriz anlarında yazılmış olduğunu gözledim” tespiti önemli buldum. Henning, “İnsanlar kriz anlarında kendilerine dönüyor ve kimlik sorgulaması yapıyor olabilirler; ben kimim, ne yapıyorum, nereye mensubum gibi sorulara kendilerini kaptırıyor olabilirler.” dedi. *Kadı ve Günlüğü* üstüne çalışırken, günlükler konulu geniş okumalar yaptığımda, günlüklerin kriz anlarında tutulmaya başlanan metinler olduğu yolunda argümanlar görmüştüm.<sup>26</sup> Bu güdü belki Henning’in izlediği üzere daha başka türlere doğru da genişletilebilir: Mektup için de hatırat için de ve tabii olarak esaretnameler için de. Yapılan dört toplantının neticesinde, Osmanlı ben-anlatılarının, artık varlık-yokluk, azlık-çokluk mücadelesini kazandığını gösteren bir başka kanıt da zannediyorum, son toplantıda şablon meselesinin gündeme getirilmesi olmuştur. Bu meselenin öne çıkarılmasını şu bakımdan önemli buluyorum: Açılış konuşmamda ben, akabinde gün boyunca arkadaşlarım çokça farklı türlere ait ben-anlatı örnekleri gösterdik; içeriklerini tartıştık. Peki bu türlere ait bir şablondan bahsedilebilir mi? Yani her bir ben-anlatı türünün bir şablonu belirmiş midir? Osmanlı kişileri yazdıkları tür ile bağıntılı olarak belli bir şablonun içinden mi üretiyorlardı? Bunu ilkin esaret anlatılarının konuşulduğu

25 Selim Karahasanoğlu, “Yaşayan Tarih: Suraiya Faroqhi ile Söyleşi,” Türk Tarih Kurumu YouTube Televizyonu, Yayın Tarihi: 3 Mart 2023, Erişim tarihi: 20 Aralık 2024. [https://www.youtube.com/watch?v=WvL\\_yL\\_3X90](https://www.youtube.com/watch?v=WvL_yL_3X90).

26 Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü*, 20.

panelde soru-cevap faslında Christoph K. Neumann dile getirdi. “Esaret anlatılarından bahsediyorsunuz; peki esaretname kelimesini kullanacak kadar yani bir türün varlığını kanıtlarcasına anlatılar bütününden bahsedebiliyor musunuz?” diye sordu. Kapanış oturumda da Hartmann, şablon meselesini bir daha gündeme taşıdı. Esasen bu sorulara doyurucu yanıtlar, bizim TÜBİTAK proje sonuç raporumuzda ortaya konulacaktır. Yani derlenen materyalin tümü türlerine göre tasnif edildikten sonra hem şablon meselesini hem de Osmanlı ben-anlatılarının özgünlüğünü ve özellikleri meselesini aydınlatmaya çalışacağız.<sup>27</sup>

### 2.1.1. 1683 Viyana Kuşatmasına Katılan Bir Deli Askerin Güncesi:

*Mehmed Zaîm Gölevî'ye ait Rûz-nâme-i Muhtasar [Kleines Tagebuch]*

Zaîm'in dahi var birkaç seferi  
Mükedder hali var sorma neferi.<sup>28</sup>

Konumuz açısından Almanya'da bulunan materyal içerisinde, en öne çıkan metnin, Halle'deki Francke vakıflarının (*Franckesche Stiftungen zu Halle*) koleksiyonunda bulunan, 1683'te Viyana'da Osmanlı kampında bulunmuş Deli Mehmed Zaîm Gölevî'ye ait *Rûz-nâme-i Muhtasar [Kleines Tagebuch]*<sup>29</sup> olduğunu söyleyebilirim. Osmanlı askerlerinden deliler zümresinin 17. yüzyılda Avusturya ile savaşlarda büyük yararlık gösterdiği literatürde vurgu-

27 Şimdilik bu yöndeki bir tartışmayı şurada yaptığımızı not edeyim: Selim Karahasanoğlu&Semra Çörekçi, “Dede-Torun Günlük Yazarı: Sıdkı Mustafa (ö. 1790-1) ve Sıdkızade Mustafa Hamid (ö. 1850) Günlükleri Üstüne Form ve İçerik Açısından Bir İnceleme yahut Bir Janra Ait İşaretler,” *Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumu*, 15-17 Haziran 2022, İstanbul Medeniyet Üniversitesi. Erişim tarihi: 10 Aralık 2024, [https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olbasempozyumprogrami\\_compressed.pdf](https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olbasempozyumprogrami_compressed.pdf). Tebliğ özeti için bkz. *Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumu: Özet Kitapçığı/Abstracts*, 37-39. Erişim tarihi: 10 Aralık 2024, [https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-semozyum-bildiri-ozetleri\\_compressed\(1\).pdf](https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-semozyum-bildiri-ozetleri_compressed(1).pdf).

28 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, vr. 80a.

29 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44.

Daha evvel literatürde yer almış bir başka Osmanlı deli askerinin ben-anlatısı Kabudlu Mustafa Vasfî'nin *Tevârih*'idir: Jan Schmidt, “The Adventures of an Ottoman Horseman: The Autobiography of Kabudlu Mustafa Vasfî Efendi, 1800-1825,” *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, cilt 1 (İstanbul: ISIS, 2002), 165-286; Tolga Esmer, “The Confessions of an Ottoman ‘Irregular’: Self-Representation and Ottoman Interpretive Communities in the Nineteenth Century,” *Osmanlı Araştırmaları* 44 (2014): 313-40; Kabudlu Mustafa Vasfî Efendi, *Tevârih (Analysis-Text-Maps-Index-Facsimile)*, haz. Ömer Koçyiğit (Cambridge, MA: Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2016).

lanmıştır.<sup>30</sup> *Rûz-nâme-i Muhtasar* ilk olarak 2007'de Erika Pabst tarafından kataloglanmıştır.<sup>31</sup> Metne dayalı olarak hazırlanan Elbasan'ın güzelliğini anlattığı kısımlarına odaklanan birkaç dizelik küçük bir neşir hüviyetinde yeni bir yayın ise Nedim Zahirović tarafından gerçekleştirilmiştir.<sup>32</sup> Ben bu metni yaz döneminde Berlin'e gittiğimde, ilk defa Barbaros Köksal'dan duydum. Akabinde, ilginç şekilde, Metin Aydar da Köksal'dan bağımsız olarak metni bana gönderdi ve ilgimi çekebileceğini ifade etti. Yazma üzerinde çalışmalarımız böylece başlamış oldu. Proje grubumuzdan Canan Torlak Emir'i metnin transkripsiyonu ile görevlendirdim. İş bitirdikten sonra, Kemal Gurulkan'ın yardımıyla transkripsiyona son halini verdiler. Çok geçmeden, Hans Georg Majer de bana bir mesaj göndererek böyle bir metnin varlığından, ilgimi çekebileceğinden bahsetti. Üç meslektaştan aynı metnin birbirinden bağımsız olarak gelmesi, metnin bizi çağırdığı anlamına gelmelidir! 13 Aralık'ta, Metin Aydar ile Canan Torlak Emir, *Rûz-nâme-i Muhtasar*'ı ortak bir sunumla tanıttılar.<sup>33</sup>

Kitap ilkin ganimet olarak, Osmanlı'nın savaştığı ittifakta yer alan Saksonya Elektörü III. Johann Georg (ö. 1691) komutasındaki orduda görev yapan binlerce askerden bir humbaracı (*grenadier*) askerin eline geçmiş ve bu asker 1683'te, o dönemde kışlanın bulunduğu Oschatz'ta koro şefi Christian Kayserlingk'e kitabı dört *groschen*/guruş karşılığında satmıştı. Akabinde o da, eseri Oschatz'ta diyakoz olarak görev yapan Johannes Jacobi'ye 1684'te aynı paraya satmıştır.<sup>34</sup> Bu sene basılan bir makale, Halle'deki Türk ganime-

30 "XVII. yüzyıl Avusturya savaşlarında Tiryâkî Hasan Paşa ve Lala Mehmed Paşa'nın delileri büyük kahramanlık göstermişlerdir." Abdülkadir Özcan, "Deli," *TDVİA*, erişim tarihi: 11 Kasım 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/deli--asker>.

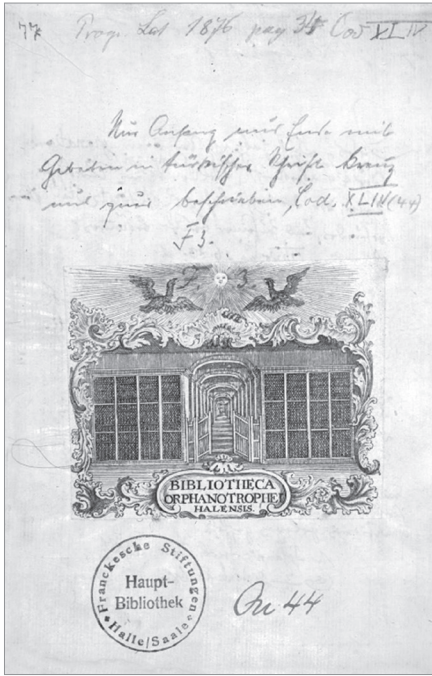
31 Erika Pabst, *Orientalische Handschriften im Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle* (Halle: Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle [Saale], 2007), 223. Bu referansa dikkatimi çeken Hans Georg Majer'e teşekkür ederim.

32 Nedim Zahirović, "The Beauty of Elbasan in the Verses of Zaimi Mehmed from Gyula," *Keshif: E-Journal for Ottoman-Turkish Microeditions* 1, 2 (2024): 102-6. Eserin yazarını ilk defa kamuoyuna duyuran Zahirović'dir; Pabst yazar adı zikretmemektedir.

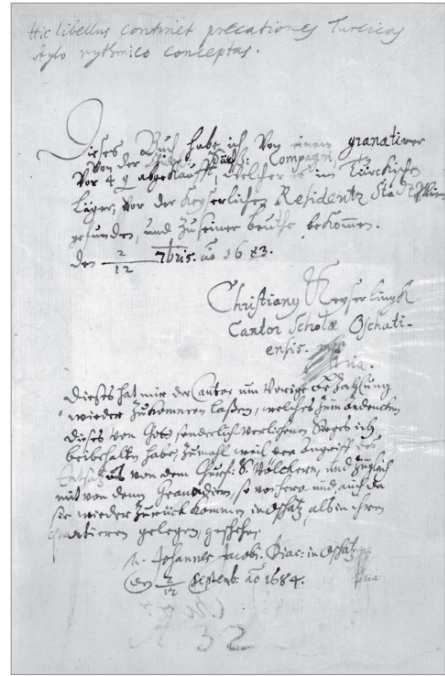
33 Metin Aydar & Canan Torlak Emir, "Halle'deki Francke Vakıflarının (*Franckesche Stiftungen zu Halle*) Koleksiyonunda Bulunan *Rûz-nâme-i Muhtasar* [Kleines Tagebuch]/ A Short Diary in the Holdings of Francke Foundations in Halle," *Olba 2024-Medeniyet: Osmanlı Literatüründe Ben Anlatıları Dördüncü Toplantı - Ara Dönem Toplantısı*, 13 Aralık 2024, İstanbul Medeniyet Üniversitesi. Erişim tarihi: 15 Kasım 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/13-aralik-olba-2024-medeniyet.pdf>. Tebliğ özeti için bkz. *Ottoman Ego-Documents/OLBA: 4th Interim Meeting - Dördüncü Ara Toplantı-Abstracts*, 5. Erişim tarihi: 15 Kasım 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-2024-medeniyet-13-aralik-bildiri-ozeti.pdf>.

34 Yazmanın elden ele Halle'ye gelişinin öyküsü için bkz. Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSu/H Q 44, vr. 77a-77b ve [https://www.qalamos.net/receive/DEHa33Book\\_manuscript\\_00000061](https://www.qalamos.net/receive/DEHa33Book_manuscript_00000061). Erişim tarihi: 10 Kasım 2024.

ti (*Türkenbeute*) el yazmalarının tarihini incelemektedir. Simon Mills'e ait makalede, 1683'te Viyana bozgununun akabinde, Avrupa kütüphanelerine ulaşan kitaplardan bahs olunmakta ve bu tür eserlerin birçoğunun Halle'ye ulaştığı ve 1698'de ilahiyatçı August Hermann Francke (1663-1727) tarafından kurulan okul kompleksi ve yetimhaneye bağlı kütüphanelerin koleksiyonlarına dahil edildiği bilgisi verilmektedir. *Rûzname-i Muhtasar*'ın da Viyana'dan Halle'ye ulaşmasının öyküsü bu çerçevede anlaşılmalıdır.<sup>35</sup>



**Görsel 1:** Rûz-nâme-i Muhtasar [Kleines Tagebuch] Üzerinde, Bibliotheca Orphanotrophei Halensis yazılı Exlibris (Temellük) Kaydı ve Franckesche Stiftungen Haupt-Bibliothek Mührü, Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, vr. 77a.



**Görsel 2:** Rûz-nâme-i Muhtasar'ın [Kleines Tagebuch] Osmanlı kampında bulunma ve satılma öyküsünün anlatıldığı sayfa, Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, vr. 77b.

35 Simon Mills, "Türkenbeute in Halle: The Spoils of War and the Study of Islam in an Eighteenth-Century Pietist Orphanage," *Erudition and the Republic of Letters* 3, 9 (2024), 364. Rûz-nâme-i Muhtasar'ı tanıttığı kısımlar için bkz. 369-370.

Kendi deyimiyle, ahir zaman şairi<sup>36</sup> Mehmed Zaîm, 1094/1683 tarihinde sefer-i hümayuna memur olmuştur. Kimliğini metninde defalarca deşifre eden yazar, bir yerde kendinden “Peşte ve Buda çöllerinde hakîr-i pür tak-sîr Zaimî” olarak bahsetmektedir.<sup>37</sup> Metin çoğunlukla nazım şeklinde sefer hallerinden, seferlinin çektiği çilelerden, fetih arzusundan, çatışmalardan, vatan hasretinden tütün ve afyon kullanımı ve bunların pahalılığından, kimi reçetelerden bahsetse de kimi yerlerde ailesinden bahsetmektedir. Bu sayede, oğulları Deli Mustafa (1090/1678) ve Deli Ahmed'in (1094/1683), ikiz kızları Ayşe ve Firdevs'in doğumunu (1089/1678), kardeşleri İbrahim (1089/1678) ve Osman (1093/1682) ağaların ölümünü öğrenmekteyiz.<sup>38</sup> Bu aileye ait doğum-ölüm kayıtları münasebetiyle metin, 1089/1678'e kadar in-se de kayıtların ekserisi, 1094/1683'e; kuşatma hazırlıkları safhasına ve sı-cak çatışma günlerine tarihlenmektedir.

1683 Viyana kuşatmasına katılan askerin kaleminden çıkma, askerin duygularını birinci ağızdan vermesi münasebetiyle bu metin pek kıymet-lidir:

*Türkî-i Za'îmî*

An tahrîr şode kurb-ı kal'a-yı Beç

Mâh-ı Şa'bânü'l-muazzam yevm 13

Fi yevm 13 Ş. sene 1094 [7 Ağustos 1683]

Çok şükürler olsun perverdigâra

Nemçe tahtı şimdi mekânımızdır

Keremden bir kimse sorsa hakîri

Göle şehri bizim vatanımızdır

...

Nemçe kralı hazır eyle harâcın

Bir zamândan alınmadıydı bâcın

Çün ihrâk olundu tâc ile tahtın

Koğarız kâfiri şikârımızdır.<sup>39</sup>

36 “Za’imî âhir zamanın şâiridir.” Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, vr. 81a.

37 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, vr. 85b.

38 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, vr. 1a, 1b, 3a.

39 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, vr. 79b.

### 3. Bu Sayıda:

Bu sayıda dört araştırma makalesi ile çıkıyoruz. Dördü de Üsküp'teki toplantımızda sunulan tebliğlerin makale formuna dönüşmüş halleridir.<sup>40</sup> İlk makale Üsküp'te onur konuşması olarak Suraiya Faroqhi tarafından sunulan tebliğe dayanıyor. Bu tebliğ-makalenin mazisi eskiye dayanıyor. Faroqhi, 2020'deki ilk etkinliğimizde *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin bir ben-anlatısı olduğu dile getirdiğinden beri bunu ete kemiğe büründürmesini istemiştir. Faroqhi, Evliya Çelebi'nin birinci ağızdan anlatı hüviyetini makalesinin başlığına taşımıştır. Bu makaleye rağmen Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin total olarak bir otobiyografik anlatı gibi vasıflandırılabilceği kanaatinde değilim. Faroqhi, başlığa "Bir Birinci Ağızdan Anlatı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi" dese de, yazıda seyahatnamenin tümüne sirayet eden bir otobiyografik ton ortaya konmuş değildir. Makale, seyahatnamenin içindeki parça parça kendini anlattığı kısımlara da odaklanmaz. Faroqhi, Evliya'nın kimliği üzerinden bir benlik analizi kaygısı gütmektedir. Şüphesiz ben-anlatılarının doğrudan ve dolaylı her türlü analizleri *Ceride*'nin kapsam alanına giriyor; o bakımdan da Faroqhi'nin bu sayımıza katkısını fevkalade kıymetli buluyorum.

İkinci araştırma makalemiz, kadılık ve ilmiye konulu çalışmalarından tanıdığımız Yasemin Beyazıt'a aittir. Makale, Taşköprülüzade'nin *Şakâ'ik'un-Nu'mâniyye*'sinin zeyillerinde otobiyografik unsurlara odaklanmaktadır. Osmanlı dünyasının bu önemli biyografik kaynağının sonunda yazarının kendi otobiyografisine yer verdiği malumdur;<sup>41</sup> bu makalede ise *Şakâ'ik* tercüme ve zeyillerindeki otobiyografik unsurlar teferruatlı bir araştırmanın konusu yapılmaktadır. Beyazıt bunu yaparken, Taşköprülüzade'nin eserine otobiyografisini ilâştirmesinin norm olup olmadığını ve bu tavrının ardıllarını etkileyip etkilemediğini de sorguluyor. Makalede, somut olarak üç tercüme yazarı ile iki zeyil yazarının otobiyografilerine yer verişleri ve içerik sorgulanmaktadır: Mehmed Hâkî (ö. 1567'den sonra), Habîbî Ahmed (ö. 1564'ten sonra), İbrahim el-Amâsî (ö. 1590'dan sonra) tercümeleri; Munuk Ali (ö. 1583/1584), Âkifzâde Abdürrahim (ö. 1816) zeyilleri.

40 Üçüncü sayımızda olduğu gibi bu sayımızda da Üsküp tebliğlerinin basım masraflarını üstlenen Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na teşekkür ederim.

41 *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulemâ Ailesi: Taşköprülüzâdeler ve İsmâüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı, Mehmet Arıkan (İstanbul: İLEM, 2020), 5.

Üçüncü araştırma makalesi Elif Sezer-Aydınlı'ya ait olup kendisi mücbir sebeplerle Üsküp'e seyahat edemediğinden, tebliğ Mine Karataş tarafından okunmuştur. Sezer-Aydınlı makalesinde, on sekizinci yüzyıldan üç mecmua üzerinde durmaktadır. Bunlardan Saraybosnalı Molla Mustafa Başeski Mecmuası üstüne bir incelemeyi bir önceki sayımızda Kerima Filan imzasıyla okudunuz.<sup>42</sup> Diğer iki metin de bilinen metinlerdir: Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiyye*'si basılmıştır. Süleyman Fâik'in *Mecmua*'sı ise yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Sezer-Aydınlı'nın katkısı bu üç metni mukayeseli bir incelemeye tabi tutmasında aranmalıdır.

Son araştırma makalesi, Anıl Göç imzasını taşıyor. Göç, doğumdaki adıyla Marie, Osmanlı sadrazamı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (ö. 1871) ile evlendikten sonra İslam'a geçip Emine Melek (ö. 1873) adını alan bir Osmanlı kadının Harem'de 30 Yıl veya Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Eşinin Otobiyografisi (*Thirty Years in the Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kıbrızlı-Mehemet-Pasha*) başlıklı, Londra 1872 baskısı hatıratı ile Avrupa'da Altı Yıl: Harem'de 30 Yıl veya Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Eşinin Otobiyografisi'nin Devamı (*Six Years In Europe: Sequel to Thirty Years In The Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kıbrızlı-Mehemet-Pasha*) başlığını taşıyan, Londra 1873 baskısı hatıratına odaklanıyor. Genç yaşta ikinci evliliğini yapan Melek Hanım, Anıl Göç'ün aktardığına göre Mehmed Emin Paşa ile evlendiğinde 22 yaşındadır. Boşanma, sürgün-firar, mali darlıklar ve intihar ile sonlanacak son derece çalkantılı bir hayat geçiren ve bunu hatıratına yansıtan Emine Melek Hanım'ın metni Göç tarafından anlaşılmaya çalışılırken arşiv belgeleriyle de desteklenmiştir. Anıl Göç'ün anlattıklarından anlaşıldığına göre, hatıratın muhtelif baskılarındaki farklılıklar ve kurgu-gerçeklik-tahrif boyutlarıyla metnin inşası başlı başına bir araştırma konusudur.

Çeviri kısmında, Cornell H. Fleischer'in Abdurrahman Bistami'nin *Kitab Durreti Tacir-resail ve Ğurreti Minhaci'l-vesail*<sup>43</sup> isimli eseri üstüne bir incelemesini okuyacaksınız. Bu makale 2020'de Altunizade'de düzenlediğimiz ilk toplantıda Skype üzerinden sunulmuştu.<sup>44</sup> Programda Bistami'nin

42 Kerima Filan, "Saraybosnalı Molla Mustafa'nın (c. 1730-1809) Vakayinamesi: Toplumu Gözlemlemek, Kendini İfade Etmek," *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies* 2, 1 (2024): 124-54.

43 Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 4905, vr. 1b-42b.

44 Cornell H. Fleischer, "On the Genesis and Function of *Durratı taj al-rasail*, and Its Relationship to *Al-Fawa'id al-miskiyyah fi al-fawatih al-Makkiyah*," *Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Çalıştay*, 13

bu eseri üstüne İhsan Fazlıoğlu'nun yazılarından<sup>45</sup> mülhem bir yuvarlak masa organize etmiş; bu eserin otobiyografik hüviyetini tartışmıştık. Sonra Fleischer, benim *IJMES*'te düzenlediğim yuvarlak masaya<sup>46</sup> bu makaleyi yetiştirmek için çabaladı; ancak yetiştiremedi. Ardından yazı Cemal Kafadar armağan kitabında basıldı.<sup>47</sup> Yazının tercümesini eski öğrencilerinden Zahit Atçıl'a teklif ettiğimde beni kırmadı; teşekkür ediyorum.

Bu sayıda üç kitabiyat yazısı okuyacaksınız. Her üç yazarımıza kendilerinden değerlendirmesini istediğimiz kitapları incelemeyi kabul ettikleri için teşekkür ediyorum. Güneş Işıksel, Virastau'nun erken modern dönem Fransız otobiyografisini ele alan kitabını geniş bir literatürün içerisine oturarak değerlendirmektedir. Aslı Çiftçi'nin *Osmanlı'da Aşk*'ı çok yeni bir kitap ve kullandığı malzeme itibarıyla *Ceride*'de değerlendirilmeyi hak ediyor. Ebru Onay, bu değerlendirmeyi büyük bir vukufla yapıyor. Edhem Eldem'in Selahaddin Efendi'nin evrak ve yazılarını incelediği kitabının ilk cildinin yayınının üzerinden dört sene geçmişse de ikinci ve bizi daha doğrudan ilgilendiren cildi bu yıl yayınlanmıştır. Hüsnîye Hoç her iki cildi titizlikle ele almaktadır.

Konferans değerlendirme raporu kısmında, Üsküp toplantımızın raporlarını Türkçe olarak Emre Eken, İngilizce olarak Gülşen Yakar imzasıyla okuyacaksınız. Raporlar birbirinin çevirisi değildir; her iki öğrencim raporları bağımsız kaleme almışlardır. Emre'ye de Gülşen'e de toplantıyı bütün yönleriyle kayıt altına alabilmek adına verdikleri emek dolayısıyla teşekkür ediyorum. Böylece bugüne kadar tertip ettiğimiz üç toplantının da ayrıntılı raporlarını yayınlamış bulunuyoruz. 13 Aralık'taki son toplantımızın raporunu ise Türkçe, İngilizce ve Almanca olarak beşinci sayımızda bulacaksınız.

Mart 2020, İstanbul Medeniyet Üniversitesi. Erişim tarihi: 9 Kasım 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/program-ben-anlatilari.pdf>. Tebliğ özeti için bkz. *Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı: Özet Kitapçığı/Abstracts*, 32-3. Erişim tarihi: 9 Kasım 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-calistay-bildiri-kitapçigi.pdf>.

45 İhsan Fazlıoğlu, "İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânü's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî," *Divân: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1996): 229-40; aynı yazar, "Abdurrahman Bistâmî," *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999): 24-25; aynı yazar, "Şehir Tarihi Çalışmalarında Yazma Eserlerden Nasıl İstifade Edilebilir?," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (2005): 517-26.

46 "Ottoman Ego-Documents (Roundtable)," hazırlayan: Selim Karahasanoğlu; katkı verenler: İlker Evrim Binbaş, A. Tunç Şen, R. Aslıhan Aksoy Sheridan, Semra Çörekçi ve Suraiya Faroqhi. *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 301-43.

47 Cornell H. Fleischer, "A Short Account of Long Entanglements: Seyh Bedreddin, 'Abdurrahman al-Bistami, and His *Durrat taj al-rasa'il*," *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar*, ed. Rachel Goshgarian, İlham Khuri-Makdisi ve Ali Yaycıoğlu (Boston: Academic Studies Press, 2023), 235-40.

Arşivden bir ben-anlatısı kısmımızda üç ayrı kadın ben-anlatısı bulacaksınız. Birincisinde Kemal Gurulkan imzasıyla, bir paşa kızı Emetullah'ın, Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Sarı Mehmed Paşazâde Ali Bey ile evliliğinin içerisinde yaşadığı çileleri kendi kaleminden okuyacaksınız. Belgenin net tarihini söyleyemiyoruz. Belge üzerindeki 29 Z 1255 (4 Mart 1840) tarihi Tanzimat öncesinde ait pek çok belgeye konulduğu gibi genel bir tarih olarak alınmalıdır. Emetullah'ın mektubundaki ifadelerine göre, kendisi bir paşa kızı olmasına karşın evli kaldığı müddetçe son derece mütevazı koşullarda bir yaşam sürmüş herhangi bir biçimde kocasının rızasına aykırı bir hareket içerisine girmemiştir. Ona rağmen, kocasından daima sövgü işitiştir. Bardağı taşıran damla ise üstüne kuma getirışıdir. Bu koşullara dayanamayan Emetullah erkek kardeşlerinin evine sığınacaktır. Araya aracılar girer, Emetullah kuma ile gerçekleşen nikahtan vazgeçilmesini ve kocasının kumayı boşamasını şart koşar. Bir başka şart da azarlama ve tacizlerden sakınılmasıdır. Anlaşma sağlanır, kumadan boşanılır ve Emetullah evine geri döner; ancak azarlama ve şiddet halleri sürer; hatta kuma gizlice eve alınmaya devam eder. Emetullah yine biraderlerinin evine sığınır. Böylece belge usandırıcı bir boşanma hikayesi ile devam eder.

Bu kısımdaki ikinci belge, Talha Murat tarafından Almanya'nın Halle kentindeki kütüphanede tespit edilmiştir. Anne Aişe'den oğul Şaban'a mektupta anneden oğula özlem duyguları dile getirilmekte, kız ve erkek kardeşlerinin selamları iletilmektedir. Son mektubu ise Abdurrahman Akdağ imzasıyla yayınlıyoruz. 18. asır kapanırken, Sadrazam Yusuf Ziya (Ziyâeddin) Paşa'nın (ö. 1817) eşi Ayşe Hanım'ın Paşa'ya yazdığı mektupta derin bir özlem ve kocaya saygı göreceksiniz. Ayşe Hanım, kocasına sevgisini "efendimsiz dünya konağı değil şöyle dursun, cennet bile haram olsun efendim" ifadesiyle dile getirmektedir. Paşa'dan gelen mektup kendisine okunurken, "benim efendim soğuk suya ateş bırakıldığı saat nasıl cızırdar ise benim dahi ciğerim öyle cızladı ve derunum yandı ne için bu abd-i aciz cariyesi için bu kadar dide-i şeriflerini ve mübarek dest-i şerifine zahmet veriyorlarkine?" diyerek mektuptaki cümlelerin kendisini nasıl derinden etkilediğini vurgular. Mektubu kaleme alırken bakan gözlerine yazan ellerine kıyamaz. Bu mektuplaşmalar sadrazam Mısır seferi dolayısıyla İstanbul dışında olduğu ve Arîş kuşatmasına hazırlandığı sıra<sup>48</sup> gerçekleşiyor olmalıdır.

48 Yusuf Ziya Paşa'nın bu tarihlerdeki faaliyetleri için bkz. Kemal Beydilli, "Yûsuf Ziyâ Paşa," *TDVİA*, erişim tarihi: 4 Aralık, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-ziya-pasa>.

\*\*\*

Bu sayının kapak görselini Türkan Alvan'a borçluyum. Üçüncü sayıda Alvan'ın dolabname literatürünü konu alan ve özel olarak Fakîrî'nin *Dolab-name*'sini inceleyen makalesini hatırlayınız.<sup>49</sup> Makalesini okuduktan sonra kendisinden bir görsel talep ettim ve "Endülüs minyatürlerinde en eski su dolabı minyatürü" notuyla bana kapaktaki görseli gönderme inceliğinde bulundu. Bu su dolabını içeren minyatür, 12. yüzyılda yazılan *Hadis Bayad ve Riyad* adlı, Bayad ile Riyad'ın aşkını konu alan Arap aşk mesnevisinin Vatikán Kütüphanesi'nde bulunan 13. yüzyıla ait nüshasında (Codex Vat. Arab. 368, vr. 19a) bulunmaktadır. Görselde yerde baygın yatan Bayad'dır. Metin, sahnenin geçtiği bahçelerden birçoğunu sulayan Tartar Nehri'ne atıfta bulunur. Görselde farklı düzlemler mevcuttur; ilk düzlemde bir su çarkı, ikinci düzlemde ise yerde yatan Bayad figürü bulunmaktadır.<sup>50</sup>

Minyatürün üzerinde Arapça ifadelerde şunlar yazılıdır:

*Üstte*: Nehrin kıyısında[ki] ... yaşlı adamın Tartar Nehri'ndeki bir meyve bahçesinin yanında çocuğun başında durup ona övgüler yağdırdığı ve yasını tuttuğu bir resim.

*Alta*: [O yaşlı adam] Dedi ki: [çocuk] Gözlerini açıp benden utanarak ayağa kalkıncaya kadar böyle devam ettim. Yüzünü sildim [onu teselli ettim] ve ona şöyle dedim: "Senin bir suçun yok, Allah sana merhamet etsin. Yaptığın şey başkası tarafından yapıldı ve sen sayısız, binlerce kişiden birisin!" Bunu duyunca bana şöyle dedi: "Özür dilerim (...)"<sup>51</sup>

Beşinci sayımızda buluşuncaya dek zatınıza hoşça bakınız!

49 Türkan Alvan, "Dolabnâme Türünün Osmanlı Ben-Anlatılarına Katkısı: Fakîrî'nin *Dolabnâme*'si Örneği," *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies* 2, 1 (2024): 37-73.

50 Bu yazma ve minyatür hakkında teferruatlı bilgi şuradadır: Elena López Cuenca, "Hadith Bayad wa Riyad Manuscript," erişim tarihi: 5 Aralık 2024, <https://funci.org/hadith-bayad-wa-riyad-manuscript/?lang=en>.

51 Arapçadan çevirileri yapan K. Mehmed Osmanlı'ya teşekkür ederim.

# From the Editor

## SELİM KARAHASANOĞLU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü  
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History

(selim.karahasanoglu@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-6112-730X

## Çeviri/Translated by: AYŞE KAPLAN

Bağımsız Araştırmacı  
Independent Scholar

(aysekaplan@alumni.sabanciuniv.edu)

Karahasanoğlu, Selim. "From the Editor." Translated by Ayşe Kaplan. *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp xxx-liii.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073388

On the 24th day of August, the 12th day of the month of *Şa'bân* of this year [1]259, my son Yusuf Râif stepped onto the world. May God the Glorious grant him long life, augment his mind, and make him one of the learned religious scholars, [one] of the patient humble ones, [and one] of those who richly give [Him] thanks.  
[September 7, 1843]

On the 28th day of the March of the year [12]61, my son Osman Câmî Efendi stepped onto the world. May God the Great increase his life[span], enhance his mind, and make him one of the learned religious scholars, [one] of the patient humble ones, [and one] of those who richly give [Him] thanks.  
[April 9, 1845]

On the 23rd night of the month of *Rebû'l-âhir* of the year 1265, which was a Saturday night, at eight, my daughter Fâtîma Ganîme stepped onto the world. May God the Glorious increase her life[span], enhance her mind, and honor her with well-deserved provisions.  
[March 17, 1849]<sup>1</sup>

---

1 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, fol. 81a.

When we lost my father, Hüseyin Baykara Karahasanoğlu, in 2007, I opened his locked, brown, sheepskin briefcase. In it were some official documents important to my father and our family. To my surprise, I also found a small piece of paper in it. My father had recorded on it the 1985 death and burial of my beloved grandmother in month, day, and hour: “My mother’s death: October 29, 1985, at 5:00 a.m. Friday, November 1, 1985, she was buried.” My father did not write his memoirs, nor did he keep a journal, and yet he had noted his mother’s death on a piece of paper and, evidently because he cared about it as much as he did the official documents, kept it for twenty-two years. I am not the only one who goes through family elders’ briefcases or trunks after their passing! Gündüz Vassaf, too, mentions going through his grandfather’s trunk in his book where he shares childhood memories: “After my mother died, I found in the attic of our house in Çalığışu Street in Levent, in the trunk passed down from my grandfather Ali Vassaf Efendi, who was born in Plovdiv, a wad of love letters wrapped with red ribbon.”<sup>2</sup>

The birth records I shared in the epigraph are just small records found in the *mecmûa* (compilation) of Ali Yazıcı, a personage from the nineteenth century Ottoman Balkans, that I encountered in the city of Tübingen, which is home to one of Germany’s long-established universities and libraries. And yet, these records are meaningful to me (and evidently, were to Ali Yazıcı), because we are talking about a period when paper was not easily accessible. Clearly, in this transient world, human beings make an effort to record the events they deem valuable or the worldly arrivals and departures of the people they love. Information regarding a person’s birth (and death) is, on the one hand, technical and official, and on the other, emotional and personal. Those we encounter in manuscripts must fall under this second category. We are discussing in our TÜBİTAK (Scientific and Technological Research Council of Türkiye) project group whether the archival documents concerning birth records are ego-documents or not, as we are trying to decide whether or not to include these documents in the ego-document inventory we are preparing. I am of the opinion that the birth re-

---

I thank Timo Blocksdorf, Specialist Librarian of the Oriental manuscripts section at the University of Tübingen library, for facilitating my studies on the nearly 300 Turkish manuscripts at the library and helping me obtain these birth records.

2 Gündüz Vassaf, *Çocukluğumla Buluşmalar: Leventnâme* (İstanbul: İletişim, 2024), 21.

cords in the Ottoman archives and those found in manuscript works have different meanings, both in terms of the manners in and means with which they were created, and in terms of what they express. For instance, in an archival record, the sultan might say, “My son is born, I named him so and so.” As a tangible example, let us look at the expressions Sultan Ahmed III (r. 1703-1730) used in the imperial decree below, in which he heralds, along with the exact hour, the birth of his son Prince İbrahim, who would only live for three months, at the beginning of 1721:

My vizier,

Today at nine, an auspicious prince of mine stepped onto the world. I called his imperial name İbrahim. May God the Great and Sublime bless him and [allow] us all to attain our worldly and otherworldly desires. Amen. In reverence to the Master of the Messengers. Give the order right this hour for the military band to play and cannons to be discharged.<sup>3</sup>

I do not deny the personal nature of the document’s contents, nor that it is obviously an ego-document; and yet the birth announcement in a document like this can just as well have a political meaning. In this sense, this piece of information is also technical and official, since the birth of a son, that is, that of a prince, also relates to issues such as the continuation of the dynastic line. Despite fathering fifty-one children (eighteen of whom were boys), there was such a risk even for Ahmed III, the majority of whose children died as minors. To sum up: when it is a matter of a prince’s birth, beyond the familial implications, the document (or record) of birth can turn into a matter of state: a document concerning the circumcision of the sultan’s son can, beyond its personal nature, imply a solemn, grandiose, official state affair, since it requires intense bureaucracy, protocol, and ceremony. On the other hand, it is a different category when an ordinary person who has just had a daughter or a son expresses their feelings on the blank pages of one or a few books they own. For the ordinary Ottoman, unlike the sultan, the circumcision organization is largely individualistic and personal.

---

3 BOA, AE. SAMD. III, 225/21732. Kemal Gurulkan is the one who drew my attention to the document and transcribed it. Prince İbrahim was born on January 8, 1721 and died on April 5 of the same year. See Şaduman Tuncer, *Sultan III. Ahmed: Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti* (İstanbul: Timaş Akademi, 2023), 403. For the full list of the children, see 398-404. For the reference to the decree I shared above and a partial transcription, see Tuncer, *Sultan III. Ahmed*, 407.

## 1. Notes from My Research Trip to Germany

In our third issue, I shared the results of my research trips to Munich, Gotha, and Berlin.<sup>4</sup> In the present issue, I once again begin my article with personal narratives I encountered during my continuing research in German libraries and continue from where we left off in the third issue, sharing the results of my research trips to Germany. This time, I will be primarily sharing my findings in Tübingen and end with a chronogram by Sıdkî Emetullah Hatun (d. 1115/1703) that I encountered in Berlin. One of the most striking findings during my Tübingen trip is the *mecmûa* of Ali Yazıcı, from which I selected the birth records of his three children for the epigraph. These records by Ali Yazıcı point to the familiar *cerîde* (diary) format;<sup>5</sup> if they were more voluminous, we could say that we were dealing with Ali Yazıcı's *cerîde*/diary. Let us now take a closer look at this *mecmûa*.

### 1.1. The *Mecmûa* of Ali Yazıcı in Tübingen:

The work in question is a poetry compilation.<sup>6</sup> However, it also contains birth records of Ali Yazıcı's children, information about his brother, his exile, and details of his travel itinerary alongside poems in the forms of *gazels*, *koşmas* and *terciibents*, and it is these features that place it within the scope of this journal. From Ali Yazıcı's notes, it is evident that he was located in Serbia in today's Greece. The owner of the manuscript reveals his identity on the fourth folio as follows:

- 
- 4 Selim Karahasanoğlu, "From the Editor," trans. Ayşe Kaplan, *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies* 2, 1 (2024): xxxi-xliv. I thank Professor Mehmet Hacısalıhoğlu, Head of Turcology at Ludwig-Maximilians-Universität München, for making me feel at home during the course of my research trip in Munich.
- 5 Among the most well-known, standard *cerîde* examples are those of Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi (d. 1736), Sıdkî Mustafa (d. 1790-1), İmam Hafız Mehmed Efendi (d. after 1815) and Sıdkizâde Mustafa Hamid Efendi (d. circa 1850). For detailed information on each of these works in the above order, see Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (Istanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013); Madeline C. Zilfi, "Bir Müderrisin Günlüğü: Osmanlı Biyografi Çalışmaları İçin Yeni Bir Kaynak," trans. Selim Karahasanoğlu, *Doğu Batı* 20 (2002): 184-94; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (Istanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001); Semra Çörekçi, "A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)" (Unpublished PhD diss., Istanbul Medeniyet University, 2022), 137-218.
- 6 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, accessed November 10, 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII198#p=1> In the catalogue entry, the title is recorded as poetry compilation [*Gedichtesammlung*].

I would not give my *mecmûa* to strangers  
It is mine no matter what they say

*They would stain it, stain it they would, that is my fear  
They would soil its pristine hem.*<sup>7</sup>

The owner and possessor of this *mecmûa* is  
Âlî Yazıcı, son of Selîm Yazıcı of Bâlî Voyvoda Quarter.  
[April 30, 1850]

At the very beginning of the manuscript, we gain some information about a certain period in Ali Yazıcı's life. These are events that cover a period of eight years. Accordingly, Ali Yazıcı travelled to Egypt in AH 1252 (1837). Since he fled from there to Crete the following year (August/September 1838) and returned to Servia from there, he had likely gone to Egypt involuntarily, perhaps on exile:

"In the year [12]52, I went to Egypt, the land of victory. In the year [12]53, in August, I came to Crete by way of fleeing Egypt. In the year [12]54, I came to my real homeland, Servia."<sup>8</sup>

After his arrival in Servia in AH 1254, he had been vouchsafed to marry: "In the year [12]55, I was wedded."<sup>10</sup> Unless there is a birth he did not record for four years, his first child was Yusuf Râîf.<sup>11</sup> Yusuf Râîf was born in Ali Yazıcı's homeland, Servia, while his other children, Osman Câmi and Fâtîma Ganîme, were born in Hama.

Ali Yazıcı was unable to stay in his homeland for long. Six years later, he had to leave again and went to Hama. We do not know why he had to leave Servia, although it was clearly due to unpleasant reasons. It was not for an official appointment or travel. We understand from the following record that he had to quit his homeland at the request of Mustafa Bey, former *mu-hassıl* (tax collector) of Servia:

---

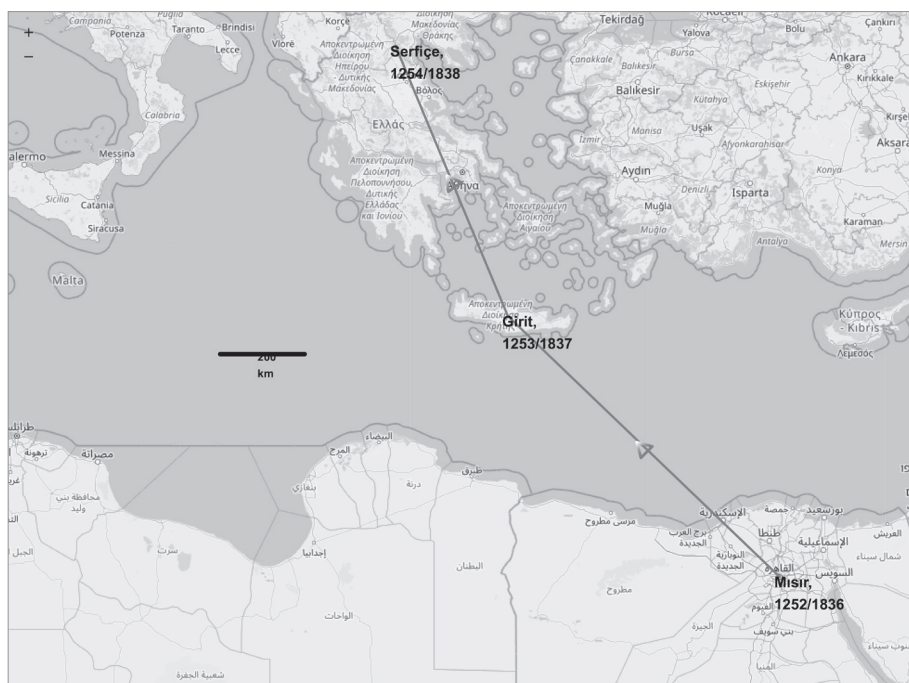
7 The couplet in italics is by Gelibolulu Mustafa Âlî (d. 1600). See Bahanur Özkan Bahar, "Klasik Türk Şiirinde "Pâk-Dâmen" İfadesine Dair Bazı Tespitler," *ESTAD: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, 1 (2023), 233.

8 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, fol. 1a.

9 I thank Yunus Uğur for creating the three maps I share here.

10 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, fol. 1a.

11 See birth record no. 1 in the epigraph.



**Map 1:** The route from Egypt to Serbia

On Monday, the 24th day of *Harman* of the year [12]60, upon the wish of Mustafa Bey, former *muhassıl* of Serbia, I left my real homeland and started for the city of Hama in *Beriyyetü's-şam*.<sup>12</sup> May God the Sublime grant [me] safety through land and sea and clear the roads. Amen.

[August 6, 1844]

Regardless of the reasons for the departure, even the details of the itinerary, such as the kind found in the classic *cerîde* style, are provided in the *mecmûa*. Ali Yazıcı began his journey on August 17, 1844, and completed it on September 22, taking the Volos-Trikeri-Izmir-Antalya-Alanya-Cyprus-Beirut-Tripoli route, reaching Hama in thirty-five days:

On Saturday the fifth of August, the year [12]60, departure from Volos; the following Sunday, reached Trikeri. On Tuesday the eighth, departed from

<sup>12</sup> *Beriyyetü's-şam* signifies the areas in the greater Syria region excluding the desert lands. It included Syrian cities such as Hama, Homs, Aleppo and Damascus as well as parts of Palestine, and Beirut.

Trikeri and reached the protected [city of] Izmir on Friday the 11th. Departure from Izmir on the evening of Tuesday the 15th, departure for Antalya on Monday the 21st and departure from Antalya on Wednesday the 23rd. Reached Alanya at dawn on Friday the 25th and departing from Alanya on Sunday the 27th, reached the island of Cyprus in the afternoon. Reached Beirut on Saturday, the second day of September; departed on Monday the fourth; reached Tripoli on Tuesday the fifth; departed from Tripoli on Wednesday the sixth. I reached Hama on Monday the tenth.



**Map 2:** The route of the 35-day journey from Serbia to Hama

© OpenMapTiles © OpenStreetMap contributors

Like every other Ottoman who was separated from his homeland, whether it be due to an appointment or exile, Ali Yazıcı's main agenda was to receive news of his loved ones and to send them news of himself. But how would this correspondence take place in those days when communication and transportation technologies were limited? For the letter to reach home, trusted persons (*ehibbâ*) were needed at every post. Here are these persons for Ali Yazıcı: *Kahveci*<sup>13</sup> Mustafa Ağa, Ali Efendi the quarantine scribe, and storeowner Captain Yanaki in Cyprus; Hacı Şerîf Ağa and *Kahveci* Bahri Baba of Crete in Izmir, and Yakup Ağa in Volos. Having recorded these names in his *mecmûa* so as to not forget them, Ali Yazıcı must have made deals with these men at each stop and solicited their promises to deliver his letters when he reached Hama.

<sup>13</sup> *Kahveci* may indicate a multiplicity of occupations that have to do with coffee, such as coffee maker, coffeehouse owner or coffee merchant, or any combination of these.

The years in which Ali Yazıcı was concerned with having his letters delivered to Serbia were exactly the years in which the postal system was becoming professionalized in the Ottoman Empire. And yet Ali Yazıcı preferred, or perhaps was forced, to send his news home via trusted persons.<sup>14</sup> The letters would travel largely by sea. They would start from where he was, *Beriyetü's-şam*, and reach Serbia via Cyprus, Izmir, and Volos. In Cyprus and Izmir, these trusted persons were more than one:

As the letters will be dispatched to trusted persons at ports when I send letters to my real homeland from *Beriyetü's-şam*, immediately recording [these] here so that they are not forgotten.

To *Kahveci* Mustafa Ağa, near the customs in Cyprus,

To Ali Efendi, the quarantine scribe, in Cyprus,

To Captain Yanaki, storeowner, near the customs in Cyprus,

To Hacı Şerif Ağa at the Kadıoğlu khan in Şeytan Bazaar in Izmir,

To *Kahveci* Bahri Baba, of Crete, at Saman İskelesi [hay pier] in Izmir,

To Yakup Ağa in Volos.<sup>15</sup>



**Map 3:** The letters' route from *Beriyetü's-şam* to Serbia

- 14 On postal transportation by sea in the Ottoman Empire, see Tanju Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları," *OTAM: Ankara University Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 17 (2005): 1-17.
- 15 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 198, fol. 80a.

In one instance, we also find a record concerning Ali Yazıcı's brother Zekerriyya Efendi:

My brother Zekerriyya Efendi took to the road from Bitola to Cairo in Egypt on this 17th day of *Kânûn-ı sâni* of the year [12]69.

Tuesday, [January 29, 1854]

It is exactly this type of record that I mean by 'the familiar *cerîde* format'. Every one of Ali Yazıcı's notes reminds me of the format seen in the diaries of Ottomans we already know of. Sıdkî Mustafa, when his brother had come from Manisa to be with him, had recorded it in his notebook in the same way: "My brother came from Manisa to be with me. May God grant him worthwhile learning and a long life."<sup>16</sup>

Elsewhere, we find a record of the weather, another staple in diaries:

And that day in this blessed year, snow fell on the ship. The twenty-third of the Arabic month of *Rebîü'l-âhir*.

[February 3, 1853]

## 1.2. Other Records in the Manuscripts of Tübingen

The manuscripts in Tübingen are rich in birth records. Aside from Ali Yazıcı, they are found at the beginning or end of a variety of manuscripts. Copyists or owners of the manuscripts did not refrain from recording, at times, the births of their own children, nieces and nephews, and at others, the children of their acquaintances, whether on the margins or at the beginnings or ends of the books they had. The works on which birth records were written could be the famous sixteenth century *Vikâyenâme* (Book of Protection) of Devletoğlu, *Koçi Bey Risâlesi* (The Treatise of Koçi Bey), a treatise on flowers, or *Şerh-i Pend-i Attâr* (Commentary on the 'Moral Counsel' of Attâr).

The birth record on *Şerh-i Pend-i Attâr* dates from the beginning of the eighteenth century; however, it concerns not the child of the person who recorded it, but that of somebody else: "El-Hac Paşazâde Ali Ağa, son of Mehmed Ağa, had a daughter. The year [1]115 [1703-4]."<sup>17</sup> In that sense, it

---

16 Zilfi, "Bir Müderrisin Günlüğü," 187.

17 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 56 [*Şerh-i Pend-i Attâr*], fol. 42a, accessed November 11, 2024, <https://doi.org/10.20345/digitue.26127>.

should not be interpreted as an event concerning the individual's own life. It seems, then, people also recorded births related to the people in their social milieu, as well as those concerning themselves. We encounter another birth record on *Tercüme-i Manzûme-i Vikâye-i Devletoğlu* (Translation in Verse of 'Protection' by Devletoğlu). This is dated to the second half of the eighteenth century and announces the birth of the daughter of the person who recorded it: "On the 21st day of *Safer* of the year 1180, my daughter Rukyye was born. The year 1180 [July 29, 1766]."<sup>18</sup>

The longest birth record I encountered is on a book of flowers. On this book, titled *Risâle-i Şükûfe* (Treatise on Flowers), the birth of the record-keeper's son is written down, down to the exact hour:

By the help of God who helps all

On the 14th day of the month of *Cemâziye'l-âhir* of the year [11237, near the evening prayer, at fifteen minutes to twelve, with felicity and happiness, my son Seyyid Mehmed Emîn Râtib graced the world. Friday, [March 8, 1822]

May the Creator of the realms grant him the longest life. Amen.<sup>19</sup>

The final birth record I want to share was written in the nineteenth century on the colophon<sup>20</sup> of *Koçi Bey Risâlesi*. Here, the writer of the record, es-Seyyid Mehmed Emîn, heralds the birth of his niece:

On the seventeenth day of the month of *Rebû'l-evvel* of the year 1252, around eight, our lady sister has had a daughter. May God grant her a long life. Amen.

[July 2, 1836]<sup>21</sup>

18 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 34 [Yusuf Devletoğlu, *Vikâyenâme*], fol. 1a, accessed November 11, 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII34#p=1>. On Devletoğlu Yusuf and *Vikâyenâme*, see Mustafa Özkan, "Devletoğlu Yusuf," *TDVİA*, accessed November 12, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/devletoglu-yusuf>.

19 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 25 [*Risale-i Şükûfe*], fol. 1a, accessed November 11, 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII25#p=1>. The hour given here is in *ezânî* time, meaning that the new day begins with the call for the evening prayer. In *alaturka* (*ezânî*) time, 00:00 is the time of the call for the evening prayer.

20 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 281 [*Koçi Bey Risâlesi*], fol. 41b, accessed November 11, 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII281#p=1>.

21 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 281, fol. 42a.

Finally, aside from the birth records, in a *tarik defteri* (official register of appointments for the higher-ranking *ilmiye* class) from the nineteenth century, the writer of the record informs us of the weather in the days in which he was occupied with his notebook, sharing the meteorological conditions of the day by mentioning the low sunlight and the dark atmosphere. We find a record that mentions the weather in Istanbul; how the fog had come down and how things would go up in smoke (!) if the wind did not pick up:

The year [12]73 [1857]. It is written at this time that from the 25th of *Teşrîn-i sâni* [December 7] to the beginning of *Kânûn-ı evvel*, for three days, by God's hidden wisdom, a great fog descended on Istanbul and its environs; sunlight disappeared and there was an atmosphere of darkness.

*Couplet:*

*Observe, murky dust suffused the face of the earth*

*We will go up in smoke unless by God's help the wind blows*<sup>22</sup>

### 1.3. Sıdkî Emetullah Hatun (Staatsbibliothek zu Berlin)

I would like to include here the chronogram composed by Sıtkî Emetullah Hanım, daughter of Kadı Kâmetîzâde Mehmed Efendi (d. 1089/1678), on the death of her sheikh, Hasan Efendi (Ümmi Sinan-zâde), which I encountered inside a *mecmûa*<sup>23</sup> on my last trip to Berlin in September. I saw it fit to include it here because the chronogram was penned by a female narrator – “a woman like a man”, according to Sâlim<sup>24</sup> – and because it is a chronogram not found in her *divan* (collected poems):

The death chronogram by Kâmetîzâde Emetullah Hâtun for the sheikh she was an adherent to:<sup>25</sup>

22 Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsbibliothek, Ma VII 111, fol. 1a, accessed November 11, 2024, <https://opendigi.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/MaVII111#p=1>

23 Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 78, fol. 20a. For a short biography of Sıdkî Emetullah Hanım, see Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, ed. M. A. Yekta Saraç, 2 vols. (Ankara: TÜBA, 2016), 710-11. For her *divan*, see Murat Çolak, “Emetullâh Hanım Divanı (İnceleme-Metin),” M.A. Thesis, Dumlupınar University, 2010. For Hasan Efendi, see <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-ummi-sinanzade-seyh-hasan>.

24 Hatice Aynur, “Ottoman Literature,” *The Cambridge History of Turkey, Volume 3: The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya N. Faroqi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 515.

25 I thank Ömer Said Güler for proofreading the Turkish transcription.

Falling into a fire all of a sudden in my dream  
I wondered what the interpreter would tell  
While I was thus bewildered, they said alas! woe!  
There sounds the proclamation of death, there is the important order once more

Someone came and said that my *pîr*, that distinguished one of a noble line  
was favored this night with reunification with God  
That perfectly virtuous sheikh, that pure beautiful light,  
That mentor without beginning, that friend of the Munificent God

Ah, well, separation is such that my heart burns like the fires of hell  
That painful wrath has roasted it with longing  
That eminent sheikh preaches at [the mosque of] the Father of conquest  
Such that, without fear or doubt, it leads lost ones to the straight path

Oh God, reunite us in the hereafter  
That compassionate *pîr* is the chief of the Sufi community  
May God keep our master, son of master, son of man  
dwelling at his place perpetually

His concubine Sîdkî composed this chronogram on his departure  
May the Generous One make Heaven the resting place of Hasan Efendi

1088 [1677/78]

\*\*\*

In the editorial articles I penned for the third and the present issues, I introduced the vastly different texts I encountered in Germany. Whether it be Yusuf Nâbî in the collection in Munich, Yuhanna Fînân or Ibn Arabşah in Gotha, Ahmed Münîb in Berlin, or Ali Yazıcı in Tübingen, the common thread that links all these individuals is that they recorded and announced themselves and certain important events in their lives – such the birth of a child, the relocation of a brother, being exiled, returning from exile, or yearning for one’s spouse and children – either as part of a long or short text or as a standalone one.

Notwithstanding the arguments that the individual did not exist in the pre-modern East or medieval Europe, and irrespective of whether it is associated with individualism or something else, people expressed themselves by writing stuff down on paper they found in this or that way. The human being, regardless of whether we call him a slave of God, an individual or a citizen, stands before us in all nakedness.

## 2. News About Us

Two crucial developments took place during this period. First, post-doctoral researchers are now employed in our country as well. Similarly to the globally established post-doctoral processes, under additional article 34 of law no. 2547, it is now possible to be employed as “contractual post-doctoral researcher” by the Council of Higher Education. As BAMER (*Ben Araştırmaları Merkezi*/Center for the Study of Ego-Documents) we made this important opportunity work to our benefit and added Canan Torlak Emir, who holds a doctorate from our department, to our team.

### 2.1. Ottoman Ego-Documents - Fourth Meeting - Interim Meeting (December 13, 2024)

Second, on December 13, 2024, along with Freie Universität Berlin and under the sponsorship of Alexander von Humboldt Foundation, we held the fourth ego-documents meeting (Ottoman Ego-Documents-Fourth Meeting-Interim Meeting<sup>26</sup>) at our university. As such, the meetings we have been holding biennially since 2020 took place twice in 2024. Unlike the previous meetings which had had a large number of contributors, this meeting was a single-day, boutique event where the primary focus was the Oriental manuscripts in Germany. In her welcoming remarks, Elke Hartmann, director of the Institute of Ottoman Studies and Turcology at Freie Universität Berlin, referred to the project titled “Selbstzeugnisse in transkultureller Perspektive” (Self-Narratives in a Transcultural Perspective) directed by Claudia Ulbrich between 2004-2012 at the Freie Universität Berlin Depart-

---

26 For the programme, see <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/13-aralik-olba-2024-medeniyet.pdf>, accessed December 15, 2024. For the abstracts, see <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-2024-medeniyet-13-aralik-bildiri-ozeti.pdf>, accessed December 15, 2024.

ment of History (Friedrich-Meinecke-Institut) with the support of German Research Foundation (Deutsche Forschungsgemeinschaft-DFG). She expressed that in the project, alongside German ego-documents, Japan and Turkish ego-documents were also studied comparatively. Hartmann emphasized that she herself was involved with the part of the project concerned with Turcology, which was headed by Barbara Kellner-Heinkele. Hartmann's reference to this project was meaningful for me, since our Istanbul meeting has turned into a sort of continuation of these studies in Berlin. To some extent, my acquaintance with the team members is also a result of this project.

Suraiya Faroqhi's remarks at the meeting's roundtable discussion were meaningful. She said that today, we speak of an Ottoman history through subjectivity: "For many long years, Ottoman history was practiced as the history of the state, the administrative elite and the bureaucracy; historiography was not practiced within the framework it is practiced in now." Faroqhi underlined that ego-documents make it possible to bring large and various sections of the society into the picture aside from the perspective of the state. That these remarks were made by a senior academician who began her career with Ömer Lütfi Barkan as a socio-economic historian<sup>27</sup> and who has lived through the transformations within the field is extremely significant.

In our fourth meeting, no longer discussing whether Ottoman ego-documents exist but what their characteristics are, we realized that beyond the issues of existence/nonexistence or scarcity/abundance, we can now comfortably move on to the analysis-interpretation stage. Elke Hartmann opened the concluding roundtable discussion with the questions "What are the characteristics of Ottoman ego-documents and what can their potential contribution to Ottoman historiography be?" In this context, I also found Barbara Henning's observation "that most of the material [the contributors] shared during the day were produced in moments of crisis" significant. Henning remarked, "Perhaps people turn inwards and question their own identities during moments of crisis; get carried away with questions like 'who am I?', 'what am I doing?', and 'where do I belong?'. In my own extensive reading on the subject of diaries while working on *Kadı ve Gün-*

27 Selim Karahasanoğlu, "Yaşayan Tarih: Suraiya Faroqhi ile Söyleşi," Turkish Historical Society YouTube channel, aired: March 3, 2023: [https://www.youtube.com/watch?v=Wv1\\_yL\\_3X90](https://www.youtube.com/watch?v=Wv1_yL_3X90), accessed December 20, 2024.

*lûğû* (The Judge and His Diary), I encountered arguments to the effect that diaries were texts that were begun to be kept in moments of crisis.<sup>28</sup> This instinctive drive, as Henning observed, may perhaps be extended to other types of documents: letters, memoirs, and captivity narratives.

Another proof that, after the four meetings held, Ottoman ego-documents have won the battle of existence/nonexistence and scarcity/abundance is that in the last meeting, the question of pattern was brought up. This was important because throughout the day, my colleagues and I showed examples of ego-documents of various types and forms and discussed their contents, but is it possible to talk of a pattern in these types? That is, has a certain pattern emerged for each type of ego-document? Did Ottoman individuals produce texts in particular patterns associated with the type of text they were writing? This point was first raised by Christoph K. Neumann during the Q&A session of the panel on captivity narratives. He asked, "You talk of captivity narratives; can you also talk of a body of narratives that can be called *esâretnâme*, in the sense of proving the existence of a new type of document?" Hartmann raised the issue of pattern once more in the concluding session. As a matter of fact, satisfactory answers to these questions will be delivered in our TÜBİTAK project results report; that is to say, after classifying the entirety of the collected material according to type, we will try to shed light on both the issue of pattern and of the uniqueness and characteristics of Ottoman ego-documents.<sup>29</sup>

---

28 Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü*, 20.

29 Let me just note for now that we had a discussion to this effect at the following: Selim Karahasanoğlu&Semra Çörekçi, "Dede-Torun Günlük Yazarı: Sıdkı Mustafa (d. 1790-1) ve Sıdkızade Mustafa Hamid (d. 1850) Günlükleri Üstüne Form ve İçerik Açısından Bir İnceleme yahut Bir Janra Ait İşaretler," (A Grandfather and A Grandson Diary-Keeper: An Analysis of Form and Content in the Diaries of Sıdkı Mustafa and Sıdkızade Mustafa Hamid, or, Signs of a Genre) *Ottoman Ego-Documents Symposium*, June 15-17, 2022, Istanbul Medeniyet University, accessed December 10, 2024, [https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olbasempozyum-programi\\_compressed.pdf](https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olbasempozyum-programi_compressed.pdf). For the abstract, see *Ottoman Ego-Documents Symposium: Abstracts*, 37-39, accessed December 10, 2024, [https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-semozyum-bildiri-ozetleri\\_compressed\(1\).pdf](https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-semozyum-bildiri-ozetleri_compressed(1).pdf).

2.0.1. The diary of a cavalryman who participated in the 1683 Siege of Vienna: The *Rûz-nâme-i Muhtasar* [*Kleines Tagebuch*] (concise diary) of Mehmed Zaîm Gölevî

Zaîm has a few [more] campaigns [to go on] yet  
Do not ask, the soldier is in a mournful state.<sup>30</sup>

I would suggest that for our purposes, the most prominent text among those found in Germany is in the collection of the Francke foundations in Halle (*Franckesche Stiftungen zu Halle*): the *Rûz-nâme-i Muhtasar* [*Kleines Tagebuch*]<sup>31</sup> of Deli Mehmed Zaîm Gölevî, who was present at the Ottoman camp in Vienna in 1683. Scholarship has emphasized that the company of the *deli* (cavalryman, usually part of the shock troops) in the Ottoman army made major contributions during the wars with Austria in the seventeenth century.<sup>32</sup> *Rûz-nâme-i Muhtasar* was first catalogued by Erika Pabst in 2007.<sup>33</sup> A new publication based on this text, in the form of a micro-edition focusing on the few verses about the beauty of Elbasan, was made by Nedim Zahirović.<sup>34</sup> I was first alerted of *Rûz-nâme*'s existence by Barbaros Köksal when I was in Berlin last summer. Interestingly, Metin Aydar, too, sent me the text, independently of Köksal, expressing that I might be interested in it. Hence our studies on the manuscript began.

I assigned the transcription of the text to Canan Torlak Emir of our project team. Once this was done, she and Kemal Gurulkan gave the transcrip-

30 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, fol. 80a.

31 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44.

Another ego-document by an Ottoman *deli* known to scholars is the *Tevârih* of Kabudlu Mustafa Vasfi: Jan Schmidt, "The Adventures of an Ottoman Horseman: The Autobiography of Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi, 1800-1825," *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism* (1500-1923), vol. 1 (Istanbul: ISIS, 2002), 165-286; Tolga Esmer, "The Confessions of an Ottoman 'Irregular': Self-Representation and Ottoman Interpretive Communities in the Nineteenth Century," *Osmanlı Araştırmaları* 44 (2014): 313-40; Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi, *Tevârih (Analysis-Text-Maps-Index-Facsimile)*, ed. Ömer Koçyiğit (Cambridge, MA: Harvard University, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2016).

32 "The delis of Tiryâki Hasan Paşa and Lala Mehmed Paşa displayed great heroism in the Austrian wars of the seventeenth century." Abdülkadir Özcan, "Deli," *TDVİA*, accessed November 11, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/deli--asker>.

33 Erika Pabst, *Orientalische Handschriften im Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle* (Halle: Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle [Saale], 2007), 223. I thank Hans Georg Majer for bringing this reference to my attention.

34 Nedim Zahirović, "The Beauty of Elbasan in the Verses of Zaimi Mehmed from Gyula," *Keshif: E-Journal for Ottoman-Turkish Microeditions* 1, 2 (2024): 102-6. Zahirović is the one who first introduced the name of the author of this work. Pabst does not mention the author.

tion its final form. Before long, Hans Georg Majer too had sent me a message, mentioning the existence of *Rûz-nâme* and that it might interest me. That we were notified of the same text by three different colleagues independently from one another must mean that the text had been calling to us! On December 13, Metin Aydar and Canan Torlak Emir introduced the *Rûz-nâme-i Muhtasar* in a joint presentation.<sup>35</sup>

The *Rûz-nâme* was first acquired as loot by a grenadier, one of the thousands of soldiers in the army of Johann Georg III (d. 1691), Elector of Saxony, who was part of the alliance the Ottomans fought against. In Oschatz, where the army had been wintering, this soldier had sold the book to Christian Kayserlingk, choirmaster, for four *groschen*/piaster. He, in turn, sold it to Johannes Jacobi, then a deacon in Oschatz, in 1684.<sup>36</sup> An article published this year studies the history of the manuscripts acquired as spoils of war in Halle.<sup>37</sup> Written by Simon Mills, it mentions books that found their way to European libraries following the Vienna debacle in 1683, imparting that many such books reached Halle and were incorporated into the collections of the libraries attached to the school complex and orphanage founded by the theologist August Hermann Francke (1663-1727) in 1698. The story of *Rûz-nâme-i Muhtasar*'s journey from Vienna to Halle, too, must be seen in this light.

Mehmed Zaîm, in his own words "a poet of the end times",<sup>38</sup> joined the imperial campaign in 1094/1683. Disclosing his identity numerous times in his text, the author talks of himself in one instance as "Zaimî, the humble one full of faults, in the deserts of Pest and Buda."<sup>39</sup> While for the most part the text mentions in verse the conditions during the campaign, the suffer-

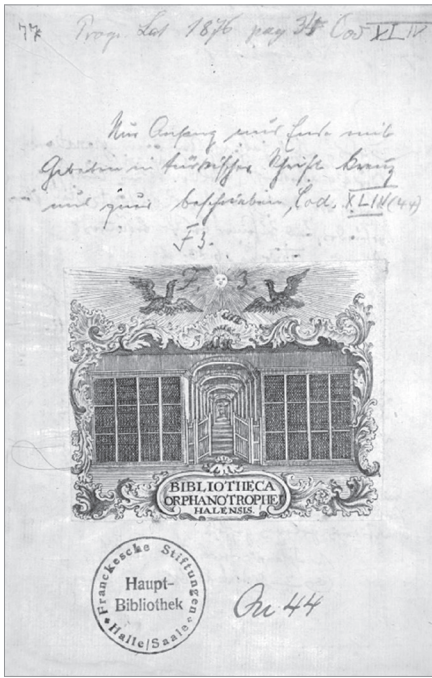
35 Metin Aydar&Canan Torlak Emir, "Halle'deki Francke Vakıflarının (*Franckesche Stiftungen zu Halle*) Koleksiyonunda Bulunan *Rûz-nâme-i Muhtasar* [Kleines Tagebuch]/ A Short Diary in the Holdings of Francke Foundations in Halle," *Olba 2024-Medeniyet: Ottoman Ego-Documents-4th Meeting-Interim Meeting*, December 13, 2024, Istanbul Medeniyet University, accessed November 15, 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/13-aralik-olba-2024-medeniyet.pdf>. For the abstract, see *Ottoman Ego-Documents/OLBA: 4th Interim Meeting-Dördüncü Ara Toplantı-Abstracts*, p. 5, accessed November 15, 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-2024-medeniyet-13-aralik-bildiri-ozeti.pdf>.

36 For the story of the manuscript changing hands until arriving in Halle, see *Franckeschen Stiftungen zu Halle*, Vgl. AFSt/H Q 44, fols. 77a-77b and [https://www.qalamos.net/receive/DEHa33Book\\_manuscript\\_00000061](https://www.qalamos.net/receive/DEHa33Book_manuscript_00000061), accessed November 10, 2024.

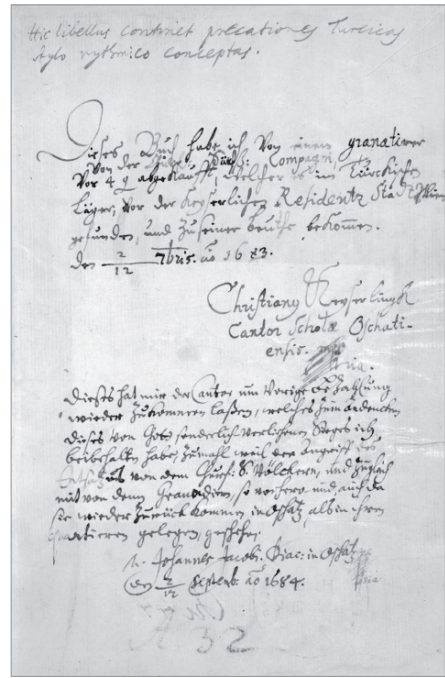
37 Simon Mills, "Türkenbeute in Halle: The Spoils of War and the Study of Islam in an Eighteenth-Century Pietist Orphanage," *Erudition and the Republic of Letters* 3, 9 (2024), 364. For the parts introducing *Rûz-nâme-i Muhtasar*, see 369-70.

38 "Za'imî âhir zamanın şâiridir." *Franckeschen Stiftungen zu Halle*, Vgl. AFSt/H Q 44, fol. 81a.

39 *Franckeschen Stiftungen zu Halle*, Vgl. AFSt/H Q 44, fol. 85b.



**Image 1:** The ex libris reading *Bibliotheca Orphanotrophei Halensis* and the stamp of *Franckesche Stiftungen Haupt-Bibliothek* on the *Rûz-nâme-i Muhtasar* [Kleines Tagebuch], *Franckeschen Stiftungen zu Halle*, Vgl. AFSt/H Q 44, fol. 77a.



**Image 2:** The page describing the story of the finding of the *Rûz-nâme-i Muhtasar* [Kleines Tagebuch] in the Ottoman camp and its subsequent sale, *Franckeschen Stiftungen zu Halle*, Vgl. AFSt/H Q 44, fol. 77b.

ing that the campaigner endures, the desire for conquests, the battles, longing for the homeland, the use of tobacco and opium and their expensiveness, and certain recipes, occasionally, it also mentions the writer's family. Hence we learn of the births of his sons, Deli Mustafa (1090/1678) and Deli Ahmed (1094/1683), and his twin daughters, Ayşe and Firdevs (1089/1678), as well as the deaths of his brothers, İbrahim (1089/1678) and Osman (1093/1682) aghas.<sup>40</sup> While the text goes as far back as 1678 on account of the birth/death records, the majority of the records in it are dated to 1683, to the phase of siege preparations and the days of close combat.

40 *Franckeschen Stiftungen zu Halle*, Vgl. AFSt/H Q 44, fols. 1a, 1b, 3a.

This text is extremely valuable as one penned by a soldier who participated in the siege of Vienna in 1683, imparting in first-person the emotions of this soldier:

The song of Za'îmî  
Written near the castle of Vienna

Day 13 of the month of Şa'bân  
On [August 7, 1683]

Much praise be to the One who nurtures all  
The Austrian throne is our place now  
If out of kindness someone asks of [this] lowly one  
The city of Göle is our home  
...  
King of Austria, prepare your tribute  
Your tax has not been collected in a while  
As your crown and throne have been burned  
We drive out the infidel, for us, that is the hunt<sup>41</sup>

### 3. In this issue

We are publishing four research articles in this issue. All four of them are papers presented in our Skopje meeting turned into articles.<sup>42</sup> The first article is based on the paper presented by Suraiya Faroqhi as her keynote address. The history of this paper/article goes back several years. Ever since she suggested in our first academic event in 2020 that Evliya Çelebi's *Book of Travels* is an ego-document, I have wished for Faroqhi to elaborate on that point. Faroqhi carried the first-person narrative aspect of Evliya Çelebi to the title of her article. Despite this, I am not of the opinion that the *Book of Travels* can be wholly qualified as an autobiographical narrative. Although Faroqhi titled it "The *Seyahatnâme* as a First-Person Narrative", her article does not reveal an autobiographical tone that extends to the

---

41 Franckeschen Stiftungen zu Halle, Vgl. AFSt/H Q 44, fol. 79b.

42 I thank Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (The Presidency for Turks Abroad and Related Communities) for covering the publication expenses of the Skopje papers, as they did for our third issue.

*Seyahatnâme* in its entirety. Neither does it focus on the parts of the book in which Evliya occasionally talks of himself. Faroqhi is concerned with the analysis of the self by focusing on Evliya's identity. Certainly all kinds of analyses of ego-documents, whether they be direct or indirect, fall under *Ceride*'s scope; in that sense, I find Faroqhi's contribution to the present issue extremely valuable.

Our second research article is by Yasemin Beyazıt, whom we know by her works on *kadılık* (Islamic judgeship) and the *ilmiye* (the scholarly career line). The article focuses on the autobiographical elements in the addenda of *Şakâ'ik'un-Nu'mâniyye* of Taşköprülüzâde. It is common knowledge that at the end of this significant source on the Ottoman world, its author included his autobiography.<sup>43</sup> In this article, the autobiographical elements in the translations and addenda of *Şakâ'ik* are made the subject of a detailed study. While doing this, Beyazıt also questions whether Taşköprülüzâde's attaching of his autobiography to his book was the norm and whether this attitude influenced those who followed in his footsteps. In her article, Beyazıt examines the fact that three translators and two addendum writers included their autobiographies, and their contents: the translations by Mehmed Hâkî (d. after 1567), Habîbî Ahmed (d. after 1564) and İbrahim el-Amâsî (d. after 1590), and the addenda of Munuk Ali (d. 1583/1584) and Âkifzâde Abdürrahim (d. 1816).

The third research article is by Elif Sezer-Aydınlı. As she was unable to travel to Skopje due to unavoidable circumstances, her paper was read by Mine Karataş. In her article, Sezer-Aydınlı focuses on three *mecmûas* from the eighteenth century. A study of one of these, the *mecmûa* of Molla Mustafa Başeski of Sarajevo, by Kerima Filan appeared in our previous issue.<sup>44</sup> The other two texts are also well-known: *Selimiyye* of Dâyezâde Mustafa has been published, and the *Mecmûa* of Süleyman Fâik has been studied as a master's thesis. Sezer-Aydınlı's contribution must be seen in her comparative study of these three texts.

The final research article is written by Anıl Göç. Göç focuses on the two memoirs of an Ottoman woman who was born as Marie and took the

43 Müstakim Arıcı and Mehmet Arıkan, eds. *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulemâ Ailesi: Taşköprülüzâdeler ve İsmâüddin Ahmed Efendi* (İstanbul: İLEM, 2020), 5.

44 Kerima Filan, "Saraybosnalı Molla Mustafa'nın (c. 1730-1809) Vakayinamesi: Toplumu Gözlemlemek, Kendini İfade Etmek," *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies* 2, 1 (2024): 124-54.

name of Emine Melek (d. 1873) after converting to Islam following her marriage to the Ottoman grand vizier Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (d. 1871): *Thirty Years in the Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kıbrızlı-Mehemet-Pasha*, published in London in 1872, and *Six Years In Europe: Sequel to Thirty Years In The Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kıbrızlı-Mehemet-Pasha*, published in London in 1873. According to Anıl Göç, Melek Hanım, still young when she was wedded for a second time, was twenty-two years old when she married Mehmed Emin Paşa. While trying to make sense of Emine Melek Hanım's text -which reflects a tumultuous life through divorce, exile/flight, and financial hardships, which would end in suicide- Göç also supports it with archival documents. According to him, the differences in the various editions of the memoir and the construction of the text with its dimensions of fiction/reality/distortion alone constitute a research subject on their own.

In our 'Translations' section, you will read a study by Cornell H. Fleischer on *Kitâb Durreti Tâci'r-resâil ve Ğurreti Minhâci'l-vesâil* by Abdurrahman Bistâmî.<sup>45</sup> This article was presented over Skype in our first meeting in Altunizade in 2020.<sup>46</sup> We had organized a roundtable inspired by the writings of İhsan Fazlıoğlu on this work of Bistâmî<sup>47</sup> and discussed its autobiographical nature. Afterwards, Fleischer did his best to finish the article in time for the roundtable I organized for *IJMES*,<sup>48</sup> but could not manage; it was later published in the volume honoring Cemal Kafadar.<sup>49</sup> I thank Zahit

45 Nuruosmaniye Library, no. 4905, fols. 1b-42b.

46 Cornell H. Fleischer, "On the Genesis and Function of *Durrat taj al-rasâ'il*, and Its Relationship to *Al-Fawâ'ih al-miskiyyah fî al-fawatih al-Makkiyah*," Ottoman Ego-Documents: Workshop, March 13, 2020, Istanbul Medeniyet University, accessed November 9, 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/program-ben-anlatilari.pdf>. For the abstract, see *Ottoman Ego-Documents: Workshop, Abstracts*, p. 32-33, accessed November 9, 2024, <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/documents/benanlatilari/olba-calistay-bildiri-kitapcigi.pdf>.

47 İhsan Fazlıoğlu, "İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânü's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî," *Divân: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1996): 229-40; idem, "Abdurrahman Bistâmî," *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, vol. 1 (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık 1999), 24-25; idem, "Şehir Tarihi Çalışmalarında Yazma Eserlerden Nasıl İstifade Edilebilir?," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3 (2005): 517-26.

48 "Ottoman Ego-Documents (Roundtable)," organizer: Selim Karahasanoğlu; participants: İlker Evrim Binbaş, A. Tunç Şen, R. Aslıhan Aksoy Sheridan, Semra Çörekçi and Suraiya Faruqi. *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 301-43.

49 Cornell H. Fleischer, "A Short Account of Long Entanglements: Şeyh Bedreddin, 'Abdurrahman al-Bistami, and His *Durrat taj al-rasâ'il*," *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar*, ed. Rachel Goshgarian, İlham Khuri-Makdisi and Ali Yaycıoğlu (Boston: Academic Studies Press, 2023), 235-40.

Atçıl, a former student of Fleischer, for not turning me down when I proposed he translate it.

You will be reading three book reviews in this issue. I thank all three authors for agreeing to review the books we requested of them. Güneş Işıksel studies the early modern French autobiography of Virastau by contextualizing it within extensive literature. Aslı Çiftçi's book *Osmanlı'da Aşk* (Love in Ottoman Culture) is brand new and deserves to be reviewed in *Ceride* on account of the sources it utilizes; Ebru Onay provides it with great erudition. It has been four years since the publication of the first volume of Edhem Eldem's book where he studied the papers and writings of Selahaddin Efendi, but its second volume, of more direct interest to us, has only been published this year. Hüsniye Koç evaluates both volumes with great attention.

In our conference reports section, you will read the reports on our Skopje meeting in Turkish by Emre Eken and in English by Gülşen Yakar. The reports are not translations of one another; they have been written independently by my two students. I thank both Emre and Gülşen for their efforts to record the meeting in all its aspects. As it is, we have now published detailed reports of all three meetings we have organized so far. You will find the report of our last meeting on December 13 in Turkish, English, and German in our fifth issue.

In the section titled 'An Ego-Document from the Ottoman Archives', you will find three separate ego-documents written by women. In the first, introduced by Kemal Gurulkan, you will read the tribulations of Emetullah, the daughter of a pasha, during her marriage to Sarı Mehmed Paşazâde Ali Bey, of the chief gatekeepers of the Sublime Porte, in her own words. We cannot provide an exact date for the document. The date 29 Z. 1255 [March 4, 1840] should be taken as a general one, as it was used on numerous documents pre-dating the Tanzimat. According to Emetullah's letter, despite being the daughter of a pasha, she lived an extremely modest life during her marriage and did not, in any way, act against her husband's wishes. Despite this, she only ever heard profanities from him. The final straw came when her husband brought home a second wife. Unable to tolerate these circumstances, Emetullah takes refuge in her brothers' home. People intervene; Emetullah stipulates that the marriage contract with the second wife be annulled and that her husband divorce the second wife. Another stipulation is that he refrain from the rebukes and the abuse. An agreement is

reached; the second wife is divorced, and Emetullah returns home, but the rebuking and instances of violence continue; even the second wife continues to be covertly brought into the house. Emetullah once again takes refuge in her brothers' home. So continues the document with a tiresome divorce story.

The second document in this section was identified in the library in Halle, Germany, by Talha Murat. In the letter by the mother Aişe to her son Şaban, feelings of maternal longing are expressed and greetings by brothers and sisters are sent.

The last document is introduced by Abdurrahman Akdağ. In the letter written at the close of the eighteenth century by Ayşe Hanım, wife of the grand vizier Yusuf Ziya (Ziyâeddin) Paşa (d. 1817), to her husband, you will find a deep longing and respect for the husband. Ayşe Hanım expresses her love for her husband with the words "my master; without with my master, heaven be forbidden to me, let alone worldly mansions." She expresses how deeply the Pasha's words moved her when the letter was being read to her by saying: "my master, my heart sizzled the way fire sizzles when put to cold water, and it ached; why would they trouble their honored eyes and blessed hands for the sake of this humble slave of a concubine of theirs?" Her heart breaks thinking of his eyes while they stared and his hands while they wrote as he penned the letter. These correspondences must have taken place when the grand vizier was away from Istanbul during the Egypt campaign and preparing for the siege of Arish.<sup>50</sup>

\*\*\*

I owe the cover image of the present issue to Türcan Alvan. Recall Alvan's article in the third issue on the *dolabnâme*<sup>51</sup> literature, specifically studying the *Dolabnâme* of Fakîrî.<sup>52</sup> After reading her article, I requested an image from her, and she graciously sent me the image on the cover with

---

50 For Yusuf Ziya Paşa's activities in this period, see Kemal Beydilli, "Yüsuf Ziyâ Paşa," *TDVİA*, accessed December 4, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yusuf-ziya-pasa>.

51 A form of poetry that utilizes the allegory of a waterwheel to explore its themes in question-answer style.

52 Türcan Alvan, "Dolabnâme Türünün Osmanlı Ben-Anlatılarına Katkısı: Fakîrî'nin *Dolabnâme*'si Örneği," *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-Document Studies* 2, 1 (2024): 37-73.

the note, “the oldest miniature painting of a waterwheel in Andalusian miniatures.” This miniature with the waterwheel is in the thirteenth century copy held at the Vatican Library (Codex Vat. Arab. 368, fol. 19a) of *Hadith Bayad wa Riyad*, the Arabian love *mesnevî* (narrative poem in rhyming couplets) written in the twelfth century. In the image, the one lying senseless on the ground is Bayad. The text alludes to the river Tharthar, which waters many of the gardens in which the scene plays out. There are various elevations in the image; the first one contains a water mill, and in the second is the prostrate form of Bayad.<sup>53</sup>

On the painting, the following is written in Arabic:

*Above:* A picture showing the old man . . . by the riverbank, next to an orchard by the Tharthar River, standing at the head of the child and showing him with praise.

*Below:* [That old man] Said: I continued this way until [the child] was embarrassed of me and climbed to his feet. I wiped his face [I consoled him] and told him: “You are not to blame, may God have mercy on you. What you did, other people did, too, and you are but one of countless thousands!”. Upon hearing this, he said to me: “I am sorry (...)”<sup>54</sup>

Until we meet in our fifth issue, take good care of your selves!

53 Detailed information on this manuscript and miniature painting can be found in Elena López Cuenca, “Hadith Bayad wa Riyad Manuscript,” accessed December 5, 2024, <https://funci.org/hadith-bayad-wa-riyad-manuscript/?lang=en>.

54 The English translation is based on the translation to Turkish from Arabic by K. Mehmed Osmanlı.



# Araştırma Makalesi/Research Article

## The *Seyahatname* as a First-Person Narrative

### Bir Birinci Ağzdan Anlatı Olarak *Seyahatname*

SURAIYA FAROQHI

İbn Haldun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü  
Ibn Haldun University, School of Humanities and Social Sciences, Department of History

(erika.faroqhi@ihu.edu.tr), ORCID: 0000-0003-1829-2331

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 30.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 30.12.2024

Faroqhi, Suraiya. "The *Seyahatname* as a First-Person Narrative," *Ceride* 2, no. 2

(Aralık/December 2024): sayfa/pp 1-31.

DOI: 10.5281/zenodo.15073393

#### Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, *iThenticate* intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Araştırma ve yayın etiğine uygundur.

#### Etik Beyanı & Çıkar Çatışması

Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin bilimsel ve etik kaidelere uygun olarak hazırlandığını beyan etmiştir.

## Research & Publication Ethics

This article has been double-blind peer-reviewed by two or more reviewers, and an *iThenticate* plagiarism and similarity report has been created. The article complies with research and publication ethics.

## Ethical Declaration & Conflict of Interest:

The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles.

## Öz

Evliya'nın Osmanlı kültür tarihinde yeri eşsizdir; çünkü 17. yüzyıl gibi seyahat anlatılarının az olduğu ve birinci ağızdan anlatıların dar bir ulema çevresi dışında nadiren üretildiği bir dönemde, Evliya, ki iyi bir eğitim almış olmasına rağmen ulemadan değildir, kendi hayat hikayesini on ciltlik devasa bir seyahatnameye içine dahil etmiştir.

Bu çalışma, Evliya'nın anlatısını üç ana kavram açısından analiz ediyor. İlk sırada yazarın hayatını yaşama biçimi olarak seyahat etmeye olan bağlılığı, ardından Osmanlı hanedanına olan sadakati geliyor. Üçüncü faktöre gelince, Evliya'nın hayatının en azından bir kısmında belirleyici olmuştur, İstanbul'da belirli bir statüye erişmiş bir taşra ileri gelen ailesinin üyesi olmasını görürüz. Bu konumu elde etmek ve korumakta, Evliya'nın ve babasının IV. Murad ve saray çevresi ile olan bağları belirleyici rol oynamıştır. Oysa Evliya, Nil'in kaynaklarını bulmak için çıktığı macera dolu bir yolculuktan döndükten sonra hayat hikâyesini kısaca özetlediğinde, seyyahın kendisini hiç terk etmediğine inandığı Tanrı'nın koruması yanında, bu dünyanın bu tür kaygıları önemsiz kalıyordu.

## Anahtar Kelimeler

Yaşam boyu süren bir uğraş olarak seyahat, Osmanlı hanedanına sadakat, Yerel ileri gelenler, Batı Anadolu, Tanrıya ve manevi önderlere bağlılık.

## Abstract

Evliya's position in Ottoman cultural history is unique. For in the 17<sup>th</sup> century, when travel accounts were rare and first-person narratives seldom encountered outside of a limited number of religious scholars, Evliya who despite a good education was not a scholar, integrated his life story into a massive ten-volume travelogue.

The present study analyzes Evliya's narrative in terms of three major concepts. First in line is his devotion to travel as a way of living one's life, followed by loyalty to the Ottoman dynasty. As for the third factor, a determinant during at least certain years of Evliya's life, we identify him as a member of a provincial notable family, who achieved a certain status in Istanbul. To establish and protect this position, the connections of the author and his father to the person and court of Murad IV were decisive. Even so, when Evliya briefly summarized his life story after an adventurous trip aiming to find the sources of the Nile, these worldly concerns faded into the background, when compared to the protection of the Deity that the traveler believed had never abandoned him.

## Keywords

Travel as a lifetime occupation, Loyalty to the Ottoman dynasty, Local notabilities, Western Anatolia, Devotion to the Deity and holy men.

## Introduction

Ensnared within the *Seyahatname*, we find a marvelous first-person narrative, which deserves more attention than 20<sup>th</sup>- and 21<sup>st</sup>-century historians have been willing to give it. In the present study, we attempt to fill this gap, at least in part. We begin by discussing certain categories indispensable when a person sets out to describe his/her life story, namely relationships to the people in his/her immediate environment. First in line are family members, such as fathers or brothers that are close to the narrator because they are from the same bloodline. Certain key people in the environment of the narrator may not be physically related, and they enter the life story of the narrator due to socio-political considerations. Patrons are a prime example.

The next step is the discussion of two categories that in his influential biography, Robert Dankoff has used to make sense of Evliya's presentation of self. The first category is the devotion of the latter to travel as a way of living one's life, while his loyalty to the Ottoman dynasty is the second factor – even so, this attitude did not preclude a critical stance toward certain sultans.<sup>1</sup> When Evliya pointed out the faults and limitations of certain Otto-

1 Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi* (Leiden: Brill, 2004). On Evliya's attitude toward the Ottoman dynasty, compare Yahya Kemal Taştan, "Evliya Çelebi's Views on the Ottoman Dynasty," in *Evliya Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of his*

man rulers, he adhered to a custom that we can observe throughout the ages: courtiers and advisors supposedly were responsible for the misfortunes to which the chronicler, in this case Evliya Çelebi needed to refer. Women in the environment of the sultans were favorite scapegoats, and when discussing the reign of Sultan Ibrahim (r. 1640-48), the author conformed to this custom without hesitation.<sup>2</sup>

To date, scholars have not paid much attention to a third category that plays an important role in Evliya's narration of his life, and the present paper argues that we need to fill this gap. In Evliya's writing, his identity as a member of a minor notable family in Western Anatolia is a key feature: his father had relatives and houses in Bursa, Kütahya, Manisa and in the rural district of Sandıklı, part of the sub-province of Karahisar-ı Sahib (today Afyon).<sup>3</sup> While this aspect of his identity was not very significant when Evliya narrated Istanbul and many of the Empire's major cities, it did become important on certain particular occasions. Thus, when Evliya performed the pilgrimage to Mecca in the beginning 1670s, he passed through Kütahya, the original home of his family and later visited the grave of his sister in Bergama, abducted by her former fiancé İlyas Paşa after her father had broken off her engagement.<sup>4</sup> Moreover, the author's narration of this distressing provincial episode links it to the intervention of Murad IV (r. 1623-1640) in favor of Evliya's father Mehmed Zilli, when the latter complained of the misdeeds of the rebel İlyas Paşa. Evliya's account shows how provincial figures of some repute might gain access to the Istanbul elite, a feat that Evliya's father accomplished, though not without difficulty.

Certainly, there are quite a few other concerns involving Evliya that justify historical studies, which the present chapter will not include because of the limitations of time, space and most obviously, the competence of the present author. To cite just a few examples, Evliya was passionate about archery, a

---

*Birth*, eds. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Robert Dankoff, English-language version edited by Robert Dankoff, (Istanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2012), 242-62. For a summary compare Seyyar, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde."

2 All references to Evliya's narrative are from the following series: Evliya Çelebi b Derviş Mehmed Zilli. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, edited by Seyit Ali Kahraman et al., 10 vols. (Istanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1999-2007). On the author's comments about the women in Sultan Ibrahim's harem, see Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, vol. 1, 130.

3 Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, vol. 9, 12-79. Evliya has not recorded the exact location of his family's farm/çiftlik.

4 Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, vol. 9, 12-7 (Kütahya), 45-6 (After the complaints of Evliya Çelebi's father, Murad IV orders the execution of İlyas Paşa).

sport much esteemed by Ottoman elite figures, and through his best shots, the author may have entered the lists of famous archers.<sup>5</sup> Moreover, his numerous entries about local foods show that he had an interest in tasting foods both familiar and und unfamiliar.<sup>6</sup> Furthermore, for Evliya as an (admittedly modest) member of the Ottoman elite, promoting Sunni Islam and Sufi values was a central concern. Typically, the author avoided discussing the variant religious practices of different dervish communities and the disputes that these practices sometimes occasioned, visiting sites connected to different holy men without paying much attention to their doctrinal differences. Thus, the author punctuated the narration of his life story by numerous visits to pious foundations and the graves of holy men.<sup>7</sup> In Evliya's perspective, these pious purposes seem to have legitimized his avoidance of a regular career in the sultan's service, for which his education and family ties had prepared him.

For today's historians, viewing Evliya's life narrative entails special challenges because this text is at the same time a travelogue. In consequence, we need to take account of the difficulty of assigning Evliya's work to a genre recognized by Ottoman intellectuals. After all, when readers of all times have trouble 'placing' a work in the literary categories with which they are familiar, they may respond to this uncertainty by ignoring the work in question. In the 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> centuries, the authors of biographical dictionaries thus refrained from including Evliya, and intellectuals and bureaucrats of the Republic of Turkey also have struggled with the difficulty of categorization and thus, with the evaluation of Evliya's work.<sup>8</sup>

In fact, because from the late 19<sup>th</sup> century onward, readers of Ottoman and later of 20<sup>th</sup>- and 21<sup>st</sup>-century Turkish texts have become so familiar with travelogues and first-person narratives, we often forget that Evliya's account, completed probably in the 1680s, must have been a rather disconcerting novelty to those few Ottoman readers who encountered it before

5 Semih Tezcan, "Evliya Çelebi the Archer," in *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of His Birth*, 33-40.

6 Marianna Yerasimos, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü: Yorumlar ve Sistematik Dizin*. 2nd ed. (Istanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2019).

7 Mehmet Yaşar Ertuş, "Seyyah ve Derviş: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kurgusal bir Katman Olarak Manevi Yolculuk," in *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, eds. Mithat Aydın, Süleyman İnan (Ankara: Pegem Akademi, 2020): 501-22.

8 Uğur Demir, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali Meselesi," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 39 (2012): 205-16; idem, "Yasaklanan ve Sansürlenlen bir Kitabın Macerası: Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinin ilk Baskıları," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 46 (2015): 193-212.

the late 19<sup>th</sup> century.<sup>9</sup> The reservations and later the outright hostility of many post-Tanzimat Ottoman literati seem to have had 18<sup>th</sup> century antecedents, today impossible to elucidate.

Evliya certainly knew the roads – or what passed for roads – of Anatolia, the Balkans and the Arab provinces, most of which he had traveled in person. However, he did not discuss them in a work resembling that of Katip Çelebi and his co-workers, which presented systematic physical cum human geography, although Evliya used the itineraries of previous travelers.<sup>10</sup>

On the other hand, Evliya's own travels were the backbone of the story, the major reason for narrating his life. On occasion, the traveler claimed to have been in places that he had never visited, but Evliya's motivation for doing so is unknown.<sup>11</sup> He may have wanted to emulate medieval travelers such as Ibn Battuta, who had visited the Delhi sultanate and perhaps even China.<sup>12</sup> While Evliya had never been to the lands east of Iran, he may have wanted to produce as complete a description of the area visited as possible, never mind an occasional invention. Furthermore, Evliya may have convinced himself that his stories, some of them true but hard to believe while others were pure fantasy, could only be convincing if the author presented them as his own experience. This complicated bundle of motivations, which today's historians have disentangled only in part, was probably the reason why Evliya integrated a travelogue, a literary format unfamiliar but not unknown to Ottoman elite readers, with an extensive narration of his own life, which was another great novelty.

Apart from Evliya's neglect of genre conventions, the assumptions of quite a few Ottoman and Turkish literati active in the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries made it difficult for subsequent generations to appreciate Evliya's work. In the Ottoman world as in Europe, many authors and readers of the period felt that there was – or should be -- a clear dividing line between storytelling and

---

9 Nicolas Vatin, "Pourquoi un Turc ottoman racontait-il son voyage? Note sur les relations de voyage chez les Ottomans des Vâkı'ât-ı Sultân Cem au Seyahatnâme d'Evliyâ Çelebi," reprinted in Nicolas Vatin, *Les ottomans et l'occident (XVe-XVIIe siècles)* (Istanbul: The Isis Press, 2001), 179-93.

10 Katip Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma li Katip Çelebi* (Ankara: TTK, 2009); Hatice Aynur, "Evliya Çelebi's Written Sources," in *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of his Birth*, edited by Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Robert Dankoff, English-language version edited by Robert Dankoff, 383-87. (Istanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2012).

11 Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 58.

12 Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century* (Los Angeles, Berkeley, London: University of California Press, 2004).

historiography. Fiction was acceptable if the author defined his/her work as such, although the contemporary popularity of historical novels in Catholic and Protestant Europe showed that the exact location of the border might be open to negotiation. However, in the Ottoman literary world of the late 19<sup>th</sup> and early 20<sup>th</sup> centuries, novels still were a novelty of uncertain status that many readers and potential publishers regarded with suspicion. Even if a publisher did publish novels, he might consider these works as being of lower status than either poetry or historiography. Therefore, he might not be willing to invest the care and resources that contemporaries considered necessary to bring out a well-produced non-fiction book. Publications of Evliya's work that appeared before about 1990 bear witness to this neglect, although a few scholars such as Ulrich Haarmann already in the early 1980s defended Evliya as an innovator who introduced Ottoman readers to a new and hitherto unknown genre, namely the travel novel.<sup>13</sup>

### **Evliya and the people close to him: Blood-lines and patronage**

As one may expect from a first-person narrative with an autobiographical slant, Evliya life story contains quite a few tales about his father. By contrast, the author only mentions his mother in passing, as a nameless slave woman. While people often considered it polite to avoid mentioning females in formal discourse, in this instance the omission remains remarkable. For Evliya had no qualms at all about mentioning fairly intimate details from the life of Kaya Sultan (1633-perhaps 1656), a daughter of Murad IV (r. 1623-40) and spouse of the Grand Vizier Melek Ahmed Paşa (d. 1662), Evliya's most prominent patron. In fact, references to Kaya Sultan, her wealth, her charities and her death are quite abundant throughout the *Seyahatname*.

Evliya entered even further into the intimate life of the princely couple when he discussed in some detail a bad dream of Melek Ahmed Paşa, which the latter interpreted as a prediction of the death of his beloved spouse Kaya Sultan in childbirth. Furthermore, Evliya went into excruciating detail when describing the miscarriage that led to the untimely end of the young princess and the burial of the still unformed fetus.<sup>14</sup> Evliya even included a sum-

13 Ulrich Haarmann, "Evliya Çelebi's Bericht über die Altertümer von Gize," *Turcica* VIII: 1 (1976): 157-230.

14 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 3, 292-3.

mary of the speech by which he supposedly attempted to console the grieving father, namely by explaining that at the current stage of its development, the fetus had been no more than a piece of meat. Even if it had lived, it would have taken many years before it could have taken on the role of a man.

Evliya's connection to this near-royal couple was very important for the author's career, at least in its middle stages. For at that time, he needed a patron both to finance his travels and to legitimize his presence in what were often out-of-the-way locations. It is worth retaining that Evliya's link to Melek Ahmed Paşa and Kaya Sultan was due not to his father but to his mother, as both the future grand vizier and Evliya's mother had arrived in Istanbul as slaves from the northern shores of the Black Sea.<sup>15</sup> Reticence about female relatives apart, perhaps Evliya did not mention his mother because he was uncomfortable with the fact that he had acquired the patronage of Melek Ahmed Paşa through a woman.

As for the autobiographical information that Evliya has recorded, it is well known but a short recapitulation is in order nonetheless. He was born in 1611, as he (and no other person) tells us. This is unusual, because in the Ottoman world, people were more likely to record the date of a person's death than his/her birthday. In this case, however, the date of Evliya's demise remains unknown, although scholars have suggested a variety of dates, all in the 1680s. As for the present author, the observations and arguments of Karl Teply and Nuran Tezcan have convinced her (and I hope will convince the readers) that Evliya probably was alive in 1687. After all, the *Seyahatname* recorded a change in the decoration of the bell tower of St. Stephen's Cathedral in Vienna, which as Austrian records show, took place in 1687.<sup>16</sup> While by that time, Evliya was not in or even near Vienna, one of his acquaintances in the Istanbul elite could easily have mentioned the fact in a letter, perhaps as a follow-up to an account of Kara Mustafa Paşa's failed siege, which took place in 1683. While it is impossible to be sure, for the time being Teply and Tezcan seem to have proposed a convincing argument.

In this context, it is worth repeating that if present scholars are correct, none of Evliya's fairly numerous contemporaries who put pen to paper considered his life and death worth recording.<sup>17</sup> While we can only speculate

---

15 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 3, 154.

16 Nuran Tezcan, "When did Evliya Çelebi Die?" in *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of His Birth*.

17 Thus, corroboration of the biographical information concerning Evliya is possible only in exceptional cases.

about the reasons, the following considerations seem appropriate: As noted, the author's many travels meant that he encountered many people in varying locations but after some time, he disappeared from the horizons of his former friends, mostly Istanbul-based intellectuals. In consequence, Evliya may easily have 'fallen through the cracks'.

Put differently, many of the people mentioned in Evliya's life story may have been his associates when he was young or at most middle-aged. However, as the author of the *Seyahatname* probably lived to be over seventy-five and revised his work toward the end of his life, most of the people, who had been his associates in the 1640s, the 1650s and perhaps even the 1660s must have predeceased him, often by many years. Perhaps at least in part, we can explain the silence of contemporaries not by objections to Evliya's writing style but by the simple fact that as an elderly man living in Cairo the author had lost contact with the Turkish-speaking literati of Istanbul. While these arguments contain a certain amount of speculation, they do help us to explain why this unique and original writer did not make it into any of the biographical encyclopedias put together in the years around 1700, not even as an associate of a fellow author that the compilers considered 'more important.'

### **Passionate about seeing the world**

We now turn to the first of two qualities emphasized by Dankoff namely Evliya's self-definition as a world traveler (*seyyah-i alem*). At a later stage, we present him as a loyal servitor of the sultan and as a man with roots in the northern part of Western Anatolia. His self-definition as a world traveler shows that Evliya regarded his life and the imbrication of life and travel accounts as something special, which merited careful description. For while many members of the Ottoman elite crisscrossed the empire in the course of duty there were few people, who claimed to travel for pleasure. On the other hand, this perception was inherent in Evliya's asking the Deity for help in getting him launched on his life course as a world traveler – rather than as a pious pilgrim to Mecca, although Evliya certainly undertook the pilgrimage. After all, he embarked on this latter enterprise only after decades of travel, when he was about sixty years old. Perhaps there were other members of the Ottoman elite, who enjoyed their travels as well;

but to the frustration of present-day historians, they said so only in exceptional cases.<sup>18</sup>

For a long time, Evliya's biographers have dwelt on the sentences, in which the author highlighted his desire to travel, but perhaps some indirect evidence is just as convincing. The traveler's record of the varying foods that he encountered, are so numerous and detailed, that they have become the topic of a substantial monograph.<sup>19</sup> It is unlikely that a person who valued regional foods did not in some way appreciate (or at least cheerfully tolerate) the travels which given the technical means of the time, were the only way of getting to taste them.

In the same vein, we can consider Evliya's numerous remarks about the value of buildings that he visited, especially those sponsored and used by non-Muslims. By describing churches and their décor, Evliya made it clear that these places were worth a visit even for a pious Muslim as himself. For in the author's perspective, such visits could teach a moral lesson: Unbelievers were more likely to fear Jesus, Mary and the saints and therefore less inclined to misuse the money collected for the upkeep of churches.<sup>20</sup> Viewed from a different perspective, by including such descriptions, Evliya also implied that he placed significant value on the travels that alone made it possible to view these buildings and their rich decorations.

Furthermore, as a matter of routine Evliya often referred to handsome young men and women (*mahbub ve mahbube*) as positive attributes of both Ottoman and foreign towns. Admittedly, at least if the girls and young women were Muslims Evliya could not have known what they looked like, as he usually emphasized that they were careful about veiling. However, as he did mention the *mahbubes* he must have regarded these young women, incidentally anonymous just like their male counterparts as ornaments to their respective hometowns; and only a visitor to the locality – and thus a traveler – could properly appreciate their handsome appearance.

In this context, it is necessary to say something about the animals and people that Evliya needed for his travels, but whom he only mentioned in passing if at all. Quite often, the author referred to having received slaves

---

18 Vatin, "Pourquoi...?" points out that most early travelogues highlight the miseries suffered by the author.

19 Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü*.

20 For his comments on the Nea Moni monastery on the island of Chios, see *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 66.

as gifts, but whether converts to Islam or not, he said nothing about them. Thus, we do not know where Evliya's slaves had come from, for how long they stayed in his service, or whether he manumitted at least some of them. In the same fashion, Evliya does not mention ever getting emotional about one of his horses. This fact is worth recording, as it was acceptable for elite Ottomans to express their attachment to their mounts, and thus, Evliya's omission is not due to the demands of *bienséance*.<sup>21</sup> After all, the grave marker that Sultan Osman II (r. 1618-1622) commissioned for his favorite horse has survived: Today it is in the Museum of Turkish and Islamic Arts in Istanbul. Perhaps these omissions mean that for Evliya, slaves and horses only had instrumental value; but as so often, it is best to keep an open mind.

### **A servitor of the dynasty: Devoted but not uncritical**

As readers of the *Seyahatname* know, Evliya constantly stressed that he was a faithful servitor of the sultan. He claimed particular devotion to his age-mate Murad IV (born 1612, r. 1623-1640), who had recruited him for palace service and membership in the Ottoman elite. As a page, Evliya had access to the sultan when both were still quite young. For some time, the monarch and his admiring future biographer were teenagers together and shared the games and horseplay typical of adolescents the world over.<sup>22</sup> In Evliya's perspective, Murad IV was remarkable for his gigantic stature, physical force and endurance, while the re-conquest of Baghdad from the Safavids showed the young ruler to be not only successful in wrestling and warfare, but a champion of Sunni right belief as well. While this role required that similar to his ancestor Süleyman (r. 1520-66), Murad IV had to be a successful fighter against the infidels, the sultan died without having undertaken any campaign against the Habsburgs or Venetians. To compensate for this deficit, Evliya ascribed to his hero a gigantic series of naval preparations against Malta, an island that the admirals serving Sultan Süleyman in his last years had been unable to take.<sup>23</sup> We do not know whether in actuality, there had

21 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2010), 118-9.

22 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 103-27.

23 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 125-6; Hüseyin Serdar Tabakoğlu, "The 1565 Malta Campaign according to Spanish Archival Documents," in *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar / Süleyman the Lawgiver and His Reign: New Sources, New Approaches*, edited by

been any plans for a campaign against the Knights of St John and their island stronghold at the court of Murad IV, and if so, to what extent they had progressed. In any case, these hypothetical plans came to naught with the death of the sultan in 1640, before he was thirty years old.<sup>24</sup>

Presumably, the marriage of Evliya's patron Melek Ahmed Paşa to a daughter of Murad IV greatly reinforced the author's loyalty to the Ottoman dynasty. For as noted, throughout the *Seyahatname*, we encounter references to this princess, and Evliya frequently mentioned embroidered napkins or scarves that he claimed were presents from Kaya Sultan or at least in a style that she favored; they probably featured a special type of decoration in gold thread.<sup>25</sup> When passing through the East African territory he called Fun-cistan, Evliya made a special point of presenting a dignitary whom he wished to honor, with a cloth embroidered in gold thread that the traveler had worn knotted around his waist. Once again, Evliya associated this type of textile with Kaya Sultan, evidently regarding it as something quite special.<sup>26</sup> We do not know whether any embroideries associated with this princess in the 1600s have survived to our time. If they still exist, today they must bear a different name, which makes it impossible to identify them.

Evliya celebrated Kaya Sultan because of her charities, opulent as befitted a royal woman. When describing the Hijaz, the Ottoman traveler included a lengthy account of a foundation the princess had envisaged, which was to have brought water to Jeddah. Apparently, she had wished to honor Havva the female ancestor of humankind. However, the early death of Kaya Sultan in childbirth prevented the realization of the project.<sup>27</sup> Furthermore, the princess had the structure known as the 'House of Fatima' in Mecca decorated with colorful tiles and a valuable silk carpet. In this locale, she also had bookcases installed for the many Qur'an manuscripts

---

M. Fatih Çalışır, Suraiya Faroqhi, and M. Şakir Yılmaz, 105-24. (Istanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020)

24 For a biography of the sultan compare Ziya Yılmaz, "Murad IV". <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv>

25 For a biography see Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları* (Istanbul: Alfa Yayınları, 2015), 330-33; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 393, 408. On Evliya's perception of women see Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kadın Algısı," *İslami İlimler Dergisi* 18, 2 (2023): 5-40, accessed July 10, 2024, <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1411012>. The electronic version only provides a summary of this article.

26 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 10, 444; Nuran Tezcan, "Kaya Sultan: Handkerchiefs Used as Gifts," in *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of His Birth*.

27 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 10, 408.

found there. Glass panes in several colors both protected the books and made the room pleasant and lively.<sup>28</sup> In a different vein, perhaps Evliya's frequent references to Kaya Sultan's landed properties in Anatolia implied that if the princess had lived, she would have assigned some of them to her pious foundations.

Although Evliya was born in 1611 and thus belonged to the generation of Kaya Sultan's father Murad IV, the reader sometimes gains the impression that Evliya may have viewed the princess as a saintly provider and mother figure, whose opulent presents helped the author to live the life of an elite person. In any case, after her death, Evliya tried to associate his former patron with female saints. Nuran Tezcan, who has emphasized Evliya Çelebi's tendency to fictionalize the events surrounding Kaya Sultan's life and death, has even suggested that the author was alluding to his own feelings of love, albeit a love of the platonic kind, the only variety possible under the circumstances.<sup>29</sup>

By contrast, the author showed only minimal interest in certain Ottoman monarchs that ruled for longer or shorter periods in the first half of the 17<sup>th</sup> century.<sup>30</sup> In particular, he produced only a brief account of Sultan Osman II (r. 1618-1622), whose short reign and frightful end at the age of eighteen continue to occupy the hearts and minds of today's historians.<sup>31</sup> Evliya seemingly had a poor opinion of the young man, particularly because of the murder of Osman's younger brother Mehmed, which the insecure ruler had ordered when setting out to conquer Hotin.<sup>32</sup> When commenting on the fact that Osman II lost his life only a short time afterward, the author drily remarked that the latter had gotten what he deserved.<sup>33</sup> Likely, when trying to reconstruct the background of Evliya's comment, we should keep in mind that the current *şeyhülislam* Hocaade Es'ad Efendi had refused to give the sultan a fatwa legitimizing the killing, and the sultan could only ob-

28 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 10, 393.

29 Nuran Tezcan, "Seyahatname'deki Aşk Öyküsü: bir Kaya Sultan Vardı!" *Kebikeç* 21 (2006): pages not numbered.

30 Taştan, "Evliya Çelebi's Views;" for a shorter version see Seyyar, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Osmanlı Hanedan Algısı."

31 For an example see Tülün Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri* (Istanbul: Kitap Yayınevi, 2012).

32 Feridun Emecen, "Osman II," in *Türkiye Diyanet Vakfının İslâm Ansiklopedisi* (Istanbul: İSAM, 2007) vol. 33, 454.

33 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 172.

tain the relevant document from the *kadı'asker* of Rumeli. Probably, the issue had been a subject of debate when Evliya was young, and he had listened to people sharing the position of the *şeyhülislam*.

As for the biographical sketches that Evliya wrote of all Ottoman sultans, in the case of Osman II he was self-critical enough to call the section on the young ruler a mere 'conspectus'. In fact, it conveyed only disconnected fragments of information. The story began with an ominous prophecy uttered by a khan of the Crimea, at that time a prisoner in the fortress of Yedikule on the outskirts of Istanbul. This dignitary had predicted that Sultan Osman would become a prisoner in the same locale, an event that as Evliya laconically noted, did in fact occur.<sup>34</sup> The author then listed the names of the religious scholars prominent during Osman's reign, following up this subject with a section that at first glance seems to be a detailed account of Osman's end.

However, the author's concern with the topic is more apparent than real. Certainly, the section headed 'Those killed on the day of Osman Han's martyrdom' begins with a list of the men who perished in the rebellion that brought down the young sultan, but the remainder of this section is mostly a disjointed account of what transpired shortly after Osman's death, in the second reign of Mustafa I (r. 1617-18, 1622-23).<sup>35</sup> As noted, these events took place when Evliya was a boy in school, old enough to notice what was going on around him but still distant from the events. Thus, his silence on the murder of Osman was probably deliberate, but he did not share his reasons with his (future) readers.

At the same time, Evliya does recount the reigns of sultans İbrahim (r. 1640-48) and especially Mehmed IV (r. 1648-87) in somewhat more detail. With respect to İbrahim, the author provides a brief overview over the sieges and battles of the 1640s, which resulted in Ottoman control of the port of Azak on the northern shore of the Black Sea.<sup>36</sup> In addition, Evliya focuses on the conquest of Crete, which began in 1645, the newly built mosque, still extant in the fortress of Rethymno/Retimne (later: Resmo) bearing the name of Sultan İbrahim. Covering the later stages of the war as well, Evliya reports on the conquest of Candia as an eyewitness, claiming to have intoned the

---

34 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 102-3.

35 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 103.

36 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 128.

first call to prayer in one of the former principal churches, now a mosque.<sup>37</sup> On the other hand, the renewed conflicts with Venetians, Russians and Habsburgs after the failed siege of Vienna in 1683 do not occur in Evliya's story: probably he was no longer alive after 1687. Earlier Veneto-Ottoman confrontations in Dalmatia however, do play a role in his account.

Given his mostly restrained comments on members of the Ottoman elite, Evliya's vituperation of Sultan Ibrahim's constant companion Cinci Hoca (d. 1640) was noteworthy: The author went out of his way to stress that he had known the soothsayer, a contemporary of his, from the time when they both studied in the *medrese*. Already during those years, or so Evliya claimed as supposedly a direct witness, Cinci Hoca was a ne'er-do-well.<sup>38</sup> At the same time, the author who after all had known several sultans in person, described Sultan Ibrahim as gentle but incapable, mostly interested in the harem and lavishing riches on his various concubines.<sup>39</sup>

Remarkably, Evliya dwelled in some detail (and possibly with some relish) on the military rebellions that characterized Ibrahim's reign; invariably, these uprisings ended with the brutal killings of the dignitaries who found themselves on the losing side. Thus, the author reported without comment that the soldiers showed no respect for the dead bodies of people, who, whatever their deficiencies might have been, had after all been Sunni Muslims. According to Evliya's account, in the case of Hezarpare ('A-thousand-pieces) Ahmed Paşa and others, the rebelling military men hacked the bodies of their victims to pieces and left the remnants on the Atmeydanı/ Hippodrome for all passers-by to see.<sup>40</sup> We may wonder where his sympathies lay; in any event, Evliya did not indicate any disapproval.

In contrast to his short accounts of the reigns of Osman II and Ibrahim, the author had a good deal to say about Mehmed IV (r. 1648-1687). After all, the long reign of the latter sultan encompassed the second half of Evliya's life; perhaps Mehmed IV was still alive, though perhaps no longer on the throne at the time of the author's death. Concerning the lives of Osman II and Ibrahim, the author possibly procured some or even much of his in-

37 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 8, 186-7.

38 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 130.

39 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 130.

40 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 130. On the behavior of urban rebels compare Annemarieke Stremmelaar, "Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703," Ph.D. Dissertation. Leiden: Print Partners Ipskamp, 2007.

formation from his own relatives and friends in the palace. However, when writing the lengthy account of the campaigns over which Sultan Mehmed presided, even if he did not command them in person, Evliya must have consulted written sources, which he did not name. Likely, he combined information from chronicles and occasionally from archival sources with his own impressions, garnered when accompanying the grand vizier Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa (1635-76) on his campaigns against Poland and Crete.

When discussing rebellious pashas operating in the borderlands or soldiers stationed in Istanbul who presented lists of the dignitaries whose executions they demanded, Evliya probably depended on information provided by third parties. For he surely was not privy to the relevant deliberations and bargaining, even when he was close to the events in a purely physical sense. Moreover, people knew him as an associate and dependent of Melek Ahmed Paşa: As a man who had made it to the top of the Ottoman political establishment, the latter surely had both enemies and friends. These people may have had their reasons for not telling Evliya what he wanted to know, or else they imparted a political 'slant' to the information provided, even if they did not tell any outright lies. We do not know to what extent Evliya could or would make allowances for these biases: after all, for an Ottoman elite figure loyalty to a patron was a major virtue.<sup>41</sup>

This brings us to the question when and in which contexts, Evliya criticized the actions of sultans and viziers.<sup>42</sup> In certain cases, he had no real alternative, as he could scarcely avoid writing some harsh words about the rivals of his patron Melek Ahmed Paşa. Matters were more complicated when rulers and princes were at issue. Conflicting emotions were especially obvious when Evliya recounted the sad story of the sons of Murad III (r. 1574-95), killed to secure the rule of their half-brother Mehmed III (r. 1595-1603). Some of these unfortunates were still children, and Evliya included the story of a youngster who before his execution wanted to finish the chestnut that he was eating: the executioner would not let him do so.<sup>43</sup> Certainly, Evliya refrained from openly expressing disgust with the actions of Murad III or Mehmed III, both responsible for the massacre. By contrast,

---

41 On the loyalty of Mustafa II (r. 1695-1703) to his former teacher, see Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1984), 50-51.

42 Taştan, "Evliya Çelebi's Views on the Ottoman Dynasty," 249-54.

43 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 170.

the historian and litterateur Mustafa Âlî (1541-1600) highlighted what he regarded as the irresponsibility of Sultan Murad in fathering so many children.<sup>44</sup> By contrast, Evliya's criticism was implicit when he appealed to the emotions of his (presumed) readers. Apart from the childish pragmatism of the boy who wanted to finish his food before submitting to the executioner, the author described the killing of a prince who was still a baby and who spit out the milk he had just drunk when the executioner strangled him.

### **A member of a western Anatolian family of minor notables**

Evliya's devotion both to travel and – despite reservations against individuals -- to the Ottoman dynasty as a whole is obvious and unquestioned. However, it bears repeating that scholars have neglected the Anatolian roots of Evliya's family that were part of the author's mental makeup, perhaps especially in the middle to later years of his life.<sup>45</sup> After all, family members had instituted a pious foundation in Kütahya, their place of origin, which the traveler visited while on the pilgrimage to Mecca.<sup>46</sup> In this concern, Evliya was not unique: As the difficulties of the 1600s and 1700s resulted in high levels of migration especially to Istanbul, migrants from provincial places increasingly emphasized their ties to hometowns and villages of origin. Likely, these migrants wished to retain a source of material and emotional support if conditions in the city where they had settled became too difficult.

Intriguingly, when recounting a problematic situation in which his father considered it necessary to flee to Istanbul, Evliya told his readers that the older man entrusted his house in Kütahya to a relative, the noted poet Firaki Efendi (d. 1580-3).<sup>47</sup> This personage, whose attempts to make a career in Istanbul seem to have failed, has recently attracted attention be-

44 Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âlî (1541-1600)* (Princeton NJ: Princeton University Press, 1986), 154, 298.

45 In this section, I develop and support the argument made in Suraiya Faroqhi, "An Ottoman Gentleman Observing Izmir at a Time of Change: Evliya Çelebi on the Road, 1670-1" in *Çaka Bey'den Günümüze İzmir*, vol. 2, eds. Turan Gökçe and Hüseyin Çalış (Izmir: Katip Çelebi Üniversitesi, 2023), 505-22.

46 Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, vol. 9, 45; on pious foundations as a means of integration into city life, compare Yahya Araz, "A General Overview of Janissary Socio-Economic Presence in Aleppo (1700-1760s)". *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 8(1) (2022): 55-77; Zübeyde Güneş Yağcı, "Bir İsyan ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyanı," in *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse (Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, 2009), 63-81. This latter study is remarkable for the range of sources that the author has located and analyzed. In the section on İlyas Paşa I have closely followed Güneş Yağcı's research.

47 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 45.

cause of the information on India contained in one of his works, in which he tried to persuade the Ottoman court of the 1520s (or perhaps of a somewhat later period) to launch a campaign against the Portuguese in South Asia.<sup>48</sup> However, Evliya's chronology is wrong: if Firaki died in the 1580s -- and this seems to be the accepted date of his death -- he cannot have helped Evliya's father Mehmed Zilli in a dispute that occurred during the 17<sup>th</sup>-century reign of Murad IV. If there was indeed a connection, it must have involved the son or grandson of Firaki. While we know very little about Firaki's descendants, in his description of Urfa Evliya records that in the time of Ahmed I (r. 1603-1617) a relative of the poet named Firakizade of Kütahya had held a judgeship worth 500 *akçe* in Urfa.<sup>49</sup> Perhaps this personage after his return to his hometown was the trusted relative of Mehmed Zilli.

As previously noted, Evliya recounted a romanticized version of the connection of his family to İlyas Paşa, a member of the Ottoman administration originally from Balıkesir, a town some 300 km distant from Kütahya. Evliya's father had arranged -- or perhaps merely consented to -- the engagement of one of his daughters to İlyas Paşa, who must have had a notable background similar to that of his intended father-in-law: a man from a provincial family and thus not an elite slave (*kul*), who despite this impediment had made a successful career in Istanbul. While however, Mehmed Zilli seems to have loyally served a succession of sultans from Süleyman (r. 1520-66) to Murad IV, İlyas Paşa, sometimes known by the local form of his name 'Ellez' became a rebel, apparently due to a purely local quarrel. In a panic that Evliya recounted as pure melodrama, Mehmed Zilli hid from the rebel when the latter entered Manisa, where İlyas Paşa caused substantial damage to the townspeople.<sup>50</sup>

We need to return to the terrified goldsmith when he dissolved the engagement of his daughter. The pasha refused to listen, kidnapping his former fiancée and then robbing the farm belonging to Mehmed Zilli in Sandıklı. His takings supposedly amounted to 7000 sheep and a sizeable number of horses. As a dubious excuse, İlyas Paşa claimed that he had mar-

---

48 Andrew Peacock, "India and the Indian World as Seen by Firâkî, an Ottoman Historian of Süleyman's Reign," in *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar / Süleyman the Lawgiver and His Reign: New Sources, New Approaches*, eds. M. Fatih Çalışır, Suraiya Faroqhi, and M. Şakir Yılmaz (Istanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020), 301-22.

49 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 91.

50 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 45.

ried Evliya's sister and in consequence, merely collected the property that his new wife had brought into the household (*cehiz*). If he really made such a claim, İlyas Paşa ignored the legal situation: For while the bridal gift (*me-hir*) of the husband to his wife was a precondition for a valid marriage, according to the sharia the family of the bride was not legally bound to give her anything. Even so, in many milieus, custom demanded that the bride should receive goods and/or money to help set up the new household.

At some point, perhaps when he felt that things were not going well for him, İlyas Paşa took refuge in the hill fortress of Bergama whose location made it almost inaccessible to an early modern army. Therefore, the administration in Istanbul induced another pasha to persuade İlyas to come out of his hiding place, travel to Istanbul and ask for the sultan's forgiveness. From Evliya's account, it seems likely that the presumed mediator knew that the sultan was not likely to amnesty the rebel. If so, İlyas Paşa must have considered his position desperate, for he too must have known that Murad IV did not easily pardon people who had crossed him. Whatever the facts of the case, Evliya made it appear that his father's complaints motivated the sultan to have İlyas executed, although at the same time, the author had Mehmed Zilli begging the ruler for the life of the person who albeit against the older man's wishes, had legally become his son-in-law.

Likely, other considerations were at issue too. To evaluate Evliya's account, we need a set of documents on this matter issued by the Ottoman central administration, which have not emerged to date. However, they may well do so in the future. As for the former pasha's young wife, seemingly no one cared much about her fate: Evliya merely recorded that when as an elderly man, he passed through Bergama, he restored her grave, which had fallen into disrepair.<sup>51</sup> Thus, she probably died in Bergama, but the date remains unknown.

Even if we discount the İlyas Paşa episode, Evliya's account of his visit to the Aegean region indicates that the author was -- or claimed to be -- a man of local standing. To mention one example, after having left Izmir and its environs to travel southward along the Aegean coast, Evliya and his company encountered a young man from an apparently prominent İzmir family who had run away from home to follow a man whom he only called 'my

51 Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, vol. 9, 46.

*ağa*'.<sup>52</sup> Perhaps this person was a commander of mercenaries, and the young man wanted to live the life of a soldier.<sup>53</sup> The family of the youngster sent out men to turn him back, and according to Evliya's story, an armed confrontation ensued in which some of the combatants lost their lives; the escapee's father and brother were among the victims. While Evliya did not say that he had family ties to the young man, he intervened as a senior person admonishing an errant youngster. Supposedly, Evliya told the adolescent in rather offensive words that he had already caused the deaths of his father and brother, to say nothing of other calamities. Now he needed to go home and take responsibility for his household. If we can believe the story, the young man did so without any protest. Perhaps, Evliya's contacts with several wealthy merchants of Izmir had persuaded the runaway that he should accept the advice of the older man, who after all traveled with the horses, servants and baggage only accessible to an elite person.<sup>54</sup> While this interpretation is speculative it is still probable that in the tightly knit society of Muslim elite figures active in Izmir, Evliya's visit had been a subject of animated conversation.<sup>55</sup> Even if the runaway did not know exactly, who the visitor was, Evliya and his suite must have appeared as wealthy and above all well provided with arms. Perhaps this impression persuaded the youngster to follow the instructions of the older man.

To these tales, we may add Evliya's accounts of the enjoyable hospitality provided by several prominent Muslim inhabitants of Izmir. He also spent a few pleasant days on the island of Chios, presumably as the guest of one of these persons.<sup>56</sup> Throughout his account, Evliya praised the wealth of the prominent Muslims of Izmir in extravagant terms; supposedly every one of them was worth 1000-2000 *kise*.<sup>57</sup> Most of these people were merchants

---

52 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 58. The name of the family is missing.

53 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 58.

54 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 58.

55 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 51-3. Sometimes, the author of the *Seyahatname* probably was over-enthusiastic. Thus, he went into detail especially about the colorful minaret of the Ahmed Ağa mosque, which he dated to the reign of Sultan Süleyman. However, before 1566 Izmir was still a small place unlikely to attract many rich donors. In Evliya's opinion, by the 1670s Izmir was an international port visited by many non-Muslims who could count on the protection of the local Islamic judge, but the dominance of the sultan's officials was not in doubt.

56 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 59-69.

57 Depending on time and place, the *kise* amounted to differing quantities of money. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*, ed. Aydın Sami Güneşçâl. 24. Printing (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları 2007), 522 defines the *kise-i rumi* as 500 *guruş*.

but the growing prosperity of the city, which Evliya took care to emphasize allowed officials, in particular the judge to collect large amounts of money as fees. According to the *Seyahatname*, Evliya's host Uzun Ahmed Ağa, known for his piety, was the richest man in town. The author mentioned a string of further wealthy Muslims without including particulars; but at least one of them was a religious scholar.

When comparing Evliya's account of Izmir with his impressions of Bursa, Kayseri, Konya, and Urfa, all of which were important towns in the 17<sup>th</sup> century, it becomes apparent that the traveler had more to say about the appearance of mosques, schools and other charities in Izmir than about those of other Anatolian towns.<sup>58</sup> For instance, when describing Kayseri and Konya, he often merely listed the names of mosques and *medreses* without providing any further information, although these two towns had a far more impressive history as centers of Islamic civilization than was true of Izmir. We cannot be sure; but perhaps Evliya had fewer contacts with local elites in Konya and Kayseri than he did in Izmir, and therefore he was unable to collect as much documentation as he did in the Aegean port.

As for Bursa, a city on which he did put together a great deal of information, Evliya said very little about the people who had provided it. While announcing that he had associated with many local dignitaries, he did not mention many names, nor did he record the identities of most of the saints whose graves he supposedly had visited.<sup>59</sup> While Evliya certainly enjoyed the hospitality of the Bursa elite, we may wonder whether there were some incidents, which he did not want to put down on paper. As for his visit to Urfa, a town that had not quite recovered from the Celali occupation, he may have collected some of the detailed information relayed in his travelogue with the help of Firakizade of Kütahya, whom he described as a friend of the family. Thus, none of the stories he has related conclusively prove that Evliya owed his status at least partly to his local connections. Even so, enough details have emerged which in combination, make it appear that this was in fact the case.

58 On Izmir, see *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 9, 49-58; on Bursa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 2, 10-34; on Kayseri, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 3, 105-11; on Konya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 3, 15-22; on Urfa, *Evliya Çelebi, Seyahatnamesi* vol. 3, 87-100.

59 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol 2, 36.

## **Defining Evliya's travelogue: the question of genre and the author's use of sources**

We do not know how people who lived in the late 1600s and early 1700s regarded Evliya's travelogue. While their number was probably minute, some such people must have existed. For had the work remained completely unknown, Beşir Ağa, the bibliophile former Chief Eunuch of the Imperial Harem (d. 1746), who spent some time in Cairo between 1713 and 1716, would not have heard of Evliya's work.<sup>60</sup> However, it seems that Beşir Ağa – or his legal representative Hasan Ağa -- had the whole set of volumes copied and ultimately sent to Istanbul.<sup>61</sup> Unfortunately (for historians), Beşir and/or Hasan Ağa did not record their impressions, of the ten volumes of Evliya's manuscript. The former Chief Black Eunuch might have viewed it as a work of geography or as an eyewitness account of the 17<sup>th</sup>- century conflicts between the leaders of mercenary bands and the palace establishment.

Perhaps Beşir Ağa had some hesitations about the value of his acquisition. Alternatively, some people in his environment became interested enough to take the volumes off his hands. In any case, when in 1746, officials compiled the post-mortem inventory of Beşir Ağa's possessions the Evliya volumes were no longer in the domicile of the deceased.<sup>62</sup>

As to the approach of 18<sup>th</sup>- and early 19<sup>th</sup>-century Ottoman readers, they seem to have appreciated the entertainment value of Evliya's work. In any case, this seems to have been the opinion of the scribe Ibrahim b. Baltacıza-de Hacı Muhammed, one of the first copyists of Evliya's work, who was active in the mid-18<sup>th</sup> century.<sup>63</sup> As an attraction of the work he copied, Ibrahim stressed the novelty of the travelogue; for he pointed out that only he and a certain Rakım Efendi knew about this text. Even so, the copyist seems to have been unhappy about Evliya's arrangement of the information provided, which in the perspective of the scribe indicated a lack of organiza-

---

60 Jane Hathaway, *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* (Oxford: Oneworld Publications, 2005), 42-43. However, as we do not know the exact dates of Beşir Ağa's arrival in and departure from Cairo, it is possible that his legal representative had selected Evliya's works on behalf of his patron.

61 Hathaway, *Beshir Agha*, 91.

62 Demir, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali", 209-10; idem, "Yasaklanan", 194.

63 Demir, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali".

tion. Other readers were less accommodating: The official historian and diplomat Ahmed Vasıf (about 1735-1806) had a very poor opinion of Evliya's veracity; his short remark on the subject is interesting mainly because it shows that Vasıf was aware of the existence of the *Seyahatname*, one of the very few 18<sup>th</sup>-century literati possessing this information.<sup>64</sup> We do not know where and how Vasıf had encountered the *Seyahatname*.

When printing became more frequent in the Tanzimat period (1839-76) the publishers who introduced Evliya to the Istanbul public compiled a selection of strange and amusing stories mostly derived from the first volume of Evliya's work, which focused on the Ottoman capital.<sup>65</sup> We do not know much about the reasons why the later Tanzimat bureaucracy forbade this book. Perhaps the miseries of the times made humor and amusement seem inappropriate, but the question demands further study.

We can thus surmise that if they were a good mood, early readers of Evliya's book regarded his work primarily as a source of entertainment and in a secondary sense, of historical cum geographical knowledge. Scholars who studied the text (or rather the volumes to which they had obtained access) tended to focus on the geographical aspect of the *Seyahatname*, emphasizing the value and especially the limits of Evliya's work. In particular, the important study of Meşkûre Eren, regrettably available only in a limited number of copies, showed up Evliya's misunderstandings, the inscriptions he had assigned to the wrong buildings and his references to books that he visibly had not read.<sup>66</sup> Eren's observations confirmed the suspicion, already widespread among scholars of the early republican period that the author of the *Seyahatname* did not rate highly as a scholar.<sup>67</sup> Given the 'facts and figures' approach typical of Ottoman studies until the very end of the 20<sup>th</sup> century, Evliya's lack of interest in the exactitude expected from a historian and geographer worked against him; and children learned in school that that his work was full of exaggerations and therefore unworthy of serious study. In this context, it is worth noting that the two 'founding fathers of Ottoman so-

64 Ethan L. Menchinger, *The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasıf* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 224; Nevzat Sağlam, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'-'Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 5.

65 Demir, "Yasaklanan," 197.

66 For a more recent discussion see Aynur, "Evliya Çelebi's Written Sources," 383-87.

67 Meşkûre Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1960).

cial and economic history', namely Ömer Lütü Barkan (1902-3 to 1979) and Halil İnalçık (1916-2016) referred to Evliya's work only in passing.

From the 1980s onward however, some scholars took a different tack. As Ulrich Haarmann suggested in a discussion of Evliya's stories about the pyramids, perhaps appearances to the contrary, Evliya never intended to convey geographical information for its own sake but pioneered a genre completely new to Ottoman literature, namely the travel novel.<sup>68</sup> Haarmann thus viewed the *Seyahatname* as an example of literary prose. Certainly, this assumption did not end the perplexities of the 20<sup>th</sup>- or 21<sup>st</sup>-century historian; for even if Evliya was a highly original author, he could not have developed a new genre without some starting point in the established literary tradition. However, where was this starting point?<sup>69</sup> We know that on the one hand, the author was familiar with the work of 16<sup>th</sup>-century geographers such as Mehmed Aşık, on whose account Evliya relied especially when depicting Trabzon, the hometown of the geographer.<sup>70</sup> On the other hand, we do not know whether at any time in his life, Evliya established contacts to the circle of Katip Çelebi (1609-57) and Ebu Bekir Dîmaşki (d. 1691). Such a contact, if it had existed would have allowed Evliya to see at least some of the preparatory work that went into the *Cihannuma*, which in the eyes of present-day scholars is the major work of early modern Ottoman geography.<sup>71</sup> Only a close comparison of the two works can bring a solution to this problem.

Moreover, as studies of Ottoman first-person narratives have become a vigorous offshoot of Ottoman cultural history it may become possible to determine the genre conventions that governed the writing-up of individual lives in the early modern central provinces of the Empire. Once this information is in hand, we can figure out to what extent we should regard Evliya's work as a variety of Ottoman first-person life writing. Admittedly, the concept of genre and its attendant constraints are falling out of favor among certain historians of early modern Europe, who consider that excessive emphasis on genre conventions prevents historians from appreciating

---

68 Haarmann, "Evliya Çelebis Bericht."

69 Hakan Karateke and Hatice Aynur, eds., *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Yazılı Kaynakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2018).

70 İsmet Miroğlu, "Aşık Mehmed, Menâzirü'l-'avâlim" *TDV İslam Ansiklopedisi*, online edition, accessed September 13, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asik-mehmed>.

71 Fikret Sarıcaoğlu, "Ebû Bekir b. Behrâm" in *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, online edition, accessed September 13, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-bekir-b-behrām>

the individual qualities of the works that they study. Even so, perhaps as newcomers to the field of life writing, Ottoman historians may be somewhat more cautious and conservative than is customary among the representatives of more established subfields.<sup>72</sup>

Genre conventions apart, historians have shown that on his travels, Evliya picked up stories that were part of local folklore and used them as input whenever he considered it appropriate. In the case of Vienna, which Evliya saw some twenty years before the second Ottoman siege of 1683, this folklore often concerned the first Ottoman siege (1529), commanded by Sultan Süleyman in person. This event became a subject of stories circulating in Vienna and was especially meaningful to Ottoman observers.<sup>73</sup> Evliya recorded sites that had been important to the army of Sultan Süleyman, and depicted the Viennese as desirable future Ottoman subjects. In the opinion of the traveler, the local artisans were inventive. Moreover, the city was home to good musicians who played the organ, an instrument that greatly impressed Evliya, who likely had musical talents. In addition, according to a stereotype that Evliya used repeatedly, the locals though infidels took good care of their religious buildings and thus showed both piety and an inclination for hard work.<sup>74</sup>

In addition to geographers' studies, Ottoman and occasionally non-Ottoman folklore, Evliya seems to have derived inspiration from inventors of Istanbul background, such as the personage that he called Hezarfenn Ahmed Efendi.<sup>75</sup> Seemingly, Hezarfenn Ahmed Efendi built an apparatus that Evliya likened to the wings of an eagle. Given the strong winds that often prevail in Istanbul, this contraption apparently allowed the would-be aviator to sail through the air, which he did once on Okmeydanı, today a

72 Christian Jouhaud, Dinah Ribard, Nicolas Shapira, eds., *Histoire, Littérature, Témoignage: Écrire les malheurs du temps* (Paris: Gallimard, FOLIO HISTOIRE, 2009).

73 Evliya Çelebi, *Im Reiche des Goldenen Apfels, des türkischen Weltenbummlers Evliya Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665*, tr. and annotated by Richard F. Kreutel, Erich Prokosch and Karl Teply (Vienna: Verlag Styria, 2nd edition, 1987).

74 See the program of a symposium focusing on the oral sources that Evliya likely used: "Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları", held in Ankara in 2011. [https://www.unesco.org.tr/Content\\_Files/Content/Sektor/Kultur/evliya-soz.pdf](https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Sektor/Kultur/evliya-soz.pdf)

75 Heidrun Wurm, *Der osmanische Historiker Hüseyin b. Ga'fer, genannt Hezarfenn, und die Istanbulers Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* (Freiburg i.B.: Klaus Schwarz, 1971). We should not confuse the person mentioned by Evliya with Hezarfenn Hüseyin Efendi, who in the later 1600s wrote on Ottoman and non-Ottoman history, occasionally using sources from Catholic or Protestant Europe in translation.

densely populated part of Istanbul but in the early modern period, an open field. In the second attempt, Hezarfenn Ahmed Efendi supposedly sailed from the Galata Tower as far as Üsküdar, a performance that Murad IV watched from a seaside kiosk near the sultans' palace. In both cases, Hezarfenn descended without mishap, and the sultan supposedly rewarded him with a purse full of money but banished him to Algeria for the remainder of his life. Evliya claimed that Sultan Murad worried about what this man might achieve in the future.<sup>76</sup> It is difficult to assess the veracity of this story, especially as Evliya placed it in a section of his Istanbul volume in which he focused on astonishing skills, some of them possible to a certain extent and others clearly imaginary. Perhaps in the future, further records will emerge concerning this experiment, and maybe Hezarfenn Ahmed will turn up in the archival records of 17<sup>th</sup>-century Algeria, which are however very difficult to decipher.

However, for our present purpose this story is important because it indicates another source of Evliya's life story and identity. When in his youth, the author experimented with the manufacture of fireworks he may have been in contact with inventors of the type of Hezarfenn Ahmed Efendi.<sup>77</sup> If so, conversations with these people may have inspired some of Evliya's stories. After all, in the culture of the 1600s the world over, the border between scientific observation and fantasy could be fuzzy, and Evliya may have regarded this situation as an opportunity to insert into his travelogue the clearly imaginary travels in Central and Western Europe that he claimed to have undertaken.

For at some point, historians concerned with Evliya's work have to address the question of the author's veracity: When did Evliya record matters he had witnessed and when he fantasize? In a study focusing on Evliya's narration of his own life, this is a crucial question. Reacting against the devaluation of Evliya's text as pure fantasy, in recent years some scholars have tended to assume that Evliya always 'told it like it was', which is clearly impossible. As we now possess a large number of monographs on Evliya's accounts of different cities and regions, it is time to pinpoint where exactly

---

76 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, vol. 1, 359.

77 Suraiya Faruqi, "Fireworks in Seventeenth-century Istanbul," in *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, eds. Evelyn Birge Vitz and Arzu Öztürkmen (Turnhout/Belgium: Brepols, 2014), 181-94.

the author switches from a more or less realistic account to fantasy, or the other way around. This enterprise is especially timely in the case of Evliya's search for the sources of the Nile; the map that has emerged from this expedition demonstrates that at least in this section of the travelogue, Evliya saw himself as a *bona fide* explorer, even if some of his companions may have drawn the map.<sup>78</sup> In any case, it would take an Africanist to tell where Evliya's data conform to what we know from other sources, where his information was faulty and in which cases, unfortunately, it is impossible to tell. In some instances, such as the story of Hezarfenn Ahmed, our limited knowledge of 17<sup>th</sup>-century Ottoman scientific experiments is a serious impediment, but perhaps historians of science will be able to help us. All this is for the future, *inşallah*.

## In conclusion

While examining the categories, which Evliya used when conceptualizing his work, we have focused on the considerations important to scholars of the recent past, especially the 1900s and early 2000s. The present author tends to the conclusion that Evliya's own categories of enthusiastic world traveler, faithful though critical servitor of the Ottoman dynasty and descendant of minor notables of Western Anatolia who achieved some prominence in Istanbul are all helpful when we try analyzing the *Seyahatname*.

As a desideratum, we need to study Evliya's work in connection with the *Cihannuma* and the authors involved in its production. At least when it comes to certain sections of the *Seyahatname*, it is worth analyzing Evliya's text sentence by sentence. For only such detailed investigation will allow us to pinpoint where the author focuses on the collection and presentation of geographical or historical information and where he tells stories, perhaps as the *raconteur* identified by Robert Dankoff.<sup>79</sup> In so doing, we probably should pay more attention to the stories of extraordinary feats, which if we are lucky, will allow us to define more clearly, which phenomena Evliya considered part of the ordinary world and where the limits between this world

78 Robert Dankoff and Nuran Tezcan, eds., *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misâl in Ahbâr-ı Nîl"* (Istanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2011).

79 Dankoff, *An Ottoman Mentality*, 152-84. Once again, my profound gratitude for the many things that Dankoff's work has taught me!

and the realm of the imagination became fuzzy. We have the advantage that previous scholars have completed much of the preliminary work. We can build on their achievements when studying the *Seyahatname* as a text, in which a major author of the 17<sup>th</sup> century wrote up his life, the narration of which he probably regarded as inseparable from the account of his travels.

In this context, we should continue our search for the many different identities that Evliya took on when composing his lengthy travelogue cum life story. One such role, still very little explored is that of a proponent of what the author regarded as the achievements of ‘modern science’, especially the use of explosives that Evliya had occasion to observe in detail during the battle over Crete. It is intriguing to see how the author of the *Seyahatname* referred to problems that he hoped to solve by means of explosives, such as the removal of rocks making life difficult for pilgrims on the way to and from Mecca.<sup>80</sup> Seemingly, Evliya suggested using the means developed in the siege of enemy fortresses. While exploring this ‘technological’ aspect of Evliya’s self-presentation, we should find out more about his contacts with men who as noted, attempted to apply natural science to civilian as to military matters.

Once returned to the Ottoman border fortress of Ibrim after having suffered the extreme heat of the African desert, Evliya wrote up a short conspectus of his life and travels both real and imaginary.<sup>81</sup> He considered that only the intervention of the Deity had made possible his numerous travels and especially those in the deserts to the south of the Ottoman border. We do not know why in the end Evliya seems to have turned his back on his friends and relatives in Istanbul and Kütahya, while he probably continued to edit the *Seyahatname*. Until further sources turn up, we have to live with our ignorance.

---

80 Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, vol. 9, 421.

81 Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, vol. 10, 498-99. However, he did not end his account with his return to Ibrim but devoted the following pages to events that transpired in Egypt.

## Bibliography

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*. Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1984.
- Araz, Yahya. "A General Overview of Janissary Socio-Economic Presence in Aleppo (1700-1760s)". *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 8, 1 (2022): 55-77.
- Aynur, Hatice. "Evliya Çelebi's Written Sources". In *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of his Birth*, edited by Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Robert Dankoff, English-language version edited by Robert Dankoff, 383-87. Istanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2012.
- Dankoff, Robert and Nuran Tezcan eds. *Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîl in Ahbâr-ı Nîl"*. Istanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2011.
- Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill, 2004.
- Değirmenci, Tülün. *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*. Istanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Demir, Uğur. "Yasaklanan ve Sansürlenlen bir Kitabın Macerası: Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinin ilk Baskıları." *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 46 (2015): 193-212.
- , "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali Meselesi." *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 39 (2012): 205-16.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*, edited by Aydın Sami Güneyçal. 24. Printing. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları 2007.
- Dunn, Ross E. *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century*. Los Angeles, Berkeley, London: University of California Press, 2004.
- Emecen, Feridun. "Osman II." in *Türkiye Diyanet Vakfının İslâm Ansiklopedisi* (Istanbul: İSAM, 2007) vol. 33, 453-6. <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-ii>
- Eren, Meşküre. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. Istanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1960.
- Ertuş, Mehmet Yaşar. "Seyyah ve Derviş: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kurgusal bir Katman Olarak Manevi Yolculuk." In *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, edited by Prof. Dr. Mithat Aydın, Prof. Dr. Süleyman İnan, 501-22. Pegem Akademi. Ankara 2020.
- Evliya Çelebi b Derviş Mehmed Zilli. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, edited by Seyit Ali Kahraman et al., 10 vols. Istanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 1999-2007.
- Evliya Çelebi. *Im Reiche des Goldenen Apfels, des türkischen Weltenbummlers Evliya Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665*, tr. and annotated by Richard F. Kreutel, Erich Prokosch and Karl Teply. Vienna: Verlag Styria, 2<sup>nd</sup> edition, 1987.
- "Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları," symposium held in Ankara in 2011. UNESCO Türkiye Milli Komyonu. <https://www.unesco.org.tr/Pages/452/90/Evliya%20%C3%87elebi%27nin%20S%C3%B6zl%C3%BC%20Kaynaklar%C4%B1%20Uluslararası%C4%B1%20Sempozyumu>

- Faroqhi, Suraiya. "An Ottoman Gentleman Observing Izmir at a Time of Change: Evliya Çelebi on the Road, 1670-1". In *Çaka Bey'den Günümüze İzmir*, vol. 2, edited by Turan Gökçe and Hüseyin Çalış, 505-22. Izmir: Katip Çelebi Üniversitesi, 2023.
- , "Fireworks in Seventeenth-century Istanbul" in *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, edited by Evelyn Birge Vitz and Arzu Öztürkmen, 181-94. Turnhout/Belgium: Brepols, 2014.
- Fleischer, Cornell. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*. Princeton NJ: Princeton University Press, 1986.
- Gemici, Nurettin. "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kadın Algısı." *İslami İlimler Dergisi* 18, 2 (2023): 5-40. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1411012>.
- Güneş Yağcı, Zübeyde. "Bir İsyan ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyanı." In *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, edited by Osman Köse, 63-81. Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, 2009.
- Haarmann, Ulrich. "Evliya Çelebis Bericht über die Altertümer von Gize." *Turcica* VIII, 1 (1976): 157-230.
- Hathaway, Jane. *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*. Oxford: Oneworld Publications, 2005.
- Jouhaud, Christian, Dinah Ribard, Nicolas Shapira eds. *Histoire, Littérature, Témoignage: Écrire les malheurs du temps*. Paris: Gallimard, Folio Histoire, 2009.
- Karateke, Hakan and Hatice Aynur eds. *Evliya Çelebi Seyahatnamesin Yazılı Kaynakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2018.
- Kâtib Çelebi. *Kitab-ı Cihannüma li-Kâtib Çelebi*, 2 vols. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi 2009, 2013.
- Menchinger, Ethan L. *The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasif* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).
- Miroğlu, İsmet. "Âşık Mehmed, Menâzirü'l-'avâlim" *TDV İslam Ansiklopedisi*, online edition <https://islamansiklopedisi.org.tr/asik-mehmed>.
- Öztürk Bitik, Başak. "Evliyâ'nın Sesi Padişahın Gölgesi: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kurmaca." Unpublished Ph.D. Dissertation, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi. Ankara 2015.
- Peacock, Andrew. "India and the Indian World as Seen by Firâkî, an Ottoman Historian of Süleyman's Reign". In *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar / Suleyman the Lawgiver and His Reign: New Sources, New Approaches*, edited by M. Fatih Çalışır, Suraiya Faroqhi, and M. Şakir Yılmaz, 301-22. Istanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Sağlam, Nevzat. *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774* (İnceleme ve Metin). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Sarıcaoğlu, Fikret. "Ebû Bekir b. Behrâm" in *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* online edition <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-bekir-b-behrām>.
- Seyyar, Metin. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Osmanlı Hanedan Algısı." *History Studies* 11, 5 (2019): 1709-1730. DOI 10.9737/hist.2019.785.
- Stremmelaar, Annemarieke. "Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703," Ph.D. Dissertation. Leiden: PrintPartners Ipskamp, 2007.

- Tabakoğlu, Hüseyin Serdar. "The 1565 Malta Campaign according to Spanish Archival Documents". In *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar / Süleyman the Lawgiver and His Reign: New Sources, New Approaches*, edited by M. Fatih Çalışır, Suraiya Faroqhi, and M. Şakir Yılmaz. 105-24, Istanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Taştan, Yahya Kemal. "Evliya Çelebi's Views on the Ottoman Dynasty". In *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of his Birth*, edited by Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Robert Dankoff, English-language version edited by Robert Dankoff, 242-62. Istanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2012.
- Tezcan, Baki. *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2010.
- Tezcan, Nuran. "Seyahatname'deki Aşk Öyküsü: bir Kaya Sultan Vardı!" *Kebikeç* 21 (2006): pages not numbered.
- , "When Did Evliya Çelebi Die?" In *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of his Birth*, edited by Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Robert Dankoff, English-language version edited by Robert Dankoff, 30-2. Istanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2012.
- , "Kaya Sultan: Handkerchiefs Used as Gifts". In *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of his Birth*, edited by Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Robert Dankoff, English-language version edited by Robert Dankoff, 224-25. Istanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2012.
- Tezcan, Semih. "Evliya Çelebi the Archer". In *Evliyâ Çelebi: Studies and Essays Commemorating the 400<sup>th</sup> Anniversary of His Birth*, edited by Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Robert Dankoff, English-language version edited by Robert Dankoff, 33-40. Istanbul: Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, 2012.
- Vatin, Nicolas. "Pourquoi un Turc ottoman racontait-il son voyage? Note sur les relations de voyage chez les Ottomans des Vâkı'ât-ı Sulţân Cem au *Seyahatnâme* d'Evliyâ Çelebi", reprinted in Nicolas Vatin. *Les ottomans et l'occident (XVe-XVIIe siècles)*, 179-93. Istanbul: The Isis Press, 2001.
- Wurm, Heidrun. *Der osmanische Historiker Hüseyin b. Ga'fer, genannt Hezarfenn, und die Istanbuler Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Freiburg i.B.: Klaus Schwarz, 1971.
- Yerasimos, Marianna. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü: Yorumlar ve Sistematik Dizin*. 2<sup>nd</sup> edition Istanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, 2019.
- Yilmazer, Ziya, "Murad IV" <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv>

# Araştırma Makalesi/Research Article

## Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Külliyyatında Otobiyografik Anlatılar

### Autobiographical Narratives in the *al-Saqā'iq al-Nu'māniyya* Corpus

YASEMİN BEYAZIT

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü  
Pamukkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History

(ybeyazit@pau.edu.tr), ORCID: 0000-0001-5776-5416

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 14.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 09.12.2024

Beyazıt, Yasemin. "Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Külliyyatında Otobiyografik Anlatılar," *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 32-65.

DOI: 10.5281/zenodo.15073396

#### Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, *iThenticate* intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Araştırma ve yayın etiğine uygundur.

#### Etik Beyanı & Çıkar Çatışması

Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin bilimsel ve etik kaidelere uygun olarak hazırlandığını beyan etmiştir.

## Research & Publication Ethics

This article has been double-blind peer-reviewed by two or more reviewers, and an *iThenticate* plagiarism and similarity report has been created. The article complies with research and publication ethics.

## Ethical Declaration & Conflict of Interest

The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles.

## Öz

Osmanlı ilim geleneğinde ulema ve meşâyihin ilk toplu biyografi olan ve eserinin sonunda otobiyografisini kaleme alan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi İstanbul'un fethini izleyen asırda imparatorluğun sadece fetihlerle değil devleti sağlamlaştıran kurumsal yapılanmasının büyüyüp geliştiği, kanunların tedvini, bürokratik uzmanlaşma, devşirmelerin artan istihdamı, devlet kontrolünde bir ulema hiyerarşisinin kurulması gibi uygulamaların merkeziyetçi idareyi tesis ettiği ve bunlara ilaveten mimaride, şiirde ve tarih yazıcılığında bir Osmanlı imparatorluk üslubunun oluştuğu devirde yaşamıştır. Bahsedilen üslubun oluşmasında Taşköprülüzâde'nin yazdıkları ve yaptıkları da önemli olmuştur.

Taşköprülüzâde İsâmeddin Ahmed Efendi'nin (ö.968/1561) biyografi sahasındaki *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî-Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye* adını verdiği kitabı tercüme, telhis ve zeyilleriyle Osmanlı tarihinin en geniş kapsamlı biyografik eserler silsilesinin ilk önemli halkasıdır. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, eserinde kendi biyografisini kaleme alarak bu yönüyle de bir farklılık oluşturmuş, ardından gelen mütercim ve zeyil yazarları arasında da otobiyografilerini kaleme alanlar olmuştur.

Bu makalede Taşköprülüzâde'nin eserinin sonunda kendi otobiyografisine yer vermesinin sıra dışı olup olmadığı, otobiyografisini eserine koyma tercihinin muhtemel nedenleri, *eş-Şekâik* tercümelerinde ve zeyillerinde bu tercihin devam edip etmediği, kendinden bahsetmenin biçimleri ve Taşköprülüzâde'nin yaklaşımının dönemin tezkire ve vekâyinâme yazarlığı ile benzerliği ya da farklılığı tartışılacaktır.

## Anahtar Kelimeler

Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî-Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye, Taşköprülüzâde Ahmed İsâmeddin Efendi, Otobiyografi, Ben Anlatıları.

## Abstract

The first collective biographer of the ulema and sheikhs in the Ottoman scientific tradition, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, who wrote his autobiography at the end of his biographical work, lived in the century following the conquest of Istanbul—an age in which the empire not only achieved military conquests but also underwent significant consolidation. This consolidation was provided by the growth and development of institutional structures that solidified the state and by the foundation of a centralized administration established through practices such as the codification of laws, specialization in bureaucracy, increased recruitment of *devshirmes*, and the creation of a state-controlled ulema hierarchy. Additionally, in this era, an Ottoman imperial style emerged in architecture, poetry, and historiography. The writings and practices of Taşköprülüzâde were also significantly instrumental in the formation of this style.

Taşköprülüzâde 'İşâm al-Dîn Ahmed Efendi's (d. 968/1561) book in the field of biography, *al-Saqâ'iq al-nu'mâniyya fî 'ulamâ' al-dawla al-uṭmâniyya*, represents the first important link in the series of the most comprehensive biographical works in Ottoman history with its translations, commentaries, and annexes. In his work Taşköprülüzâde Ahmed Efendi also broke new ground by including his autobiography, setting a precedent followed by many of the later translators and commentators who also wrote their autobiographies. This article explores whether Taşköprülüzâde's inclusion of his own biography at the end of his work was an unusual choice, the possible motivations behind this decision, whether or not this practice continued in the later translations and addendums of *al-Saqâ'iq*, the forms of self-references employed, and the similarities and differences between Taşköprülüzâde's approach and the *tezkire* (collection of poets' biographies) or the chronicle writing of the period.

## Keywords

al-Saqâ'iq al-nu'mâniyya, Taşköprülüzâde Ahmed İsâmeddin Efendi, Autobiography, Ego-Documents.

---

Şu kimse diridür dehr içre bâri  
Ki sonunda kala bir yâdgârî\*

Osmanlı Devleti'nin muhtelif vilayetlerinde müderris olarak görev yapmış, ömrünün sonlarına doğru Bursa ve İstanbul kadılıklarına tayin edilen; kelâm, fıkıh, tefsir, ahlâk, mantık, biyografi, Arap dili ve edebiyatı, ilimler tarihi, tıp gibi değişik alanlarda çeşitli risaleler, kitaplar yazan Taşköprülüzâde İsmâmeddin Ahmed Efendi XVI. yüzyılın önemli âlimlerinden birisidir. Arapça kaleme aldığı ilimler tarihi ve ilimlerin tasnifiyle ilgili *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm'u*; sahabe, âbid, zâhid, âlim, fakih, müctehit, İşrâki ve Meşşâî filozofların biyografilerinin verildiği alfabetik tabakat eseri olan *Nevâdirü'l-ahbâr fî menâkıbî'l-ahyâr*; Osmanlı alimleri ve şeyhlerinin hal tercümelerinin yer aldığı *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l Osmâniye*'si yazarın en önemli eserleri arasındadır.<sup>1</sup> Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'sinde ilk defa Osmanlı ülkesinde ulema ve meşâyih biyografilerinin bir arada kaleme alınması, kendi biyografisine yer verilmiş olması, eserin padişahlara göre tertip edilmesi, tercüme ve zeyilleri ile birlikte bu alanda bir külliyyat oluşmuş olması eserin en önemli ve ayırıcı özellikleri arasındadır.

Taşköprülüzâde ilme meftun, âlimlerin hayatlarına, yapıp ettiklerine, düşüncelerine meraklı olduğu kadar bunları yazmaya tutkulu bir Osmanlı entelektüelidir. Onun yazma tutkusu, çevresi, kariyeri ve telifatı incelenerek başarılı bir şekilde ortaya konulmuştur<sup>2</sup>. *eş-Şekâik*'te bulunan 371 âlim ve 150 şeyhin hal tercümesinin<sup>3</sup> içerisinde Taşköprülüzâde ailesinden âlimler de bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet devri alimleri içerisinde dedesi Molla Hayreddin Halil'in, Sultan II. Bayezid devri alimleri içerisinde

\* Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 203.

1 Bu makalenin oluşmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu ile İbrahim Halil Ayten'e teşekkürü bir borç bilirim. Makale konusu, 24-26 Mayıs 2024'te Üsküp'te düzenlenen Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeyilleri," *Türkiyat Mecmuası* VII-VIII, Cüz II, (İstanbul: 1945): 136-38; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 40 (İstanbul: 2011), 151-75. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsmâüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), 75-76.

2 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 1-162.

3 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 9.

babasının dayısı Muhyiddin Muhammed en-Niksârî'nin, Sultan I. Selim devri alimleri içerisinde babası Molla Mustafa b. Halil'in, amcası Molla Kıvâ-müddîn Kasım'ın, dayıları Âbid Çelebi'nin ve Abdurrahman b. Hüseyini el-Hüseyini'nin biyografisine yer vermiştir.<sup>4</sup> Bu biyografiler, Taşköprülüzâde'nin biyografisi ve ben anlatısını inşa etmek bakımından oldukça kıymetlidir.<sup>5</sup> Yazarın biyografilerini verdiği yüzün üzerinde âlim başlığında "birinci kişi ağzıyla" anlatıda bulunduğu, eserlerin derkenarlarına düşülen notlarda da kendisi ve ailesi hakkında yeni bilgiler tespit edildiği, İstanbul kadılığına atandıktan sonra yazdığı *el-Lüccetü'z-zâhire fî saâdeti'd-dünyâ ve'l-âhire* adlı kişisel bir manifesto olarak değerlendirilen eserin biyografik malumat içerdiği görülmektedir.<sup>6</sup>

Tevazunun önemli bir erdem oluşturduğu, kibrin ise yerildiği ve insanı kibre götürecek her türlü vesilenin, aracın da hoş karşılanmadığı, kendinden bahsetmek gerektiğinde "bu fakîr/bu hakîr" nisbesinin kullanıldığı Osmanlı kültüründe Taşköprülüzâde'nin kendi biyografisine yer vermesi oldukça önemlidir. Tespit edildiği kadarıyla eş-Şekâik ile Osmanlı yazın hayatında alimlerin, şeyhlerin biyografileri ilk defa birlikte yazıldığı gibi böyle bir eserde yazarın biyografisine de ilk defa yer verilmiştir. Taşköprülüzâde'nin eserinin sonunda kendi biyografisine yer vermesi bir sıra dışılık mıdır ya da nadirattan mı kabul edilmelidir?<sup>7</sup> Bu makalede Taşköprü-

4 Taşköprülüzâde İsamüddin Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 206-10; 440-43; 612-18; 620-6.

5 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve ailesi hakkında bildiklerimiz, son yıllarda yapılan çalışmalarla oldukça zenginleşmiştir. Yazarların kendileri, aileleri hakkında yazma eserlerin derkenarlarına düştükleri notlar ve bunların dönemin siyasal, sosyal ve iktisadi dönüşümlerle okunması gerekliliği bu kaynakların biyografi çalışmaları için gözden kaçırılmaması gereken önemli bir kaynak grubu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu minvalde Osmanlı ulema biyografisi çalışmaları ve özelde Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ile ilgili yapılan çalışmalar da bu yöntemin takipçisi olmuştur. Bkz. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl (İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları, 2016); Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 1-162; Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Taşköprülüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fî sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir," *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, 191-96; Abdurrahman Atçıl, "Osmanlı Dünyasında Değişen Şartlar Karşısında Taşköprülüzâdeler (XV. ve XVI. Yüzyıllar)," *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan (İstanbul: İlem Yay., 2020):163-189; Mehmet Kalaycı-Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (2021), 1-90.

6 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 1-3, 4, 44, 191; Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Taşköprülüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fî sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir," 191-6.

7 Sadi Çöğenli-Ömer Kara, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi Tenkitli Neşir," *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu Tebliğler*, ed. Ömer Kara (Erzurum

lüzâde'nin eserinin sonunda kendi biyografisine yer vermesinin nadirattan olup olmadığı, otobiyografisini eserine koyma tercihinin muhtemel nedenleri, *eş-Şekâik* tercümelerinde ve zeyillerinde bu tercihin devam edip etmediği ve Taşköprülüzâde'nin yaklaşımının dönemin tezkire ve vekâyinâme yazarlığı ile benzerliği ya da farklılığı tartışılacaktır.

Taşköprülüzâde eserinin sonuna geldiğinde kendi biyografisini koymak ya da koymamak noktasında ciddi tereddütler yaşadığını, en sonunda koyması gerektiği fikrinin ağır bastığını açık yüreklilikle dile getirerek otobiyografisine başlamadan önce şu satırlara yer verir:

“Her şeyin sahibi ve her şeyi bilen Allah'ın yardımıyla, önde gelen âlimlerin hâlleri ve büyük şeyhlerin menkıbelerine dair anlattıklarımın sonuna geldim. Şimdi bu büyük insanları gibi, bu meraklı kulun da kendi hayatını anlatma zamanı geldi. Ancak kusurlarım bu maksadımı yerine getirmeme engel oldu. Başlamakla bırakmak arasında gidip geldim. Bu şekilde tereddüt yaşarken içimde başlama isteği daha ağır bastı. ‘Efendilerin huzurunda hizmetçilerin de anılması gerekir.’ sözüne istinaden, yüce ve güçlü olan Allah'a dayanarak yazmaya başladım. Kalem korku vadilerinde kayarken kâğıt da utanç ve hayâ içinde yutkunuyordu.”<sup>8</sup>

Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik*'in sonuna geldiğinde kendi biyografisine başlamakla bırakmak arasında gidip gelmesinin, tereddütlü olmasının altındaki sebepleri irdelemekte fayda var. Bunlardan birisi kendi ifadesiyle kusurları, biyografilerini kaleme aldığı âlim ve şeyhlerle kendisini aynı seviyede görmemesi olabilir. Efendilerin huzurunda hizmetçilerin de anılması gerekir cümlesi onun içindeki bu duyguyu gün yüzüne çıkarıyor. Otobiyografisini koymak istemeyişindeki bir diğer neden kendisinden söz etmeyen, kendisinden söz edeceği zaman fakir kulunuz diyen ve “el-fakîr” nisbesini kullanan, “bende” kültürüyle yetişmiş birisinin kendisinden vurgulu bir biçimde bahsetmekten kaçınması olabilir. Muhtesipzâde Mehmed Hâkî eserini Türkçeye tercüme etmek için kendisinden izin istediğinde Taşköprülüzâde, Hâkî'den yaptığı çeviriden bir parça okumasını istemiş, dinledikten sonra memnun kalarak artık zamanının az kaldığını, vefatından sonra meşâyih menakıbının ta-

2015), 101; Habîbî Ahmed b. Derviş, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*, haz. Ramazan Ekinci, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 25.

8 Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 850.

mamlanmasıdan sonra eserin bir köşesine vefatının not edilmesini ister. Bu-  
nu isterken kendisinden fuzala ya da suleha şeklinde söz edilmemesi için ri-  
cada bulunur. Bu davranış onun tevazusunu gösterdiği gibi tarihe not düşme  
iştiafının önemli bir emaresi olarak karşımıza çıkar.<sup>9</sup> Otobiyoğrafisini yazar-  
ken kullandığı “Kalem korku vadilerinde kayarken kâğıt da utanç ve hayâ  
içinde yutkunuyordu” cümlesi de onun tevazusunu göstermektedir.

Taşköprölüzâde'nin otobiyoğrafisini yazmaktan kaçınmasının bir diğer  
sebebi XIX. yüzyılda Fındıklılı İsmet Efendi de olduğu gibi otobiyoğrafisini  
yazdığında ölüme yaklaşıcağı düşünmesi miydi? Taşköprölüzâde'nin eseri-  
ni, hayatının son evrelerinde gözlerinin görmez olduğu bir dönemde yazdır-  
mış olması, Fındıklılı'nın tercihinin onda söz konusu olmayabileceğini dü-  
şündürüyor. Vefatından yaklaşık on yıl önce İstanbul kadılığına atandıktan  
sonra (1551) kaleme aldığı eseri *Lüccetü'z-zâhire*'de şöyle der:

“Elli yedi yaşıma gelip ömür kevkebi batmaya yaklaştığında, bedenimde da-  
ğılma ve çözülme emareleri ortaya çıktığında, şairin  
Oturdum ve ölümü gözlüyorum  
Hâlim şu yolcunun hâline benzer  
Varacağı son mahalli bilir de  
Ona yakın bir menzilde geceler  
dediği durumdayken yüce saltanat yurdu Konstantiniyye'nin kadılık vazife-  
si başa geldi.”<sup>10</sup>

Taşköprölüzâde'nin zikredilen ifadeleri onun vefatından on yıl önce bile  
ömrünün sonlarına doğru yaklaştığının bilincinde olduğunu göstermektedir.

Taşköprölüzâde Ahmed Efendi daha önce de ifade ettiğimiz üzere  
kelâm, fıkıh, tefsir, ahlâk, mantık, biyografi, Arap dili ve edebiyatı, ilimler  
tarihi, tıp gibi değişik alanlarda çeşitli risaleler, kitaplar yazan bir âlim ola-  
rak İslam dünyasının ilmî birikimine vâkıf biridir. Buna göre Taşköprü-  
lüzâde'nin eserine otobiyoğrafisini koyması bir sıra dışılık mıydı? Ondan ön-  
ce otobiyoğrafisini yazan başka bir İslam âlimi var mı idi? Bu sorunun cevabı  
irdelendiğinde Taşköprölüzâde'den önce Osmanlı dünyasında Abdurrah-  
man Bistâmi'nin (ö. 858/1454) *Kitâbu durreti tâci'r-resâil ve ğurreti min-  
hâci'l-vesâil* adlı eserinde otobiyoğrafisinden ve faaliyetlerinden söz

9 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 31.

10 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, “Taşköprölüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fi sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir,” 192.

ettiği;<sup>11</sup> Horasan diyarından Osmanlı ülkesine gelen Şeyh Ali el-Bistâmî Musannifek'in (ö. 875/1470) de Mahmud Paşa'ya ithaf ettiği *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzera* isimli nasihatname niteliği taşıyan eserinde otobiyografik bir anlatıda bulunduğu görülmektedir.<sup>12</sup>

Osmanlı literatüründe Taşköprülüzâde öncesindeki bu örnekler dışında İslam bilim ve düşünce hayatında iz bırakmış çok sayıda âlimin eserine otobiyografisini koyduğu tespit edilmektedir. İbn Sina tarafından talebesi Ebû Ubeyd el-Cûzcânî'ye yazdırılan otobiyografik eser *Sîretü's-Şeyh'te*;<sup>13</sup> Nişaburlu muhaddis, fakih ve tarihçi İmam Ebu'l-Hasan Abdülgâfir el-Fârisî (ö. 529/1134-35) *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Nîsâbûr*'un sonunda; coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ'da*; Kutbuddin Şîrâzî (ö. 710/1311) ömrünü İbn Sînâ'nın *el-Kanûn fî el-tıbb* kitabını anlamaya adanmış *el-Tuhfet el-sa'diyye*'de;<sup>14</sup> tarihçi ve edip Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75) *el-İhâta fî ahhâri (târîhi) Gırnâta*'da; İbn Haldûn (ö. 808/1406) *el-İber*'in son cildinde;<sup>15</sup> İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) kurra ve hafızların hayatını ve kıraatlarını anlatan Gayetü'n-nihâye'de;<sup>16</sup> fakih Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429) Mekke tarihini ele alan *el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn*'de; hadis alimi İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) Mısır kadılarını anlattığı *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır*'ında;<sup>17</sup> Hadis âlimi ve tarihçi Şemseddin Sehavi (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* adlı biyografik eserinde;<sup>18</sup> Mısırlı âlim Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Avfî (ö. 906/1501) altmış iki ciltten oluşan *Keşfü'l-beyân 'an sıfâtî'l-hayevân*'ın mukaddimesinde;<sup>19</sup> tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir âlim olan Mısırlı Süyûtî (ö. 911/1505) *et-Tehaddüs bi-*

11 İhsan Fazlıoğlu, "Abdurrahman Bistâmî," *İslam Düşünce Atlası*, erişim tarihi 2 Aralık, 2024, <https://islamdusunceatlası.org/abdurrahman-bistami/358>,

12 Ümit Karaver, Muhammed Taki Hüseyini, "Şeyh Ali El-Bistâmî'nin (Musannifek) "Hakâiku'l İmân Li-Ehli'l-Yakîn Ve'l-İrfân" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme," *İslam Tetkikleri Dergisi* 12 (2022): 397-439.

13 Ömer Mahir Alper, "İbn Sina Eserleri," *TDV İslam Ansiklopedisi* 20, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 344.

14 İhsan Fazlıoğlu, "Bir Kitaba Ömür Vermek ya da Kutbuddin Şîrâzî'nin Mâ-Cerâsı," *Arkakapak* 5 (2016): 10-12. Erişim tarihi 24 Eylül, 2024, <https://arkakapak.babil.com/bir-kitaba-bir-omur-vermek-ya-da-kutbuddin-sirazin-macerasi/Erişim>.

15 Süleyman Uludağ, "İbn Haldun," *TDV İslam Ansiklopedisi* 19 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 542.

16 İbrahim Dakuki, "Haturat-Arap Edebiyatı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 16 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 449.

17 İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben": Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi," *Ceride* 1 (2023), 69-70.

18 Cengiz Tomar, "Şemseddin Sehavi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 36 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 315.

19 Sadi Çoğenli-Ömer Kara, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden," 101.

ni'metillâh'ta;<sup>20</sup> tarihçi Şemseddin İbn Tolun (ö. 953/1546) *el-Felekü'l-meşhûn fî ahvâli Muhammed b. Tolûn'da*;<sup>21</sup> Mısırlı âlim ve tabakat yazarı Şa'rânî (ö. 973/1565) *el-Minenü'l-kübrâ'da*<sup>22</sup> otobiyografilerini kaleme almışlardı.

Taşköprülüzâde'den sonra da bu gelenek sönmedi, devam etti. Hasan Kâfî Akhisârî (ö. 1024/1615) *Nizâmü'l-ulemâ ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ'da*;<sup>23</sup> Hindistanlı muhaddis Abdülhak b. Seyfeddin b. Sa'dillâh ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) Hintli âlim ve mutasavvıfları içeren *Ahbârü'l-ahyâr fî ahvâli'l-ebâr'ında*;<sup>24</sup> Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl, Cihannümâ ve Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk'da*;<sup>25</sup> Edirne vakası sonucunda öldürülen Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) müstakil otobiyografisinde;<sup>26</sup> Veliyyüddîn Cârullah Efendi (ö. 1151/1738) *Veliyyüddîn Cârullah ve Bernâme-i Kırâ'âtih'de*; Osmanlı biyografi yazarı ve tarihçi Şehrîzâde Mehmed Said (ö. 1178/1764) *Metnüt-tevârîh'te*;<sup>27</sup> Ziyâüddîn Abdullah el-Ahîskavî (ö. 1813) *Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûd ve'l-ezmân* adlı ansiklopedik eserinde;<sup>28</sup> Amasyalı Akîfzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1231/1816) *Kitâbü'l-Mecmû fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'da*;<sup>29</sup> Bâkîhanlı (ö. 1846) tarafından kaleme alınan *Gülistân-ı İrem'de*, Kazanlı tarihçi ve âlim Mercânî (ö. 1889) 6057 kişinin biyografisini yazdığı *Vefiyyetü'l-eslâf ve ta-hiyyetü'l-ahlâf* adlı eserinde<sup>30</sup> otobiyografisine yer vermiştir.<sup>31</sup>

20 Halit Özkan, "Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî," *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (İstanbul: 2010), 188-98.

21 İbrahim Dakuki, "Hatırat-Arap Edebiyatı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 16 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 449.

22 Hayri Kaplan, "Ebû'l-Mevahib (Ebu Abdurrahman) Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rani el-Misri," *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (İstanbul 2010), 348.

23 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Vekayiname Müelliflerinin Eserlerinde Kendileri Hakkında Verdikleri Bilgilerin Otobiyografik Değeri (XVI-XVII. Asırlara Ait Misaller)," *XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt-I. Kısım, Ankara 2018, 1-2.

24 İsmail Hakkı Ünal, "Abdülhak b. Seyfiddin b. Sa'dillâh ed-Dihlevî," *TDV İslam Ansiklopedisi* 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 293.

25 Fikret Sarıcaoglu, "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37 (2001-2002), 297.

26 Ahmet Türek-F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23 (1969), 206.

27 Faruk Bilici, "Şehrîzâde Mehmed Said," *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 473.

28 İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben", 70.

29 Amasyalı Akîfzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Türkiye İlmî, İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998), 389; Akîfzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527, 225-227.

30 Ahmet Kanlıdere, "Mercani," *TDV İslam Ansiklopedisi* 29 (Ankara: TDV Vakfı Yayınları, 2004), 171.

31 Tahsin Yazıcı, "Bâkîhanlı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 4 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 1991), 543.

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Süllemü'l-vusûl'de*, Suyûti'nin, Şa'rânî'nin ve eş-Şekâik yazarının otobiyografilerini Allah'ın nimetlerinden bahsetmek ve onun nimetlerine şükür maksadıyla kitaplarının sonuna yazdıklarını ve kendisinin de bu yolu izlediğini, daha başka birçok kişinin otobiyografilerini bu şekilde verdiğini, âlimlerin bazılarının ise otobiyografilerini müstakil olarak kaleme aldıklarını ifade etmektedir.<sup>32</sup> Kâtip Çelebi, bu makalenin bir sorunsal olarak gördüğü konuya pencere aralamakta, eserine otobiyografisini eklemenin ya da müstakil olarak otobiyografi kaleme almanın İslam kültür ve medeniyet dairesi içerisinde nadir bir uygulama olmadığının önemli bir işaretini bizlere vermektedir.<sup>33</sup> Verilen çok sayıda örnek Taşköprülüzâde'den önce ve sonra, eserlerinde kendi biyografisine yer veren çok sayıda âlimin bulunduğunu göstermektedir.

Osmanlı dünyasında Taşköprülüzâde'nin çağdaşlarına bakıldığında da otobiyografi yazımı konusunda farklı tercihler görülmektedir. Bir Nakşibendî şeyhi olan İranlı mutasavvıf ve şair Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) kaleme aldığı sufi biyografilerden oluşan Farsça eserin genişletilmiş çevirisi olup Anadolu'da kaleme alınan ilk biyografik eser olma özelliğine sahip *Terceme-i Nefehâtü'l-üns'te*<sup>34</sup> Lâmiî Çelebi'nin otobiyografisi bulunmaz. Osmanlı edebiyatında ilk şuârâ tezkiresinin yazarı Sehi Bey de (ö. 955/1545) tezkiresinde otobiyografisine yer vermez. Latîfî'nin (ö. 990/1582) ise doğduğu şehir, aile adı, mahlas seçimi, eserlerinin adları gibi hususları içeren otobiyografisini kaleme aldığı tespit edilmektedir.<sup>35</sup> Latîfî eserini 1546 yılında yazdığında kendi biyografisini eserine koymamış, vefatından yaklaşık sekiz sene önce kendisi tarafından gözden geçirildiği düşünülen, Hicri 982 (1574-1575)'de istinsah edilen ve diğer nüshalara göre daha kapsamlı olan nüshaya otobiyografisini eklemiştir.<sup>36</sup> Hatice Aynur bu nüshanın 1568 yılında Âşık Çelebi tezkiresinin dolaşıma girmesi ile Latîfî'nin ona cevaben

32 Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri," 302.

33 Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri," 297; İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben", 73-74.

34 Süleyman Uludağ, "Nefehâtü'l-üns," *TDV İslam Ansiklopedisi* 32 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2006), 521; Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 2.

35 Hatice Aynur, "Kurgusu ve Vurgusuyla Kendi Kaleminden Âşık Çelebi'nin Yaşam Öyküsü," *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, haz. Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 20.

36 Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 36, 468-72.

hazırlamış olabileceği üzerinde durur.<sup>37</sup> Lâtîfî'nin başta eserinde kendi biyografisine yer vermezken sonra eklemesi bu yaklaşım değişikliğinde Taşköprülüzâde'nin etkisinin var olabileceğini de düşündürmektedir. Âşık Çelebi (ö. 979/1572)<sup>38</sup> tezkiresi *Meşâirü's-şuarâ*'da (1569) kendi ismini madde başı yapmaz. Bütün metin boyunca diğer şairlerden söz ederken kendi biyografisinden de parçalar paylaşır. Hatice Aynur ilgili makalesinde "Osmanlı tezkirecileri kendilerini tezkirelerine nasıl yerleştirmişlerdir?" sorusunu sorarak Âşık Çelebi'nin biyografisini tezkiresinden ve Divan'ından önemli ölçüde belirlemiştir. Âşık Çelebi'nin hem zeyilinde hem de tezkiresinde doğrudan kendini madde başı yaparak anlatmaması şüphesiz bu durumun bilinçli bir şekilde yapıldığının işaretidir. Hatice Aynur "O, başkalarını anlatırken yani yaşam öyküsel anlatıların içine kendisinin öz yaşam öyküsel anlatısını serpiştirmiştir. Böylece başkalarını anlatırken aynı zamanda kendini de anlatmış, şairler dünyası içindeki yerini okurlarına sık sık anımsatmıştır" der. Örneğin arkadaşı Fevrî'yi anlatırken Narda kadılığı sırasında başına gelen olayları hikâye etmeye başlar. 35 sayfa olan Fevrî anlatısının 25 sayfası Âşık Çelebi ile ilgilidir.<sup>39</sup> *Gülşen-i Şuârâ* yazarı Ahdî de (ö. 1002/1593/1594) ailesinden altı kişiye tezkiresinde yer verdiği halde kendi hal tercümesini eserine koymamıştır.<sup>40</sup> Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604) 1585-86 yıllarında kaleme aldığı *Tezkire-i Şuârâ*'da biyografisine yer vermese de eserin 1621 tarihinde istinsah edilen Kayseri Raşid Efendi kütüphanesindeki nüshasında, Atâyî'de bulunan Kınalızâde biyografisi müstensih tarafından esere nakledilmiştir.<sup>41</sup> Tezkire yazarı Beyânî (ö. 1006/1597) 1592 yılında tamamladığı eserinde kendisini, "Beyânî-i Sâni" olarak madde başı yaparak anlatmıştır.<sup>42</sup>

Tezkireleri dışında şairler çok yaygın olmasa da divanlarının bazı bölümlerinde, özellikle dîbâcelerinde (önsöz, giriş) otobiyografik sunum özelliği gösteren biyografik bilgilerine yer verebilmişlerdir. Örneğin Lâmiî Çele-

37 Hatice Aynur, "Kurgusu ve Vurgusuyla," 20.

38 Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), Cilt 1, 591-7.

39 Hatice Aynur, "Kurgusu ve Vurgusuyla," 19-21.

40 Ömer Faruk Akün, "Ahdî," *TDV İslam Ansiklopedisi* 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 511.

41 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuârâ*, haz. Aysun Sungurhan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 54-5; Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, 1299-1301.

42 *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şuârâ)*, haz. Aysun Sungurhan, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 42-44.

bi'nin (ö. 938/1532) divanındaki dîbâcesinde eserini yazma sebebi, edebiyat alanındaki yeri, yaşı, eğitimi ve eserinin ortaya çıkmasını sağlayan koşulları "bu hakîr" nisbesi ile anlatılır. Fuzûlî de hem Farsça hem de Türkçe Divan'ında yer alan dîbâcelerde kendisinden de söz eder. Farsça Divan'ında "Bu âşuften ve hayran, biçare ve fakir Fuzûlî kendi ahvalinden biraz bahsetmek arzusundadır" der. Türkçe Divan'ında "Gelelim maksadımıza...İsyan sayfalarına kara yazılar yazan âciz Fuzûlî, içindeki duyguları ortaya koyup şöylece halini bildirir ki..." ifadelerini kullanır. Jan Schmidt *The Joys of Philology* adlı kitabında yazmaların otobiyografik anlatı bakımından son derece zengin olduğunu, Leiden Üniversitesi kütüphanesindeki Doğu Koleksiyonlarında saptadığını belirtir ve Lâmiî'nin Divan'ındaki "Zamanlar oldu ki...kasvetli hallerimi ve zihnimdekileri tartıya vurdum ve hüccet-i takva sicilimin sahifelerini tahkik ettim....ve pişmanlık duydum ve geçmişimin günlerine ve geçip giden senelere teessüf ettim ve göz yaşı döktüm..."<sup>43</sup> ifadelerine yer vererek yazmalardaki ben anlatısı metinlerini örnekler.

Otobiyografisiyle öne çıkan dönemin diğer önemli bir şahsiyeti şüphesiz Mimar Sinan'dır (ö.996/1588). *Tezkiretü'l-bünyân* yazarı Sâî Çelebi Mimar Sinan'ın ağzından nazım ve nesir olarak kaleme aldığı eserinde Mimar Sinan'ın hayatını ve mimari yapılarını anlatır. Sâî Çelebi, tezkirenin Sinan'la yapılan bir hasbîhal olduğunu, Mimar Sinan'ın adının, yapıp ettiklerinin bilinmesi ve hayır dualarla anılması için otobiyografisinin yazılmasını istediğini "...sahife-i rüzgârda nâm u nişânı kalup du'â-i hayr ile yâd olmasına bâ'is olmak için bu hâkîr-i şikeste-zamîr, fütâde-i bî-dest-gîr Sâ'î dâ'îden hasb-i hallerin nazm u nesr tahrir ü takrir murâd edindiler" cümleleriyle anlatır.<sup>44</sup>

İslam kültür dairesi, Osmanlı kültür ve edebiyat dünyasından yukarıda verilen örnekler, eserinin içerisinde ya da müstakil olarak otobiyografi yazımını sıra dışı olmaktan çıkarmaktadır. Eserinde müellifin kendi biyografisine yer vermesinin nadirattan olmadığı ve hatta bir şükran vesilesi olarak algılandığı da görülmektedir. Duha suresinin "Ve emmâ bi ni'meti rabbike fe haddis/ Rabbinin nimetlerini şükranla an" ayetinden ilham alan ulema, Allah'ın kendilerine bahsettiği nimetleri otobiyografileri aracılığı ile göster-

43 Nermin Yazıcı, "Türk Edebiyatında Otobiyografi," *Türkbilgi* 11 (2006), 211-14, 189-217; Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)* (İstanbul: The Isis Press: 2010), 155-8.

44 Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, haz. Hayati Develi (İstanbul: Sanat Kitaplığı, 2003), 7, 39; Suphi Saatçi, "Sâî Mustafa Çelebi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 35 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2008), 539.

mişlerdir. Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) bu anlayışını doğrudan eserine verdiği *et-Tehaddüs bi-Ni'metillah* ismiyle göstermişti. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi de otobiyografisinin sonlarında şu ifadeleri kullanarak Allah'a karşı şükranını ifade etmektedir.

“Bu kul ilimle uğraşırken tefsir, usûlü'd-dîn, fıkıh usûlü ve Arap dili konularında da bazı eserleri yazma konusunda Allah onu muvaffak kıldı. Yine bazı kapalı konuları açıklığa kavuşturma ve yüce emelleri gerçekleştirme hususlarında Allah'ın lütfuyla karşılaştım. Her bir hususta bir risâle yazdım. Bunların toplamı yaklaşık olarak otuz kadardır. Ancak talihin cilvesi Allah'ın elindedir. Ne yazık ki onları temize çekemedim. Bunlar Allah'ın bana verdiği bilgi ve mârifettir. Allah'ın bana verdikleri, doğuştan getirdiğim kabiliyetlerdir. 'Her bilgilerin üzerinde daha bilgilisi vardır.' Bu, Allah korusun bilgili olduğum ya da üstünlüğümün iddiası değildir. Aksine 'Allah'ın nimetini diler.' âyetinin emrine uymaktır.”<sup>45</sup>

Taşköprülüzâde'den sonra Kâtip Çelebi de *Mizânu'l-Hak* adlı eserinde otobiyografisini aynı gayelerle “tahdîs-i nimet” başlığıyla sunmuştur. Amasyalı Akifzâde Abdürrahim Efendi de (ö. 1231/1816) eserinde benzer bir yaklaşım benimsemiştir.<sup>46</sup> Tüm bu bilgiler ışığında Taşköprülüzâde'yi otobiyografisini yazacağı zaman tereddüde düşüren neydi? Şüphesiz İslam kültür geleneği ve mirası içerisinde otobiyografi yazımının varlığından haberdardı. Bu uygulamanın Osmanlı dünyasında kendisine değin az tercih edilmesi belki de onu tereddüde sevk etmişti, ancak otobiyografi yazımının bir şükran vesilesi olarak gelenekte görülmesi son anda onu cesaretlendirmiş ve müteşebbis hale getirmişti.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi eserinin sonunda tafsilatlı bir otobiyografi vermiştir. Rüyasında babasının onun doğacağıyla müjdelendiğinden, isminin Ahmed olarak konulması için tembihlendiğinden, doğum gününden, yedi yaşına Kuran okumaya başlamasından, babasının ona lakap ve künye verdiğinden, kardeşlerinden, eğitim gördüğü hocalarından ve onlardan hangi kitapları okuduğundan, kardeşinin vefatından, babası ve amcasından aldığı eğitimden, aldığı icazetlerden, Dimetoka medresesinde başlayan mü-

45 Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 862.

46 İbrahim Halil Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında “Ben”, 69-70; Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527, 225-7.

derrislik hayatından, medreselerde okuttuğu kitaplardan, babasının vefat tarihinden, kadılık görevine başlamasından, İstanbul kadısı iken gözlerini yitirmesinden, kaleme aldığı eserlerden, Allah'ın ona verdiği nimetlere karşı duyduğu şükrandan ve Allah'a yaptığı dualar ve yakarışlardan detaylıca otobiyografisinde bahseder. Otobiyografisinin başında kendi biyografisini yazmaya başlarken içinde bulunduğu düşünceli durumu, ikilemleri ve hislerini başarıyla okuyucuya aktarırken, aynı başarıyı otobiyografisinin sonunda kendisine lütfedilmiş nimetlere şükrederken, Allah'a övgüler sunarken, Hz. Peygambere sâlat ve selam verirken, ilmiyle amel eden alimler ve dünyaya metelik vermeyen şeyhler için Allah'ın rızasını isterken ve eserini dua ile bitirirken benliğini ve hislerini en derinden hissettirmektedir.

Taşköprülüzâde hakkında yapılan çalışmalar, onun otobiyografisine bazı eserlerini dahil ederken bazılarını hariç tuttuğunu, hepsini yazdırmaktan imtina ettiğini ortaya koymuştur. Mütevazı olması, ilim ve üstünlük iddiası taşımak istememesi gibi nedenlerle bu yolu benimsediği görülmektedir. İki *eş-Şekâik* nüshasına öğrencileri tarafından derkenar şeklinde yazılan bilgiler otobiyografisine alınmayan kitapları hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.<sup>47</sup>

Otobiyografisi dışında Taşköprülüzâde'nin eserde metnin içerisine dağılmış gözlemleri, hatıraları, düşünceleri ile yazdığı mektuplar, kütüphanesindeki kitaplardaki kayıtlar, mühürler ve eserlere düşülen derkenarlar şüphesiz otobiyografisi için en önemli tamamlayıcı unsurlar arasındadır.<sup>48</sup>

### ***eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* Tercümelerinde Otobiyografi**

*eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* telif edilir edilmez ilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmış, Arapçası yoğun bir şekilde istinsah edilmekle birlikte Arapça bilmeyenler için de tercümelerine ivedilikle başlanmıştır. Taşköprülüzâde'nin öğrencisi Âşık Çelebi eseri kısa sürede tercüme ederek hocasına sunmuş, o da "Mevlânâ Âşık, biz bunu Türkî yazmış-ıduk. Tercemede bîhûde zahmet ihtiyâr itmişsüz" diyerek eserin sade bir dille yazıldığını belirtmiştir.<sup>49</sup> Âşık Çelebi tercümesinin tespit edilmiş bir nüshası bulunmamaktadır.

47 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 69-70, 117-24.

48 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 1-8.

49 Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, 595.

Farklı senelerde ve farklı kimseler tarafından yapılan tercümelerin XVI. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.<sup>50</sup> eş-Şekâik'in mütercimlerinden Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, Habîbî Ahmed b. Derviş, İbrahim b. Ahmed el-Amâsî tercümelerinde otobiyografilerine yer verirken, Seyyid Mustafa (ö. 1580-1581) *Hakâiku'l-Beyân fî Tercemeti Şakâikun-Numân Tercümesi* ve *Zamime-i Şakâiku'n Numân*'da,<sup>51</sup> Mehmet Mecdî Efendi (ö.999/1591) de genişletilmiş *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* (1587) isimli tercümesinde kendi biyografisine yer vermemiştir.<sup>52</sup>

Aslen Belgradlı olan İç-ilde ve Edirne Hüsamiye Medresesi'nde eğitim gören, Belgrad mahkemesinde görev yapıp 1561 yılında İstanbul'a gelen Muhtesibzâde Mehmed Hâkî tercümesine Taşköprülüzâde'den izin alarak başlamış, vefatında müellifin cenazesine de katılmıştır. Mehmed Hâkî'nin üç ayrı tercüme yapması onu diğer mütercimlerden ayıran önemli bir özelliğidir. Mehmed Hâkî, ilk yaptığı tercümeyle isim koymasa da eser genellikle *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye* şeklinde anılmıştır. İkinci tercümesinin ismi *Hadâ'iku'r-reyhân* (1564/1565), sonuncusunun adı *Mecma'u'l-Eşrâf*'tır (1567/1568). *Terceme*'de 313, *Hadaik*'te 422, *Mecma'u'l-Eşrâf*'ta 385 adet biyografi bulunmaktadır.<sup>53</sup> Hâkî'nin çevirilerinde iki ana amacı bulunmaktadır. Birincisi okuyanların nasihat almasını sağlayacak, ahlakını olgunlaştıracak, dersler çıkarmaya yarayacak menakıb vücuda getirmektir. İkincisi ise ulema ve mutasavvıfların toplumun nezdindeki değerini yükseltmek ve korumaktır.

Muhtesipzâde Mehmed Hâkî'nin, kaleme aldığı eş-Şekâik tercümesinde otobiyografisi eserin hatime bölümünde yer almakta olup tercümelerindeki hatime ve mukaddime kısmında yazdıkları ile hayatı hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Mehmed Hâkî hatimede Taşköprülüzâde'nin hayatını "Müşârün ileyh -rahmetu'llahi 'aleyh- 'asrında vâki' olan fuzalâdan ekser kendü akra-basından tahsîl-i ma'ârif idüp kimlerden tahsîl-i fazl u kemâl itmışdür 'ale't-

50 Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeyilleri," 139.

51 Mehmet Yunus Yazıcı, "Seyyid Mustafa'nın Hakâiku'l-Beyân Fî-Tercemeti Şakâiku'n-Nu'mân Tercümesi ve Zamîmê-i Şakâ'iku'n-Nu'mân Adlı Şakâ'ik Zeyli," *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6, 12 (2019), 159-60.

52 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, haz. Bilal Apaydın, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 23-6; Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, 921-23, 1387; Ayşe Derya Eskimen, "16. Yüzyıl Divan Edebiyatında Çok Yönlü Bir İsim: Mecdî Mehmed Efendi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24; Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, 62-64.

53 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 12, 34-5, 194.

tertîb kendü tafsîli ile hâtîme-i kitâbda yazmışlardır” diyerek madde başı yapmadan özetlemiş, ardından kendisini tanıtmaya başlamıştır. Hâkî, Tercemesi’nin sonunda otobiyografisini aşağıdaki şekilde vermiştir:

“Bu ‘abd-i hakîr-i kesîrû’t-taksîr a’nî Mehmed Hâkî ki bende vü âzâde mâ-beyninde Muhtesib-zâde demekle meşhûr olup kılâ’-ı Rûmdan Belgrâd-ı cenân-âbâd ki beyne’s-sevâd lem-yuhlak misluhâ fi’l-bilâd mefhûmına mazhar ve mâ-sadak vâkî’ olmuştur. Anda neşv ü nemâ bulup bu dâ’îden mukaddem kimesne tarîk-i ‘ilme kadem basmayup târîh-i hicretün tokuz yüz kırk sekizinde İç-il’e tahsîle çıkup sene-i mezkûrede Edrine’de Hüsâmiyye Medresesi’nün evvel-i cem’iyyetinde dânişmend olup mâ-beyninde müddet-i medîd ve emedd-i ba’îd mürûr u ‘ubûr idüp hicret-i nebeviyyenün tokuz yüz altmış sekizinde yine Dârü’s-saltana’ya gelinüp sene-i sâlifenün Receb’i evâ’ilinde tercemeye şürû’ sadrında mevlânâ-yı müşârün ileyh henüz hayât-da olup tercemeye istîzân yârân-ı safâ ve hullân-ı vefâ meşveretiyle münâsib görüldükde sa’âdet-hânelerine varılup hezâr tevķîr ü tebcîl ile takbîl-i yed idüp izn-i şerîflerden taleb itdükde bu ‘abd-i zeliflün keyfiyyet-i hâlin ve kemmiyyet-i ahvâlinden merreten ba’de uhrâ sorduklarından sonra İnşâ’a’llâhu’l-Melikü’l-Allâm hayr-ı ihtitâm müyesser ola diyü du’â idüp ba’dehu buyurdılar ki: Ba’de’l-yevm her kişinün hâlin Hudâ’sı bilür. ‘Ömrümde çokluk imtidâd fehmi itmezem. Kazâ-yı baht olacak olursa ol erbâb-ı ma’ârifün ayağı toprağı olan günâhkâr hezâr haclet ü şermsârî ile bekâ dârına ve âhiret diyârına müteveccih oldı diyü sâ’ir-i müslimîn ile bilece derc idesin.’ diyü vasiyyet diyüp tekrâr yine du’â eylediler. Eyle olsa bu dâ’î-i za’îf ve müstemend-i nahîf yine mübârek ellerin bûs idüp vedâ’ itdüm. İttifâk bunun üzre çok geçmeyüp hemân yine şehri mezbûrun evâhîrinde fevt olup Sultân Mehmed Hân ‘aleyhi’r-rahmetu ve’l-gufrân Câmi’i haremînde bilece namâzına hâzır olduk. Hakk Celle ve ‘Alâ yerin bâg-ı cinân ve kâbr-i müteberriklerin ravza-i rıdvân eyleye.”<sup>54</sup>

Hâkî, hatîmede isminden, namından, memleketinden, eğitim gördüğü medreselerden, 1561 yılında İstanbul’a gidişinden ve eş-Şekâiki tercüme etmeyi dostlarının icazetiyle kabul ettiğinden söz etmektedir. Hâkî hakkındaki bilgilerimiz kendi eserinde zikrettikleri kadardır. Hatîmede 948 (1541)

54 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma’u’l-Esrâf*, 29-30; Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Terceme-i Şakâ’ik-i Numâniyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 728, vr.155b-156a; Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Terceme-i Şakâ’ik-i Numâniyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 729, 166a-166b.

yılında danişmend olduğunu, İstanbul'a gelerek tercümesine de 968 (1561) yılında başladığını belirtmektedir. Eserinin farklı bölümlerinde satır aralarında Belgrad mahkemesinde görev yaptığından, 961 (1553/1554) yılında İstanbul'da mevâlîde tahsilde bulunduğundan söz etmektedir. Anlatısındaki "İç-ile tahsile çıkmak", "danişment olmak", "tahsil üzere mevâlîde olmak" gibi ifadeleri Osmanlı ilmiye kurumları, bunların işleyişi ve terminolojisine dair önemlidir.<sup>55</sup> 990 (1581) tarihinde istinsah edilen Terceme nüshasının kapağında Mehmed Hâkî'nin müderrisinden olduğu belirtilmektedir.<sup>56</sup> Mehmed Hâkî kendisi ile ilgili bilgileri verdikten sonra tercümeyi kaleme alma sürecini anlatmaya başlar. Taşköprülüzâde'nin yanına giderek elini öpmüş ve ondan tercüme için izin istemiştir. Hâkî'nin Taşköprülüzâde'yle görüşmesi ile ilgili *Mecma'u'l-Esrâf*'ta aşağıda sunulan farklı bir anlatı bulunmaktadır:

"Bu 'abd-i hakîr ve müstemend-i fakîr tercemeye şürû' sadrında müşârün ileyh câmi'ül-menâkıb hazretleri henûz hayâtta olup tercemeye istîzân için huzûr-ı şerîflerine vardukda bu hakîrün kemmiyyet-i hâlinde ve keyfiyyet-i ahvâlinden kirâren ve mirâren tefahhus buyurup tafsîlen ma'lûm idindüklerinden sonra 'Allâhu Tebârek mübârek itmiş ola. Lâkin bir mikdâr tahrîr olındukda ne kadar zahmet dahı olursa getirilse kelâma duhûlünüz ve matlûba vusûlünüz ne minvâl üzredür, mesmû'umuz ve ma'lûmumuz olsa... ' diyü buyurduklarında ol hazretün bu teklîfi hâtıra olup tahrîr olmandan bir mikdâr ihzâr olunmuşdı. Egerçi hezâr i'tîzâr u iftikârla kırâ'at itdüm. El-hak kemâl-i istîlâ-yı hacletden kendümden gitdüm. Bu nâ-tüvâna 'arız olan haclet ü hayrete mutafattın olup lutfla dehân açup şükrin beyân ile istihsân buyurup hazlar gösterüp du'â eylediler ve buyurdılar ki: 'El'ân târîh-i hicret-i hazret-i risâlet ki tokuz yüz altmış senesi ve şehri Receb'ün evvelidür. Ba'de'l-yevm zemânümde çokluk imtidâda i'tikâd itmezem. Bi-izni'r-Rabb kazâyı nahb vâki' oldukda ol meşâyih-i 'izâmun bendesi ve sulehâ-yı kirâmun efgendesî 'isyânı hadden ziyâde Taşköprü-zâde fûlân târîhde fevt oldu diyü meşâyih menâkıbın itmâmdan sonra bir gûşeye tahrîr idesiz. Ammâ ne ân ki fazl isnâd idüp fuzalâdan veyâ salâh isnâd idüp sulehâdan diyesiz ancak cümle-i ânda ve gösgötürî ahyânda dest-i irâdetimüz ve yed-i himmetimüz dâmân-ı meşâyihden oldugı ma'nâyı işrâben zeyil-i şerîflerinde kayd

55 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 228; Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Esrâf*, 29-33.

56 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 729. Terceme'nin kapağında eser için Türkî Şakayık-ı Numân ifadesi bulunmaktadır.

idesiz' diyü vasiyyet eyleyüp ba'dehu tekrâr du'â idüp icâzetleriyle takbîl-i yed idüp gittüm. Hikmetu'llâhdur evâhir-i Receb'de vâsıl-ı Hakk olup Kostantuniyye'de namâzına hâzır olduk."<sup>57</sup>

Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*'ta Taşköprülüzâde'nin yanına eserin tercümesi için gittiğinde Taşköprülüzâde'nin kendisini tanımak istediğini ardından da çevirisinden bir parça görmek istediğini, kendisinin de onun bu talebini yerine getirdiğinden söz etmektedir. Hâkî burada hem kendisinin tercümeyle başlama süreci hem de Taşköprülüzâde'nin son demlerindeki ruh hali hakkında önem bilgiler vermektedir. Taşköprülüzâde fazla zamanının kalmadığını, vefat ettiği zaman vefat tarihinin meşâyih menakıbından sonra bir köşeye fuzaladan ya da sulehadan denilmeden not edilmesini ister. Bu yaklaşımı otobiyografisine eserlerinin bir kısmını koymak istemeyişyle de örtüşen bir davranış şeklidir. Görüşmeden kısa bir süre sonra Taşköprülüzâde vefat etmiş, cenazesine Hâkî de katılmıştır. Hâkî'nin tercümelerinde kendisine dair diğer biyografilerin içerisine serpiştirilmiş sınırlı bazı bilgiler de bulmak mümkündür. Fenârî biyografisi içerisinde, Yusuf-ı Sineçak başlığı altında kendi hayatından kesitler de paylaşılmıştır.<sup>58</sup>

*eş-Şekâik*'in diğer bir mütercimi Habîbî Ahmed b. Derviş'tir. *eş-Şekâik* tercümelerinde eserine müstakil isim veren ilk mütercimdir ve çevirisini Semiz Ali Paşa'ya sunmuştur. Silivri'de Halveti Şeyhi oğlu olup imam, vaiz, şeyhlik görevlerinde bulunan Habîbî Ahmed *ed-Devhatü'l-İrfaniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye* isimli *eş-Şekâik* tercümesini 1564 yılında Silivri'de Piri Mehmed Paşa Camii'nde imam iken hazırlamıştır. Eserinin sebep-i telif bölümünde aleme bir yadigâr bırakmak için tercümeyle giriştiğini, kendisinin fazılların bendesi olduğunu belirtmektedir. Habîbî Ahmed de Taşköprülüzâde'nin izinden giderek kitabının sonunda kısa da olsa otobiyografisini kaleme almıştır. Kitaptaki biyografilerin içinde de mütercim, yer yer kendi hayatından bahsetmekten geri durmamıştır. Habîbî Ahmed, tercümesinde (1564) Taşköprülüzâde'nin otobiyografisini madde başı yaparak ve genişçe yer verdiği gibi anlatının arasına şiirler de serpiştirmiştir. Sonra da kendisini madde başı yaparak anlatmaya başlamıştır.<sup>59</sup>

57 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 31-32.

58 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 32.

59 Habîbî Ahmed b. Derviş, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 78-79, 574-5.

“Ahmed bin Dervîş Halîfe el-Akşehrî

Ve bu hakîr ü fakîr-i dâ'î Ahmed bin Dervîş Halîfe el-Akşehrî peder-i merhûm hîdmetlerinde tahsîl-i ma'rîfet ve ba'z-ı fuzalâdan dahî meh-mâ-emken tekmîl ü dikkat idüp ba'dehu tarîk-ı tasavvufa râğbet idüp merhûm Ramazân Halîfe dahî merhûm Erdebîl[î] Sinân Halîfe hazretlerinin hîdmetlerinde olup vûs'-i tâkatce tekmîl-i tarîkata sa'y idüp badehu Erdebîl[î] Sinân Halîfe hazretlerinden sonra merhûm Merkez Muslihü'd-dîn Efendi 'den mücâz olup hicretün tokuz yüz elli biri Rebî'ü'l-evvel'inde te'ehhül idüp girü ol ayda peder-i merhûm vefât idüp tokuz yüz elli ikisinde küçük birâderlerimiz Dervîş vücûda gelüp büyük birâderimiz Kemâl Çelebi Kostantınıyye'de 'Alî Paşa Medresesi 'nde 'Îsâ Paşa-zâde Halîl Çelebi 'nün muzâfı iken ferâgat idüp peder sadrına geçdiler. Ba'dehu fakîr dahî dörd yıl imâm olduktan sonra Tercemân Câmi'i 'ne vâ'iz ü şeyh olup on bir yıl anda karâr itdüm. Ba'dehu hânkâhdan munfasıl olup ol esnâda bu kitâb-ı şerîfün tercemesine şürû' idüp âhir itmâmı bi-'avni'llâhi te'âlâ emîr-i ekrem, menba'u'l-cûd ve'l-kerem, sultân-ı şu'arâ ve bürhân-ı üdebâ, münşî-i resâ'il-i selâtîn-i zamân ve münbî-i kavânîn-i havâkîn-i devrân, hazret-i Nişânî Beg edâma'llâhu eyyâme 'irfânihî hîdmet-i şerîflerinde hicretün tokuz yüz yetmiş ikisi Muharrem'inün on sekizinde vakt-i dahvede tamâm oldu. Va'llâhu'l-hâdî ve hüve a'lemu bi's-savâb”

Habîbî Ahmed otobiyografisinde ismini, memleketini zikrettikten sonra babasından ve bazı fazıl kimselerden tahsil edip tasavvufa meylettiğini, Erdebîlî Sinan Efendi'den, Merkez Efendi'den icâzet aldığını, 951 yılının Rebiülevvel (Mayıs-Haziran 1544) ayında evlendiğini, bu sıralarda babası Dervîş Halîfe'nin vefat ettiğini, babasının ölümünden birkaç ay sonra 952 (1545) yılının başlarında Dervîş isimli küçük kardeşinin dünyaya geldiğini, İstanbul'da Ali Paşa Medresesi'nde İsa Paşazâde Halil Çelebi'nin muidliği vazifesinde bulunan ağabeyi Kemal Çelebi'nin görevinden ayrılarak babasından boşalan posta oturduğunu, kendisinin imam olarak dört yıl görev yaptığını, Tercemân Câmi'i'nde on bir yıl vâizlik ve şeyhlik yaptığını, buradan ayrıldıktan sonra eş-Şekâik'in tercümesine başladığını, Nişânî mahlasıyla şiirler yazan Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin hizmetinde iken 18 Muharrem 972'de (26 Ağustos 1564) tercümesini tamamladığını belirtmektedir. Habîbî Ahmed otobiyografisini eş-Şekâik tercümesinde kaleme alması idi, kendisi hakkında başka bir kaynaktan bilgi edinemeyecektik. Bu durum otobiyografisini yazmasının kıymetini bizlere göstermektedir.

Otobiyografisini tamamlamasının ardından “Hikâyât-ı meşâyih hem ma’ârif/ Zebân-ı Türk’de bast oldu iy şâh” beyitlerini içeren şiiri ile eserini nihayete erdirmiştir.<sup>60</sup>

Habîbî Ahmed otobiyografisinde Mehmed Hâkî’ye nazaran daha detaylı bilgilere yer vermiştir. Habîbî Ahmed diğer otobiyografilerde olduğu gibi tahsil sürecinden, görevlerinden söz ederken evlilik tarihi gibi daha kişisel bilgilere de yer vermiştir. Onun biyografisi özellikle ilmiye ve tasavvuf yolu arasındaki geçişliliği göstermesi bakımından önemlidir. Ağabey Kemal’in muid iken babasının vefatı üzerine onun postuna oturması, kendisinin de tasavvufa meylederek eğitim hayatını ona göre programlaması, yürüttüğü imamlık, vaizlik ve şeyhlik görevleri ve tercümeye başlaması gibi hususlar otobiyografisinde zikredilmektedir.

Tercümesinde otobiyografisine yer veren *eş-Şekâik* mütercimleri arasında İbrahim b. Ahmed el-Amâsî de bulunur. İbrahim el-Amâsî, *Terceme-i Şakâ’ik-i Nu’mâniyye*’nin hatime bölümünde kitabın müellifi Taşköprülüzâde Ebû’l-Hayr İsmâeddin Ahmed Efendi’nin otobiyografisini “Ahvâl-i sâhib-i kitâb” başlığı ile dua kısımlarına yer vermeksizin genişçe ansiklopedik biçimde özetledikten sonra “Ahval-i sâhib-i terceme” başlığı altında kendi biyografisine yer verir.

#### “Ahvâl-i sâhib-i terceme

Bu ‘abd-ı hakîr-ı nâsî İbrâhîm bin Ahmed Amâsî ki bu kitâbun tercemesi ile mukayyeddür, ‘alâ vüs’a’t-tâka itmâm müyesser oldu. Ve bu tercemede inşâ vü tasnî’ ile mukayyed olmadum ki dinilmedük ve işidilmedük dünyâda bir nesne yokdur. Belki her lafzun ma’nâsını terk ile edâ itmek ile mukayyed oldum. Bu ma’lûmdur ki ‘Arabî’nün bir harfi, Türkî’nün iki harfi ile edâ olunmaz. Ehline ma’lûmdur, hele aslından ziyâde olmadı. Bu tekellüfden garaz ‘arz-ı ihtiyâcdur. Zîrâ bu mücrim-i nâsî kesîrû’l-evzâr ve’l-me’âsîdür. Bende yokdur mâl ki sadaka-i câriyeye sa’y eyleyüm ve bende yokdur ‘ilm-i nâfi’ ki anı şeffî eyleyüm ve bende yokdur veled-i sâlih ki ben öldükden sonra bana du’â ider diyü anunla gönlüm eğleyüm, tehî-destüm ve bî-hestüm. Âhirü’l-emr bu tercemenün herkese ‘umûm u şumûlinden hayr du’âya sebep olmak ile bu tercemeye ikdâm ve bu ümniyye ile itmâm olındı. Allâhu Te’âlâ hazretlerinin rahmeti ve Resûlû’llâh salla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin şefâ’ati ol müslim karındaşa karîn olsun ki bu ben za’îf u bî-kesi hayr du’âdan ferâmûş eylemeyüp bari Allâhu Te’âlâ rahmet eyleye diye. Ola ki

60 Habîbî Ahmed b. Dervîş, *ed-Devhatü’l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ’i’l-Osmâniyye*, 564-5.

bir sâ'at-i mübâreke de Allâhu Te'âlâ yanında kavli makbûl bir kavî lisânından sudûr bulup rahmet-i Hakk'a mazhar olmak müyesser ola. Âmin. Yâ mücîbe's-sa'ilîn bi-hürmeti Seyyidü'l-mürselîn ve âle't-tayyibîn et-tâhirîn. Ve bu 'abd-i za'îf mevliden Amâsiyye'denüm. Bir mikdâr Amâsiyye'de hâlüm olan kâdvetü'l-müfessirîn Şeyh 'Abdu'rrahîm'den okıdum ve bâ'dehu 'umdetü'l-fuzalâ merhûm Cüneyd-zâde 'Abdu'rrahman'dan okıdum ve ba'dehu Mehemmed Paşa Medresesi'nde Müftî-kulî Mevlânâ Sinân'a ve ba'dehu Hüseyin Aga Medresesi'nde Mevlânâ Fahrü'ddîn'e ve ba'dehu Amâsiyye müftî-si Köprücükzâde merhûma dânişmend olup ba'dehu Burûsa'da Manastır Medresesi'nde Niksârî Emîr Hasan Efendi'ye ve ba'dehu Mu'allimzâde Ahmed Çelebi'ye ve ba'dehu Üsküdâr'da merhûm Monlâ Muhammed bin 'Arabzâde dimekle ma'rûfdur, bi'l-âhire merhûmdan mülâzım olmak müyesser olup -Mısır kâdisi oldukda bile kadirğa ile deryâdan gidüp yolda mevc-i bahrdan halâs müyesser olmayup ilâ-rahmeti'llâha garîk oldu.- ba'de'l-mülâzemet Amâsiyye ve Sonisa'da müderris olarak Amâsiyye kazâsı müyesser olup bu terceme Amâsiyye kazâsında tamâm olmak müyesser oldu."<sup>61</sup>

İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, otobiyografisine eseri tercüme etme usulü ve nedenini açıklayarak başlar. Kendisinde sadaka-i carîye için mâl, faydalı ilim ve salih evlattan hiçbirisinin olmadığı için Allah'ın rızası, peygamberin şefaati, Müslüman kardeşlerinin hayır duasını almak için bu tercümeyle başladığını belirtir. Ardından Amasyalı olduğunu, ders okuduğu medreseleri ve medrese hocalarını, dânişmend ve mülâzemet oluşunu, mülâzım olduğu hocası Muhammed b. Arabzâde'nin Mısır'a giderken kadirğanın batması ile boğularak öldüğünü, Amasya'da ve Sonisa'da müderrislik yaptığını, tercüme-i Amasya kadısı iken yazdığını belirtmektedir (1590).<sup>62</sup>

Tercümelerde yer alan otobiyografileri birlikte değerlendirdiğimizde Mehmed Hâkî'nin kendisiyle ilgili sınırlı bilgi verdiğini, Hâbîbî Ahmed ile İbrahim el-Amâsî'nin ise daha detaylı bir anlatı sunduğunu belirtebiliriz. Mehmed Hâkî'nin 961 (1553/1554) yılında İstanbul'da mevâlîde tahsilde bulunduğunu, Taşköprülüzâde ile vefatından (ö.968/1561) önce görüşerek ilk tercümesini yaptığını göz önüne aldığımızda onun tercümeyle başladığı sırada meslek hayatının başlarında olduğunu ve belki de bu nedenle kendisinden daha az bahsettiğini söyleyebiliriz. Hâbîbî Ahmed ise dört yıl imam-

61 Habîbî Ahmed b. Dervîş, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 564-5.

62 İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*, haz. Gökhan Alp (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 562-5.

lık yaptıktan sonra Tercemân Câmii'nde on bir yıl vaizlik, şeyhlik görevinin ardından tercümesine başlamış, Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin hizmetinde iken tamamlamıştır. Mehmed Hâkî'ye nazaran ailesiyle ilgili nispeten çok bilgi veren ve tercümesini daha olgun bir dönemde yazan Hâbîbî Ahmed'in otobiyografisi daha genişçedir. İbrahim el-Amâsî ise mülâzemet aldığı hocası Arapzâde'nin 1561 yılında atandığı kadılık görevi için Mısır'a giderken boğulduğunu göz önüne aldığımızda kendisinin bu tarihlerde ya da öncesinde mülâzım olduğunu,<sup>63</sup> tercümesinin ise 1590'da Amasya kadısı iken yazıldığı düşünüldüğünde ise meslek hayatının olgunluk devresinde iken otobiyografisini kaleme aldığını söyleyebiliriz. Otobiyografisinde eğitim hayatından genişçe bahsetmekle birlikte ailesiyle ilgili pek bilgi vermediği için Hâbîbî Ahmed'e göre otobiyografisinin bu yönüyle daha nakıs olduğunu belirtebiliriz.

### **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Zeyllerinde Otobiyografi**

*eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin kaleme alınmasından sonra var olan ulema ve meşâyihin de aynı şekilde kitaplaştırılması ve unutulmalarına mâni olmak için Arapça ve Türkçe zeylleri de yapılmıştır. *eş-Şekâik*'e başlı başına kitap halinde ilk zeyl Âşık Çelebi tarafından yazıldı ve Âşık Çelebi'den XX. yüzyılın başlarında vefat eden Fındıklılı İsmet Efendi'ye kadar önemli bir zeyl halkası oluştu.<sup>64</sup>

Eserin zeyllerinde tercümelerine nazaran otobiyografi yazımına daha az başvurulduğu dikkati çekmektedir. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin tespit edilebildiği kadarıyla iki zeylinde otobiyografi tespit edilmiştir. Munuk Ali (ö.1583-1584) tarafından yazılan *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzılı'r-Rûm*<sup>65</sup> adlı zeylde 96 kişinin hâl tercümesine yer verilmiştir (1560-1583). Munuk Ali, eserin bazı yerlerinde kendisinden söz etmiştir. İyi bir eğitim aldığını, babasından henüz on yaşında iken ders görmeye başladığını, devrinin önemli âlimlerinin meclislerini takip ettiğini, kitapları hâşiyelerine kadar incelediğini satır aralarında zikretmektedir. Eserin Ezher nüshasında kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen yazarın hacimli bir biyografisi yer almaktadır. Munuk Ali'nin biyografisinin Nevîzâde Atâyî'nin zeylindeki bilgilerin

63 *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, 301.

64 Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeyilleri", 139-40.

65 Nevîzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, 842-4.

özetlenmesi ve başka kaynaklardan da eklemeler yapılarak oluşturulduğu tespit edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında üzerinde telif ve istinsah kaydı bulunmayan Ezher nüshasının Atâyî'nin eserinin yazılmasından sonra çoğaltıldığı söylenebilir.<sup>66</sup> Munuk Ali biyografisine zeylinde yer vermediği halde daha sonra istinsah edilirken müstensih tarafından zeyle yazarın otobiyografisinin eklenmesi, biyografik kitaplarda otobiyografi bulunmasının artık yerleşmiş bir uygulama haline gelmeye başladığını düşündürür.

Akifzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1231/1816) tarafından Arapça yazılan *Kitâbü'l-Mecmu' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû'* adlı eser eş-Şekâik adlı eserin zeyli olarak kabul edilebilir. Âkifzâde Abdürrahim Efendi gördüğü ve duyduğu 1113 kişinin hâl tercümelerini eserinde toplamıştır. Otobiyografisinde 1200 (1785) yılında İstanbul'da müderris olduğundan, Amasya'da birkaç defa müftülük yaptığından bahsetmektedir. Akifzâde, eserinin sonunda kitabını Şevval ayının sonlarında Cuma günü 1221 (1807) yılında fetva görevinde iken tamamladığından söz etmektedir. İstanbul Bab Mahkemesinde 1225, 1226 ve 1227 (1810-1812) yıllarında kadılık yaptığı tespit edilmiştir.<sup>67</sup> Eserin kapağında Evkaf Müfettişi Akifzâde'nin 1231/1816 senesinde vefat ettiği ve Şehzade Camii'ne defnedildiği belirtilmektedir.<sup>68</sup>

Âkifzâde Abdürrahim Efendi eserine, eğitiminde ve yetiştirilmesinde kendilerine borçlu olduğu hocalarının biyografilerini vermekle başlar ve eserini otobiyografisi ile sonlandırır. Arapça kaleme aldığı eserde Akifzâde otobiyografisini şöyle verir:

“...Bu bilgileri derleyen ben fakîr derim ki: -ki o Abdürrahîm b. İsmâîl b. Mustafa el-Âkif el-Amâsî b. Muhammed Bayram el-Merzifonî el-Amâsî b. Mustafa el-Merzifonî'dir ve o çağdaşları arasında el-Âkif el-Amâsî'nin torunu olarak bilinir.- Babam İsmail Efendi'nin bulduğum el yazısına göre ben 1177 yılının Rebûlevvel ayında doğdum. Allah; rahmetini, bereketini, zenginliğini, geniş mağfiretini babamın üzerine bol bol yağdırsın. Benim nesebim annem Âmine bint Abdürrahîm b. Fâtıma tarafından Ladikli Nuri Efendi diye bilinen zâta dayanır. Ladikli Nuri Efendi, hâl sâhibi olarak tanınan Şeyh Seyyid Ahmed el-Kebîr'in neslindendir. Allah, Şeyh Seyyid Ahmed el-

66 Ali b. Bâlî, *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzîlî'r-Rûm*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 16, 26-31, 41, 88-89.

67 Süleyman Kaya, “Akifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim,” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2011/1), 95-96.

68 Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmu' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527.

Kebîr'in kabrini nûr etsin. Ona cenneti mesken kılsın. Defnolunduğu mezar Amasya yakınlarındaki Ladik'tedir. O, Zeynelâbidîn'e müntesip şerefli sülâledendir. Zeynelâbidîn, Hz. Hüseyin'in oğludur. Allah yolunda Kerbela'da şehit olan Hz. Hüseyin ise Hz. Resûlullâh'ın gözbebeği ve Fâtimate'l-Be-tûl'ün meyvesidir. Allah, onlardan razı olsun. Allah, bizi onlarla beraber haşr eylesin. Allah, bizi onların himayesi altına alsın. Allah, bizi onların topluluğu ve zümresine dahil eylesin. Kitabın başında hocalarımı zikrettim. Allah, onları hesap gününde mükâfatların en hayırlısı ile mükâfatlandırsın. Ben, 1200 yılının muharreminde İstanbul'da müderris oldum. Amasya'da birkaç kez müftülük yaptım. Keza bu telif de bir fetva nöbetinde ortaya çıktı. Kendim ve ihvânım için nasihat olarak *Mirâtü'n-nâzırîn*, *Unvânü'l-meşâyih*, *Mühimmâtü's-sûfiyye*, *Müşiletü'l-yakîn*,<sup>69</sup> *Takrîbü'l-mübtedî*, *Sebilü's-sâlikîn* gibi bazı risaleler yazdım. Bazı yazılara da başladım. Fakat henüz tamamlanmadı. Allahu Teâlâ'dan tevfiği, hidâyeti ve inâmıyla hepsinin tamamlanmasını dileriz. Bu, bolca rızık veren Allah'ın bazı nimetleri ve ihsanlarına şükretmek için bir tahdisdir. Aynı zamanda bütün hamdler ilk önce ve en son dâimâ Allah'adır. Zâhiren ve bâtinen duyulan tüm minnet de O'nadır. Selîm bir kalp ile Allah'a gelen kimse hariç, hiçbir malın ve evlâdın fayda vermediği bir günde Allah, cömertliğiyle beni cehennem ateşinden korusun ve cennet ehlinde kılsın. Şimdilerde benim bir oğlum var. İsmi Muhammed el-Iydî. Allahu Teâlâ onu ilmiyle âmil âlimlerden kılsın. Üzerimizdeki nimetini ise ihvânımız olan bütün erkek ve kadın müminlerle beraber 'Lâ ilâhe illallâh Muhammeden Resûlullâh' şهادeti üzere tamamlasın. Allah; bize, aile büyüklerimize, evlatlarımıza, şeyhlerimize, dostlarımıza, sevdiklerimize, Müslümanlardan bize tabi olanlara rahmet etsin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti ve mağfireti geniştir. Onların vasıflandırdıkları tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Rabbimiz, izzetin Rabbidir. Selam, gönderilen tüm peygamberlerin üzerine olsun. Bütün hamdler, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Allah'ın salâtı ve selâmı, bizim peygamberimiz Hz. Muhammed ve ailesinin üzerine olsun."<sup>70</sup>

Otobiyografisinde nesebinden ve kimliğinden, doğum tarihinden, müderrislik ve müftülük görevlerinden, yazdığı risalelerden, eserini fetva görevinde iken yazdığından söz etmektedir. Otobiyografisinde dua cümleleri yoğun bir

69 Eser yazmada bu isimle anılmışsa da diğer kaynaklarda Şületü'l-yakîn olarak geçmektedir. Mehmet Faruk Çiftçi, "Akifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasyasında Arap Diline Dair Faaliyetler," *Dergiant* 7, 14 (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi) (2019), 388-9.

70 Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527, 225-227.

şekilde bulunmaktadır. Ayrıca kendisini, âlimlerin en hakîri, âlimlerle sohbetler eden, onların hizmetlerinde bulunan bir kişi olarak tanımlar ve onlara karşı duyduğu gönül borcu ve şükran için eserini yazdığını belirtmektedir. Mütercimlerin otobiyografileri ile karşılaştırıldığında Akifzâde'nin otobiyografisinin hem ailesinden hem görevlerinden söz etmesi yönüyle geniş olduğu, bir gönül borcu olarak eğitim aldığı hocalarının biyografilerine eserinin başlarında yer vermesi nedeniyle ise eğitim hayatını içermediği tespit edilmektedir.

Otobiyografisine yer veren iki zeyl yazarı dışındaki zeyl yazarları otobiyografilerine yer vermeseler de kendilerinden satır aralarından bahsedebilmişlerdir. Taşköprülüzâde'nin çağdaşı, aynı zamanda öğrencisi ve onun eserine zeyl yapan ilk kişi olması yönüyle önem arz eden Âşık Çelebi, *Tetimetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye*'de<sup>71</sup> kendi biyografisine yer vermediği gibi kendisine metin arasında da az atıf yapar.<sup>72</sup> *eş-Şekâik*'in diğer bir zeyl yazarı Saçlı Emir Muhyiddin Mehmed Efendi'nin küçük oğlu Saçlı Emirzâde Abdulkadir Yılcık Efendi Paris'de tek nüshası bulunan *Zeyl-i Şakâik*'te otobiyografisine yer vermemiş olsa da diğer zevatın biyografilerinde satır aralarında kendisinden söz etmektedir. Kimi yerlerde ailesi ve akrabaları hakkında da bilgiler vermektedir. Ahmed b. Şeyh Seyyidî Ali'nin, Ali b. Bâlî'nin biyografisi bunlara örnek gösterilebilir.<sup>73</sup> *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin ilk Türkçe zeyli olan *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik*'in yazarı Atâyî (ö.1635), esere Taşköprülüzâde'nin biyografisi ile başlasa<sup>74</sup> da eserinde kendi biyografisine yer vermez. Diğer biyografilerin içerisinde, "bu hakîr, bu fakîr" şeklinde ifadelerle başlayan çok sayıda pasajda ve 100 civarındaki cümlede, tahsil sürecine, vazifelerine, anılarına ve daha birçok farklı anlatıya yer vermiştir. Eserinde onun hayatı, kişiliği ve ailesi ile ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Babası Nevi Yahya Efendi'ye büyük bir hayranlık duyduğu için eserinde onun biyografisine geniş bir şekilde yer verdiği görülmektedir. Ayrıca o, "eş-Şeyh Alî (Pîr Alî Efendi-i Cedd-i Mü'ellif)" ve "el-Mevlâ Yahyâ bin Pîr Alî bin Nasûh (Nev'î Efendi)" başlıkları altında babası, dedesi ve ailesi hakkında malumata da yer vermektedir.<sup>75</sup>

71 Âşık Çelebi, *Tetimetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye*, çev. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022) 24-28.

72 Âşık Çelebi, *Tetimetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye*, 76, 244-8.

73 Suat Donuk, "Saçlı Emirzâde Abdülkadir Efendi ve Zeyl-i Şakâiki," *Journal of Turkish Language and Literature* 6, 3 (2020), 891-911; Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, 928-9.

74 Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, Cilt I, 264.

75 Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, Cilt I-II, 391, 1134.

Nev'îzâde Atâyî'nin zeylini ikmal ederek, 562 kişinin biyografisini kaleme alan Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Zeyl-i Şakâ'ik'inde ailesinden Uşşâkîzâde Abdülaziz Efendi, Uşşâkîzâde Abdürrahim Efendi ve Uşşâkîzâde Abdülbaki Efendi'nin biyografilerine yer vermiştir. Eserinde biyografisini yazdığı kişilerle temasları hakkında kısa bilgiler vermiş, kendisine çok az sayıda atıf yapmış, ancak otobiyografisini yazmamıştır.<sup>76</sup> Emir Buhari Dergahı Şeyhi Sîmkeşzâde Hasan Feyzi Efendi'nin oğlu Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâ-yi'u'l-fuzalâ'sı*, Nev'îzâde Atâyî'nin eserinin son bulduğu 1633/34 yılından 1717/18 senesine kadarki zaman zarfında hayat sürmüş âlimler, şeyhler ve şairlerin biyografilerini ihtiva eder ve toplam 2078 kişinin hal tercümesini içeren kapsamlı bir eserdir. Şeyhî Mehmet Efendi'nin hayatı hakkında bilgilerin oldukça sınırlı olmasının önemli bir sebebi, eserinde otobiyografisine yer vermemiş olmasıdır. Eserinde satır aralarında kendisinden çok az söz eder.<sup>77</sup> *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin son zeyli olan *Tekmiletü's-Şakâik fî hakkı ehli'l-hakâik* Fındıklılı İsmet Efendi'ye (ö.1904) aittir. Sultan Abdülhamid'e sunduğu eserinde 1730-1896 yılları arasında yaşayan toplam 371 kişinin hal tercümesini vermiştir. İsmet Efendi hayatı boyunca pek çok mezarlık dolaşmış, tarihî eser incelemiş, tarihin canlı tanığı olan çok kişiyle görüşmüş ve kırk-kırk beş yıl süren bu çalışmaları sayesinde bir canlı tarih haline gelmişti. Ayaklı kütüphane diye anılan İsmet Efendi'nin sağlığında otobiyografisi defalarca istenmişse de hayatta iken tercüme-i hâli yazılanların fazla yaşamayacağı bâtil inancını taşıması nedeniyle bu taleplere olumlu cevap vermediği İbnülemin Mahmud Kemal tarafından ifade edilmektedir.<sup>78</sup> Bu yaklaşımı nedeniyle eserinde otobiyografisi yoktur.

## Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı edebiyatının, kültürünün, ben-anlatılarının tutkulu yazarı Cemal Kafadar Seyyid Hasan'ın *Sohbetnâme'sini* incelediği 1989 yılında yayınlanan makalesinde, Osmanlı vekâyinâmelerine tekdüze metinlermiş gibi yak-

76 Uşşâkîzâde Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 237-43; 699-701; 746-51.

77 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 19, 54.

78 Abdulkadir Özcan, "İsmet Efendi, Fındıklılı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 23 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2001) 139-140; Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-Hakâik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 33.

laşan, Osmanlı yazarlarının kendilerinden ve kendi ben'lerinden bahseden eserlerinin olmadığına yönelik toptancı görüşü eleştiren, terceme-i hâl ve tezkire geleneğinin bilinmesine rağmen otobiyoğrafik metinlerin Tanzimat'tan sonra ortaya çıktığına dair genel kabulü sorgulayan ve tüm bunların altında Tanzimat öncesinde bireysellik duygusunun olmadığı yönündeki kanaati tenkit eden bir yaklaşım benimsemişti.<sup>79</sup> Derin Terzioğlu da tarihi biyografi yazımı ile ilgili yazısında tarihi biyografilerin azlığının kaynaksızlıktan çok, tarihçilerin bu kaynakları gözden kaçırmalarına neden olan varsayım ve yaklaşımlarla ilgili olduğunu belirtmişti.<sup>80</sup> Bugün gelinen noktada ben anlatılarına ilişkin pek çok metin tespit edilmiş olması, yazma eserler üzerine gerek teknik gerekse içerik bakımından yapılan çalışmaların zenginleşmesi, Osmanlı bireyine ve ben'ine dair yapılan çalışmaların artış göstermesi,<sup>81</sup> derkenarları ile birlikte yazma eserlerin biyografik çalışmalarda kullanılabilirliğinin artması öncü araştırmacılarla bu ön yargının kırıldığına önemli bir göstergesidir ve tarihçiliğimiz, edebiyat tarihçiliğimiz için umut vadedicidir.

Otobiyoğrafî yazımını Tanzimat devri ile ilişkilendirmek, Orhun abidelerindeki ben dili ile İslam dünyasında üretilen eserlerdeki otobiyoğrafîleri göz ardı etmek ve Osmanlı dünyasında Tanzimat'tan önce üretilen eserlerdeki otobiyoğrafîk anlatıların da içerisinde bulunduğu ben anlatısını görmek Osmanlı kültürünü, edebiyatını ve tarihini şümulü bir şekilde anlamamızın önündeki önemli bir engeldir. Osmanlı edebiyatında üretilen metinler incelendiğinde otobiyoğrafî, biyografi ve ben anlatıları yazımının ve bunların kaynaklarının girift olması; ben'e dair müstakil eserlerin yanı sıra ben'e metinlerin önsözünde, sonunda ya da satır aralarında farklı biçimlerde yer verilmiş olması; eserlerin ceride, mecmua, sergüzeştname gibi farklı isimlerle karşımıza çıkması Osmanlı edebiyatının ve kültürünün zengin dünyasını göstermektedir.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'yi değerlendirirken Osmanlı dünyasında onun yaşadığı dönemin özelliklerinin iyi kavranması; onun, çağının içerisindeki gelişmelerle birlikte okunması gereklidir. Cemal Kafadar, İstanbul'un

79 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 43.

80 Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi," *Cogito* 29 (2001), 290-1.

81 Selim, Karahasanoğlu. "Ben Anlatıları," *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 280-1; *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, der. Fırat Yaşa (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020).

fethini izleyen asırda imparatorluğun sadece fetihlerle değil devleti sağlamlaştıran kurumsal yapılanmanın büyüüp geliştiğini, kanunların tedvini, bürokratik uzmanlaşma, devşirmelerin artan istihdamı, devlet kontrolünde bir ulema hiyerarşisinin kurulması gibi uygulamaların merkeziyetçi idareyi tesis ettiğini bunlara ilaveten mimaride, şiirde ve tarih yazıcılığında bir Osmanlı imparatorluk üslubunun oluştuğunu ifade etmektedir.<sup>82</sup> Şüphesiz bahsedilen üslubun oluşmasında Taşköprülüzâde'nin yazdıkları ve yaptıkları da önemli olmuştur.

İslam tarihçiliğinde tabakat ve terâcim kitaplarının çokluğuna rağmen XV. yüzyılda ilk müstakil eserlerini vermeye başlayan Osmanlı tarih yazıcılığı içerisinde biyografi yazımının daha geç başladığı bilinmektedir. Osmanlı tarihçiliği öncelikle ulema menşeli tarihçilerin kalem oynattıkları bir alan iken daha sonra resmi bir biçim kazanmaya ve İran edebi tarihçiliğinin etkisi altında kalmaya başlamış, bu sıralarda biyografi yazarlığı ortaya çıkarak ilk örnekleri Sehî Bey ve Taşköprülüzâde tarafından verilmiştir. Benzer bir gelişim Osmanlı tarihçiliğinde siyasi tarihi konu alan vekâyinâmelerde biyografi ve vefayat kısımlarına yer verilmesiyle yeni bir ekolün daha ortaya çıktığı görülmektedir. Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Ali Osman*'ının sonunda Osmanlı padişahlarının hasletleri, ilk Osmanlı uleması, fukahası, sulehası ve meşâyihinin padişahlara göre ayrı ayrı verilmesi çağdaşlarında olmayan bir yenilik olarak karşımıza çıkar. Ardından Kemalpaşazâde biyografik bilgiler için ayrı bir kısım oluşturmaya da eserinde yeri geldikçe önemli simaların hayat hikayelerinden bahsetmiştir. XVI. yüzyılın ortalarında Ramazan-zâde Nişancı Mehmed Paşa da (ö. 979/1571) muhtasar tarihinde her padişah dönemini anlattıktan sonra dönemin ulema, evliya ve vezirlerinin kısa biyografilerine yer vermiştir.<sup>83</sup> *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* Taşköprülüzâde tarafından bu değişim ve yenilik devrinde vücuda getirilmiştir. Bu nedenle *eş-Şekâik*'in ortaya çıkışını sadece tezkire ve biyografik kitaplarla değil Osmanlı tarih yazıcılığındaki gelişmelerle de birlikte değerlendirmek gerekir.

*eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* bilindiği kadarıyla Osmanlı tarihinde ilk defa ulema ve meşâyih biyografilerini birlikte içeren, eserin sonunda yazarının kendi biyografisine yer verdiği, geleneğin dışına çıkarak eserinin Osmanlı padişahlarına göre bölümlere ayıran, tercüme ve zeylleri ile bir külliyyat

82 Cemal Kafadar, *İki Cihan Aresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 279-80.

83 Feridun Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi," *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 83-87.

oluşturan bir eser niteliği taşır. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin sonunda kendi biyografisini kaleme alan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Osmanlı literatüründe de Abdurrahman Bistâmi (ö. 858/1454) ile Şeyh Ali el-Bistâmî Musannifek (ö. 875/1470) tarafından örnekleri verilen<sup>84</sup> İslam kültür ve medeniyet dairesi içerisinde var olan bir uygulamayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Taşköprülüzâde daha hayatta iken başlayan tercüme faaliyeti ile Muhtesipzâde Mehmed Hâkî, İbrahim b. Ahmed el-Amasî, Habîbî Ahmed b. Derviş isimli mütercimlerin kendi biyografilerini ekleyebildikleri görülürken, Seyyid Mustafa ile Mehmet Mecdî Efendi'nin otobiyoğrafilerini eserlerinde kaleme almadıkları tespit edilmektedir. Zeyl yazarları arasında Âşık Çelebi, Munuk Ali, Saçlı Emirzâde Abdulkadir Yılcancık Efendi, Nevîzâde Atâyî, Uşşâkîzâde Hasîb, Şeyhî Mehmed, Fındıklılı İsmet otobiyoğrafilerine yer vermezken Akîfzâde Abdürrahim Efendi kendi biyografisini kaleme almıştır. Mütercim ve zeyl yazarları kendi biyografilerini eserlerine koymadıklarında, biyografilerin içerisinde anlatılan kişilerle ilgili temasları ölçüsünde kendi hayatlarından söz etmişler ya da satır aralarında kendilerinden bahsetmişlerdir. Benzer bir durumu şair biyografilerini içeren tezkirelerde de görmekteyiz. Sehi Bey, Âşık Çelebi, Ahdî, Kınalîzâde Hasan Efendi biyografilerini eserine eklememişken Latîfî, Beyânî tezkirelerinde yazarın otobiyoğrafilerinin bulunduğunu görürüz. Biyografilerini koymasalar bile tezkire yazarları, *eş-Şekâik* zeyllerinde ya da tercümelerinde olduğu gibi tezkiresine aldığı şairlerle yaşadığı hadiseleri anlatırken ya da esere başlama sebebini anlatırken kendilerinden söz etmektedirler. Özellikle şairlerin en ilgi çekici olan anıları, meslektaşlarıyla yaşadıkları, karşılıklı şiir atışmasına varan hadiselerdir.<sup>85</sup> Vekâyiname yazarları da olayları anlatırken satır aralarında kendileriyle ilgili bilgi vermekten çekinmemişlerdir. Zikredilen bilgiler düzenli ve sistematik olmasa da biyografi için bütünlük arz etmese de bunlar bizzat müellifin kaleminden çıktığı için oldukça önemlidir. XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi üç eserine otobiyoğrafisini serpiştirirken, Evliya Çelebi'nin de on ciltlik seyahatnamesinde kendisini tanıttığı, yaşadıklarını anlat-

84 İhsan Fazlıoğlu, "Abdurrahman Bistâmi," *İslam Düşünce Atlası*, erişim tarihi 2 Aralık 2024, <https://islamdusunceatlası.org/abdurrahman-bistami/358>; Ümit Karaver, Muhammed Taki Hüseyini, "Şeyh Ali El-Bistâmî'nin (Musannifek) "Hakâiku'lîmân Li-Ehli'l-Yakîn Ve'l-İrfân" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme," 397-439.

85 Yusuf Can Tıraş, "Hatıratın Peşine Düşmek: Ali Şir Nevayî-Mecalisü'n-Nefâis, Sehi Beg-Hest-Behiş, Latîfî-Tezkiretü's Şuârâ ve Âşık Çelebi-Meşairü's Şuârâ Tezkirelerinde Hatırat Unsurları," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Musa Gümüş, 1 Cilt, (Ankara, 2022), 128-9.

tığı “Sergüzeşt-i Evliya”, “Sergüzeşt-i Hakîr” bölümlerinin sayısı az değildir.<sup>86</sup> Biyografi, tezkire ve vekayinâme yazarlarının bir bütün otobiyografi metni halinde ya da satır aralarında kendilerinden bahsetmeleri onların bilinmeleri ve kendilerini nasıl anlattıklarının tespiti için oldukça önemlidir. Taşköprülüzâde, Hâkî, Amâsi, Latîfî, Beyânî, Kâtîp Çelebi bir bütün halinde kendisinden bahsetmeseydi; Âşık Çelebî, Atâyî, Selânîkî, Peçevi, Abdurrahman Abdi Paşa, Gelibolulu Mustafa Âli,<sup>87</sup> Evliya Çelebi metnin içerisinde ve satır aralarında kendilerini anlatmasalardı bugün onlarla, aileleriyle, yaşadıkları çevreleri ve ilişki ağları ile ilgili günümüze ulaşan bilgi çok daha kısır olacaktı.

Taşköprülüzâde’nin yanı sıra çağdaşı tezkire yazarlarından Latîfî ve Beyânî’nin, Mimar Sinan’ın ve eş-Şekâik mütercimlerinin eserlerine otobiyografilerini almaları ya da doğrudan otobiyografilerini yazmasalar bile diğer biyografilerin içerisinde kendilerinden söz etmeleri Osmanlı kültüründe kendinden bahsetmenin önemsendiğini göstermektedir. İhsan Fazlıoğlu, İslam ve Osmanlı düşüncesinde çevrenin, dünyanın, Allah’ın, hatta ahiretin idrakinin evvela kendine dair güçlü bir idrak ile mümkün olacağını ifade eder.<sup>88</sup> Fazlıoğlu “Kendilik-bilincinin en önemli korkusu hiç-olmaktır...İnsana ilişkin bu kaygıya verilen yanıtın dinî olması zorunlu değildir; felsefî pek çok tutum da tarih boyunca insanın kendilik’inin devam edeceği konusunda pek çok nazariye geliştirmiştir. Bunun nedeni, az önce ifade edildiği üzere, bir ömür süresince inşa edilen kendilik’in, hiçlik’e dönüşmesinin ağırlığıyla ilgilidir. Önemli olan ölümden sonra bir şekilde devam edilmesi; ferdiyet makamındaki kendilik-bilincinin var-olmasını sürdürmesidir.” der.<sup>89</sup> Bu açıdan baktığımızda eserine otobiyografi derç etmek kendilik bilincini göstermek, hiç olmaktan kurtulmak, hayırla yad edilebilmek için bilinir olmayı istemektir. Taşköprülüzâde, efendilerin huzurunda hizmetçilerin de anılması gerekir diyerek bunu tevazu ile yapmıştır. Bazı mütercimler ile zeyl yazarları onun kadar detaya girmeseler de eserlerine otobiyografilerini ekleyerek takipçisi olmuşlardır.

86 Mine Mengi, “Seyahatname’nin Otobiyografi/Sergüzeşt-i Evliya Bölümleri,” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 2, 5 (2016), 87-95.

87 Mehmet İpşirli, “Osmanlı Vekayiname Müelliflerinin Eserlerinde Kendileri Hakkında Verdikleri Bilgilerin Otobiyografik Değeri (XVI-XVII. Asırlara Ait Misaller),” 16; Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, 158.

88 Selim Karahasanoğlu, “Niçin Çıkıyoruz,” *Ceride* 1, 1 (2023), 10.

89 İhsan Fazlıoğlu, “‘Öz.ne’nin kıyâmı: ‘Ben’, ‘Biz’ ve ‘Kendilik’ Hakkında Nazarî Bir Çözümleme,” *Ceride* 1, 1 (2023), 58.

## Kaynakça

### Yazma Eserler

- Akifzâde Abdürrahim. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*. Ali Emiri Arabi nr. 2527, Millet Yazma Eser Ktp.
- Muhtesibzâde Mehmed Hâkî. *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye*. Ali Emiri Tarih nr. 728. Millet Yazma Eser Ktp.
- , *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye*. Ali Emiri Tarih nr. 729. Millet Yazma Eser Ktp.

### Basılı Birincil Kaynaklar

- Ali b. Bâlî. *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzîlî'r-Rûm*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Amasyalı Akifzâde Abdürrahim. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*. Çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Türkiye İlmî, İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998.
- Âşık Çelebi. *Tetimetü's-Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. Çev. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Beyânî. *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şuârâ)*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Fındıklılı İsmet Efendi. *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâik*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Habîbî Ahmed b. Dervîş. *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- İbrahim b. Ahmed el-Amâsî. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. Haz. Gökhan Alp. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şuârâ*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Nev'îzâde Atâyî. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletü's-Şakâ'ik*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Sâî Mustafa Çelebi. *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*. Haz. Hayati Develi. İstanbul: Sanat Kitaplığı, 2003.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Taşköprülüzâde İsâmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Uşşâkizâde Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i Şakâ'ik*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

## Araştırmalar

- Açıl, Berat, ed. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İlem Kitaplığı- Nobel Yayınları, 2016.
- Akün, Ömer Faruk. "Ahdî." *TDV İslam Ansiklopedisi* 1, İstanbul: TDV Yayınları, (1988): 509-14.
- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sina Eserleri." *TDV İslam Ansiklopedisi* 20. İstanbul: TDV Yayınları (1999): 337-45.
- Arıcı Mustakim-Mehmet Arıkan, "Taşköprülüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fî sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir." *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan. İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- , "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı." *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Atçıl, Abdurrahman Osmanlı Dünyasında Değişen Şartlar Karşısında Taşköprülüzâdeler (XV ve XVI. Yüzyıllar)." *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Aynur, Hatice. "Kurgusu ve Vurgusuyla Kendi Kaleminden Âşık Çelebi'nin Yaşam Öyküsü", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*. Der. Hatice Aynur-Aşlı Niyazioğlu, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Ayten, Halil İbrahim. "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben": Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi." *Ceride* 1 (2023): 64-128.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Bilici, Faruk. "Şehrizâde Mehmed Said." *TDV İslam Ansiklopedisi* 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010: 472-3.
- Çiftçi, Mehmet Faruk. "Akifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasyası'nda Arap Diline Dair Faaliyetler." *Dergiabant* 7 (*ÂİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*) 14, (2019): 386-409.
- Çöğenli, Sadi-Ömer Kara. "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi Tenkitli Neşir." *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu Tebliğler*, ed. Ömer Kara. Erzurum, 2015: 101-17.
- Dakuki, İbrahim. "Hatırat-Arap Edebiyatı." *TDV İslam Ansiklopedisi* 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997: 449-50.
- Donuk, Suat. "Saçlı Emîrzâde Abdülkadir Efendi ve Zeyl-i Şakâiki." *Journal of Turkish Language and Literature* 6, 3 (2020): 891-911.
- Emecen, Feridun. "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi." *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999): 83-90.
- Eskimen, Ayşe Derya. "16. Yüzyıl Divan Edebiyatında Çok Yönlü Bir İsim: Mecdî Mehmed Efendi." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (2009).
- Fazlıoğlu, İhsan. "'Öz.ne'nin kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme." *Ceride* 1, 1 (2023): 45-63.

- , “Abdurrahman Bistâmi,” *İslam Düşünce Atlası*. Erişim Tarihi 2 Aralık 2024, <https://islamdusunceatlası.org/abdurrahman-bistami/358/>.
- , “Bir Kitaba Ömür Vermek ya da Kutbüddin Şîrâzî'nin Mâ-Cerâsı,” *Arkakapak* 5 (2016): 10-12. Erişim Tarihi 24 Eylül, 2024, <https://arkakapak.babil.com/bir-kitaba-bir-omur-vermek-ya-da-kutbuddin-sirazinin-macerasi/>.
- Gönül, Behcet. “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeyilleri.” *Türkiyat Mecmuası* VII-VIII, Cüz II (1945):136-168.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Vekâyinâme Müelliflerinin Eserlerinde Kendileri Hakkında Verdikleri Bilgilerin Otobiyoğrafik Değeri (XVI-XVII. Asırlara Ait Misaller).” *XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt-I. Kısım (2018): 1-16.
- Kafadar, Cemal. *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- , *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kalaycı, Mehmet-Muzaffer Tan. “Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyoğrafik Anlatıları.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (2021): 1-90.
- Kanlidere, Ahmet. “Mercani.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, Ankara: TDV Vakfı Yayınları, 2004: 169-72.
- Kaplan, Hayri. “Ebü'l-Mevahib (Ebu Abdurrahman) Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rani el-Mısri.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 38, 2010: 347-50.
- Karahasanoğlu, Selim. “Ben Anlatıları.” *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş. İstanbul: İdeal Yayıncılık, 2019.
- Karahasanoğlu, Selim. “Niçin Çıkıyoruz.” *Ceride* 1, 1 (2023): 5-23.
- Karaver, Ümit- Muhammed Taki Hüseyini, “Şeyh Alî El-Bistâmî'nin (Musannifek) “Hakâiku'lilmân Li-Ehli'l-Yakîn Ve'l-İrfân” Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme.” *İslam Tetkikleri Dergisi* 12 (2022): 397-439.
- Kaya, Süleyman. “Akifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim.” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2011): 93-108.
- Mengi Mine. “Seyahatname'nin Otobiyoğrafik/Sergüzeşt-i Evliya Bölümleri.” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 2, 5 (2016): 87-95.
- Özcan, Abdulkadir. “İsmet Efendi, Fındıklı.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 23, İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2001:139-40.
- Özkan, Halit. “Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri es-Süyûtî.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (2010):188-98.
- Saatçi, Suphi. “Sâî Mustafa Çelebi.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 35, İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2008: 539-41.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Kâtip Çelebi'nin Otobiyoğrafileri.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37 (2001-2002): 297-319.
- Schmidt, Jan *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*. İstanbul: The Isis Press, 2010.
- Terzioğlu, Derin. “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi,” *Coğito* 29 (2001): 284-296.
- Tıraş, Yusuf Can. “Hatıratın Peşine Düşmek: Ali Şir Nevayî-Mecalisü'n-Nefâyis, Sehi Beg-Hest-Behiş, Latîfi-Tezkiretü's Şuârâ ve Âşık Çelebi-Meşairü's-Şuârâ Tezkirelerinde Hatırat Unsurları.” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Musa Gümüş, 1 Cilt, Ankara (2022): 117-30.

- Tomar, Cengiz. "Şemseddin Sehavi." *TDV İslam Ansiklopedisi* 36, İstanbul: TDV Yayınları, 2009: 313-316.
- Türek, Ahmet-F. Çetin Derin. "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23 (1969): 69-92.
- Uludağ, Süleyman. "İbn Haldun." *TDV İslam Ansiklopedisi* 19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999: 8-12.
- , "Nefehâtü'l-üns." *TDV İslam Ansiklopedisi* 32, İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2006: 521-2.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî," *TDV İslam Ansiklopedisi* 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994: 291-3.
- Yaşa, Fırat, der. *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi." *TDV İslam Ansiklopedisi* 40, 2011: 151-2.
- Yazıcı, Mehmet Yunus. "Seyyid Mustafa'nın Hakâiku'l-Beyân Fî-Tercemeti Şakâiku'n-Nu'mân Tercümesi ve Zamîmê-i Şakâ'iku'n-Nu'mân Adlı Şakâ'îk Zeyli." *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6, 12 (2019):144-64.
- Yazıcı, Nermin. "Türk Edebiyatında Otobiyografi." *Türkbilig* 11 (2006): 189-217.
- Yazıcı, Tahsin. "Bâkîhanlı." *TDV İslam Ansiklopedisi* 4. İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 1991: 543-4.

# Araştırma Makalesi/Research Article

## 18. Yüzyıl 'Erbâb-ı Merak Mecmuaları' ve Osmanlı Mecmua Yazarlığında Dönüşüm

### 'Miscellanies of Connoisseurs' and the Transformation of Ottoman Mecmua Writing in the 18th Century

ELİF SEZER-AYDINLI

Sabancı Üniversitesi  
Sabanci University

(elif.sezer@sabanciuniv.com), ORCID: 0000-0001-5207-3218

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 07.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 18.11.2024

Sezer-Aydınlı, Elif. "18. Yüzyıl 'Erbâb-ı Merak Mecmuaları' ve Osmanlı Mecmua Yazarlığında Dönüşüm." *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 66-88.

DOI: 10.5281/zenodo.15073411

#### Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, *iThenticate* intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Araştırma ve yayın etiğine uygundur.

#### Etik Beyanı & Çıkar Çatışması

Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin bilimsel ve etik kaidelere uygun olarak hazırlandığını beyan etmiştir.

## Research & Publication Ethics

This article has been double-blind peer-reviewed by two or more reviewers, and an *iThenticate* plagiarism and similarity report has been created. The article complies with research and publication ethics.

## Ethical Declaration & Conflict of Interest

The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles.

## Öz

Osmanlı okuryazarlığı, yazılı dünyaya dahil olan yeni sosyal gruplarla ve bu grupların getirdiği yeni okuma ve yazma pratikleriyle 18.yüzyılda önemli bir dönüşüme uğramıştır. Osmanlı çalışmalarında kendine önemli bir yer bulmaya başlayan bu argümana bir katkı olarak bu çalışma, bu dönemde yeni tip bir mecmuanın münferit bir tür olarak yaygınlık kazandığını tartışır. Bu mecmua tipindeki en belirgin özellik, yazarlarının kişisel hayatlarından, çevrelerinden ve düşüncelerinden daha fazla beslenerek güncel gerçekçiliğe dayalı birer ben-anlatısına dönüşmeleridir. Hatta, çoğu zaman tek bir kişi tarafından yazılan ve günümüze bir ya da birkaç nüsha halinde intikal eden bu mecmualar, yazarları hakkındaki yegâne bilgi kaynağıdır.

Bu çalışmada incelenen üç örnek -Dâyezâde Mustafa'nın (1700/1-1753?) *Selimiye Risalesi*, Süleyman Fâik'in (1783-1838) *Mecmua'sı* ve Saraybosnalı Molla Mustafa'nın (1731/2-1809) *Rûznâme'si*— mimari monograf, kişisel mecmua ve rûznâme (vâkiât, vefeyât) olmak üzere üç farklı türe uzanmaktadır. Buna rağmen, kâtip, ket-hûda, muhasebeci gibi memur-yazarlar tarafından yazılmaları, anlaşılır dil ve gündelik bir üsluba sahip olmaları, güncel gerçeklikle dolu bir içeriğe sahip olmaları ve okur kitlesi olarak kendi arkadaş çevrelerine ya da ortak meraklara sahip kişilere seslenmeleri gibi ortak özelliklere sahiptirler. Bu çalışma, bu üç mecmuanın farklılaşan ve ortaklaşan özelliklerine dair örnekler sunularak Osmanlı mecmua okuryazarlığının 18.yüzyıldaki dönüşümünün anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflenmektedir.

## Anahtar Kelimeler

Mecmua, Osmanlı okuryazarlığı, ben-anlatıları, Dâyezâde Mustafa, Süleyman Fâik, Saraybosnalı Molla Mustafa.

## Abstract

Ottoman literacy was transformed in the 18<sup>th</sup> century via the insertion of new social groups into the written world together with their reading and writing practices. This study discusses a new type of *mecmua* (miscellany) that became prevalent as an individual genre in this period. The obvious characteristic of this type of *mecmua* was that based on their current realities, they transform into ego-documents by nourishing from their writers' lives, and intellectual and social worlds. And these *mecmuas*, which were rarely well-preserved, are often the only extant source about their writers.

Three samples investigated in this study--Dâyezâde Mustafa's (1700/1-1753?) *Selimiye Risalesi*, Süleyman Fâik's (1783-1838) *Mecmua*, and Saraybosnalı Molla Mustafa's (1731/2-1809) *Rûznâme*--oscillate between three distinct genres, respectively an architectural monograph, personal scrapbook, and almanac. However, they share many aspects: their writers were officers--a scribe, a chamberlain, and an accountant; they are written in relatively simple language; they focus on daily, ordinary content; and their audience is composed of their colleagues and readers who share their interests. By investigating the common and distinct aspects of these *mecmuas*, this study contributes to an understanding of the transformation of Ottoman *mecmua* authorship in the 18<sup>th</sup> century.

## Keywords

Mecmua, Ottoman literacy, ego-documents, Dâyezâde Mustafa, Süleyman Fâik, Saraybosnalı Molla Mustafa.

---

## Giriş

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957), *Son Asır Türk Şairleri* kitabının Süleyman Fâik Efendi (1783-1838) hakkındaki maddesinde, *Mecmû'a*'sı için şunları söyler:

En meşhur esri[sic], mecmuasıdır. Nüshası nadirdir. Cevdet Paşa, tarihinde bunu mehaz ittihaz ederek bazı mevadî tarihiyle nakletmiştir. 'Süleyman Faik Efendi mecmuası' denilen bu mecmua, tarih şeklinde, yahud belli başlı bir eser olarak yazılmayıp 'erbabı merak mecmuası' namile yad olunan mecmualar kabilindedir. Bazı vekayi, fıkaret, eş'ar letaif ve kendi âsarı nazmiyesini yazmıştır.<sup>1</sup>

---

1 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. 2 (İstanbul: Dergah Yayınları, 1988), 353.

İbnülemin'in Süleyman Fâik Efendi mecmuası hakkında söyledikleri şimdiye kadar Osmanlı dönemi mecmuaları ile ilgili yapılan çalışmalara yeni bir pencere açacak niteliktedir. Bu literatürün öne çıkan çalışmalarında 17.yüzyıldan itibaren mecmuaların ve mecmua okuryazarlığının dönüşümüne dair bazı gözlemler yer almaktadır. Örneğin Derin Terzioğlu, Niyâzi Mısrî'nin hiç lâ-dinî metinler içermeyen bir okuma defteri karakterindeki *Mecmû'a-i Şeyh Mısrî*'nin yanı sıra *Mecmû'a-i Kelimât-ı Kudsiyye* gibi daha otobiyografik bir kitap yazmasını Osmanlı yazım kültüründeki dönüşümle ilişkilendirir.<sup>2</sup> Ya da Cemal Kafadar da aynı dönemde mahalli dil ile mahalli sohbet mevzularının aynı kişi tarafından yazılmış (yek-kalem) mecmualara daha fazla girdiğini gözlemlerler.<sup>3</sup> Bu makalede, İnal'ın 'erbâb-ı merak,' Kafadar'ın 'yek-kalem' ya da Terzioğlu'nun 'daha otobiyografik' olarak nitelendirdiği bir mecmua tipinin dönüşen okuryazarlık biçimleriyle bağlantılı olarak 18.yüzyıl ile birlikte Osmanlı yazım kültüründe yaygınlaştığı iddia edilecektir. Bu iddiayı desteklemek üzere Dâyezâde Mustafa (1700/1-1753?), Süleyman Fâik (1784-1838) ve Saraybosnalı Molla Mustafa (1731/2-1809) tarafından yazılmış, farklı türlere uzanan (şahsî mecmua, risâle ve rûznâme) üç mecmua içerik, üslup-dil, yazarlık ve muhatap kitleleri bakımından incelenecektir.

## Kişiselleşen Derlemeler, Derlenen Kişisellikler

Osmanlı havzasında üretilen mecmua tiplerini tasnif etmek amacıyla birçok proje, konferans ve yayın yoluyla girişimlerde bulunulsa da bugün elimize mecmua başlığı altında kalan ya da mecmua özelliği taşıyan eserlerin gerek yazarlık biçimleri gerek içerik ve tür bakımından sahip oldukları aşırı çeşitlilik kesin bir tasnifi neredeyse imkânsız kılmaktadır. Mecmua teriminin Osmanlılar tarafından ne tür içerik ve şekildeki eserleri için kullanıldığı da tam olarak belli değildir. Saraybosnalı Molla Mustafa'nın burada incelenecek olan *Rûznâme*'sinin girişinde de görüldüğü gibi "bu mecmua ve bu kitap" şeklinde bazen mecmua teriminin doğrudan kitapla eşdeğer anlamda

2 Derin Terzioğlu, "Mecmû'a-i Şeyh Mısrî: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da bir Derviş Sülûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 319.

3 Cemal Kafadar, "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa...", içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 43-53.

kullanıldığını görürüz.<sup>4</sup> Bu mecmua-kitaplar, bazen telif bazen derleme, çoğu zaman iki şekilde de toplanmış metin ya da metinlerden oluşurken; bazen tek yazara/derleyiciye sahip bazense kolektif bir üretimin bir ürünüdür. Mecmuanın bu geniş kullanım aralığı onun tanımıyla ilgili zihinde birçok soru ve sorunsal yaratmaktadır. Örneğin, eğer bir kitabı mecmua olarak adlandırmak için farklı türde metinlerin bir arada bulunması şartı aranıyorsa sırf vâridâtını yazan İsmâil Hakkı Bursevî'nin (1653-1715) eserine mecmua adını vermesini nasıl açıklayacağız? Ya da her çeşit derlemeye mecmua dememiz gerekirse şairlerin farklı nazım biçimlerindeki şiirlerini topladığı divanlara da bir çeşit mecmua mı dememiz icap edecek?<sup>5</sup>

Tasnifi zorlaştıran etmenlerden bir tanesi de mecmuaların özünde yatan kişisel ve bu kişiselliğin her bir mecmuada farklı derecelerde tezahür etmesidir. Bugün genel kabul gören bir fikre göre, yazma eser kültüründe, sadece başka diğer sözlü ve yazılı kaynaklardan metinlerin derlendiği mecmualar bile derleyicisinin seçimlerini yansıtmak bakımından otobiyografik izler taşır. Meredith Quinn, "bir yazma derlemesinde metinlerin seçimi ve sıralanışı tam olarak olmasa bile, derleyeninin ilgilerini ve dünya görüşünü yansıtır" demiştir.<sup>6</sup> Öte yandan, doğrudan yazarlarının kendilerinden ve kendi dünya görüşlerinden, yaşadıklarından beslenen külliyyat, rûznâme, sergüzeşt-nâme, vâridât, münşeât, hâtırât gibi türlerin de sıklıkla mecmua başlığı altında 'yayınlandığını' görürüz.

Bu çalışmanın iddiasına dönecek olursak, 17.yüzyıldan itibaren kendini gösteren ve 18.yüzyılda artık birçok örneğine rastladığımız mecmua tipolojisinin bu yeni oluşan kişisel bağlamında önceki mecmua örneklerinden farkı nedir? Bu mecmua türü, genel kabul gören mecmua tasniflerinden biri olan Günay Kut'un tasnifindeki 'tanınmış/derleyeni belli kişilerce hazırlanmış' mecmua grubuna yakın, dolayısıyla Kafadar'ın yek-kalem olarak tabir ettiği türdeki mecmua özelliklerini sergilemektedir.<sup>7</sup> Zaten, Kut'un

4 "Benden sonra 'asr-i âhirden seyr edenler ve bu kitabı, mecmu'ayı bakan ve nazr eden 'âşik teferrüc eylesün, mahzûz olsun.'" Kerima Filan, "Başeski Şevkî Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999), 69. Kerima Filan'ın tezi kitaplaşmıştır: Kerima Filan, *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası* (Saraybosna: Connectum, 2011).

5 Bu soruların belirlenmesinde 3-4 Kasım 2023 tarihinde Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yazma Eserler Merkezi, Ruhr-Bochum ve İSAM iş birliğiyle düzenlenen 'Mecmua Tipolojileri' çalıştayına çok şey borçluyum.

6 Meredith Quinn, "Houghton MS Turk 11 ve Kişisel Mecmuaların Söyledikleri ve Söyleyebilecekleri," içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 269.

7 Kut'un tasnifi şu şekildedir: 1) nazire mecmuaları, 2) seçme şiir mecmuaları, 3) aynı konuyla ilgili

tasnifindeki bu grubu dahil edilen *Mecmûa-i İrfân Paşa*, *Mecmûa-i Halil Feyzî*, *Mecmûa-i Ragıp Paşa* gibi örnekler hep 18.yüzyıldan itibaren üretilmiş mecmualardır.<sup>8</sup> Bu mecmualar, belli bir kişi tarafından üretilen ve üreticisinin kişisel zevklerini, meraklarını, günlük dilini, kişisel tanıklıklarını ve etrafındaki gerçekçi ve mahalli mevzularla sosyal ortamını yansıtmaları bakımından aynı zamanda 'ben-anlatıları (*ego-documents*)' olarak incelenebilecek eserlerdir.

Burada incelenen üç mecmua ilk bakışta birer ben-anlatısı gibi görünmese de bazen açık bazen örtük biçimlerde yazarları kendilerinden ve çevrelerinden bahsetme konusunda fazlasıyla istekli görünürler. Süleyman Fâik'in yaklaşık yüz yirmi varaklık mecmuası kendi yazdığı ya da iktibas ettiği şiirler, beğendiği tasavvufi metinler, dönemin müzisyenleri, meddahları, okçuları, zâkirleri ve çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlerle ilgili bilgileri kendi süzgecinden geçirerek didaktik bir üslupla aktardığı bir mecmuadır. Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risâlesi* ise yazarın belirttiğine göre Selimiye ile Ayasofya camilerinin kubbe yüksekliklerine dair bir tartışma neticesinde kaleme alınmış, camiye ait yapısal özelliklerin ve hakkındaki efsanelerin anlatıldığı yirmi sayfalık kısa bir risaledir. Ancak bu risalede Selimiye, uzaktan ve 'objektif' bir şekilde anlatılmaz, aksine Dâyezâde'nin kendisi ve çevresi için ne anlam ifade ettiği yansıtılırken okuduğu kitaplardan, risaleyi yazım sürecinden, arkadaşlarıyla yaptığı toplantılardan ve sohbet mevzularından bahsettiği bir ben-anlatısı haline dönüşür. Saraybosnalı Molla Mustafa'nın *Rûznâme*'si ise yaklaşık elli yıllık bir süre içerisinde yazılmış, esasında şehirdeki vefat ve diğer tarihsel olayları kayıt altına almayı hedefleyen ama yine yazarın neredeyse ölüm tarihine kadar kendi hayatına ve sosyal ortamına tanıklık eden hacimli bir ben-anlatısı haline gelmiştir.

## Yazarlarından Daha Meşhur Olan Mecmualar

Bu mecmualarda kişisel dereceleri ve otobiyografik bilginin verilme biçimleri aynı şekilde tezahür etmez. Örneğin Süleyman Fâik, "Rûznâmçe-i Hâl ve Tarîkimiz" başlığı altında, aynı zamanda hakkındaki tek bilgi kaynağımız olan

eserlerin bir araya geldiği mecmualar, 4) karışık mecmualar (tür ve dil bakımından) ve 5) tanınmış kişilerce veya derleyeni belli kişilerce hazırlanmış mecmualar. Günay Kut, "Mecmûa," içinde *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986), 170-74.

8 Atabey Kılıç, "Mecmûa Tasnifine Dair," içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 95.



**Resim 1:** "Rûzname-i Hâl ve Tarîkimiz" başlığı altında Süleyman Fâik'in otobiyografisi. Mecmua-ı Süleyman Faik, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Eserler 9577, 104a.

iki buçuk sayfalık bir otobiyografisini verir (Resim 1). Bu otobiyografiye göre, 1784 yılında Sakız ve Kıbrıs muhassıllığından mâzul bir babanın oğlu olarak doğan Süleyman Faik Efendi çocukluğunda Kur'an-ı Kerim, Arapça, Farsça, hüsn-i hatt dersleri almıştır. Osmanlı'nın çeşitli şehirlerinde maliye tezkireciliği, esham mukâataacılığı, sadâret mektupçuluğu, Haremeyn muhasebeciliği, rûznâmecilik, ceride nâzırcılığı ve cizye muhasebeciliği gibi çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Süleyman Fâik'in otobiyografisine ayırdığı bu bölüm dışında mecmuanın çeşitli yerlerinde de biyografisiyle ilgili bilgiler bulabili-

riz. Örneğin, *Mecmuası*'nın başka bir sayfasında hiçbir tarikata intisabı bulunmadığını ama Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Abdülbâki Nasır Dede'den dolayı Mevlevîliği ve Mevlevîleri sevdiğini söyler.<sup>9</sup> Bu bilgiler sayesinde mecmuayı bir bütün olarak değerlendirdiğimizde karşımıza belli bir Süleyman Fâik profili çıkmaktadır. Onun, eli kalem tutan, hesap ve kayıt işlerinden anlayan, okçuluk, müzik, şiir, meddah oyunları gibi kültürel faaliyetlere ve tasavvuf tarihine/metinlerine ilgisi olan, didaktik dünya görüşüne ve keskin/sert mizaca sahip bir orta-üst sınıf memur olduğunu söyleyebiliriz.

Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risalesi* de yazarla ilgili biyografik bilgilere ulaşabildiğimiz yegâne kaynaktır. Dâyezâde, Süleyman Fâik gibi kendi hayatını doğrudan bir bölüm başlığı altında vermese de metnin giriş bölümü ve çeşitli bölümlerinde parçalı olarak otobiyografik bilgilere rastlarız. Örneğin, risalenin hemen girişinde ismini ve mesleğini şu şekilde verir: "Her şeyden münezzeh olan Yüce Allah katında fakirlerin en fakiri, zayıfların en zayıfı olan ve Rumeli eyaleti defter kethüdası olarak tanınan Dâyezâde Mustafa..."<sup>10</sup> Yine mecmuasından, Rumeli kethüdası iken padişah fermanıyla risalesini yazdığı kuşatma altındaki Kars Kalesi'ne yazıcı olarak tayin edildiğini, sonrasında yine birtakım seferlere katıldığını öğreniriz.<sup>11</sup> Bu bilgiler dışında, muhtemelen otobiyografisi için ana-baba adı, doğum yeri gibi bilgilerden daha önemli olduğuna inandığı bir şey yaparak hicri 1130 senesinden 1154 senesine kadar III. Ahmed'in yaptırdığı Revan kütüphanesinde okuduğu kitapların bir listesini verir. Üç yüzü aşan bu kitap listesi, içinde siyer, kıssa, tarih, hikâye, mesnevi gibi çok farklı türlerden kitaplar barındırmasıyla şaşırtıcıdır. Okuduğu kitaplar dışında, mecmuanın farklı yerlerinde gördüğü rüyalardan, başta mimarlık tarihi olmak üzere çeşitli ilgilerinden, arkadaş meclislerinden, onlarla okuduğu kitaplardan ve sohbet konularından bahseder. Görünen o ki, Süleyman Fâik gibi Dâyezâde de mecmualarını yazarken kişisel tanıklıklarının, sosyal çevresinin ve güncel konulardaki düşüncelerinin başkaları tarafından da merak edileceğini, ilgiyle okunacağını düşünmüştür.

9 "Evvelâ şurası ma'lûm ola ki bu 'abd-i fakîr münkir-i tarikat-ı sûfiyye değilim ve Yenikapı şeyhi Bekir Efendi-zâde Seyyid 'Abdülbâki Dede Efendimizden küleh-püşüm ve bi'l-cümle pîran u azizân-ı tarikata muhibbim." Mecmua-ı Süleyman Faik, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Eserler 9577, 4b.

10 "Bu efkâr-ı'l-fukarâ ve ez afu'z-zu 'afâ ilâ'llâhi subhânehu ve te'âlâ Mustafâ Dâyezâde el-ma'rûf bi kethudâ-yı defterdâr-ı eyâlet-i Rumili..." Dâyezâde Mustafa, *Selimiye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, ed. Cihan Okuyucu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 79.

11 Dâyezâde Mustafa, *Selimiye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 51.

Bu makalede incelenecek üçüncü mecmua olan Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuası da yine diğer mecmua yazarlarında olduğu gibi kendisiyle ilgili yegâne kaynaktır. "Yaşım çokdur yetmiş tecâvüz etmişim" ifadesinden yola çıkan Kerima Filan onun 1731-32 yıllarında doğmuş olduğunu söyler.<sup>12</sup> Molla Mustafa'nın mecmuasından aile üyelerinin isimlerini, on yedi on sekiz sene imam ve hatiplik yapıp en sonunda ölümüne kadar kendi kâtiplik dükkanında çalıştığını şu cümlelerden anlarız: "Sa'at kulle dibinde olan dukânda, yevmiye kirâsı onar akça olup hemân şehirde açuk herkese kitâbet eden bu fakîr Molla Mustafa..."<sup>13</sup> Yeri geldikçe arkadaş meclislerinde hangi kitapları okuduklarını sıralamıştır veya bir sene içinde ne kadar kâğıt harcadığını kaydetmiştir. Saraybosnalı Molla Mustafa'nın önem verdiği konulardan biri, diğer mecmua yazarlarında gördüğümüz gibi kitaplarla olan iştigalidir. Tasavvufa ve tasavvuf kitaplarına duyduğu yoğun ilgiyi şöyle ifade etmiştir: "ilm-i zâhiri bilen dahi murâda ermez deyü anladum ve ilm-i zâhirden ilm-i tasavvufa teveggül ü şugl eyledüm. Ve leyl ü nehâr düşüne düşüne sa'y ede ede usanmadum tâ feth-i bâb olmadıkça ve tasavvufun künhine ermedikçe vazgeçmedüm, çalışdum." Ölümüne kadar yazmaya devam eden Molla Mustafa, mecmuasına çocuklarının dünyaya geliş tarihlerini, vebadan ölen iki kızlarının adlarını yazmış, on çocuğundan geriye iki çocuğu kaldığını kaydetmiştir. Mecmuasının son sayfalarında yazısı iyice bozulan Molla Mustafa yaşlandığını ve damla hastalığına yakalandığını söylemiş "işbu hakîr ü fakîr tamla maradına mübtelâ oldum. Vefât edenleri yazmaga mukayyed olmadum" ya da "hele bin iki yüz on yedi sene ömrüm olursa yazılacak" gibi hayatının sonuna yaklaştığını gösteren ifadelerde bulunmuştur.<sup>14</sup>

Bu yazarların mecmualarında kendi yaşamlarından ve sosyal çevrelerinden bahsetmelerinin ardında yatan nedenlerden biri olarak hitap ettikleri okur kitlesinin kendi çevrelerinden ya da potansiyel olarak kendi gibi düşünen, benzer kitaplar okuyan ya da ortak meraklara sahip kişilerden oluştuğu söylenebilir. Az sayıda ya da tek bir nüshaya sahip olmaları bu mecmuaların eş-dost arasında okunarak belli bir sosyal ortamla sınırlı kalmış 'erbab-ı merak' mecmuaları olduğu savını desteklemektedir. Örneğin, Süleyman Fâik mecmuası görüldüğü kadarıyla biri taslak metin, diğeri temize çe-

12 Filan, 18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, 13.

13 Filan, "Başeski Şevkî Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme," xviii.

14 A.g.e., xvii-xxxi.



kılmış şekilde olan iki nüshaya sahiptir.<sup>15</sup> Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risalesi* günümüze biri müellif nüshası olan (Resim 2) beş yazma nüsha olarak intikal etmiştir.<sup>16</sup> Saraybosnalı Molla Mustafa'nun *Rûznâme*'sinin müellif nüshası ise 1918 tarihinde Alay-begzâde Muhammed Şevkî isminde bir kişi tarafından Gazi Hüsrev Beg Kütüphanesi'ne 'va'z edilen' tek bir hacimli nüsha şeklindedir.<sup>17</sup> Bu yazarların mecmualarından başka hatırı sayılır bir külliyyat bırakmadıkları gibi birkaç örnek dışında dönemin tezkirelerinde de isimlerine rastlanmaz.<sup>18</sup> İbnülemin'in Süleyman Fâik için söylediği gibi bu yazarlar 'mecmuaları kendilerinden daha önemli' olan şahsiyetlerdir.<sup>19</sup> Süleyman Fâik Efendi hakkındaki maddesinde İbnülemin, yine kendine has veciz üslubuyla "ta'ne-zenlikte fâikül-akran olan Süleymân Fâik efendinin ismi ve mecmuası şahsından daha meşhurdur" demiştir.<sup>20</sup> Bu ifade 18.yüzyıl ile birlikte yaygınlaştığını iddia ettiğimiz erbâb-ı merak mecmualarının diğer yazarları için de geçerlidir. Hatırı sayılır başka eserleri günümüze intikal etmemiş bu yazarların aslında mecmuaları da kendi sosyal çevreleriyle kısıtlı kalmış hatta Dâyezâde'nin mecmuasında çok açıkça ifade edildiği gibi belki de en başta belli çevreler için üretilmiş olmalıdır.

Bu mecmualardaki yazarlık türü, Harold Love'ın Erken Modern Dönem İngilteresi'nde yazma eser üretimini incelediği kitabında 'yazar yayını (*authorial publication*)' olarak tasnif ettiği bir yayınlama biçimini hatırlatır. Bu yayınlama biçiminde yazarın kârı, girişimsel yayınlamada olduğu gibi finan-

15 *Mecmua-ı Süleyman Faik*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma Eserler 3472 ve 9577; Bazı literatürde aynı kütüphanede 2660 ve 4100 numaralarıyla iki nüsha daha olduğu söylenmiştir. Güncel çalışmalarda ise araştırmacılar sadece bu iki nüshayı tespit edebilmiştir. Bkz. Nur Şerif Akyel, "Mecmua-i Süleyman Efendi (1b-57a) (İnceleme-Metin)" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019). Emre Karanfil, "Süleyman Fâik Mecmuası (Transkripsiyonlu Metin İnceleme, 1b-55a)" (Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2020). Kütüphane yetkilileri bize bu iki nüshanın kaybolmuş olabileceğini söylemiştir.

16 Nüsha bilgileri için bkz. Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 11-18.

17 Başeski Şevkî Molla Mustafa, *Rûznâme*, Saraybosna, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, GR-1457-5. Bu nüshadan yapılan tüm alıntılar Kerima Filan'ın kitabından yapılacaktır. Filan, *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*.

18 Süleyman Fâik'in *Zeylû'z-Zeyl ala Devhati'l-Meşayih* isimli eseri Müstakimzâde'nin *Devhatü'l-Meşayih*'ine Ayıntabi Mehmed Münib'in yaptığı zeyillere bir zeyildir. 1833-1834'te yazılan eserde, 1807-1833 yılları arasında şeyhülislamık yapan on bir şeyhülislamın biyografileri yer almaktadır. *Zeyl 'ala Sefineti'r-Rü'esa* adlı eseri, Ahmed Resmi'nin *Sefineti'r-Rü'esa (Halikatü'r-Rü'esa)* adlı eserine yaptığı bir zeyildir. Akyel, "Mecmua-i Süleyman Efendi (1b-57a) (İnceleme-Metin)," 5-6. Dâyezâde Mustafa'nın ise Kars kalesi kuşatmasıyla ilgili bugün elimizde olmayan ama mecmuasında geçen *Şerrü'l-Vesvâs fi-Hiyeli't-Tahmâs* isimli bir eseri, *Câmi'ü'l-Menâsik li'r-Râgibi'n-Nâsik* isimli hacın menasikine dair bir eseri ve *El-Zikrû'l-Cemil fi Senâi ale-l-Celil* isimli bir kırk hadis derlemesi bulunmaktadır: Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 10-11.

19 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2:353-54.

20 A.g.e., 2:354.



**Resim 3:** Dâyezâde Mustafa'nın müellif hattı risalesinde ferağ kaydı: "Ketebehül-fakîrül-hakîr ileyhi subhânehu ve te'âlâ Mustafa el-ma'rûf bi-Kethüdâ-yı defter-i eyâlet-i Rûm-ili câmi'-i hâzâ'l-kitâbü'l-celî'efâ'anhul-hafî ve'l-celî li seneti hamse ve sittin ve mi'ete ve elf, min hicretin men lehu'l-'izzi ve'-ş-şeref. Sene fi 16 M. 1165. Dâyezâde Mustafa Efendi, *Risâletü's-Selîmiyye*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez Koleksiyonu 82, 20b.

sal odaklı değildir ve çoğunlukla arkadaşlık ilişkilerinin güçlendirilmesine (*peer-bonding nature*) yöneliktir.<sup>21</sup> Edindiğimiz intibaya göre, mecmua yazarları aldıkları mütevazî tahsilden daha çok bu eş-dost ve hoca-öğrenci meclislerinde kendilerini geliştirmişlerdir. Süleyman Fâik, Reîsulkurrâ Salih Efendi'den Kuran-ı Kerîm öğrenmiş, Bosnalı Abdürrahîm Efendi'den sü-

21 Harold Love, *Scribal Publication in Seventeenth-Century England* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 35-89.

lûs ve nesih hatlarını meşketmiş, Gürcü Osman Efendi'den Farsça, İslâm Efendi'den Arapça okumuştur.<sup>22</sup> Molla Mustafa düzenli bir eğitim almaktan çok tek başına çalışarak ve kitaplar okuyarak tahsilini ilerletmeye çalışmıştır. Gazi Hüsrev Bey mektebinde, Velihocaoğlu Hacı Mehmed Efendi'den nücüm dersi, Hacı Sinan tekkesi şeyhinden ise tasavvuf dersleri aldığını söylemektedir.<sup>23</sup> Dâyezâde Mustafa'nın eğitimiyle ilgili fazla bilgimiz olmasa da ilmi ve saray çevreleriyle içli dışlı olduğunu Sultân Mahmûd'un berberbaşı ve hane-i hassa ağalarından Bosnavî Ahmed Ağa, Yıldırım Bâyezid Câmi'i mütevellisi Hâfız Ebûbekir Efendi, Selimiye Camii mü'ezzinlerinden Hezâr-fen Kurşumcı el-Hâc İbrâhîm, Selimiye Camii'nin imâm-ı evveli Hatîb Mehmed Efendi ile Enderûn-ı hümâyûn ve hâne-i hâssa ağalarından İskilipli Ahmed Efendi gibi mecmuasında zikredilen isimlerden anlamaktayız.<sup>24</sup>

Erbâb-ı merak mecmualarının sahip olduğu *peer-bonding-nature* yazarların belli okuma pratikleri ve kültürel merakları paylaştıkları arkadaş ortamlarından ve sohbet mevzularından sık sık bahsetmeleri üzerinden de görülebilir. Örneğin, Dâyezâde Mustafa, kitabını yazılma hikâyesini doğrudan arkadaş ortamından yaptıkları bir sohbe ve iddialaşmaya bağlayarak ayrıntılı şekilde şöyle anlatır:

Lakin bu kitabın yazılma sebebi şudur ki, günlerden bir gün kendi evimde ve yalnızlık köşemde vefalı dostlarım, sevdiklerim ve arkadaşlarımla sohbet ederken sultanın Enderun-ı hümâyunundan ve Hâne-i hâssa ağalarından İskilipli Ahmed Efendi namıyla bilinen, birçok tarihlere aşına, araştırmacı, ilim ve fazilet ehli ve irfan sahiplerinden bir nükteciyle sohbetimiz esnasında Büyük Ayasofya'nın yapı özelliklerinden ve mimarının ortaya koyduğu sanatlar hakkında konuşup yorumlar yaparken...<sup>25</sup>

Bu tartışmada Dâyezâde, Selimiye Camii kubbesinin Ayasofya'dan daha yüksek olduğunu çeşitli yazılı kaynaklardan deliller getirerek ve Selimiye camisinde ölçümler yaparak kanıtlamaya çalışsa da arkadaşlarını ikna ede-

22 Karanfil, "Süleyman Fâik Mecmuası (Transkripsiyonlu Metin İnceleme, 1b-55a)", 4.

23 Filan, 18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, 13.

24 Dâyezâde Mustafa, *Selimiye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 11.

25 "Lâkin sebep-i te'lîf-i kitâb oldur ki günlerde bir gün kendi kâşanemde ve 'uzlet-hânemde yârân-ı bâ-vefâ ve hullân u asdikâ ile hem-dem ü hem-sohbet olup meğer Enderûn-ı hümâyûn-ı şehriyârîden ve hâne-i hâssa âgâyanından İskilipli Ahmed Efendi dimekle ma'rûf tevârih-i 'adîde (ye) âşinâ dakika-şinâsândan ve ehl-i 'ilm ü fazl ve erbâb-ı 'irfândan bir nükte-dân ile esnâ-yı sohbetümüzde Ayasofya-yı kebirün binâsı evsafından ve bânisinin izhâr ve icrâ eylediği sanâyi'lerden müzâkere ve mükâleme olunup..." A.g.e., 86-87.

mez ve bu iddiasıyla ilgili bir eser yazması konusunda ısrarlara maruz kalır. İskilipli Ahmed Efendi, Selimiye'nin camii kubbesinin genişliği ve diğer özelliklerini etraflıca yazıp kendisine yollamasını ister. Arkadaşının isteğine uyarak "astronomik ve mühendislik ölçülerine uygun olarak" camide ölçümler yapar ve etraflıca yazıp mektup formunda arkadaşına yollar. Hatta bu mektup Padişah hazretlerinin de eline geçip okunmuştur dese de Dâyezâde bu konuda ayrıntıya girmez. Her sabah bir araya gelip birlikte *Mîrâtü'z-Zamân Tarîhi*'ni okudukları arkadaşı Ak Mehmed Efendi bu konuda bir kitap yazması için devamlı ısrar etse de Dayezade ihmalkarlığı ve tembelliği dolayısıyla bu işi ertelediğini söyler. Sonunda Kars kalesi kuşatmasındayken savaşa ara verildiği sıralarda vaktini değerlendirmek için bu eseri yazar. Dâyezâde'nin bu anlatısı sayesinde, 18.yüzyılda, orta derece bir memuriyete sahip bir Osmanlı erbab-ı merakının ve kitapseverinin diğer kaynaklarda nadiren rastlayabileceğimiz yazarlık tecrübesine bizzat şahit oluruz.

Saraybosnalı Molla Mustafa'nın anlatısı da farklı bir şehirde olmasına ve farklı sosyo-ekonomik şartlar altında bulunmasına rağmen kitapseverlik, tarihe ve güncel olaylara merak, ortak meraklara sahip dostlarla kurulan sohbet ve okuma meclisleri gibi Dâyezâde Mustafa'nın *Risâle*'si ile benzer yönler taşımaktadır. Molla Mustafa'nın verdiği isimlerin kendisi gibi şehir yaşamının merkezinde yer alan, medreseli değil alaylı yetişen, berber, bozacı, bakkal gibi esnaf çevrelerinden ve kitap meraklısı kişilerden oluşmaktadır. Kâtip olmasından ve eserini neredeyse günü gününe yazdığından dolayı etrafındaki isimleri ve olayları Dâyezâde Mustafa'dan daha ayrıntılı şekilde resmeder. Böylece mecmuasında hem otobiyografik hem de prosopografik açıdan önemi haiz bölümlere sıklıkla rastlanır. Örneğin, helva sohbetlerine katılan arkadaşlarının isimlerini, meslek ve unvanları ile bu meclislerde yapılanları şöyle nakletmiştir:

Ve sene-i mezbûrede Atmeydânında serrâc Hasan-başa'nun evinde sohbet helvamız olup sohbetde orada gelüp oturup orada her birimiz helva pişürüp ekl ederdük, zirâ bakâl dukâmı yanında idi. Sohbetde kim idi: serrâc Hâfız Mollâ 'Abdi Sarâçbegovik, serrâcân kalfa başısı Ahmed serrâc, ve ev sâhibi Hasan, ve Hasan'un ortağı bakâl Mustafâ ve serrâc Bekir Paşa Grabovî, ve Bozacı imâmı Şeko Mollâ Fazlı, ve Komara Hacı İsmâ'il ve hâfız Mollâ Mahmûd, hâfız-ı kütübhâne, ve Vilâyet-oglu Mollâ Hasan, ve Tâbûtcı-oglu serrâc Osmân, serîk-i mezbûr Hasan, ve berber Molla Ömer, ve işte hakîr pür-tak-

sîr Mollâ Mustafâ kâtib. Sohbetimüzde yatsıyı kıldıktan sonra tevhîd-i zikrû'llâh, Kurân, salavâtlar tekyelerde gibi halka [ya] oturup bir yarım sâ'at böyle. Sonra kitâbdan bir yarım sa'at geçeyi geçürürdük. Kûsûr lak-luk. Ve haftada bir kerre, *uki çetvrka*.<sup>26</sup>

Görüldüğü gibi Molla Mustafa, her ne kadar eserini rûznâme olarak tanımlasa ve amacını vefâyât ile vâkıâtı kaydetmek olarak belirlese de çevresinde olup biteni bir katılımcı gözüyle aktarmaktadır. Kurulan arkadaş meclislerinin tam adresini vererek, yenileni içileni yapılanları anlatarak, katılımcıların isim listesinin dökümünü yaparak, okunan metinlerden bahsederek kendi çevresini kanlı canlı şekilde resmetmektedir. Böylece toplumsal fonksiyonu olan bir metin içinde kendi sosyal ortamından bir kesit sunarak onu tarihselleştirir ama aynı zamanda belli bir mekân ve zamanda gerçekleşmiş sosyal bir olayı kendi anlatısı içinde kişiselleştirmektedir. Cornell Fleischer'in birkaç Osmanlı katibinin tuttuğu rüya defterlerini incelediği çalışmasında şöyle der:

Daha sıradan Osmanlı fertleri de kendi mazilerini hatırlamak ve kendi geçmişlerini inşa etmek için maddi imkanlara ve gerekli temayüllere sahipti. Bu sayede [...] kişisel taraflarını kamusal kimlikleriyle meczedebiliyorlardı. Yalnızca hatıraların kendisi değil, aynı zamanda bu husûsî mazileri kaydedebilme ve muhafaza edebilme becerisi, bireyin yaşadığı toplum içerisinde tarihselleşebilmesini olanaklı kılıyordu.<sup>27</sup>

Burada incelenen üç mecmuanın da -kişisel mecmua, risale ve ruzname gibi farklı yazın türlerine uzansalar da— ortak noktalarından birini otobiyografik bilgiler, kişisel tanıklıklar ve toplumsal gerçekliklerle örülmüş kişiselleşmiş içerikleri oluşturmaktadır.

## 'Nev-Şüküfte Gonca': Üslup ve İçerikte Yenilik

Osmanlı kültür havzasında örneklerini önceki dönemlerde de gördüğümüz kişisel mecmuaların 18.yüzyıldaki dönüşümü ve yaygınlaşmasının ardında kuş-

26 Filan, 18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, 139-40.

27 Cornell Fleischer, "Kâtiplerin Rüyalari: Osmanlı Kalemîyye Sınıfında Kehanet ve Endişe," içinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, çev. Ahmet Tunç Şen (İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012), 452.

kusuz bazı toplumsal/kitlesele dönüşümler yatmaktadır. Bugün, Osmanlı tarih ve edebiyat araştırmalarında artık daha fazla yer eden bir gözlem ve iddia olarak Osmanlı kamusal hayatıyla birlikte yazın dünyasında da 17.yüzyıldan itibaren yeni okuryazarlık tipleri gelişmiştir. Derin Terzioğlu'nun söylediği gibi,

Toplumun farklı kesimlerinden gelen kişiler ve bunların arasında da dervişler, yazıyı bilgi aktarmanın yanı sıra kişisel tanıklıklarını kayda geçirmek için de giderek daha fazla kullanmaya başladı. Okumuşlar doğrudan kendileri hakkında fazla şey söylemeyi tercih etmedikleri durumlarda bile yazının hayatlarının çok daha geniş bir alanına nüfuz etmesinden dolayı yazıyla kurdukları ilişki de ister istemez kişiselleşiyordu.<sup>28</sup>

Okuryazar nüfus oranının büyümesi, gündelik konuşma dilinin yaygınlaşması ve kâğıda erişimin artması gibi gelişmeler bu dönüşümün hem nedenleri hem de sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Dana Sajdi'nin Şamlı bir berberin yazdığı şehir kroniği üzerinden 'nouveau literacy' olarak terimleştirdiği üzere, 17.yüzyıldan sonra Osmanlı'da yazının kullanımı sufi, esnaf, orta-alt düzey bürokrat gibi yeni tip yazarların sahaya çıkışıyla genişlemiş ve çeşitlenmiştir.<sup>29</sup>

Süleyman Fâik, Dâyezâde Mustafa ve Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuaları farklılaşan içeriklerine, üsluplarına, yazım amaçlarına ve hatta sosyal ortamlarına rağmen böyle bir yazarlık biçiminin temsili olarak okunabilirler. 18. yüzyılda Kahire'de yaşamış olan Ebu Zâkir isimli, tıpkı burada incelenen mecmualar gibi iki yüz elli varaklık mecmuası dışında hakkında fazla şey bilinmeyen bir yazar üzerinden Nelly Hanna 'yeni' yazarların sosyo-kültürel özellikleriyle ilgili buradakine çok benzer gözlemlerde bulunur. Bu yazarları "eğitilmiş ama âlim olmayan bir sınıf, idealist değil realist dünya görüşüne sahip" yazarlar olarak niteler ve kitaplarının da ulema ve yöneticilerden farklı ama aynı zamanda popüler ya da halk kültüründen de farklılaşan bir orta sınıf kesimin kültürünü yansıttığını söyler.<sup>30</sup> Aynı şekilde Süleyman Fâik, Dâyezâde Mustafa ve Saraybosnalı Molla Mustafa ne bi-

28 Terzioğlu, "Mecmû'a-i Şeyh Mısri: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da bir Derviş Sülûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" 319.

29 Dana Sajdi, *The Barber of Damascus: Nouveau Literacy in the Eighteenth-Century Ottoman Levant* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2013).

30 Nelly Hanna, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century* (Syracuse: Syracuse University Press, 2003), 3-4.

rer üst düzey yönetici ne de mecmualarından başka bir külliyyat oluşturmuş birer ‘erbab-ı meraktırlar.’

Ele aldığımız mecmuaların yazarların kendileri de yeni bir yazarlık biçimini temsil ettiklerinin farkında görünmektedirler. Bu farkındalığı en açık şekilde Dâyezâde Mustafa’nın *Risâlesi*’nde görmekteyiz. Eserinin sebeb-i telif bölümünde Dâyezâde yeni bir tarzda ve içerikte yazdığına dair farkındalığını şöyle ifade eder:

...terimlerden, anlaşılmaz ve hoşla gitmeyecek gösterişli sözlerden uzak; her yerde genç ihtiyar herkesin anlayacağı; halktan ve seçkinlerden herkesin dilinde ortak olan bir üslupla ağzını açarak yeni söylenmiş ve daha önce işitilmemiş parlak bir esere başladı. O, bu nadir ve yeni açmış maksat gonçasının güzelleşmesi için bülbül gibi şakıyarak sözün girişini şöylece açar ve günlünden geçeni şöylece yazıp satırlara döker...<sup>31</sup>

Dâyezâde Mustafa’nın anlatımında dikkat çeken ilk şey muhatap aldığı okuyucu kitlesi ve buna bağlı olarak belirlenen dil ve üsluptur. O, eserinin hem avam hem havas tarafından okunmasını ister ve bu yüzden bu iki kitleye de hitap edebilecek bir üslup belirlediğini söyler. Neticede eserini daha önce örneği görülmemiş bir ‘nev-güfte’ ve ‘nev-şüküfte gonca’ olarak adlandırır ki bu ifade sadece retorik değildir. Gerek mimari bir esere yazılmış ilk Türkçe monograf olması hasebiyle gerekse de içerdiği güncel gerçeklikler ve anlatım tarzıyla *Selimiye Risalesi*’nin orijinal bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Risâle boyunca bazen ağır ve incelmış bazense gündelik dil-den beslenen bir üslup benimsemesi de onun hem halka hem seçkinlere ulaşabilme arzusunu gerçekleştirmesini sağlar. Nitekim, *Selimiye Risalesi*’nin diğer mecmualara kıyasla daha fazla nüshaya sahip olması Dâyezâde’nin diğer yazarlara kıyasla kendi çevresi dışındaki kişilere daha fazla hitap edebilme özelliğiyle açıklanabilir.

Dâyezâde Mustafa’nın risalesinde diğer mecmualara kıyasla Arapça ve Farsça terkiplerin, ayetlerin, hadislerin daha fazla kullanıldığını görürüz. Onun diğer yazarlara oranla saraya daha yakın olması ve eserini daha önce

31 ‘...’İstılâhât-ı ibâratdan ‘ârî ve tumturak-ı kelîmât-ı nâ-mergûbeden hâli her sû-be-sû zebân-zed-i pîr ü bernâ ve elsîne-i havâss u ‘avâmda cârî edâ ile dehen-güşâ olarak bir nev-güfte ve nâ-şenide eser-i celîlsâ beyânına âgâz ve bir nâdire ve **nev-şüküfte gonca**-i maksudun zînet-güşâ olması bâbında mânen-d-i ‘andelîb terennûm-sâz olup şu veçhile bast-ı mukaddimât-ı makâl ve tahrîr ü tastîr-i mâ-fi’l-bâli ider ki...” Dâyezâde Mustafa, *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 79.

belirtildiği üzere hem avama hem havasa yönelik yazması bu dil ve üslup seçiminde rol oynamış olmalıdır. Aynı zamanda bir ‘nev şüküfte gonca’ olan bu mecmuanın meşruiyetini sağlamak için de sık sık ayet ve hadislerle atıf yapmış olabileceğini şu satırlardan anlarız:

Bazı basiret sahiplerine malum olduğu üzere bu eser gerçi görünüşte faydasız ve yararsız görünebilir ve “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeylerle ilgilenmemesi dininin güzelliğindendir” hadîs-i şerifi kapsamına girdiği sanılabilir. Fakat bu apaçık ayetler ve bereketi bol hadislerle dolu ve akli ve nakli delilleri, fıkhnın esası ve teferruatıyla ilgili bahisler ile çok sayıda meseleyi içermesi bakımından yine de nice dünyevî ve uhrevî faydalardan uzak olmadığı ilim ve göz sahipleri için gün ortasındaki güneş gibi açık seçiktir.<sup>32</sup>

Süleyman Fâik’in mecmuasındaki anlatım tarzında Dâyezâde’nin diline göre daha sade bir Türkçe seçilmiş olsa da paralellikler bulmak mümkündür. Onun anlaşılır bir üslupta yazmasının ardındaki temel faktör kendi görüş ve düşüncelerini aktarmadaki isteği olmalıdır. Alıntılarda da görüldüğü üzere Süleyman Fâik, keskin görüş ve tutumları olan ve bunu tüm açıklığıyla aklındaki okur kitlesine aktaran bir anlatım tarzına sahiptir. Adeta bir deneme yazarı gibi hatta belki köşe yazarlığını önceleyen bir şekilde okurlarını güncel olaylara, bu olaylara ve şahıslara dair kendi fikirlerine veya ‘bunları biliyor muydunuz’ temalı bilgilerle ‘aydınlatma’ amacındadır. Örneğin, Ramazan’da cami minarelerine asılan mahyalardan bahsederken hemen I. Ahmed döneminde ortaya çıktığını ve sonraki dönemlere ait tarihçesini verir.<sup>33</sup> Hemen her konu ve kişi hakkında onaylayan veya tamamen reddeden keskin bir tutuma sahiptir. Örneğin Sahhaflar Şeyhizâde Es’ad Efendi’nin şahsiyeti hakkında ağır ifadelerde bulunur ve yazdıklarının intihalle dolu olduğunu sert bir üslupla belirtir:

32 “Fe-emmâ ma’lûm-ı ulû’l-ebşârdur ki bu eser zâhirde gerçi kim bî-nef ü bî-fâide görünmekle يعنيه المراء تركه حسن اسلام المراء تركه لا ينعينه hadîs-i şerifi tahtında dâhil zann olunur. Lâkin bu kadar âyât-ı beyyinat ve ehâdis-i kesîretü’l-berekâtla memlû ve meşhûn olup istidlâlât-ı ‘akliyye vü nakliyye ve usûlât ve fûrû’ât-ı fikhîyye ve mesâ’il-i ‘adîde ve kesîre-yi muhtevi olmagla çendân yine intifâ’-ı dünyevî ve uhrevî olmadan hâli olmadıgı ke’ş-şems fî vasatî-nehâr ulû’l-ilm ve’l-enzâra zâhir ü bedîdârdur.” A.g.e., 51, 92.

33 “Ramazân ve ihyâ gicelerinde cevâmî-i selâtinde mâhya yapılmak eski ‘âdet olmayup Nevşehirli İbrâhîm Paşa sadâretinde bin yüz otuz altı târihinde başlanup ol vaktiden berü ‘âdet oldıgı ve mevlûd ve regâ’ib gicesi minârelerde kandil yanmak dağı Koca Mustafâ Paşa şeyhi olup bin on tokuz târihinde ba’d-e’l-cem’ Yemende vefât iden Necme’d-din Hasan Efendinin ihtirâ’ıyla münâsib görilerek devr-i Ahmed Han-ı evvelde şürû’ oldıgı mazbût-ı tevârîhdur.” A.g.e, 4a.

Kendüsi zâtında hûd ve gaddâr âdem olduğundan ekseriyyeten guderan kelimât-ı nâ-münâsibe ile hakklarında ifk ve iftirâya kasd itmekde imiş. Hattâ mu'âşırını olan şu'arânın rengin ve âb-dâr musarra' târîhleriyle tevârüd eyledim diyü kîle idermiş. Tevârüd olur ama nâdir olur. Yohsa bir senede söylenen kırk kadar tevârîh muşarra'larının on beş kadarında tevârüd olmaz. Selefî bilmez şanur. Hâl-i 'âlim garîb yalan ve iftirâ ve hâsed ve nifâk her 'aşrda eksik olmaz ama 'aşrımızda bir dereceye varmışdır ki bunlardan hâlî âdem bulunmaz oldu. Allah işlâh eyleye.<sup>34</sup>

Saraybosnalı Molla Mustafa ise hem eserini rûznâme formatında yazdığı için hem de sosyal ve entelektüel çevresi esnaf gruplarından oluşan bir kâtip olması hasebiyle eseri diğerlerine nazaran daha sade, net ve yerel bir üsluba sahiptir. Eser üzerine titiz bir dil ve üslup incelemesi yapan Kerima Filan eserin dil özelliklerinde tutarsızlıklar olduğunu, bunun nedeninin yazarın ana dilinin Boşnakça olmasından, eserin elli yıl gibi geniş bir dönem aralığında yazılmış olmasından ve Molla Mustafa'nın eserinde kullanılan dilin dönemin halk dilinin yansımalarından kaynaklandığını söyler.<sup>35</sup>

Dil ve üslup dışında 18. yüzyıl Osmanlı mecmua yazarlığında belirginleşen yeni ekolün özelliklerinden bir diğeri yukarıdaki örneklerde de sıklıkla görüldüğü gibi yazarların kendi şahit oldukları güncel gerçeklikleri yansıtmalarıdır. Bu gerçekçilik, rûznâme türünde yazılması ve şehirde olup bitenle ilgili tüm bilgilere erişebileceği merkez çarşıda bulunması hasebiyle en bariz şekilde Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuasında görülür. Bu eserde salgın hastalıklardan, doğal afetlere, meteoroloji haberlerinden şehir eğlencelerine kadar birçok güncel olayla karşılaşmak mümkündür. Örneğin, çoğuna kendisinin de dâhil olduğu şehir eğlencelerinden birini Molla Mustafa şu şekilde tasvir etmiştir:

Ve serrâcân teferrücüne geçe ile katı çok halk gelürdi ve seyr ederlerdi, zîrâ anların teferrücüne bir kasabadan bir adam geldi. Ve havâyîler yapup ve ol barut ile dürlü dürlü şeyler yapup ateşler verüp lu'b ederdi ve çok akça bahşiş aldı.<sup>36</sup>

34 A.g.e., 23a.

35 Filan, "Başeski Şevkî Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme", XXXVII.

36 Filan, 18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, 132-3.

Süleyman Fâik mecmuasında güncel gerçeklikle ilgili anlatılara sıklıkla rastlanır. Zaten en başta bu mecmua döneminin şeyhleri, zâkirleri, kitapları, yazarları, münevverleri, müzisyenleri, sanatsal ve kültürel faaliyetlerini yansıtması bakımından değerli görülmüştür. Örneğin musikiyle ilgili bölümde Süleyman Fâik, önceki dönemlerde (*evâ'il-i asrımızda*) yaşayan müzisyenlerden sonra 'el-yevm' diyerek 'nevâdir-i asrımızdan' olarak tarif ettiği müzisyenler ve müziğin güncel durumu hakkında görüşlerini söyler:

"Şâkir Efendi fen-i mûsikînin 'ilmi ve 'amelisinde mâhir ve kemân ve şanbûrî gibi sâzlarda Çalık Tâhir Ağa ve Halîl Efendi şadâsı hemân Kerîm Efendiye müşâbih bir âdem olup lakin imâm olamadım diyü infî'âl ile mü'ezzin başlığı ve mûsikîyi terk ile iltizâmcılığa başladı."<sup>37</sup>

Ya da meddahlarla ilgili bahsinde IV. Murad'tan itibaren bilinen meddahların isimlerini verdikten sonra kendi zamanında yaşayan ya da yeni vefat etmiş adı bilinen meddahlara dair görüşlerini öne sürer:

"El-yevm Musâhib Sa'îd Efendi hayâtda olup pek a'lâ hayâlidir. Kusûrları bunların yanında bir şey demek olmayup bunları dinleyen mevcûdları dinlemeden mahzûz olmaz. Bu sûrette yetiştiğimiz meddâh ve masharaların içinde Kôr Hâfızlar ve Hâcî Mü'ezzin ve Meddah Kız Ahmed vâdîlerinde muhteri' ve misli gelmemiş kimesnelerden olup..."<sup>38</sup>

Süleyman Fâik mecmuasında güncel dedikodu, tartışma ve sohbet mevzularını yansıtan birçok bölüm vardır. Kişisel tartışmasıyla bağlantılı olarak, Süleyman Fâik kendi çağı ve sosyal-ilmî çevresindeki hizipleşmeleri gözler önüne sererken kendisi de tarafını göstermekten ve okuyucusunu bu tarafa yönlendirmekten imtina etmez. Mecmuasının münferit bir sebep-i telif bölümü bulunmasa da bu tarafgirlikleri yansıtmak ve okuyucularını bazı güncel hususlarda yönlendirmek için temel yazım amaçlarından biri olarak görülmektedir. Bu açıdan bir kamusal aydın portresi çizen Süleyman Fâik okurunun neye inanıp neye inanmaması gerektiğini gösteren bir otorite olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin Nûreddîn Cerrâhî ile ilgili Şernûbî risâlesinde karşısına çıkan bir anekdotu tekke ve kahve odası hikâyâtı ola-

<sup>37</sup> *Mecmua-ı Süleyman Faik*, 21a.

<sup>38</sup> A.g.e., 21b.

rak niteleyerek bunlara kesinlikle itimat edilmemesi gerektiğini söyler. Bu hikâyeye göre Nûreddîn Cerrahi, Koca Mustafa Paşa şeyhi Nûreddîn ile zıt düştüklerinden onun vefatı için müritleri ile birlikte esmâ-yı kahriyeye meşgul olurlar. Ancak bu kahriye kendi üzerine sıçrayarak oracıkta fevt olur. Süleyman Fâik bu bilginin sahihliğine karşı çıkarak okuyucusunu şöyle uyarır:

Bunların cümlesi yalan ve i'tibâra gayr-ı şâyândır. Zîrâ Nûreddin Cerrâhî kutb olduğu halde kabrimden istimdâd idenlerin du'âsı kabul olsun diyü niyâz ider ve ne de hilâf-ı rızâ-yı Bârî münâfî olduğu âdemin fevti için esmâ-yı kahriyye çeker [...] Anı inkâr itmam madde-i hezeyân Şernûbî ile tekye ve kahvesi ifşânelerindendir. İ'timâd câiz degüldir. Böylece hıfz oluna azîzim.<sup>39</sup>

## Sonuç

Okuruna 'azizim' olarak hitap eden, kendisinin ve arkadaş çevresinin meraklarını yansıtan, sohbet ve kitap okuma meclislerindeki mevzularla ilgili kafa yoran ve etrafında olup bitenleri konuşulanları/konuşulmayanları yansıtan yeni bir yazarlık biçimiyle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

*Kavle bak kâ'iline itme nazar*

*Alınur kimden olsa dürr ü güher<sup>40</sup>*

Bu beyitte her ne kadar Dâyezâde Mustafa okuyucusundan söyleyene değil söylenene bakmasını talep etse de bu mecmuaların yazarlarına ve yazarlık biçimlerine odaklanmak Osmanlı okuryazarlığıyla ilgili önemli bir kapı aralayabilir. Zaten burada incelenen mecmualarda gördüğümüz gibi bu dönemin getirdiği en önemli yenilik kişisel tanıklıklar, gündelik tecrübeler ve yazarların kendi sosyal çevrelerine verdikleri ehemmiyette saklıdır. Süleyman Fâik Efendi'nin *Mecmua*'sında sert ve didaktik bir üslupla, Dâyezâde Mustafa'nın *Selimiye Risâlesi*'nde hem avama hem havasa yönelik seçtiği bir dille ve Saraybosnalı Molla Mustafa'nın *Rûznâmesi*'nde yerel, anlaşılır ve gündelik bir anlatım özelliği ile bu eserleri birer ben-anlatısına dönüştürebilecek potansiyelde bir kişisellik mevcuttur. Bu farklı kişileri ve

39 A.g.e, 5a.

40 Dâyezâde Mustafa, *Selimiye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*, 52. Dâyezâde Mustafa Efendi, *Risâletü's-Selîmiyye*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez Koleksiyonu 82, 9a.

mecmualarını birbirinden farklılaştıran birçok içerik ve anlatım özelliği olsa bile yazarların yüksek ulema ve bürokrasi sınıfından olmamaları, belli bir medrese eğitimi görmüş olsalar bile daha çok sosyal çevreleri içerisinde kendini geliştirmeleri ve arkadaşlarıyla/meslektaşlarıyla kurdukları sohbet ve okuma meclislerine önem vermeleri gibi birçok ortak özelliğe sahiptirler. Tam da bu özellikler onları 17.yüzyılın sonu itibarıyla dönüşüme uğrayan Osmanlı okuryazarlığının önemli bir parçası kılar.

İlerleyen çalışmalarda, bu çalışmada ele alınan yazarlık biçiminin izleri Avrupa veya Arap coğrafyasındaki yazar tipolojileriyle, yazma pratikleriyle ve mecmua dışındaki türler üzerinden de sürülmelidir. Böylece, Osmanlı'nın 'uzun 19.yüzyılın' okuryazarlık pratikleri açısından aslında daha da uzun olduğunu, Batılılaşma dışında 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren deneme, roman, gazete gibi yayın türlerini hazırlayan iç dinamiklerin ne kadar etkin olduğunu görmemiz mümkün olacaktır.

## Kaynakça

- Akyel, Nur Şerif. "Mecmua-i Süleyman Efendi (1b-57a) (İnceleme-Metin)". Yüksek Lisans, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019.
- Dâyezâde Mustafa. *Selimiyye: İnceleme, Çevirimetin, Sadeleştirme*. Editör Cihan Okuyucu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Filan, Kerima. *18. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*. Saraybosna: Connectum, 2011.
- , "Başeski Şevkî Molla Mustafa Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999.
- Flesicher, Cornell. "Kâtiplerin Rüyalari: Osmanlı Kalemîyye Sınıfında Kehanet ve Endişe". İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hazırlayan, Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu, çeviren Ahmet Tunç Şen, 435-52. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.
- Hanna, Nelly. *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*. New York: Syracuse University Press, 2003.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. C. 2. 4 c. İstanbul: Dergah Yayınları, 1988.
- Kafadar, Cemal. "Sohbete Çelebi, Çelebiye Mecmûa..." İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hazırlayan Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu, 43-53. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.
- Karanfil, Emre. "Süleyman Fâik Mecmuası (Transkripsiyonlu Metin İnceleme, 1b-55a)". Yüksek Lisans, Siirt Üniversitesi, 2020.
- Kılıç, Atabey. "Mecmû Tasnifine Dair". İçinde *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hazırlayan Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu, 75-97. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.

- Kut, Günay. "Mecmûa". *İçinde Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Dergah Yayınları, 1986.
- Love, Harold. *Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Quinn, Meredith. "Houghton MS Turk 11 ve Kişisel Mecmûaların Söyledikleri ve Söyleyebilecekleri". *İçinde Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, 255-70. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.
- Sajdi, Dana. *The Barber of Damascus: Nouveau Literacy in the Eighteenth-Century Ottoman Levant*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2013.
- Terzioğlu, Derin. "Mecmû'a-i Şeyh Mısıfî: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da bir Derviş Sülûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" *İçinde Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, 291-312. İstanbul: Turkuaz Yayınevi, 2012.

## Araştırma Makalesi/Research Article

# 19. Yüzyılda Osmanlı Elitine Mensup Bir Kadının Hayatından İzlenimler: Emine Melek Hanım (1814-1873)

## Impressions of the Life of a Nineteenth Century Ottoman Elite Woman: Emine Melek Hanım (1814-1873)

**ANIL GÖÇ**

Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Adayı  
Marmara University, Institute of Turkic Studies, PhD Candidate

(anilgoc@marun.edu.tr), ORCID ID: 0000-0001-9959-0052.

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 15.03.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 06.06.2024

Göç, Anıl. "19. Yüzyılda Osmanlı Elitine Mensup Bir Kadının Hayatından İzlenimler: Emine Melek Hanım (1814-1873)." *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 89-115.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073417

### Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, *iThenticate* intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Araştırma ve yayın etiğine uygundur.

### Etik Beyanı & Çıkar Çatışması

Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin bilimsel ve etik kaidelere uygun olarak hazırlandığını beyan etmiştir.

## Research & Publication Ethics

This article has been double-blind peer-reviewed by two or more reviewers, and an *iThenticate* plagiarism and similarity report has been created. The article complies with research and publication ethics.

## Ethical Declaration & Conflict of Interest

The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles.

## Öz

Bu araştırma Tanzimat sonrası Osmanlı devlet adamlarından Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi Emine Melek Hanım'ın hikâyesi üzerine odaklanmaktadır. Sakız kökenli bir anneyle Fransız bir babanın evladı olarak İstanbul'da dünyaya gelen Melek Hanım ilk evliliğini bir İngiliz doktorla yapmıştı. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile evlendikten sonra ise İslamiyet'i kabul edecektir. Melek Hanım ilgi çekici ve maceralı bir hayat hikâyesine sahip olmanın yanı sıra, kaleme aldığı iki ciltlik hatıratıyla Tanzimat sonrası Osmanlı kadınının sesini duyuran nadir bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu incelemenin temel amacı Melek Hanım üzerinden 19. yüzyıl Osmanlı sosyal tarihine bir bakış açısı sunmaktır. Araştırma Melek Hanım'ın 1872 ve 1873 tarihli iki ciltlik hatıratı üzerinden ben-anlatısının keşfedilmesini hedeflemektedir. Ayrıca hatıralarının dış ve iç tenkitleriyle beraber diğer bulgularla mukayese edilip sınamaları Melek Hanım örneği üzerinden hatıraların kaynak olarak değerlendirilmeleri konusunda bir örnek olacaktır. Melek Hanım'ın yazdıkları etrafında şekillenen bu araştırma, Osmanlı arşiv vesikaları, süreli yayınlar ve diğer kaynaklara dayanmaktadır. Tanzimat sonrası bir Osmanlı devlet adamının eşinin kendi anlatımıyla sesini duymamızı sağlayan Melek Hanım bu yönüyle emsalsiz bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı da Melek Hanım'ın anlatılarının değerinin ortaya konularak tartışmaya açılmasıdır. Sonuç olarak, içerisinde doğrulanabilir bilgiler barındırmasına rağmen hatıraların fevkalade temkinli bir biçimde kullanılması gerektiği görülmektedir.

## Anahtar Kelimeler

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Melek Hanım, Tanzimat, Osmanlı Kadını, Osmanlı Ben-Anlatıları

## Abstract

This study focuses on the life of Melek Hanim, wife of the Kibrizli Mehemed Emin Pasha, an Ottoman statesman in the post-Tanzimat period. Melek Hanim was born to a mother with Chios origins and a French father. Her first marriage was to an English doctor. After her second marriage to Kibrizli Mehemed Emin Pasha, she converted to Islam. Her rich life story, as told in her two-volume memoir (1872, 1873), offers a rare view into the life of Ottoman women after the Tanzimat period. Therefore, the main aim of this study is to uncover valuable approaches to nineteenth-century Ottoman social history based on the life of Melek Hanim. This research recovers Melek Hanim's two-volume memoirs as her ego-documents. Also, reading her memoirs through a critical and comparative lens offers an example of how memories can be evaluated and used as historical sources. While it is evident that these memoirs include verifiable information, they should be used cautiously. Shaped around Melek Hanim's own narrative, this study utilizes Ottoman archival documents, periodicals, and other primary sources. Above all, this study aims to present the value of Melek Hanim's memoirs and invites their further consideration by other scholars.

## Keywords

Kibrizli Mehemed Emin Pasha, Melek Hanum, Tanzimat, Ottoman Women, Ottoman Ego-Documents

## Giriş

Bu araştırmada Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl devlet adamlarından Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile bir süre evli kalan Melek Hanım'ın ben-anlatılarına odaklanacağız. Esasen Rum kökenli olup Marie adıyla doğan kahramanımız, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile evlendikten sonra İslamiyet'i kabul ederek Melek adını almıştır. Ancak ben-anlatısında kendisini Marie değil Melek olarak tarif ettiği için ilk kısımda yalnızca bu isimlendirme üzerinden hatıratını özetleyip sonraki bölümde Marie/Melek hakkındaki diğer biyografik bilgilere değineceğiz. Ayrıca hatıratın tarihi kaynak olarak değerini tartışarak, diğer kaynaklarla mukayese edilebilen bazı noktalara temas edeceğiz.

Hatıralar daha önce bazı yazarların dikkatini çekmiştir. Roderic Davison Osmanlı modernleşmesi üzerine yazdığı kitapta Kıbrıslı Mehmed Emin Pa-

şa'dan bahsettiği kısımlarda Melek Hanım'ın anlatılarından faydalanmıştır.<sup>1</sup> Fanny Davis de Osmanlı kadınına inceleyen kitabında sıklıkla bu hatıratı kaynak göstermiştir.<sup>2</sup> Ancak bu isimlerden önce Haluk Şehsuvaroğlu hatıratı Türkçe literatürde erken bir tarihte keşfedip, kısa bir bölümünü kullanmıştı.<sup>3</sup> Melek Hanım'ın 1847-1848 tarihlerinde bulunduğu Belgrad şehrine dair yazdıklarından hareketle 2018'de bir makale yayımlanmıştır.<sup>4</sup> Ayrıca kadın seyahatnamelerine odaklanan 2022 tarihli bir derlemede Melek Hanım'ın anlatılarına da yer verilmiştir.<sup>5</sup> Bu gibi çalışmalar hatıratı kaynak olarak kullansalar da Irvin Cemil Schick'in bir sunuş yazısı dışında daha önce Melek Hanım'ın ben-anlatılarını ele alan bir araştırma ortaya konulmamıştır.<sup>6</sup> Dolayısıyla buradaki amacımız hatıratı bütüncül bir yaklaşımla ele alarak diğer kaynaklar vasıtasıyla içeriğindeki bilgileri sınamaktır.

## 1. Melek Hanım Kimdi?

Türkçe literatürde pek dikkat çekmemiş olan Melek Hanım, kitabında hayatının ana hatlarını açıkça anlatmıştır.<sup>7</sup> Anne tarafından kökenlerinin Sakız Adalı bir Rum aileye dayandığını belirten Melek Hanım, 1813/14'te annesi Constance ve Fransız kökenli babası Charles Dejean'ın evliliklerinden ikinci kızları olarak dünyaya gelmişti. Fakat o sıralarda babası Eflak'ta bir seya-

- 1 Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876* (Princeton: Princeton University Press, 1963), 33, 103-4.
- 2 Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), çeşitli kısımlar.
- 3 Akşam, 9 Kasım 1949. Haluk Şehsuvaroğlu bir deniz subayı olduğu için yabancı kaynak kullanımında dil tercihinin İngilizce olması şaşırtıcı değildir. Bu suretle kitabın İngilizce bir baskısını ve fakat enteresan bir şekilde Londra değil New York baskısını kullanmıştır. Bu durum Amerika'da yapılan baskının İngiltere baskısından sayıca daha fazla üretildiğine veya daha fazla yaygınlaştığına işaret edebilir.
- 4 Irena Čirović, "Ottoman Woman, Agency and Power: Melek Hanim in Belgrade 1847-1848," *Belgrade 1521-1867*, ed. Srđan Rudić, Selim Aslantaş (Belgrade: The Institute of History: Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2018), 363-82.
- 5 *Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*, ed. Siobhan Lambert-Hurley, Daniel Majchrowicz, Sunil Sharma (Indiana: Indiana University Press, 2022), 201-9.
- 6 *Thirty Years in the Harem* (New Jersey: Gorgias Press, 2005). Sunuş yazısının Türkçe çevirisi için bkz. Irvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak*, çev. Pelin Tünaydın (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 295-334.
- 7 Melek Hanım'ın hatıralarının birkaç farklı baskısı mevcuttur. Bunlar farklı bir başlık altında ele alınacağı için, burada yalnızca en eski baskı olduğunu tespit edebildiğim şu nüshadan faydalanacağımı belirtmek isterim: Melek-Hanım, *Thirty Years in the Harem or the Autobiography of Melek-Hanım Wife of H. H. Kibrızlı-Mehemet-Pasha* (London: Chapman and Hall, 1872). Kitabın adı şu şekilde Türkçeye çevrilebilir: "Harem'de 30 Yıl veya Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Eşi Melek Hanım'ın Otobiyografisi."

hatte bulunduğu ve bir salgın hastalığa yakalanıp vefat ettiği için onu hiç görme şansına erişemez.<sup>8</sup> Çocukluğu anneannesinin evinde emsali gibi 12 çocukla birlikte geçer, özel hocadan ders alır. Yazları ise Adalar'a gitmektedirler.<sup>9</sup> 13 yaşına geldiğinde Madam Barbiani idaresindeki bir mektebe (Saint Benoit) yolların. Buradaki eğitimi 2 yıl kadar sürer fakat Melek bu süre içerisinde hiçbir şey öğrenmediği kanaatindedir.<sup>10</sup>

15 yaşına girdiği günlerde annesinin vasıtasıyla bir davete katılır. Bu davet sırasında Lord Byron'un maiyetinde bulunmuş genç bir adamla tanışmıştır. Fevkalade Rumca konuşan bu adamla sohbetleri hızlıca ilerler ve bunu takip eden günlerde genç adam Melek'in izdivacına talip olur. Annesi koyu bir Katolik olduğu için Protestan olan bu adamdan çekinse de neticede evlilikleri gerçekleşir.<sup>11</sup> Fakat ilişkileri yolunda gitmez ve 5 yılın sonunda boşanmaya karar verirler. Bunun üzerine Melek çocuklarını da alıp Roma'ya gider. Burada birkaç ay kaldıktan sonra Paris'e geçer ve kocasının da başka biriyle evlendiğini öğrenir. Paris'te öylece çaresiz kalan Melek oradaki Türk makamlarına başvurmaya karar verir.<sup>12</sup> Kuzeninin vasıtasıyla o sıralarda Paris'teki Osmanlı elçisi Ahmed Fethi Paşa'ya takdim edilen Melek Hanım, Paşadan Paris'te ikameti için kendisine yardım edileceği vaadini alır. Bu görüşmeden birkaç gün sonra elçilikteki bir baloya

8 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 3-9. Sonraki yıllarda oğlunun yazdıklarından öğrendiğimize göre Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yla evlenmeden önce Melek'in adı Marie Dejean idi. Osman Bey, *Les Anglais en Orient 1830-1876 Vrai Version du Livre Trente Ans au Harem* (Paris: Librairie André Sagnier-Librairie Hartgé et le Soudier, 1877), 75; Melek Hanım, *Thirty Years in the Harem* (New Jersey: Gorgias Press, 2005) VI. 2020 yılında pandemiyle dış dünyaya erişimimizin sınırlandığı bir esnada kitabın ilgili bölümünün temini konusunda kolaylık göstererek kütalar arası yardımlarını esirgemeyen Dr. Gemma Tully ve Gorgias Press yayınevine teşekkürlerimi sunarım.

9 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 12.

10 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 13.

11 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 14. Melek'in evlilik hikâyesi kitabın New York baskısında daha farklı anlatılmıştır. Buna göre Melek 13 yaşındayken gözünden ciddi bir rahatsızlık geçirmiş ve eve gelen doktorla aralarında bir yakınlık gelişerek devamında evlenmişlerdir. *Thirty Years in the Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kıbrıslı-Mehemet-Pasha* (New York: Harper & Brothers Publishers, 1872), 15-16. Birçok bölümde görülen bu gibi farklılıkları ilerleyen kısımlarda sorgulayacağız.

12 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 15-16. Bu kısım da New York baskısında biraz farklı ve daha fazla detayla anlatılmıştır. Burada kocasıyla geçimsizliği hakkında birkaç paragraf örnek ve izahat mevcuttur. Akabindeyse London baskısından farklı olarak kızının (Evelyn) ve oğlunun (Frederick-Osman) adları belirtilmiş ayrıca yolculuk sırasında ziyaret edilen şehirlerden de birkaç sayfa ile bahsedilmiştir. Bundan başka Avrupa'ya gidişin de Julius Millingen'in çocukların daha iyi eğitim alacağı yönündeki tavsiyesi üzerine vuku bulduğu yazılmıştır. Ayrıca bu baskıda hikâye, Melek'in Roma'da kayınvalidesinin yanına gidip çocuklarını bıraktığı, ardından İstanbul'a dönüp kocasının başka bir kadınla evlendiğini öğrendikten sonra Paris'e gittiği şeklindedir *Thirty Years in the Harem* (New York, 1872), 17-21.



**Resim 1:**

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa  
(SALT Araştırma).

davet edilmiştir. Baloya katılan Melek, o esnada elçilikte askerî ataşe olarak bulunan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile tanışır. Bu ilk izlenimden sonra Paşanın Melek Hanım'a gösterdiği alaka giderek artar ve sonunda bu ilgi bir evlilik teklifine dönüşür. Esasen başlangıçta Melek Hanım farklı bir din ve milletten olan Paşayla evlenmeye çekinmiştir. Fakat peşi sıra tekrarlanan evlilik teklifini, Paris'tekinden daha iyi bir hayatı olacağı düşünceyle nihayet kabul eder. Bu şekilde ikinci evliliğini yapan Melek Hanım o sıralarda henüz 22 yaşındadır.<sup>13</sup>

Kıbrıslı ile nişanlanıp İstanbul'a dönen Melek Hanım, Ahmed Fethi Paşa'nın arka-

daşı Haydar Efendi'nin Ayasofya'daki hanesinde geçici bir süre 15-20 kadınla birlikte ikamet eder.<sup>14</sup> Ramazan ayının bitiminde Paşa ile nikâhları kıyılır ve sade bir düğünden sonra Tophane'de ikamet etmeye başlarlar.<sup>15</sup> Bundan bir süre sonra da kiralık olduğu anlaşılan bu haneden çıkarak yeni bir ev satın alırlar. Buranın döşenmesi ve tamir masraflarıyla beraber servetlerinin büyük bir kısmı erimiştir. Kıbrıslı'nın da bu sırada mazul vaziyette olup herhangi bir görevde bulunmaması yeni evli çifti maddi sıkıntılara gark etmiştir.<sup>16</sup>

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa mazuliyeti sebebiyle düştükleri zaruret karşısında üzüntüye kapılıp rahatsızlanır. Paşa romatizmadan muzdarip vaziyette istirahat ederken bir de bunun üzerine küçük oğlu Muharrem'in rahatsızlanması ve vefatı vuku bulur. Üst üste gelen bütün olumsuzluklar Paşayı yıpratmıştır.<sup>17</sup> Melek Hanım, bu vaziyet karşısında kocası için bir makam istemek maksadıyla Serasker Rıza Paşa'ya başvurduğunu yazar. Birbirini takip eden sürekli başvuruların ardından sonunda Rıza Paşa, "Görüyorum ki dirayetli bir kadınsın ve senden kurtulmanın çaresi yok. Seni mem-

13 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 16-19.

14 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 23.

15 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 33-34.

16 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 53-54.

17 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 58-59.

nun etmek için Mehmed Paşa'yı Akkâ'ya vali nasbedeceğim..." diyerek 1843'te paşanın bu göreve getirilmesini sağlamıştır.<sup>18</sup>

Melek Hanım bunu takip eden yıllarda eşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın görev yerlerinde onun yanında bulunmuştur. Bunlar sırasıyla Akkâ Muhafızlığı, Kudüs Mutasarrıflığı, Tırnova Kaymakamlığı, Belgrad Muhafızlığı, Tırhala Mutasarrıflığı ve nihayet 1848'de Londra elçiliği görevleriydi.<sup>19</sup> Ancak Melek Hanım Londra'da bulunmayacaktır.

Melek Hanım'ın hayatındaki esas dönüm noktası ise Paşa'nın Londra'ya gidişi sırasında yaşanacaktır. Dini kaideler gereğince Müslüman bir kadının Hristiyan ülkesinde bulunması hoş görülmediğinden kocasına eşlik edemediğini belirten Melek Hanım, bu hadisenin ilk defa birbirlerinden ayrı düşmelerine sebep olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla eşi Londra'ya gittiği esnada, kendisi Yüksekaldırım'daki konaklarında kalmıştır.<sup>20</sup> Fakat bu sırada Paşa'nın küçük oğlu Cihat da ciddi bir hastalığa yakalanmıştır. Melek Hanım gün geçtikçe bu çocuğun olası vefatıyla kocasının ne derecede çöküntüye uğrayacağını düşünmekten kendini alamaz. Fatma adlı bir hizmetçisi de hanımın endişelerini körükler ve bir çocuğun evlat alınıp olası vefatta Cihat'la değiştirilmesi fikrini ortaya atar.<sup>21</sup> Melek Hanım, Cihat'ın vefatıyla kendi evliliğinin de biteceği endişesine kapılmıştır. Neticede bu planı kabul eder ve hizmetçi Fatma bir çocuk bulup getirir. Fakat Cihat'ın hastalığı iyileşir ve tasarlanan teşebbüsün uygulanmasına gerek kalmaz. Ancak bu gizli sırâ vâkıf olan Fatma, Melek'in bu zaafından istifade ederek evdeki nüfuzunu artırmaya başlamıştır. Bu teşebbüsten haberdar olan bir başka kişi de Hadım Beşir'dir. Fatma ile Beşir arasında gittikçe artan rekabet ve geçimsizlik evdeki huzuru bozar. Melek ise bu kabahat duyulmasın diye susmaktan başka bir şey yapamaz. Neticede hatırı sayılır bir meblağ para karşılığında Fatma'yı evden uzaklaştırır.<sup>22</sup>

18 "I see you are a determined woman, and it will be impossible to escape from you. To satisfy you, I appoint Mehmed-Pasha governor of Akiah (St. Jean d'Acre); he will receive his nomination without delay." *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 62.

19 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1037; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, I (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 83-84.

20 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 180-1.

21 Adı geçen çocuğun ismi kitapta "Djehad" şeklinde yazılmıştır. Bunu Cevat ismine benzetmek mümkün de içerisinde v harfi olmadığı için Türkçede bu imlaya en yakın olarak Cihat ismi uygun görünmektedir. Fakat Türkçe yazılışı mevcut olmadığı için ismi kesin surette tespit edememekteyiz. *Thirty Years In The Harem* (London 1872), 185-6.

22 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 188-90.

Her şey normale dönmüş gibi görünse de bu olaylardan yaklaşık bir ay sonra asıl mesele cereyan edecektir. Melek Hanım, kızı Ayşe'nin Kur'an okumaya başlamasını bir davetle kutlamak ister. Lakin bu davete Fatma'nın da bir şekilde geleceği ve Beşir'i intikam için öldürteceği yolunda söylentiler duyulmuştur. Melek Hanım böyle bir günde hadise çıkmasını istemediği için ikisini de tek tek yanına çağırıp uyarır. Fakat korktuğu gerçekleşir ve bir aralık gizlice sevgilisi Ömer'i eve sokan Fatma, hamamda kıstırdığı Beşir'i öldürtür.<sup>23</sup>

Bu cinayetle birlikte hanede bir kargaşa ortaya çıkar. Zaptiye geldiğinde katiller azmettirici olarak Melek Hanım'ı işaret ederler. Derdest edilerek Zaptiye Nezaret'i'ne götürülen ve sorguya çekilen Melek Hanım bu hadisenin arkasında kocasının düşmanı olarak gördüğü "Valide Sultan, Mehmed Ali Paşa, Zaptiye Nazırı Mehmed Paşa, Rıfat" gibi isimlerin olduğu kanaatindedir. Ona göre, Mustafa Reşid Paşa kendisini kurtarma ihtimalinin kalmadığını anlayınca en azından Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa olaydan sıyrılın diye karısını boşamasını tavsiye eder. Böylece Paşa, Melek Hanım'dan boşanarak Reşid Paşa'nın tanıdığı Feride Hanım'la evlenmiştir.<sup>24</sup>

Melek Hanım'ın hatıralarında anlattığı bu kısımları arşiv belgeleriyle teyit etmek mümkündür. 23 Aralık 1850 (18 Safer 1267) tarihli bir belgede Melek Hanım'ın evinde yaşanan cinayetin ayrıntıları yer almaktadır.<sup>25</sup> Bu vesikada açıkça Tavvaşî Arap Beşir'i Akkâlı Fatma ve Kemahlı Ömer'in öldürdükleri ve cinayetin azmettiricisinin de Melek Hanım olduğunu itiraf ettikleri belirtilmiştir.<sup>26</sup> Nitekim Melek Hanım'ın kendisi de hatıralarında hadiseyi aynı şekilde nakletmektedir. Fakat kendisinin bu işte dahli bulunmadığını, katiller tarafından hedef gösterilip şahsına iftira atıldığını söylemektedir.

Bunlardan başka yine aynı belgede görüldüğü üzere, cinayetten birinci derecede suçlu bulunan Fatma'nın 7 sene Akkâ'da; Ömer'in de 10 sene Tersane-i Âmire'de hapsedilmelerine karar verilmiştir. Belgede yer alan bir diğer nokta ise Melek Hanım'ın hatıratında bazı şeylere değinmediğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki söz konusu arşiv belgesinde kendisinin "ıs-

23 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 191-3.

24 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 196-202.

25 T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Âmedî Kalemi Evrakı (A.}AMD) 27/53.

26 "Mezbure hanımın merhum Beşir'i Akkâlı Fatma ve Kemahlı Ömer'e muharrikan telef ettirmiş olduğu ikrarlarıyla sabit olmasıyla beraber..." (BOA, A.}AMD 27/53).

kat-ı cenin" ettiği, yani çocuğunu düşürmeye çalıştığı ve evlat edindiği çocuklardan birinin de ölümüne sebep olduğu ifade edilmektedir. Bu meseleye iştirak etmiş olan Ebe Hatice ve Kolcu Fatma'ya da 6 ay hapis cezası verilmiştir. Sahiplenilen çocukların bulunmasına yardım ettikleri anlaşılan Hoca Vahide ve İmam Hasan Efendi ise olayın iç yüzünden haberdar olmadıkları için sadece kendilerine gerekli uyarıların yapılmasına karar verilmiştir.<sup>27</sup>

Melek Hanım'ın cezası ise Konya'ya sürgün edilmektir.<sup>28</sup> Buradaki ikamet sırasında yıllardır göremediği oğlu Frederick kendisini ziyarete gelir. Oğlu, Osman adını almıştır ve askerî mektepte okumaktadır. Bir ay kadar burada kaldıktan sonra İstanbul'a dönerek annesinin affı için teşebbüslerde bulunmuştur.<sup>29</sup> Nitekim gerçekten oğlu Osman'ın "Mekteb-i İdadiye talebesi" sıfatıyla yazılmış bir arzuhalı mevcuttur. Validesinin "hasbe'l-kader" sürüldüğü Konya'da sefalet ve zarurete düştüğünü ifade eden Osman Efendi, annesinin affıyla İstanbul'a dönüşüne müsaade edilmesini talep etmiştir:

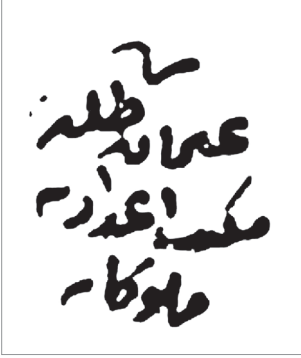
Edirne Valisi devletlü Kıbrıslı Mehmed Paşa hazretlerinin mutallakası valide-i abidanem Melek Hanım cariyeleri hasbe'l-kader bundan mukaddem Konya'ya nefy ve icla olunmuş ise de orada umur ve hususatını rüyet edecek zükûrden kimesnesi olmayıp enva'-i sefalet ve müzayakaya müptela ve giriftar olmuş ve müddet-i ikameti bundan böyle uzadığı halde merkume cariyelerinin orada ve bu abid-i keminelere burada zuhura gelen ah ü figan ve suziş-ateş-i fişan ile enva'-i illet ve emraza müptela olacağımıza ve bu maddeye ise rıza-yı meyamin-irtiza-yı veliniamîleri tecviz buyrulmayacağına mebni takdim-i arz-ı hal ile ifade-i halime cesaret kılınmış olmağın merahim ve eşfak-ı aliyye-i cenab-ı sipehsalarîlerinden mercûdur ki validem cariyelerinin afv ve ıtlakıyla Dersaadet'e azimeti hususuna müsaade-i aliyyeleri ir-

27 "Mezbure hanımın telef-i nefis maddesinde âmile bulunduğundan başka mukaddemâ ıskat-ı cenin eylediği esnada mezbure Fatma ile Ebe Hatice ve Hoca Vahide ve Kolcu diğer Fatma hatunlar ve İmam Hasan Efendi marifet ve vasıtalarıyla bazı mahallerden hayır-vefa birer takrib celp ettiği sabilerden birinin dahi telefine sebep olmasıyla fimabaad Dersaadet'e ayak basmamak üzere mezburenin dahi Konya'ya irsaliyle orada iskân ve tevattun kılınması ve celp ve itlaf kılınan çocukların veresi bir güne iddiada bulunmuşlar ise de buna vasıta olan Ebe ve Kolcu Fatma dahi tedibe müstehak olduklarına mebni merhumelerin dahi hapisleri tarihinden itibaren altışar mah müddet nisaya mahsus hapishanede tevkifiyle müddetleri inkızamında kefilleri alınarak salıverilmesi ve merhum İmam Hasan Efendi ile sairlerinin hakikat-ı maddeye malumatları olmadığından bunlar hakkında dahi tenbihat-ı mukteziye icrasıyla iktifa olunması..." (BOA, A. }AMD 27/53).

28 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 207.

29 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 219-22.

zan buyrularak her an ve dakika mefruz-ı zimmet-i ubudiyetimiz olan du-avât-ı hayriye-i kerimânelerine ez-ser-nev mecbur ettirilmeleri ifadesi ba-bında emr ü ferman hazret-i veliü'l-emrindir.<sup>30</sup>



**Resim 2:** Osman Efendi'nin arzuhalindeki imzası: "Bende Osman Talebe-i Mekteb-i İdadiye-i Mülûkâne" (BOA, MVL 268/29 Lef 1).



**Resim 3:** Melek Hanım'ın "Emine Melek" ibareli mührü (BOA, MVL 268/29 Lef 3).

Arşivde aynı belge serisi içerisinde tespit ettiğimiz bir başka evrakta da Melek Hanım'ın durumuna açıklık getirilmektedir. Bunlardan birisi 24 Kasım 1853 (22 Safer 1270) tarihli olup dönemin Konya Valisi Hafız Mehmed Paşa'nın mührünü taşıyan yazıdır. Bu belgede Melek Hanım'dan "Emine Melek" diye bahsedilmektedir ki kendisinin iki ismi olduğu da böylece ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Hafız Mehmed Paşa bu yazısında Melek Hanım'ın oğlu Osman Bey'in arzuhalini teyit eden ifadeler kullanmıştır. Hafız Paşa kendi duyumlarına göre gerçekten Melek Hanım'ın fakr u zarurete düşmüş olduğundan bahsetmektedir.<sup>31</sup>

Hafız Paşa'nın yazısı, esasen Melek Hanım'ın sadarete hitaben yazdığı şahsi arzuhaline ilave olarak kaleme alınıp gönderilmişti. Adı geçen arzuhal hemen bu belgeyi takip eden vesikadır. Yazı tipi ve bazı imla hataları dikkate alınacak olursa Melek Hanım'ın kendi el yazısıyla kaleme alındığı tahmin edilebilir. Belgenin altında ise "Emine Melek" mührü bulunmaktadır. 25 Kasım 1853 (23 Safer 1270) tarihli bu arzuhalinde Melek Hanım maddi durumunun kötülüğünden yakınmakta, birkaç defa arzuhal göndermesine rağmen bir sonuç alamadığından bahsetmekte ve neticede affedilmesi yolundaki arzuhalinin padişaha sunulması talebiyle sadarettten müsaade istemektedir:

30 BOA, Meclis-i Vükelâ Evrakı (MVL) 268/29 Lef 1.

31 BOA, MVL 268/29 Lef 2.

Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Bu cariyeleri sabık Arabistan Ordu-yı Hümayunu Müşiri devletlü Mehmed Paşa hazretlerinin halile-i mutallakasından olup müşir-i müşarünileyh hazretleri Frengistan canibine atf-ı inan-ı azimet buyuracakları sırada *konağı ve hamamı layıkıyla tamir ettirin ve odaları güzelce döşettir. Ne kadar borç eder iseniz geldiğimde eda ederim* deyü emr ü irade buyurmuş olduklarına mebni kâmilen 400 kese akçe sarf ederek düyun-ı kesireye giriftar olduğum cihetle 50 kese akçe kıymetlü mücevher bir adet çiçeğimi ve 35 kese akçe kıymetlü bir adet iğnemi faziletlü Kazasker Efendi hazretlerinin kapusuna rehin tarikiyle vermiştim. Bunca malik olduğum sair emval ve eşyam dahi müşarünileyh paşa hazretlerinin daire-i devletlerinde kalarak bundan 4 sene akdem hasbelkader bir canım ile Konya'ya menfiyyen gönderilmiş olduğumdan şunun bunun hanelerinde sefil, sergerdân kalınmış ve eğerçi bileerek ve hasbel beşeriye bilmeyerek kusurum vuku bulmuş ise nâdim ü peşîman ve taib [ü] müsteğfir olunmuş ve müşarünileyh paşa hazretlerinin ol veçhile emr ü iradelerine imtisalen konak tamirinden ve odaların döşemelelerinden düçar olduğum düyunun taraf-ı acizanemden edası şer'an lazım geldiği halde mezkûr mücevher çiçek ile iğnemi fûruht edip kıymetinden eda etsünler. Ve eğerçi lazım gelmediği halde icabının icrası bi'l-vücade rey-i âlî-i hazret-i vekâlet-i mutlakaya menut bulunmuştur. Şer'iyet-i Ahmediye'ye her veçhile rahiyim. Fakat şunun bunun hanesinde zaruret ve sefalet-keşid olduğum ulüvv-i medd-i bihter olup bundan akdemce bâ-arzuhal niyaz ettiğim üzere ahval-i diğer-gûnuma terahhum buyrulup afv ve ıtlak buyrulmaklığım hususu çend defa Konya meclis-i kebirinden mazbata tanzimiyle hak-i pa-yı aliyyeden niyaz olunmuş ise de bir semeresi zuhur etmediğinden gam-ı enduha ve ekdâr ve elâma duçar ve sefalet ve perişaniyete giriftar olunmuş olduğu inşallahu teala muhat-ı ilm-i âlem-ârâ-yı veliniamileri buyruldukda velinimetimiz ruh-ı âlem padişahımız efendimiz hazretlerinin başıçün afv ve ıtlakım hususiçün bir kıt'a inhâ-yı asafanelerinin ıstarıyla be-tekrar hak-i pa-yı aliyyeye takdimi hususuna müsaade-i seniyyelerinin irzan ve şayanyıyla duavat-ı hayriye-i acizanem isticlaline rağbet buyurmaları niyazı babında ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

23 S 70 [25 Kasım 1853]

Bende Melek Hanım

Mutallaka-i Müşarünileyh<sup>32</sup>

32 BOA, MVL 268/29 Lef 3.

Melek Hanım'ın, oğlu Osman'ın arzuhalleriyle beraber Hafız Mehmed Paşa'nın da görüşü Meclis-i Vâlâ'da değerlendirilmiştir. Neticede kendisinin Rebiülevvel 1267 [Ocak 1851] tarihinde Konya'ya gönderildiği ve 3 yıldır bölgede kaldığı tespit edilmiştir. Fakat Meclis-i Vâlâ tarafından af konusunda kesin bir hüküm verilmemiş, bu kararın padişaha ait olduğu belirtilerek mesele sadarete bırakılmıştır.<sup>33</sup> Melek Hanım hatıratında sürgün süresinin “yaklaşık 4 yıl” sürdüğünü belirtmektedir ki söz konusu arşiv belgesi de bu bilgiyi teyit etmektedir.<sup>34</sup>

Taleplerine olumlu bir cevap bulamayan Melek Hanım Konya 'da yaklaşık dört yıl kaldıktan sonra sonunda firar etmiştir. Kaçışını kolaylaştıran sebeplere hatıralarında değinmesi de 1853-1856 Kırım Savaşı dönemine isabet ettiği anlaşılan bu firar meselesinde, içerisinde bulunulan savaş karmaşası ve asayiş eksikliğinden faydalandığı düşünülebilir. Konya'dan kaçtıktan sonra bir süre çeşitli bölgelerde kaçak hayatı süren Melek Hanım en sonunda Yalova'ya yerleşmiş ve Sultan Abdülaziz'in saltanatına kadar beş yıl süreyle burada kalmıştır.<sup>35</sup>

Aradan geçen süre zarfında Melek Hanım'ın geride bıraktığı kızı Ayşe de büyümüş ve evlilik çağına gelmiştir. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ikinci eşi ve Ayşe'nin üvey annesi olan Feride, ilk evliliğinden olan oğlu Şevket'le Ayşe'yi 1857 sonbaharında evlendirmiştir.<sup>36</sup> Fakat Ayşe'ye öz annesinin öldüğü söylenmişse de kendisi bu durumu sorgulamaya başlamıştır. Neticede gerçek gizlenemez ve Ayşe, annesi Melek'in yaşadığını öğrendiği gibi kendisiyle iletişime de geçer.<sup>37</sup> Bunun üzerine Melek Hanım İstanbul'a döner. Lakin anne-kız arasındaki bu münasebet Ayşe'nin eşi Şevket ile Feride tarafından öğrenilmiştir. Bu karmaşık ilişkinin iki arada bir derede sürdürülemeyeceğine kanaat getiren Ayşe bir gün sabaha karşı, birtakım değerli mücevherlerini de alarak, Anadoluhisarı'ndaki evlerinden kaçır ve Balat'ta annesi Melek'in yanına sığınır.<sup>38</sup> Bu olaydan kısa süre sonra da kocası Şevket iletişime geçerek Ayşe'den boşanmak istemediğini söyler. Ayşe ile Melek Hanım birlikte yaşamak şartıyla Şevket'in talebini kabul ederler ve Şehzadebaşı'nda bir eve yerleşirler. Fakat üzerinden bir hafta geçmeden

33 BOA, MVL 268/29 Lef 7.

34 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 224.

35 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 265.

36 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 314-9.

37 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 338-9.

38 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 344-7.

yine anlaşmazlıklar ortaya çıkar. Bunun üzerine Melek ve kızı Ayşe paralarının bittiğini söyleyip bazı eşyalarını satacaklarını bahane ederek bu evden geri dönmek üzere kaçarlar.<sup>39</sup>

Bu andan itibaren Melek Hanım ve kızı Ayşe'nin hayatları, uzun süre bir yerde bulunmadan birçok farklı bölgede geçmiştir. 1864 yazını Üsküdar'da bir hanede geçirirler. Kışa doğru Yusufpaşa'da Sadrazam Selim Mehmed Paşa'dan kalma ve onun oğlu Mahmud Bey'in uhdesindeki bir eve naklederler.<sup>40</sup> Bu süreçte yurtdışına kaçma düşünceleri de iyiden iyiye kendini göstermiştir. Fakat planlarının önündeki en büyük engel Ayşe'nin her şeye rağmen babasını geride bırakmak istememesidir. Nihayet başka seçenek görülmediğinden en sonunda Mısır'a gitmeye karar verirler.<sup>41</sup> Mısır'a gittikten bir süre sonra tekrar İstanbul'a dönüp oradan Midilli Adasına geçerek burada uzun bir süre kalırlar. Hatta Melek Hanım hatıralarında burada kalıcı olarak ikameti düşündüğü için ticarete atıldığını, Selanik'ten bol miktarda un getirip depolayarak sattığını yazmaktadır. Ayrıca adada görevli rahiple, Yunan konsolosu Delaporte ve İtalyan konsolosu Marunicci ile yakın temaslarda bulunduğunu ifade etmektedir.<sup>42</sup>

Bütün bunlara rağmen Midilli'deki ikametleri de pek uzun sürmemiştir. Aralık 1865 başlarında tevkif edilip yine Konya'ya sürgün edilirler.<sup>43</sup> Konya'da bir süre kaldıktan sonra Derviş Ahmed adlı birinin yardımıyla yeniden kaçmayı başarırlar.<sup>44</sup> Bu firarlarında ise Mersin'e giderek Fransız konsolosu Geoffroy'a sığınır. Konsolosun yanında iki gün kaldıktan sonra vapurla İstanbul'a hareket ederler.<sup>45</sup> Söz konusu maceralar ve bir yerden diğer yere savrulmalar sonucunda Melek Hanım ve kızı Ayşe artık Türkiye'de kalamayacaklarına ikna olmuşlardır. Bu sebeple Melek Hanım yeğeni Carlo Calix'in yardımına başvurur. Kısa bir süre planlarını tasarladıktan sonra kılık değiştirerek 1866 sonbaharında bindikleri vapurla İstanbul'u terk ederler. Melek Hanım'ın hatıraları da bu kaçışla beraber sonlanır.<sup>46</sup>

39 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 360-5.

40 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 371-5.

41 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 381.

42 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 390-1.

43 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 395.

44 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 401.

45 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 408-10.

46 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 420-6.

## 2. Melek Hanım'ın Avrupa Yılları ve Akıbeti

1866'da kızıyla beraber İstanbul'dan ayrılan Melek Hanım, ikinci kitabının da adını alacağı üzere, altı yıl kadar da Avrupa'nın muhtelif yerlerinde ikamet etmiştir.<sup>47</sup> İkinci kitapta, ilk kitabın nasıl ortaya çıktığına dair bazı bilgiler de mevcuttur. Buna göre Paris'te bulundukları esnada Jean-Adolphe Decourdemanche, "neden bir kitap yazmıyorsun ki? Muhataralı bir hayatın olmuş" diyerek Melek Hanım'ı hatırat yazmaya teşvik eder. Fakat kendisi herhangi bir Avrupa dilinde yazı yazmaya kâdir değildir.<sup>48</sup> Bunun üzerine Decourdemanche büyük oğlu Alphonse'un Melek Hanım'ın ağzından hatıralarını kaydedebileceğini ve arkadaşı Paton'un da bunları tefrika olarak yayımlayabileceğini söyler. Neticede bu yolla en azından birkaç Frank kazanabilme-yi ümit eden Melek Hanım teklifi kabul etmiştir. Oysa bir kitap yazmak aklının ucundan bile geçmemiştir. Bu şekilde her akşam iki saat Alphonse'un not alması suretiyle yaklaşık iki ay içerisinde taslak metin tamamlanmıştır.<sup>49</sup>

Melek Hanım taslak halindeki metni birkaç sefer görüp okumak isterse de birkaç gün sonra, metinleri yayımlamayı vadeden Paton'un taslakları doğruca Türk elçiliğine götürüp 10 bin Frank karşılığında teslim ettiği ortaya çıkar. Neticede gazetede hatıratın tefrikası başlayacakken onun yerine başka makaleler yayımlanmıştır. Hüsrana uğrayan Melek Hanım, Alphonse'da kalan dağınık notları teslim alarak, "*Bir Türk Kadının Hatıraları*" (Memoirs of a Turkish Lady) adıyla yayımlanmak üzere iki tane popüler günlük gazeteye başvurur. Fakat üç dört gün sonra editör tarafından hatıratın en erken bir yıl sonra yayımlanabileceği söylenir. Bunun üzerine pes eden Melek Hanım el yazmalarını bir kenara atarak yayın fikrinden vazgeçer.<sup>50</sup>

1870 yılına gelinip de Fransa-Prusya harbi patlak verdiğinde Melek Hanım artan tehlike sebebiyle Paris'i terk etmeye karar verir.<sup>51</sup> Kızıyla beraber bu sefer Brüksel'e geçerler. Bu sırada Alphonse da Londra'ya gitmiştir ancak iletişimlari devam eder. Aradan yine belirli bir zaman geçtikten sonra bu defa Londra'ya Alphonse'un yanına gitmeye karar verirler.<sup>52</sup> Bu ara-

47 *Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kibrızlı-Mehemet-Pasha*, ed. L. A. [Louis Alexis] Chamerovzow (London: Chapman and Hall, 1873).

48 "Why not write a book? (...) Yours has been an eventful life..." (*Six Years In Europe*, 292).

49 *Six Years in Europe*, 292-3.

50 *Six Years in Europe*, 295-6.

51 *Six Years in Europe*, 297.

52 *Six Years in Europe*, 310.

da Melek Hanım Paris'ten beri Alphonse'un Ayşe'ye olan ilgisini gözden kaçırmamıştır. Londra'ya ulaştıkları süre zarfında hem bu ilişkiden hem de Alphonse'un Türk makamlarına istihbarat verdiğinden şüphelenir.<sup>53</sup>

Londra'da geçen süre zarfında Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın vefat haberi Melek Hanım'ı derinden etkiler.<sup>54</sup> Haberi duyduğu anda hissettiklerini "Kanım dondu: Başım tuttu; baygınlık geldi" diye ifade etmiştir.<sup>55</sup> Bu tesirin üzerine bir de kızı Ayşe'nin kendinden habersiz bir şekilde Alphonse ile evlendiğini öğrenen Melek Hanım tamamen çileden çıkmıştır. Bunu "son darbe" olarak niteler.<sup>56</sup> Elinde geriye hiçbir şey kalmadığının farkına varan Melek Hanım, bavuluna attığı notlarını hatırlar. Bir yayıncı arayıp bulur ve ilk kitabı *Thirty Years in the Harem*'i teslim eder. İkinci kitabını da şu sözlerle bitirir: "Ben ve bana zulmedenler arasındaki muhakemeyi okuyuculara bırakıyorum."<sup>57</sup>

Tüm yaşadıkları karşısında Melek Hanım'ın gerçekten çileden çıktığı ve en sonunda hayata katlanamadığı anlaşılmaktadır. Zira ikinci kitabının yayımlandığı yıl olan 1873'te Melek Hanım camdan atlayarak intihar etmiştir.<sup>58</sup>

### 3. Kurgu İle Gerçek Arasında Bir Hatıratın Anatomisi

Yukarıda kısaca hikâyesine değinmeye çalıştığımız Melek Hanım'ın hatıratı ilk olarak 1872'de Londra'da ortaya çıkmış görünmektedir.<sup>59</sup> Fakat ciddi bir soru işaretine sebep olan şey aynı yıl kitabın Amerika'da yapılan baskısının hem üslup hem de içerik açısından belirgin farklara sahip olmasıdır.<sup>60</sup>

Londra baskısı Haziran 1872 itibarıyla süreli yayınlarda tanıtılmaya başlanmıştır.<sup>61</sup> Ayrıca yine aynı baskının sonuna ilave edilen Şubat 1872 tarihli yayınevinin kitap kataloğu da kitabın en azından bu tarihe yakın bir za-

53 *Six Years in Europe*, 320.

54 Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 8 Eylül 1871'de vefat etmiştir. Sami Demiray, *Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Hayatı, İdarî ve Siyasî Faaliyetleri (1813-1871)* (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi: Erzurum, 2022), 161.

55 "My blood ran cold: My head swam; I fainted" (*Six Years In Europe*, 328).

56 "This was the last blow" (*Six Years In Europe*, 332).

57 "Between me and my persecutors I leave the readers as Judge" (*Six Years In Europe*, 333).

58 *Thirty Years in the Harem* (New Jersey: Gorgias Press, 2005), V.

59 *Thirty Years in the Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kıbrızlı-Mehemet-Pasha* (London Chapman and Hall, 1872).

60 *Thirty Years in the Harem or The Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kıbrızlı-Mehemet-Pasha* (New York: Harper & Brothers Publishers, 1872).

61 *The Illustrated London News*, 8 Haziran 1872; *Globe* 5 Ağustos 1872.

manda yayımlandığını göstermektedir. Dolayısıyla Londra baskısının New York'takinden önce yayımlanmış olduğu söylenebilir. New York baskısı hakkında bir işarete Eylül 1872'de rastlanmaktadır.<sup>62</sup> Yine aynı tarihlerde İstanbul'da çıkan bir gazetede kitap hakkındaki tanıtım-eleştiri yazısında Londra baskısına atıf yapılmıştır.<sup>63</sup>

Kitabın Fransızca çevirisinin ise New York baskısına dayanılarak 1874 yılında tefrika şeklinde yayımlanmaya başlamıştır.<sup>64</sup> Böylece Fransızcaya çevrilen kitabın birkaç ay tefrikası yapıp daha sonra da kitaplaştırıldığı görülmektedir. Nitekim Ekim 1874 tarihli bir yazıda kitabın “önümüzdeki günlerde yayımlanacağı”ndan söz edilmiş ve editörle iletişime geçilip rica yollu alınan kısa bir bölüm de nakledilmiştir.<sup>65</sup> Nihayet Aralık 1874'te beklenen yayınlar arasında kitaptan bahsedildiği görülmektedir.<sup>66</sup> Bunların hepsi birleştirildiğinde, kitabın 1875 tarihli Fransızca baskısının yılın hemen başında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.<sup>67</sup> Nitekim yılın ilk günlerinde kitap hakkında Chazeud imzasıyla çıkan inceleme yazısı da bu mütalaayı doğrular niteliktedir.<sup>68</sup>

Kitabın Türkçeye tercümesi 100 yıldan daha uzun bir süre sonra 1996'da gerçekleşmiştir. Fakat bu çeviri yukarıda hikâyesine değindiğimiz Fransızca 1875 baskısı üzerinden yapılmıştır. O da nihayetinde New York baskısına dayandığı için Türkçe çeviri esasında orijinal çevirinin çevirisi olarak, üçüncü elden nakil durumundadır. Ayrıca kitabın yazarı veya çevirinin detayları hakkında herhangi bir bilgilendirme yazısı da mevcut değildir.<sup>69</sup> Buradan da kitap hakkında kaynak araştırmasının eksik bırakıldığı ve-

62 *The New York Times*, 21 Eylül 1872.

63 *The Levant Herald*, 16 Eylül 1872. Yazıda Melek Hanım veya kitabın yayını hakkında çarpıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Kitapta anlatılanlar kısaca özetlenerek bunların “özensiz ve dedikodu tarzında” kaleme alındığı görüşü ortaya konulmuştur. İlgili gazete nüshasına daha önce Reina Lewis değinmiştir: Reina Lewis-Nancy Micklewright, *Gender, Modernity and Liberty* (London: I.B. Tauris, 2006), 111-2.

64 *Le Soir*, 16 Ağustos 1874. Söz konusu nüshada kitabın III. bölümünden bir kısmın çevrilerek yayımlandığı görülmektedir. Yukarıda işaret edildiği gibi İstanbul'da yayımlanan *Levant Herald* gazetesi kitabın Londra baskısını kullanırken, Fransızca çevirinin New York baskısına dayanılarak yapılmış olması oldukça enteresan bir noktadır.

65 “Un livre qui va paraître à la librairie Dentu dissipera les derniers doutes qui pourraient subsister...” (Le Petit Journal, 24 Ekim 1874). Yine aynı doğrultuda ve yakın tarihlerde bir başka Fransız gazetesinde de benzer bir habere rastlanmaktadır (Le Pays, 4 Ekim 1874).

66 Le Courrier de Vaugelas, 1 Aralık 1874, 135.

67 *Trente ans dans les harem d'Orient souvenirs intimes de Melek-Hanum, femme de S. A. Le Grand-Vizir Kızılı-Mehemet-Pacha 1840-1870*, ed. E. Dentu (Paris: Librairie de La Société des Gens de Lettres, 1875).

68 La Bibliographie Contemporaine, 15 Ocak 1875.

69 *Haremde Mahrem Hatıralar*, çev. İsmail Yergüz (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1996).

ya hiç yapılmadığı anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla bu farklı baskılardan karşımıza çıkan mesele, temelde kitabın Londra ve New York baskılarında ki farkların neden kaynaklandığı sorusudur. Bu soruyu derinleştirmek için her iki kitaptaki bilgileri bir üçüncü kaynakla mukayese etmeye çalışmak isabetli olacaktır.

Her şeyden önce kitabın başlığına değinerek başlamak uygun olacaktır. Burada “harem” kelimesinin kullanılması şüphe yok ki Avrupalı okuyucunun ilgisini oryantalist bir yaklaşımla çekmek maksadıyla ve nihayetinde bir satış politikası olarak seçilmiş olmalıdır.<sup>70</sup> Fakat kullanılan kelimenin asıl büyüğü ardındaki manadadır. Melek Hanım’ın haremde kasti Osmanlı sarayının haremi değildi. O dönemde Osmanlı evlerinin temel olarak haremlik, selamlık şeklinde bölümlere sahip olduğu düşünülürse, kitapta “Haremde 30 Yıl” diye ifade edilen mekân aslında Melek Hanım’ın kendi evi, yani bir başka ifadeyle kocası Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa’nın haremidir. Bu açıdan düşünüldüğünde aslında yayıncıların kitabı isimlendirirken dürüst davrandıkları sonucu da ortaya çıkabilir. Öyleyse yayıncılar haremi bu manada algılamalarına rağmen, okuyucuların aklına Şark’taki saray haremelerini getireceğini düşünerek dikkat çeksin diye mi bu başlığı tercih etmişlerdi? Bunu bilmek mümkün değilse de her halükarda “harem” kelimesi beklenen cazibeyi yaratmış olmalı ki kitap kısa sürede Amerika’ya kadar ulaşmış ve Fransızca’ya da tercüme edilmiştir. Nitekim Reina Lewis de Emily Said-Ruete ve Melek Hanım’ın yazdıklarını değerlendirirken şu mütalaada bulunmuştur: “hikâyelerine her zaman inanılmamışsa da (bilhassa Melek Hanım bazı eleştirmenlerce güvenilirmez bulunmuştur) etraflıca okunup tartışıldılar.”<sup>71</sup>

Hatıratın asıl problemi olan Londra ve New York baskıları arasındaki uyumsuzluğa dönecek olursak, genel manada New York baskısında anlatımın detaylardan uzak ve daha sade olduğu görülmektedir. İlk bakışta bunun Londra baskısının kısaltılmış bir hali olduğu izlenimi uyanmaktadır. Lakin New York baskısındaki bazı kısımlarda daha fazla ayrıntı, yer adı ve anlatım mevcuttur. Bunun ilk somut örneği kitabın ikinci bölümündedir. İki baskı

70 Reina Lewis de “yayıncıların haremi başlıkta bir satış stratejisi olarak kullandıkları” kanaatindedir (*Gender, Modernity and Liberty*, 112). Ayrıca Kıbrıslı sadrazam olmadan önce boşanmalarına rağmen Melek Hanım’ın “Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Hazretlerinin Haremleri” diye takdim edildiği de aynı strateji çerçevesinde değerlendirilmelidir.

71 “Though their stories were not always believed (Melek Hanım in particular was held to be unreliable by some reviewers), they were widely read and discussed” Reina Lewis-Nancy Micklewright, *Gender, Modernity And Liberty* (London-New York: I.B. Tauris, 2006), 16-17.

arasında bu bölümün alt başlıkları bile tamamen birbirinden farklıdır. Bununla birlikte içerik için de aynı şey söz konusudur. Londra baskısında Melek Hanım hayatında katıldığı ilk cemiyet toplantısında Lord Bayron'un maiyetinde bulunmuş olan bir adamla tanışıp kısa süre sonra evlendiklerinden bahsetmektedir.<sup>72</sup> Oysa New York baskısında gözünden bir rahatsızlık geçirdiği ve onu tedavi için gelen doktorla tanışıp ilerleyen süreçte evlendikleri anlatılmıştır.<sup>73</sup> İki farklı anlatımdan hangisi doğrudur? İş bu sorunun cevabını aramaya geldiğinde durum daha da karmaşılaşmaktadır. Irvin Cemil Schick hatıratın yeniden baskısı için kaleme aldığı giriş yazısında Melek Hanım'ın ilk evliliğini Dr. Julius Michael Millingen ile yaptığını belirtmiştir.<sup>74</sup> Gerçekten her iki baskıda da herhangi bir isim geçmemesine rağmen Millingen'in anlatımdaki tarife uyduğu görülmektedir. Zira New York baskısında anlatıldığı gibi Millingen de bir İngilizdir ve Londra baskısında verilen bilgiyle uyuşan bir şekilde Lord Bayron'un maiyetinde bulunmuştur. Kendisi hakkında yazılan ansiklopedi maddesinde Melek Hanım'ın bahsi geçmesi de ilk evliliğini "sonradan İslam'a geçen bir katolik Rum'la" yaptığı bilgisi şüphesiz ki Melek Hanım'ı tarif etmektedir. Ayrıca oğlu Frederick'in Osman adını aldığından bahsedilmesi de Melek Hanım'ın hatıratındaki bilgilerle uyushmaktadır.<sup>75</sup> Dolayısıyla hem Londra hem de New York baskısında iki farklı anlatım olmasına rağmen esasında bu konuda ikisinin de doğru bilgiler verdiği ortaya çıkmaktadır ki asıl karmaşa da buradan kaynaklanmaktadır. Zira hatıraları ilk defa basıldığında Melek Hanım İngiltere'de bulunmaktaydı. O halde nasıl olmuştu da aynı kitabın kısa süre sonra Amerika'daki baskısında büyük ölçüde eksiltmeler ve bazı kısımlara da ilaveler yapılmıştı? Üstelik iki baskıda görülen tüm farklara rağmen nakledilen bazı bilgiler gerçekten teyit edilerek doğrulanabilmektedir.

Tam bu noktada Melek Hanım'ın oğlu Frederick/Osman'ın yazdıkları imdadımıza yetişmektedir. Osman Bey "*Les Anglais en Orient 1830-1876 (Şark'ta İngilizler 1830-1870)*" adıyla yazdığı kitaba dikkat çekici bir alt başlık eklemişti: "*Harem'de 30 Yıl Kitabının Gerçek Versiyonu.*"<sup>76</sup> Nitekim kitabın girişinde annesini savunma amacında olduğunu da açıkça belirtmiş-

72 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 13-14.

73 *Thirty Years in the Harem* (New York, 1872), 15-16.

74 *Thirty Years in the Harem* (New Jersey: Gorgias Press, 2005), VI.

75 *Dictionary of National Biography*, XXXVII, ed. Sidney Lee (New York, 1894), 439-40.

76 Osman Bey, *Les Anglais en Orient 1830-1876 Vrai Version du Livre Trente Ans au Harem* (Paris: Librairie André Sagnier-Librairie Hartgé et le Soudier, 1877).



**Resim 4:** Dr. Julius Millingen'in 1848 tarihli bir tasviri (The British Museum'un özel izniyle.  
© The Trustees of the British Museum. Shared under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) licence).

maktadır. Dolayısıyla iki baskı arasındaki temel farkların sebebi Julius Millingen'in Melek Hanım'la olan evliliğini gizlemek isteği ve bu yolda bazı müdahalelerde bulunması gibi görünmektedir. Ayrıca Millingen hakkında yazılan ansiklopedi maddesinde ilk eşi için "sonradan İslam'a geçen bir Rum" denilerek kimliğinin gizlenmeye çalışılması da bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Julius Millingen enteresan bir kişiliktir. Rum ihtilalinin Avrupa'daki Yunan hayranlığıyla karıştığı tarihlerde Lord Byron'la birlikte ihtilalcilerin safında maceraya atılmıştır. Ancak heyecanla katıldığı bu harekette pek de aradığını bulamayan Millingen, hamisi Lord Byron'un ölümünün ardından önce İzmir

tir.<sup>77</sup> Bu noktada söz konusu çelişkilerin sebebi hakkında ufak bir ipucu meseleyi bir derecede aydınlatmaktadır. Frederick/Osman, annesinin hatıralarının bir tür sansüre uğradığını ve içerisinden bazı parçaların ayıklandığını ileri sürmüştür. Bunun sebebi de babası Julius Millingen'in, başta Disraeli olmak üzere dönemin İngiliz hükûmetinde birçok tanıdığının olması ve bu yüzden kitapta kendisi hakkındaki olumsuz kısımların yayımlanmasını istememiş bulunmasıydı.<sup>78</sup> Gerçekten de bu bilgi, kitabın Londra baskısında Melek Hanım'ın ilk kocası hakkında neredeyse hiçbir detay yokken; New York baskısında açıkça ismi zikredilmese de doktor olması gibi kendisini tanımlayacak birtakım vasıflara yer verilmiş olmasını açıklamaktadır.

<sup>77</sup> *Les Anglais en Orient*, 7.

<sup>78</sup> *Les Anglais en Orient*, 74 vd. Cemil Schick yaptığı değerlendirmede Frederick/Osman'ın iddialarına şüpheyle yaklaşmıştır: *Thirty Years in the Harem* (New Jersey: Gorgias Press, 2005), IX. Fakat Schick kitabın New York nüshasından faydalanmıştır. Ancak Londra baskısıyla karşılaştırıldığında iki kitap arasında gerçekten Frederick/Osman'ın iddialarıyla uyuşan bir eksilmenin olduğu görülmektedir.

sonra da İstanbul'a giderek Osmanlı Devleti'ndeki İngiltere makamlarına sığınmıştır.<sup>79</sup> Nitekim Marie/Melek ile de bu dönemde tanıştığı anlaşılmaktadır. Ailesi hakkında birçok bilgi aktaran Frederick/Osman annesinin Dr. Millingen'le tanışmasının da bir göz rahatsızlığı vesilesiyle olduğunu yazar ki bu durum Melek Hanım'ın hatıralarının New York baskısındaki anlatımla aynı doğrultudadır.<sup>80</sup> Julius Millingen 1842'de bir kitapçık yayımlayarak, esasen eğitim için İngiltere'ye yolladığı çocuklarının Roma'da kaldıkları sırada babaanneleri tarafından entrikalarla Katolik yapıldığını iddia etmiştir.<sup>81</sup> Dikkat çekici nokta Millingen'in çocuklarını eşi Marie/Melek ile birlikte Roma'ya yollamasına rağmen kitapçıkta ondan hiç bahsetmemesidir. Dolayısıyla bu durum bir kez daha Millingen'in eşinin adını gizleme çabasında olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Millingen'in Katoliklik konusundaki iddiaları oğlu ve eşi tarafından da doğrulanmaktadır. Ancak oğlu Frederick/Osman yazdığı kitapta olayın arka planı hakkında farklı bilgiler verir. Ona göre babasının kendilerini yurt dışına yollama sebebi eğitim değil, annelerinden kurtulma düşüncesiydi. Zira beş yıllık geçimsiz evlilikten sonra Millingen eşi Marie/Melek'ten ayrılmayı kafasına koymuştu ve boşanmak için bir bahane arıyordu.<sup>82</sup> O esnada babaanne Millingen eşinden ayrılıp Katolik olmuştu ve birkaç yıldır Roma'da yaşamaktaydı. Marie/Melek hatıralarının New York baskısında konu hakkında fazla detay vermese de Julius Millingen'in bu seyahati çocukların eğitimi için istediği bilgisini teyit eder ve Roma'da babaannelerinin girişimiy-

79 Julius Millingen, *Memoirs of the Affairs of Greece* (London, 1831), çeşitli kısımlar. Julius Millingen ve oğlu Frederick/Osman hakkında bir araştırma yürüten Taner Timur, Melek Hanım'ın önceki adının Elisabeth olduğunu belirtmiştir (Taner Timur, *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2017), 78. Ancak Frederick/Osman annesinin adının Marie/Marionca olduğunu yazar (Major Frederick Millingen-Osman Seify Bey, *Sin and Its Victims A Tragedy in The East*, c. I (Viyana, 1871), 130; *Les Anglais en Orient*, 75). Elisabeth ise Julius Millingen'in annesinin adıdır.

80 *Les Anglais en Orient*, 75-76; *Thirty Years in the Harem* (New York, 1872), 15.

81 Julius Millingen, *Arbitrary Detention by the Inquisition at Rome of Three Protestant Children, in Defiance of the Claim of Their Father* (London, 1842). Hatıralarda Marie/Melek-Julius Millingen çiftinin Evelyn ve Frederick/Osman dışında bir çocuklarından bahsedilmezken, Julius Millingen'in James adlı bir diğer çocuklarından söz etmesi enteresandır. Cemil Schick bu durumu James'ın küçük yaşta hayatını kaybetmiş olabileceği ve annesi Marie/Melek'in bu acıyı hatırlamak istemediğinden onun adını hiç anmamış olması ihtimaliyle açıklar (*Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak*, 299).

82 Major Frederick Millingen-Osman Seify Bey, *Sin and Its Victims A Tragedy in The East*, c. I (Viyana, 1871), 152-180. Bu kitap Melek Hanım'ın hatıralarıyla benzer bir akıbete uğrayarak Türkçeye Almanca çevirisi üzerinden tercüme edilmiştir. Fakat bununla da kalmayıp Frederick/Osman'ın *Les Anglais en Orient* adlı kitabıyla da karıştırılmıştır. Bkz. Almanca çeviri: Wie ich Mutter und Vaterland rächte *Memorien von Major Osman-Bey, Kibrizli-Zadé* (Berlin: Verlag von Carl Ulrich & Co, 1889). Türkçesi: *Kıbrıslı Zâde Binbaşı Osman Bey'in Hâtıraları Ya da 19. Yüzyıl'da Doğu'da İngilizler*, çev. İlhan Pınar (İzmir: Akademi Kitabevi, 1996). Bu bilgilerin tespit edilmesini sağlayan dostum Osman Kara'ya katkıları için teşekkür ederim.

le çocukların Katolik olarak vaftiz edildiklerini anlatır.<sup>83</sup> Hatıraların Londra baskısında ise bu kısımların hiçbiri yoktur.

Melek Hanım'ın hatıralarının Londra ve New York baskıları arasındaki enteresan ilişkiye bir başka örnek de Konya'daki günlerini anlatırken karşımıza çıkmaktadır. Londra baskısında Konya'da oğlu Frederick/Osman'ın yanına geldiğini anlatan Melek Hanım, "okuyucular başta belirttiğim üzere, kızım Evelyn ve büyük oğlum Frederick'i nasıl Roma'da bıraktığımı hatırlayacaktır"<sup>84</sup> şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Oysa aynı kitabın başında böyle bir bahis bulunmaz. Aksine çocuklarının adı bile geçmemektedir. Fakat bu hadise, yani Evelyn ve Frederick'in Roma'da bırakıldığı, New York baskısında yazmaktadır.<sup>85</sup>

#### 4. Aktarılan Bilgilerin Sıhhati Meselesi

Melek Hanım'ın kitaplarıyla ilgili temel özellikleri bir kenara koyduktan sonra, içeriğinin değerlendirilmesi gereklidir. Bu yolda kitap içerisinden doğruluğu sinanabilecek birkaç bölümü seçerek sorgulamaya çalışmak uygun bir yöntem olacaktır.

Kitabın henüz başlarında Melek Hanım Paris'te bulunduğu esnada Ahmed Fethi Paşa ile görüştüğünü ve bir başka gün de yine paşanın davetine katılıp Mustafa Reşid Paşa ile görüşüp konuştuğunu anlatmaktadır.<sup>86</sup> Reşid Paşa'nın ailesiyle İstanbul'dan tanıştığını öne sürmektedir ki bu bilgi doğru ve makul kabul edilebilir. Öte yandan gerçekten de söz konusu tarihlerde Fethi Paşa elçilik göreviyle Paris'te bulunmaktadır.<sup>87</sup> Ayrıca Mustafa Reşid Paşa'nın da Londra'ya elçi olarak tayin edildiği ve İngiltere'ye ulaşmadan önce Paris'e uğradığı da bilinmektedir.<sup>88</sup>

Melek Hanım kitapta bu hadiseleri anlatırken herhangi bir tarih zikretmez. İşaret edilen diğer kaynaklardan anlaşıldığına göre Fethi ve Reşid Paşaların Paris'te birlikte bulundukları tarih 1838 yılı olmalıdır. Oysa Melek

83 *Thirty Years in the Harem* (New York, 1872), 19-21.

84 "The reader will remember my stating at the beginning how I had left at Rome my daughter Evelyn and Frederick, my eldest son" (*Thirty Years in the Harem*, London 1872, 219).

85 "In the mean time the countess, who was anxious to secure the favor of Pope, hurried me from Rome, and gave my children Evelyn and Frederick, into the hands of the priests" (*Thirty Years in the Harem*, New York 1872, 21).

86 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 16-18. Bu anlatım New York baskısında yoktur.

87 Davut Hut, "Fethi Paşa", *DİA*, EK-1 (2016), 450.

88 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 156.

Hanım devamındaki sayfalarda “hatırlanmalı ki o zamanlar sadece 22 yaşındaydım” demektedir.<sup>89</sup> 1813/14 civarında doğduğu bilindiğine göre naklettiği tarihlerin 1835/36 yıllarına denk gelmesi gerekir. Fakat durum böyle değildir. Uzun yıllar sonra geçmişe dönük yazılan veya dikte ettirilen hatıralarda bu gibi hatalar ve sapmalar görülebilir. Esasen bu detay, kitabın tarihi kaynak olarak kullanışlılığını belirlemek için dikkate şayan bir noktadır. Yine aynı yerde şöyle bir iddiada bulunulmuş olması da gayet enteresandır: “Hicapla duydum ki, aradan yıllar geçtikten sonra, zavallı Reşid Paşa İstanbul’daki düşmanları tarafından zehirlenmişti.”<sup>90</sup> Bu kısım kitabın temel motivasyonunu ve nerede kategorize edilebileceğini göstermesi bakımından son derece ilginç bir noktadır. Yazarın kaynağını “duydum” şeklinde belirtmesi ve başka hiçbir referansa gerek duymayışı aslında kitabın ne kadar serbest bir üslupla yazıldığını da göstermektedir. Bu noktada söz konusu kısmın, Irvin Cemil Schick’in yaptığı şu değerlendirmeyi de doğrulayan bir örnek olduğu görülmektedir: “Ne yazık ki kitap tamamen hatalar, yanlış bilgi ve sözüm ona bir kısım etnografik çeşitlilikle doludur ve içerisindeki her şeyi olduğu gibi almak büyük bir hata olacaktır.”<sup>91</sup>

Cemil Schick’in yorumlarına bir başka somut örnek de kitabın henüz üçüncü bölümünde Melek Hanım’ın saraya girip Esmâ Sultan ve hatta Sultan II. Mahmud’la aynı ortamda bulunduğunu anlatmasıdır. Buna göre, olaylar Kıbrıslı ile evlenmeden önce Ahmet Fethi Paşa’nın dostu Haydar Efendi’nin hanesinde kaldığı sırada gerçekleşmiştir. Bir gün eve gelen Esmâ Sultan’ın evlatlıklarından Nasip Hanım ile tanışıp yakınlaşmış ve onun daveti üzerine saraya gitmiştir.<sup>92</sup> Bu anlatım tamamen reddedilemese de en azından sorgulanmalıdır. Melek Hanım belki Kıbrıslı’nın müstakbel eşi olması münasebetiyle saraya girmiş olabilir. Fakat bu konuda kendisi herhangi bir noktaya değinmemiştir. Kitapta söz konusu kısım sanki Avrupalı okuyucuyu celbetmek için, onlara göre tamamen gizemli ve merak konusu

89 “It must be remembered that I was then only twenty-two years of age...” *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 19.

90 “I heard with sincere regret, some years afterwards, that poor Reshid-Pasha had been poisoned by some of his enemies at Constantinople” *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 18.

91 Irvin Cemil Schick’in sunuş yazısından: *Thirty Years in the Harem* (New Jersey: Gorgias Press, 2005), xxv.

92 *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 23-27. Orijinal imlâda isim “Nazib” şeklinde geçmektedir. Türkçe çeviride bu isim için “Nesibe olabilir” notu düşülmüştür (*Haremde Mahrem Hatıralar*, 20). Fakat bu varsayım uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Zira Nesibe yazılmak istense gayet tabii bir e harfi veya Fransızcada mukabil sesi veren é harfi kullanılması icap ederdi. O halde bu imlâya en yakın kadın ismi olarak “Nasip” ön plana çıkmaktadır.

olan harem, saray, padişahın yaşamı gibi öğeleri bir şekilde ön plana çıkartıp sahneleştirmiş gibidir. Dolayısıyla bu ve benzeri örnekler kitabın bir bölümünü inanması oldukça güç bir hale getirmektedir.

Öte yandan hatıratıta Reşid Paşa'nın oğlu damat Ali Galib Paşa'nın ölümü hakkında aktarılan bilgiler gerçeğe yakın görünmektedir. Melek Hanım, zengin Yahudi Camondo'nun evine akşam misafirliğine giden Ali Galib Paşa'nın dönüş yolunda bindiği kayıkla bir vapurun çarpışması sonucunda iki hizmetçisiyle birlikte öldüğünü yazmıştır.<sup>93</sup> Gerçekten de Ali Galib Paşa'nın 28 Ekim 1858 gecesi Sarıyer Fındıksuyu'ndan dönerken Yeniköy açıklarında kayığının Helen Faucit adlı bir İngiliz vapuruyla çarpıştığı bilinmektedir. Paşayla beraber uşağı Şevki Ağa ve kayıkçı İbrahim denize düşerek boğulmuşlardır.<sup>94</sup> Dolayısıyla olayla ilgili Melek Hanım'ın aktardığı bilgiler teyit edilebilmektedir. Ancak diğer kaynaklarda Camondo'nun adı geçmemektedir.

Kitabın ikinci yarısında Melek Hanım önce Konya daha sonra da Yalova'da yaşamasına rağmen eski eşi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ve çevresi hakkında birçok bilgiyi bizzat şahit olmuş gibi anlatmaktadır. Satır arasında rastlanan "kızımdan duyduğuma göre"<sup>95</sup> ifadesine bakılacak olursa bazı hadiseleri bizzat yaşamadığı, sonradan duyduklarıyla bunları öğrendiği anlaşılmaktadır. O halde, kitabı erken bir tarihte değerlendiren gazetenin, yazılanların "dedikodulara dayandığı" yönündeki yorumu hiç de yabana atılacak bir görüş değildir.<sup>96</sup>

Yine benzer şekilde kitabın ikinci yarısını kaplayan bir aksiyon kurgusu mevcuttur. Şöyle ki Melek Hanım'a göre Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, onun yeni eşi Feride ile akrabaları sürekli olarak Melek Hanım ve kızı Ayşe'yi hedef almaktadırlar. Tek emelleri ve işleri onlarla uğraşmaktır. Bu anlatımın kitaba sürekli bir aksiyon, macera, biraz magazin ilave etmeye ve ilgi çekecek konuları ortaya sererek, kesintisiz bir merak duygusu katmaya çalıştığı aşikârdır. Yukarıda kitabın basılış hikâyesine değinmiştik. Dolayısıyla kurgu olduğu kolayca fark edilen bu ve benzeri öğelerin ne kadarının doğrudan Melek Hanım tarafından anlatıldığı; ne kadarının dikte edilirken Alphonse tarafından eklendiği; ne kadarının baskı esnasında yayıncıların eliyle

93 *Thirty Years in the Harem* (London, 1872), 238.

94 Kaza hadisesinin detayları için bkz. Anıl Göç, "19. Yüzyılda Bir Padişah Kızının Portresi: Fatma Sultan (1840-1884)" (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2021), 106-14.

95 "From what I have heard my daughter say..." *Thirty Years in the Harem* (London 1872), 305.

96 "It is written in a gossippy and often slipshod style" (*The Levant Herald*, 16 Eylül 1872).

oluşturulduğu bir muammadır. Fakat ortada olan gerçek şudur ki bu unsurların tamamı, Cemil Schick'in de ifade ettiği gibi "kitabın tarihi kaynak olarak kullanılması" konusunda materyalin değerini azaltan unsurlardır.<sup>97</sup> Bir diğer noktadan bakıldığında ise bazı kısımlarda ve özellikle kişi adlarında gerçekliği teyit edilebilecek bilgilerin varlığı da gözden kaçırılmamalıdır.

## Sonuç

Melek Hanım 19. yüzyılda pek az kişiye rastlayacak derecede ilginç ve zengin bir hayat yaşamıştır. Erken bir yaşta evlenmiş ve yine erken denilebilecek bir sürede ilk eşinden ayrılmıştır. İstanbul, Avrupa, Anadolu, Mısır ve Midilli Adası'nda çeşitli zamanlarda bulunmuştur. Paris'te tanıştığı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile evlenmiş ve bu sayede Osmanlı bürokrasisine mensup çevrelerin arasına katılmıştır. Evinde yaşanan bir cinayet sebebiyle suçlu bulunup, kendi iddiasına göre iftiraya uğrayarak, Konya'ya sürgüne gönderilmiş ve eşile de boşanmak zorunda kalmıştır. Birkaç yılın ardından sürgünden kaçıp kızı Ayşe'yi de yanına alarak Kıbrıslı'nın yeni eşi Feride Hanım ve onun çevresiyle mücadeleyle başlamıştır.

Kızı Ayşe ile son durağı yine Avrupa olan Melek Hanım, 1866-1871 yıllarını Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde geçirmiştir. En sonunda Londra'da iken kızının kendisinden habersiz olarak evlenmesini şahsına vurulan son darbe olarak nitelemiş ve bütün maceralarını ortaya koymak üzere hatıratını yayımlamaya karar vermiştir. Melek Hanım'ın geride bıraktığı hatıratı iki kitap halinde 1872 ve 1873 yıllarında Londra'da basılmıştır. Kendisi ise ikinci kitabının yayımlandığı yıl intihar ederek hayatına son vermiştir. Melek Hanım'ın hatıraları bugüne kadar bazı tarih araştırmalarında kullanılmasına rağmen yazarın biyografisi ve anlatıların sıhhati yeteri kadar sorgulanmamıştır. Bu çalışmada bir Osmanlı kadın ben-anlatısı örneği olarak Melek Hanım'ın hatıraları teknik ve içerik yönünden ele alınmıştır.

Melek Hanım'ın hatıraları ilk defa İngilizce yayımlanmasına rağmen Türkçeye Fransızca tercümesi üzerinden çevrilmiştir. Üstelik hatıraların 1872 tarihli Londra ve New York baskıları arasında farklılıklar mevcuttur. New York baskısının hacmi 100 sayfa kadar fazla olup ilave şahıs isimleri ve daha fazla detay içermektedir. Bu durum, Melek Hanım'ın ilk eşi Julius Mil-

97 "This reduces the usefulness of her memoirs as a historical source" *Thirty Years in the Harem* (New Jersey, 2005).



**Resim 5:** Melek Hanım (solda) ve kızı Ayşe Sıdika'yı tasvir ettiği iddiasıyla Frederick/Osman'ın hatıralarının Almanca çevirisinde yayımlanan çizimler (*Wie ich Mutter und Vaterland rächte. Memorien von Major Osman-Bey, Kibrizli-Zadé* (Berlin: Verlag von Carl Ulrich & Co, 1889).

Bu görsellerin yayımlandığı ilk kaynağı tespit ederek mühim bir katkı sağlayan dostum Osman Kara'ya teşekkür ederim.

lingen'in kendi hakkında yazılan olumsuz bilgileri sansürletme teşebbüsünün sonucu gibi görünmektedir. Melek Hanım'ın Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile ayrılıklarına sebep olan cinayet vakasında kendi aleyhindeki bilgilere değinmemesi; Millingen'le evliliklerinden doğan üçüncü çocukları James'ten hiç bahsetmemesi gibi örnekler onun hatıralarında bazı olayları sakladığını göstermektedir. Dolayısıyla hatıralar içerisinde orijinal bilgiler mevcutsa da yazarın kendini savunma güdüsü ve değişken duygu durumları, anlatımların inandırıcılığını azaltmaktadır.

Netice itibarıyla ortaya çıkan gerçek şudur ki içerisinde her ne kadar tartışmalı konu, abartılmış olay ve bazen de uydurma bilgiler barındırması muhtemel ise de Melek Hanım'ın geride bıraktığı iki kitabı, emsaline kendi dönemi içerisinde az rastlanan, Osmanlı kadını gözünden bir anlatı olması münasebetiyle dikkate şayandır. Dolayısıyla aradan geçen bunca yıldan sonra profesyonel bir düzeyde, kitabın hem Londra hem de New York baskıları mukayeseli olarak ele alınarak Türkçeye kazandırılmalıdır. Ayrıca yine oğlu Frederick/Osman'ın biyografisinin ortaya konularak kitaplarının da tenkitli bir şekilde incelenerek Türkçeye çevrilmesi, yakın çağ Osmanlı araştırma-

ları için birinci el kaynak olarak literatüre mühim bir katkı sağlayacaktır. Böylece daha fazla araştırmacının ilgisi çekilecek ve hem Melek Hanım öze-  
linde hem de emsali gibi şahıslar ve kaynaklar genelinde dönemi aydınlata-  
cak yeni çalışmalara uygun zemin oluşturulacaktır.

## Kaynakça

### Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA)  
Sadaret Âmedi Kalemi Evrakı (A.}AMD)  
Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)

### Diğer Kaynaklar

- Ćirović, Irena. "Ottoman Woman, Agency and Power: Melek Hanim in Belgrade 1847-1848." *Belgrade 1521-1867*, ed. Srđan Rudić, Selim Aslantaş. Belgrade: The Institute of History: Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre, 2018, 363-382.
- Davis, Fanny. *Osmanlı Hanımı*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Davison, Roderic. *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Demiray, Sami. "Sadrâzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Hayatı, İdarî ve Siyasî Faaliyetleri (1813-1871)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2022.
- Dictionary of National Biography*, XXXVII, ed. Sidney Lee, New York, 1894.
- Göç, Anıl. "19. Yüzyılda Bir Padişah Kızının Portresi: Fatma Sultan (1840-1884)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Gövsa, İbrahim Alâettin. "Kıbrıslı Mehmet Paşa, Emin." *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (Tarihsiz), 216-217.
- Haremden Mahrem Hatıralar*, Çev. İsmail Yergüz. İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1996.
- Hut, Davut. "Fethi Paşa". *DİA*, EK-1, 450-451. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016.
- İ. P, [İsmet Parmaksızoğlu]. "Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı." *Türk Ansiklopedisi*, XXIII, 409. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadrazamlar*, I. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Kaynar, Reşat. *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Kıbrıslızâde Binbaşı Osman Bey'in Hatıraları ya da 19. Yüzyıl'da Doğu'da İngilizler. Çev. İlhan Pınar. İzmir: Akademi Kitabevi, 1996.
- Lewis, Reina. *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*. London-New York: I.B. Tauris, 2004.
- Lewis, Reina, Nancy Micklewright. *Gender, Modernity And Liberty*. London-New York: I.B. Tauris, 2006.

- Major Frederick Millingen-Osman Seify Bey. *Sin and Its Victims A Tragedy in The East*, c. I. Viyana, 1871.
- Mehmed Süreya. *Sicill-i Osmanî*, Haz. Seyit Ali Kahraman - Nuri Akbayer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Millingen, Julius. *Arbitrary Detention by The Inquisition at Rome of Three Protestant Children, in Defiance of The Claim of Their Father*. Leicester, 1842.
- Millingen, Julius. *Memoirs of The Affairs of Greece*. London, 1831.
- Schick, İrvin Cemil. *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak*. Çev. Pelin Tünaydın. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem or the Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kibrızlı-Mehemet-Pasha*, ed. L. A. Chamerovzow. London: Chapman and Hall, 1873.
- Three Centuries of Travel Writing by Muslim Women*, ed. Siobhan Lambert-Hurley, Daniel Majchrowicz, Sunil Sharma. Indiana: Indiana University Press, 2022.
- Thirty Years in the Harem Or The Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kibrızlı-Mehemet-Pasha*. London: Chapman and Hall, 1872.
- Thirty Years in the Harem Or The Autobiography of Melek-Hanum Wife of H. H. Kibrızlı-Mehemet-Pasha*. New York: Harper & Brothers Publishers, 1872.
- Thirty Years in the Harem*. New Jersey: Gorgias Press, 2005.
- Trente ans dans les harem d'Orient souvenirs intimes de Melek-Hanum, femme de S. A. Le Grand-Vizir Kibrızlı-Mehemet-Pacha 1840-1870*, Ed. E. Dentu. Paris: Librairie de La Société des Gens de Lettres, 1875.
- Timur, Taner. *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Wie ich Mutter und Vaterland rächte. *Memorien von Major Osman-Bey, Kibrizli-Zadé*. Berlin: Verlag von Carl Ulrich & Co, 1889.
- Yayın Kurulu. "Mehmed Emin Paşa (Kıbrıslı)". *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.2, 136. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

## Süreli Yayınlar

Akşam  
 Globe  
 The Illustrated London News  
 Le Bibliographie  
 Le Courrier de Vaugelas  
 Le Pays  
 Le Petit Journal  
 Le Soir  
 The Levant Herald  
 The New York Times

## Çeviri/Translation

# Uzun Süren Karmaşaların Kısa Bir Anlatısı: Şeyh Bedreddin, Abdurrahman el-Bistâmî ve Onun *Durratu tâci'r-resâil*'i<sup>1</sup>

## A Short Account of Long Entanglements: Şeyh Bedreddin, 'Abdurrahman al- Bistami, and His *Durrat taj al-rasa'il*<sup>2</sup>

CORNELL H. FLEISCHER (†2023)

Chicago Üniversitesi, Tarih Bölümü, Prof.  
The University of Chicago, Department of History, Prof.

Çeviri-Translated by: ZAHİT ATÇIL  
Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü  
Boğaziçi University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

(zatcil@bogazici.edu.tr), ORCID: 0000-0002-1505-7769

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 25.11.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 11.12.2024

- 1 Burada metinde alıntılanan kısımların ötesindeki bütün ilgili atıflara şu makaleden ulaşılabilir: Cornell H. Fleischer, "Learning and Sovereignty in the Fifteenth and Sixteenth Centuries," *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503-4)*, 2 cilt., ed. Gülrü Necipoğlu, Cemal Kafadar, ve Cornell H. Fleischer (Leiden: Brill 2019), 1: 155-160.
- 2 Cornell H. Fleischer, "A Short Account of Long Entanglements: Şeyh Bedreddin, 'Abdurrahman al-Bistami, and his *Durrat taj al-rasa'il*," *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar*, ed. Rachel Goshgarian, İlham Khuri-Makdisi ve Ali Yaycıoğlu (Boston: Academic Studies Press, 2023), 235-240.

Fleischer, Cornell H. "Uzun Süren Karmaşaların Kısa Bir Anlatısı: Şeyh Bedreddin, Abdurrahman el-Bistâmî ve onun Durratü tâci'r-resâil'i," çev. Zahit Atçıl, *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 116-122.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073423

2008 yazında Cemal Kafadar, Hakan Karateke ve ben, Snjezana Buzov'un organize ettiği bir çalışmaya katılmak üzere İstanbul'dan Saraybosna'ya doğru kiralık bir arabayla yola çıktık. Rehber olarak yanımızda, *hafız-ı kütüb* Hakan, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin ilgili ciltleri ile (Evliya'ya göre daha az başvurduğumuz) birkaç ülke seyahat rehber kitabı muhafaza ederken, ben ön yolcu koltuğunda *hafız-ı evrak* olarak kullandığımız aracın sınırları geçerken gerekli olan Schengen kağıtlarını taşıyordum. Cemal de sürücüydü. İlk geceki menzilimiz Kızıldeli Sultan'dı ve orada türbedar Müslüm türbenin bulunduğu mahalleye bizi götürmeden önce bir lokantada akşam yemeği için bizi beklemekteydi. Fakat Cemal'in ve benim uzun süredir zihnimizi meşgul eden bir meseleye hürmeten, Şeyh Bedreddin'in (ö. 1416) memleketi olan Simavna'daki küçük kalıntıları görmek için yoldan saptık. Benim Bedreddin'e olan ilgim pek bilinmese de Cemal'in -elbette film çekmenin de dahil olduğu- ilgisi herkesçe malumdu. Burada Bedreddin'in hayranı, meslektaş ve Edirne'de bir süre hocası olan Antakyalı Abdurrahman Bistâmî'yle (yaklaşık 1380-1454) olan bağlantısı ve bu bağlantının önemi üzerine kısaca tefekkür etmeyi öneriyorum.

1980'lerin sonlarında, sanıyorum SSRC ve Fullbright İslam Medeniyetleri akademik araştırma bursu kapsamında İstanbul'da bulunuyordum ve çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Arşivi'nde Kanuni Sultan Süleyman (slt. 1520-66) devrinde bürokratikleşme ve kurumsallaşma üzerine bir projeye çalışıyordum. Ayrıca iyi bir tesadüf olarak birçok akşamı rahmetli Barbara Flemming ile birlikte geçiriyordum. Flemming o sıralar yazma eserler açısından karmaşık bir metin olan Mevlana İshâ'nın *Câmi'ü'l-meknûnât* isimli eserinin yayın projesi üzerine çalışıyordu. Bu yazma, tevarüs edilen irfani bilgiye göre, şaşırtıcı bir şekilde Süleyman'ı "mehdi veya onun başkumandanı" olarak resmediyordu. Bütün bu sohbetler (ve yemekler) benim araştırma ilgilerimi 16. yüzyılda Süleyman'ın imparatorluk ideolojisinin ve idari mekanizmasının tahkim edilmesinin odağı olan mesihçi ve kıyamet düşüncesine doğru yöneltti. Bu temalardan ve ilgilerden

günlük kahve molalarımızın birinde Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin müdüriyet ofisinde Filiz Çağman'a bahsettim. Çağman beni 15. yüzyılda Arapça yazılmış *Miftahu'l-cifri'l-câmi'* isimli eserin 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı hanedan tarihinin önemli kişileri ve anlarının yer aldığı kıyamet ve mesihçi sahnelerin - (mesela Kostantiniyye surlarının önünde mehdi veya Mısır tah-tında oturan Selim gibi) zengince resmedildiği musavver- Osmanlıca çeviri-sine/uyarlamasına yönlendirdi (ve onu incelememe izin verdi). İşte benim onun yazarı, o zamanlarda muazzam eserlerine rağmen pek az çalışılmış bir şahıs olan, Abdurrahman el-Bistâmî ile tanışmam böyle oldu. Eserin Topka-pı Sarayı kütüphanesinde yer alan ve önemli bir kısmı Süleyman devrine ta-rihlenen orijinal Arapça yazma nüshalarını inceleyerek Osmanlı hanedan mesihçiliği temasını çalışmaya devam ettim ve birkaç yıl bu konu üzerine çalıştım. Doğrusu, Barbara Flemming'in beni yönlendirdiği *Câmi'ü'l-mek-nûnât* ile birlikte bu eser benim 1990 yılında Paris'te düzenlenen Süleyman sempozyumunda yaptığım sunumun merkezinde yer alıyordu. Orada Ce-mal, Gülrü ve ben sadece aynı platformu değil aynı zamanda Rue de Riche-lieu'daki oteli de paylaşmıştık.

Ömrünün son otuz yılını II. Murad'ın (slt. 1421-44 ve 1446-51) ve muh-temelen onun halefinin himayesiyle Bursa'da geçirerek İstanbul'un fethin-den biraz sonra aynı yıl içinde vefat eden el-Bistâmî beni sürekli büyülemi-şti. Burada adı geçenlere ilave olarak Hamid Algar, İhsan Fazlıoğlu ve Ahmet Yaşar Ocak gibi arkadaşlarım ve birkaç başka araştırmacı (ki şimdiye kadar el-Bistâmî ve eserleri üzerine çalışma yapanlar yakın zamana kadar bunlar-dı, daha güncel çalışmalar için "Learning and Sovereignty" isimi makalem-de zikredilen kaynaklara bkz.) ile yaptığım sohbetler sayesinde, Hanefiliği ve Sünniliği ile gurur duymakla birlikte aynı zamanda (ve yanlış olarak) an-siklopedi maddelerinde ilm-i hurûf ve esmaü'l-hüsna mütehassısı olması ne-deniyile "Hurûfî"<sup>3</sup> olarak konumlandıran bir alimin hayatı ve eserlerinin, gö-rünürde bir sürü çelişkinin olduğu 15. yüzyıl dünyasının -siyasetle olan ke-şişiminde yer alan- entelektüel ve manevi çevresine önemli bir harita suna-bileceğine tam olarak emin oldum. Cemal ve benim ortak dostlarımızdan bir başkası olan Ahmet Karamustafa, Abdülbaki Gölpınarlı'nın 1990'ların baş-larında Şeyh Bedreddin üzerine yazdığı kitaptaki bir dipnotu bana göster-

3 Mustafa Çağrı, "Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 6 (1992): 218-219; M. Smith, "al-Bistâmî, 'Abd al-Rahmân," *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Brill, 2022, Erişim Tarihi: 10 Kasım 2021, [http://dx.doi.org/10.11112`63/1573-3912\\_islam\\_SIM\\_1457](http://dx.doi.org/10.11112`63/1573-3912_islam_SIM_1457).

mişti ki burada el-Bistâmî'nin tek ve muhtemelen "otobiyografik" nitelikteki Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki bir yazmasına gönderme yapılıyordu ve bu eser de Edirne'de iki alimin dostluğu ve özellikle apokaliptik meselelerle bağlantısını gösteren kaynaktı.<sup>4</sup>

*Durratu tâcî'r-resâil* başlangıcı ve telif kaydı olmayan kelimenin tam anlamıyla tek nüsha olup el-Bistâmî'nin kendi el yazısıyla yaklaşık 1405'ten 1441'e kadar Memlûk ve Rum diyarları arasında süre gelen entelektüel ve fiziki seyahatleri anlatan, el-Bistâmî'nin kendisinin bağlantılı olduğu (Bedreddin ve -Karaman'a giderken takip ettiği- hamisi Molla Fenari'nin de aralarında olduğu) alimler ve devlet adamlarından bahseden, telif ettiği (takriben 50) eserleri ve nerede telif ettiğini, ve kimlere ders verdiğini anlatan bir eserdir. Bibliyografik içerikleri *Divan* dergisinde (1996) takdire şayan bir şekilde özetlediği makalesinde, el-Bistâmî'nin sürekli zikrettiği "İhvan-ı safâ"nın seçkin alimlerin meçhul muhatapları veya belagatlı bir hitapla onur duyulacak arzulanan elit bir muhatap kitlesi olmayıp daha ziyade el-Bistâmî'nin entelektüel ve siyasi ilgileri paylaştığı belirli saraylardan daha çok birbirlerine bağlı gerçek çağdaş (ve uluslararası) bir muhatap gruba tekabül ettiğini makul ve etkili bir şekilde ilk defa İhsan Fazlıoğlu öne sürmüştü.<sup>5</sup> Eski öğrencim, meslektaşım ve arkadaşım Evrim Binbaş, 15. yüzyılda "İslam Entelektüel çevresi"nin hatlarını ve gerçekliğini ikna edici bir şekilde ortaya koydu.<sup>6</sup> Bazı yönlerden el-Bistâmî, Sâinüddin Türke ve Şerefeddin Ali Yezdî gibi Timurî şahıslar (ve tabi daha erkenden merhum olan Şeyh Bedreddin) ile bağlantılı olarak irfani bâtinîlik ile Sûnni istikamet üzere olmanın rahatlıkla birlikte var olabildiği kafa karıştırıcı 15. yüzyıl üzerine heyecan ve ilham verici yeni çalışmalara rehberlik etmeye imkan verdi.<sup>7</sup> Dolayısıyla, Evrim'in ısrarlarıyla, bir dizin ve uzun

4 Abdülbâki Gölpinarlı, *Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Eti Yayınevi, 1966).

5 İhsan Fazlıoğlu, "İlk Dönem Osmanlı İlm ve Kültür Hayatında İhvanu's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî," *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1996): 229-40.

6 İ. Evrim Binbaş, *Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf Al-Dîn Âlî'Yazdî and the Islamic Republic of Letters* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

7 Matthew Melvin-Koushki and Noah Gardiner eds., *Islamicate Occultism: New Perspectives*, special issue, *Arabica* 64, nos. 3-4 (2017); Noah Gardiner, "The Occultist Encyclopedism of Abd al-Rahman al-Bistami," *Mamluk Studies Review* 20 (2017): 3-38; Matthew Melvin-Koushki, "Early Modern Islamicate Empire: New Forms of Religiopolitical Legitimacy," *The Wiley Blackwell History of Islam*, ed. Armando Salvatore, Roberto Tottoli, Babak Rahimi, M. Fariduddin Attar, and Naznin Patel (Hoboken: John Wiley & Sons, 2018), 353-75; Christopher Markiewicz, *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019); Carlos Grenier, "The Yazıcıoğlu Brothers and Vernacular Islamic Apologetics on the Fifteenth-Century Mediterranean Frontier," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies*

özet ekleyerek *Durratu tâci'r-resâil*'i tıpkıbasım olarak yayınlamak için sözleşme imzaladım.

Süreç devam ediyor, bir taraftan kendi kişisel meselelerim araya girdiği için diğer taraftan da eserin sunduğu biyografik ve bibliyografik detayların, hem sanatsal olarak hem de yazın türü olarak apaçık biricikliğinin açıklanması gerektiğinden yayın henüz ortaya çıkmadı. Bu bir günlük olmayıp, yazarın “ben”inden daha geniş bir muhatap kitlesine yönelmiş bir eser olsa da hiç yayınlanmadı. Noah Gardiner’in ortaya koyduğu gibi, kitabın otorite sahibi olarak özerklik kazandığı bir dönemde, bunun kanıtı olarak, Rum topraklarında çoğunlukla bâtinîlik ve irfanî konular üzerine el-Bistâmî’nin verdiği dersler, her aşamada Saray Kütüphanesi’nde ve başka yerlerde çokça temsil edilen yeni bir risale üretti. El-Bistâmî’nin 1439-40 civarında bitirdiği *el-Fevâ’ihu’l-miskiyye fi’l-fevâtihi’l-Mekkiyye* isimli 400 sayfalık eserini de baştan sona okumak gerekli ve garanti yol gibi göründü. Bu eser 15. yüzyılın ortalarından 17. yüzyıla kadar birkaç nüshası da Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde muhafaza edildiği üzere birçok defa çoğaltıldı ve hatta II. Selim (1566-74) döneminde Osmanlıcaya çevrildi. Eser genellikle el-Bistâmî’nin sonraki yaşamının önde gelen eserlerinin antolojisi veya onun en beğendiği kitaplarının belirli “en sevilenler” dışında bir sıralama olmadan ansiklopedik derlemesi gibidir. Hatırladığım kadarıyla onunla çağdaş olan *Nazmü’s-sülûk fi tevârîhi’l-hulefâ’ ve’l-mülûk* gibi otobiyografik atıflar içermektedir. Beni ilgilendiren şey *Durratu tâci'r-resâil*’in bir şekilde oraya dahil edilip edilmediğinin tespit edilmesiydi.

Bir yandan *Nazmü’s-sülûk* ve *el-Fevâ’ihu’l-miskiyye* (aslında, ilkinin kısaltılmış bir versiyonu ikincisinde yer almaktadır) ve diğer yandan *Durratu tâci'r-resâil* arasında bazı periyodik (ve açık) sözcüksel örtüşmelere rağmen, hepsi birbirinden on sekiz ay arayla ve el-Bistâmî’nin hayatının sonundan on yıldan fazla bir süre önce yazılmış veya tamamlanmış olmasına rağmen, eserler niyet ve biçim olarak birbirlerinden tamamen farklıdır. Görünüşte anormal veya en azından alışılmadık şekilde “yazar merkezli” *Durratu tâci'r-resâil*’in doğuşunun anahtarı, *el-Fevâ’ihu’l-miskiyye*’te yatmaktadır. Yaklaşık kırk yıl boyunca toplanmış rastgele bir risaleler koleksiyonu olmaktan uzak olan *el-Fevâ’ihu’l-miskiyye*’nin amacı politik olarak keskindir ve *Durratu tâci'r-resâil*, el-Bistâmî’nin otobiyografisinin genişliği ve politik

ve akademik bağlantıları üzerindeki ısrarıyla, Sultan II. Murad’a yönelik anıtsal *el-Fevâ’ihu’l-miskiyye*’nin (ve ayrıca *Naẓmü’s-sülûk*’un) oluşturulmasına giren denemelerden biriydi. *el-Fevâ’ihu’l-miskiyye*, “Hurûf ve Esmâ ilmini” tüm bilginin hem köküne hem de zirvesine yerleştiren, aktardığı kozmolojik anlayış açısından tasavvufa rasyonel bir paralellik gösteren genişletilmiş bir bilimler ansiklopedisidir. Görünüşe göre “ziyaretçi olarak Rum’a gelen birinin” istikametini sorgulayanlara (özellikle herhangi bir savunmacılığa başvurmada) canlı bir şekilde karşı çıkan bu kitap, diğer şeylerin yanı sıra, öncelikle, irfanî öğrenmenin (bilginin örgütlenmesi toptan benimsenen orijinal “İhvân-ı Safâ”ya benzer) temel (ve meşru) olarak, en azından “çağın alimleri” arasında sayılacak olanlar için, özellikle İslami öğrenmenin savunusunu sunar. Yüz bölümden oluşması planlanan ancak sadece yirmi dokuz bölümde tamamlanan eser, Fazlullah Astarabadî ve onun halefleri olan “Hurûfiler”in ikili kınamasını içeren bir menakıbnâme/zındıklık kitabıyla sona eriyor ve onları, el-Bistâmî’nin mensup olduğu gerçek “Hurûfilerin” istikamet üzere yolundan saptıranlar olarak ayırıyor. Eserin amacı, el-Bistâmî’nin Osmanlı hanedanının ilahi olarak tayin edilmiş evrensel İslam hükümdarı statüsüne yükseltilmesinde derin bir şekilde yer aldığı bir zamanda, gerçek Hurufiliği sahte Hurûfilikten ayırmaktır. Bu, yakında Fatih olacak olan II. Mehmed’in ilgisini çekmiş gibi görünen bir Hurûfi’nin yakılmasıyla ilgili kötü şöhretli Edirne vakasından dört yıl öncesiydi. Osmanlı hanedanının Lettrizm ile olan ilişkisi, şehzadenin fantezileri ve gençlik coşkuları tarafından üretilen bir sapma değildi; aksine, Timurlular örneğinde olduğu gibi, 1453 arifesinde bile binyılcı hanedan iddialarının oluşturulması için temel teşkil edecek çok daha sürekli ve uzun ömürlü bir konuydu. *Durratu tâci’r-resâil*’in, bir “ben-anlatısı” veya otobiyografi olarak değil, tarihsel veya tarihselleştirici bir kendini biçimlendirme aracı, deneysel arka planın bir muhasebesi ve el-Bistâmî ve İhvân-ı Safa zamanlarının ve öğrenimlerinin olağanüstü doğası olarak görülmesi gerektiğine inanıyorum; bu, *el-Fevâ’ihu’l-miskiyye*’nin daha büyük projesinin temelini oluşturur: bilgi biçimlerini ve amaçlarını sınıflandırmak; kadim gnostik bilgiyi İslami bilgiyle birleştirmek, bunların şu anda en yetkili terimlerle hurûfillik ve tasavvuf paralel bilimleri tarafından örneklendirildiği birleşmesini sağlamak; (öncelikle Osmanlı sultanı II. Murad’a) sadece bu sonuncuların ve onların temsilcilerinin (el-Bistâmî dahil) meşruiyetini değil, aynı zamanda kıyamet beklentisiyle derinden dolu bir çağda öğrenme ve (evrensel ve bin yıllık) egemen-

lik arasındaki gerekli ve temel bağı açıklamak. Umut edilen yeni İslami egemenlikler, evliyaların ve bilgililerin otoritesinin, hem “kılıç hem de kutsal kitap” ile ortaya çıkıp hükmedecek olan mesihçi figürle birleşmesini gerektirecektir.

Yani, burada, bu uzun süreçte, özellikle Cemal ve bu dolambaçlı yola birlikte başladığımız diğerleriyle dostluklara ve kardeşliğe geri dönüyoruz. Bedreddin, meslektaşı el-Bistâmî ve Evliya Çelebi ile Rumeli'deki seyahatler, yakın zamanda Cemal ve Gülru ile birlikte yayınladığımız kütüphane envanterinin temelinde yatan bilginin organizasyonunu anlamamı sağladı ve bu hediye için minnettarım.

# Kitabiyat/Book Reviews

## Early Modern French Autobiography

Nicolae Alexandru Virastau, Leiden: Brill, Egodocuments and History Series, 2021, 206 s. ISBN: 9789004459557

### GÜNEŞ IŞIKSEL

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü  
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History

(gunes.isiksel@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-3209-6639

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 29.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 09.12.2024

İşiksel, Güneş. *Early Modern French Autobiography*, Nicolae Alexandru Virastau. *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 123-129.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073427

1970’lerde başladığı özyaşamöyküleri üzerine kurucu kuramsal çalışmaları arasında Philippe Lejeune, Rousseau’nun *İtiraf*’ını kendi geliştirdiği tür çözümlemesi modeli üzerinden inceleyip bu yapıtı türünün ilksel biçimi olarak tanımlamış; öne sürdüğü milat üzerinden de 1784 öncesinde yazılmış bu soy metinlerin, özyaşamöyküsü türünün tarih-öncesine konumlandırılmasını önermişti: “Özyaşamöyküsü, öncesiz, bengi değildir: Batı Avrupa’ya özgü, geçmişi de iki yüzyılı bulmamış, bir görüngüdür. Olmazsa olmaz da değildir. Çoğu ‘edebi tür’ gibi, belirli biçim, konu ve üretim koşullarına yanıt veren metin toplamlarının bir gezeneğidir, yalnızca. Dolayısıyla, karmaşık ve oynak bir ulamdır.”<sup>1</sup> Bu güçlü sava itirazlar, çoğunlukla, iki yüzyıl vurgu-

1 Philippe Lejeune, *L’Autobiographie en France*, Paris, Armand Collin, 1998, s. 9: *L’autobiographie n’a rien d’éternel: c’est un phénomène propre à l’Europe occidentale, qui a à peine deux siècles d’existence; elle n’a rien non plus d’essentiel: comme la plupart des ‘genres’ littéraires, elle est simplement le lieu géométrique des textes répondant à certaines conditions de forme, de sujet, de mode de production; c’est donc une catégorie complexe et instable.*

su üzerinden geldi.<sup>2</sup> Örneğin, Philippe Gasparini, 2013’de yayınladığı *La tentation autobiographique*’de, öncülleri Misch, Hadot ve Foucault’yu izleyip Lejeune’un önermesine ikna edici biçimde karşı gelir ve Helenistik dönemden Rönesans çağına, kendilik kaygısının kalıcı edebî ifadelerini oluşturan özyaşamöyküsel metin ve metinsel parçacıkların türsel çözümlemesine girişir. Aydınlanma-öncesinin yazarları, ardıllarının çözümleme araçları ile anlatım gereç ve yöntemlerinin bir kısmından yoksun olmalarına karşın, kişiliklerinin oluşumu ve gelişimi üzerine Lejeune’ün tanımladığı çerçevede özyaşamöyküsellik barındıran metinler ortaya koyabilmişlerdir.<sup>3</sup>

Gerçi Lejeune, yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, söz konusu ‘özyaşamöykülerinin tarihöncesi’ önermesine gelebilecek eleştirilerin önünü almak üzere, bu metinlerin akışkan ve karmaşık doğasını vurgulayıp saltık türsel örnekçesinin oluşturulamayacağını önermekten geri durmamıştı. Derlediği özyaşamöyküsü bütüncesini, yine kendi çatığı özyaşamöyküsel antlaşma (*pacte autobiographique*) çerçevesini kullanarak, özellikle ve özenle, birinci şahıs anlatılarından, günlüklerden ve de *mémoire(s)*dan (basılmış anı/tezâkir<sup>4</sup>) ayırmıştı. İşte, Nicolae Alexandru Virastau’nun ayrıntılı bir giriş, beş bölüm ve derli toplu sonuçtan oluşan çalışması, merkezine, Lejeune’ün yeterince temellendirmeden bir kalemde saf dışı bıraktığı, XVI. yüzyılda dolaşıma giren *mémoire* türünün ilk örneklerini yerleştirip şu sorulara yanıt arıyor: Bu metinler yaşamöyküsel söylem içinde ne anlam taşır? *Mémoire*lerde hangi özyaşamöyküsel unsurlar bulunur? Anı ve benzeri diğer metinler, başta yazarlar, aileleri ve diğer yakınları olmak üzere, yazarların çağdaşı derleyici ve yayıncılar, ayrıca bu eserleri daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştıran on dokuzuncu yüzyılda ‘bilimsel’ baskılarını hazırlayanlarca ne ölçüde biçimlendirilip yeniden yapılandırılmıştır?

Yazar, giriş bölümünde, tanımlardan yola çıkarak işe girişiyor. *Mémoire*, on altıncı yüzyıl ortalarında Fransızcada, bir gözlemcinin bakış açısından anlatılan bir öyküyü ve dolayısıyla onun yaşam öyküsünü tanımlamak için kullanıldığını belirleyip özyaşamöyküsü teriminin ise on sekizinci yüzyılın

2 Bu itirazların en bilineni, Virastau’nun da, kitabının girişinde uzun uzadıya ele aldığı üzere Gusdorf’un ki. Georges Gusdorf, “De l’autobiographie initiatique à l’autobiographie genre littéraire, *Revue d’histoire littéraire de la France*, LXXV/6: *Lautobiographie* (1975), 957-1002. Batı Avrupa’ya özgünlük vurgusu ise, amiyane karşı-şarkiyatçı ya da maduniyetçi safsatadan uzak, sıkı araştırmaya ve çözümlemeye dayalı, tartımlı ve incelikli bir araştırmayı/eleştiriyi beklemeyi sürdürüyor.

3 Philippe Gasparini, *La tentation autobiographique de l’Antiquité à la Renaissance*, Paris, Seuil, 2013.

4 Şimdilik anı/tezâkir olarak çevirmekle yetinelim zira metnin ilerleyen kısmında terimin neye denk geldiği belirginleşecek.

sonlarında türediğini anımsattıktan sonra *İtiraflar* öncesinde kaleme alınmış metinlerin, türün tarih-öncesine ait oldukları savını inceliklerle eleştiriyor. Ne ki bu eleştirisini geliştirirken, artık biraz eskimiş olan Misch-Gusdorf çizgisinden ve Jaussgil tür kuramından hareket ediyor. Ancak, ne Gasparini'nin yapıtını ne de Fransa'da son yirmi yılda önemli bir oyluma ulaşan, ilk örnekleri Ortaçağ sonlarında başlayan Fransızca ben-anlatıları (*écrits de fors privé*) üzerine geliştirilmiş yazını sorunsalına teğelliyor.<sup>5</sup> Bunun yerine, Lejeune'ün özyaşamöyküsel antlaşma çerçevesini temel aldığını söyleyip iyi incelenirlerse, XVI. yüzyıla ait Fransızca *mémoires*ların da aslında mahut antlaşmaya uyduklarını önermekle yetiniyor. Yazara göre, bu metinler, tıpkı dönemin hesap defterleri gibi, başlıkları ve alt türleri ne olursa olsun, 'gerçeği' anlatmayı amaçlar. XV. yüzyılda retorik biliminin ilkeleri çerçevesinde yazılmış, dolayısıyla yapay, İtalyan öncüllerinin aksine, Fransızca *mémoires*lar niyetlerini, daha doğrusu özyaşamöyküsel antlaşmayı, girişlerinde, anlatılarının düzenlenme biçiminde ve özellikle anlatımda açıkça gösterirler. Bu metinler gerçeği anlatmak üzere tasarlanmışlardır ve çoğunlukla doğrulanabilir olay ve olgulara değinirler zira artık hitap ettiklerini bildikleri okuyucu kitlesi gökçe-yazınsal öğelere kuşkuyla yaklaşıp yazarlardan içten ve sahici bir anlatım bekler olmuşlardır. Gerçeklikle kurdukları inandırıcı ilişki, bu metinleri kurgusal edebiyattan ayıran tek ölçüt olarak görülmüş ve başta bu metinleri kaynak olarak kullanmaya yatkın dönem tarihçileri olmak üzere, bu metinlerin okuyucuları metinlerin yazarlarının özyaşamöyküsel antlaşmasına inanıp dolaşıma girmelerinin ve bazen de çok-satar olmalarının koşullarını oluşturmuşlardır.

Virastau'nun gözünde, öncülü olan yazın tarihçileri, incelediği döneme ait özyaşamöyküsel metinlerin diğer edebi türlerle ilişkisini kurarlarken, bu metinlerin doğasını bozmuşlardır. Daha doğrusu, bozuşturulmalarına göz yummuşlardır zira bu yapıtlar, yazarlarınca başlangıçta bu şekilde tasarlanmamışlarsa da, yeniden derleyicileri ve yayıncıları tarafından, XVIII. yüzyıldan itibaren, *mémoire* başlığı altında sonradan (*ex post*) yaftalanıp *mémoires* adındaki kitap dizilerinin parçası olarak basılmaya başlamış. O yüzyıldan başlayarak da, anıların edebi bir tür olarak tanımı, var olan tarih yazımından az çok memnun olmayan zadeğân sınıfından erkekler ve kadınlar tarafından, olay ve olguları kendi görgülerine uygun biçimde yeniden anlat-

5 Şu internet sitesi bu tür metinlerin derli toplu ve zamandizimsel bir toplamını veriyor: <https://ecritsduforprive.huma-num.fr>.

tıkları metinler olarak yapılmış. Bu bağlamı serimledikten sonra Virastau, anı bütüncesini oluşturan metinlerin yazarlarının tümünün soylu olmadığı ve soylu olanların itkisinin de her zaman resmi tarih yazımını sorgulamak olmadığını önerir. Yazarlar, aslında, soy ve soplarnı, görgü ve donanımlarını simgesel sermayeye tahvil ediyorlardır. Virastau, bu ‘anı’ metinlerinin yeniden oluşturulma bağlamlarının, havasını soludukları dönemin derleme ve yayınlama pratikleri ile bağdaştırılması noktasında çok az çalışmanın yapıldığını da ilk saptamasına ekler. Gerçekten de Virastau’nun kitabının en önemli getirilerinden biri, aşağıda görüleceği üzere, yüzyıllara göre değişen bağlamların, metinlerin yayın ve alımlanımını etkilediği çerçevedir.

Sonra, yazar ilk tanımı inceltme işine girer. Her ne kadar XVI. yüzyılda Fransızca basılmış özyaşamöyküsel yapıtları tanımlamak için en yaygın kullanılan terim, *mémoire* olmuşsa da o dönemde bu soydan pek çok metin, yazarları (veya derleyicileri) tarafından ‘kronik’, ‘tarih’, ‘yorumlar’ (*commentaires*) gibi ortaçağcıl ya da “günlük” (*journal*) ve yaşantı (*vie*) gibi başka çağrışımlı olan terimlerle adlandırılıp yayımlanmış. Hâlbuki o dönemde *mémoire*, ağırlıklı olarak, adli/hukuki bir soruşturmada ya da geçmişe dönük tarihsel araştırmalarda yararlanılabilir, muhtıra benzeri (*aide-memoire*) bir taslağı imliyordu. Günlük terimi ise, yine o dönemde tüccarların işlemlerini kaydettikleri muhasebe kayıt/deFTERlerini anımsatıyordu. Yaşantı, hâl tercümesi (*vie*) ise, Latince *vita* terimini karşılayıp, genellikle soylu, kahraman, erdemli ve/ya velî erkek ve kadınların övgü dolu ve bazen hayali yaşam öykülerine denk geliyordu. Her hâl ü kârda, yazara göre *mémoire*, yazarları ve ilk editörleri tarafından okuyucularını ikna etmeye çalıştıkları kurmaca dışı bir söylem olarak tanımlanıyordu. Bu ön-tanım da, yazarların retorik araçlara ve metinleri güzelleştirmek üzere edebi sanatlara başvurmadıklarını ve anlatılarının gerçekten kişisel tanıklıklara dayandığını göstermek için yapılıyordu. Ancak, kitabın bölümlerinde ayrıntılı biçimde gösterileceği üzere, ne daha eski anlamlar (hukuki notlar, muhasebe defterleri), incelenen dönemin tümünde tamamen ortadan kalkmış ne de geç ortaçağın retorik gelenekleri de tamamen terk edilmiştir.

Kitabın bölümleri, her ne kadar tek tek ve ayrıntılı ele alınmayı hak et-seler de, bu işlemi kısa tutmak isterim. İlk bölüm, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla, Fransa’da anı yazımı ve yayını geleneklerine odaklanıyor. Virastau burada, metnin girişinde işaret ettiği üzere, o dönemin yayın ilke ve süreçlerinin nasıl, ana/elyazması metinlerdeki özyaşamöyküsel öğeleri dönüştürebildiği-

ne yoğunlaşıyor. Savını da, belki biraz konunun dışına çıkarak ancak ustalıkla, dönemin tarih yazımı anlayışlarını ele alarak geliştiriyor. Virastau bölümü, XVI. yüzyıldaki özyaşamöyküsel metinlerin sonradan yayınlanan ve dönüştürülen basımlarında çoğunlukla yazarının veya ilk yayıncısının niyetinden farklı bir biçim aldığını serimlemiş olarak sonlandırıyor. İkinci bölüm, *mémoires* geleneğinin kurucu pîri kabul edilen Philippe de Commynes ile ilgili. Burada da yazar, ilk metnin yüzyıllar içinde aldığı biçimin izini sürerken bunu, incelikle, ‘saray toplumlarının’ yeniçağda dönüşümü izleği üzerinden gerçekleştiriyor zira Commynes, hedef okuyucusu olarak saray erkânını önden belirlemiş ve onların alışık olduğu yazın türlerinden yeni bir bileşim ortaya koymuştur. Yine de sonraki baskıların derleyicileri Commynes’in metnini bozuşturup bir tür Makyavel’den önce makyavelist anlatıya dönüştürmüşlerdir.

Üçüncü ve dördüncü bölümler, I. François’nın annesi Savoyalı Louise’in sözde- günlüğü ve Philippe Hurault de Cheverny’nin kısmen kamusal alana kısmen öznel alana değgin anılarına odaklanıyor. Virastau, Louise’in ‘günlüğü’nün saray münecciminin çıkardığı zayıçeye kraliçenin düşürttüğü notların derlenmesinden ibaret olduğunu titiz bir araştırmayla ortaya koyuyor: metnin yayıncılar, her astrolojik ay için (ya da sonunda) düşülmüş notları, zaman-dizimsel biçimde yeniden yazdıklarında ortaya bir günlük çıkartmışlar. Sonraki yazın da bunu, eleştirmeden, kabul etmekle kalmış. Philippe Hurault de Cheverny’nin (1528-1599) *Memoires d’Estat*’ı (Devlet Anıları) ise yapıtı yazarın kamusal kimliğine odaklanan birinci şahıs anlatılarıyla özel yaşama odaklanan kendi üzerine, iç-bükey, yazma biçimi arasında kalan metinlerin ilk örneklerinden olduğundan, ilgili yazında fark edilmemiş değildir. Virastau giriştiği titiz incelemenin sonucunda, Cheverny’nin eserinde birçok (ve bazen birden çok yazarın) kendini yazma pratiğinin işlediğini ve daha önemlisi, anıların görünür özgünlüğünün, yazarın ölümünden sonra yapılmış değişikliklerin bir sonucu olduğunu gösteriyor. Cheverny’nin anıları bu bakımdan Louise’in günlüğüne benzemekte, ancak Louise’in günlüğü bilinçli bir işbirliği çalışmasıyken, Cheverny ise, derlediği belgelerinin kaderi üzerinde herhangi bir tercihe sahip değildi. Cheverny’nin XIX. yüzyıldaki ilk yayıncısı olan Petitot ve onun takipçileri Michaud ve Poujoulat, Cheverny’nin ilksel metni ve diğer derleyicilerin ekledikleri parçalar arasında, ilk derlemede olmayan bir ayrıma girişip artık türleşmiş olan anı türüne ilgisiz buldukları çoğu bölümü kaldırmışlardır. Başka bir deyişle, yayıncıla-

rı, Cheverny'nin *Memoires d'Estat'sından*, yalnız özyaşamöyküsel parçaları korumuşlar ve metni o yüzyılda artık genel-geçerleşmeye başlamış özyaşamöyküsü biçimine sokmuşlar.

*François de Bassompierre (1579-1643) ve Hayatının Günlüğü* adlı son kısımda maceraperest soylu Bassompierre'in *metninin basıldığı* andan itibaren neden bir tür başat yapıt kabul edildiğini sorgulayan Virastau bunun nedeninin, edebi özyaşamöyküsü kavramının ortalarda olmadığı bir zamanda Bassompierre'nin okurlarının dikkatini çeken, edebiyat anlayışımıza oldukça benzeyen biçemi olduğunu önerir. Bassompierre diğer metinlerinde, kimliği belirsiz bir samimi arkadaşının isteği üzerine kaleme aldığını söylediği yapıtını, "yaşamının günlüğü" olarak adlandırır. Dolayısıyla son bölümde Virastau, yaşamını öyküselleştirerek yeniden anlatan François de Bassompierre'in günlüğünü, sonraki yüzyıllarda yaygınlık kazanacak bu soy yazımın ilk örneği olarak inceler.

Metnin sonuç kısmında yazar, yeniçağın başlarında özyaşamöyküsü teriminin dolaşımda olmamasının nedenlerini irdelerken o dönemde edebiyatın da henüz bir kavram alanı oluşturmadığını, yalnızca genel anlamıyla, yazımı imlediğini belirtir. Serimlemesini, dönemin yazarlarının gene de kendileri üzerine, bilinçli biçimde oluşturdukları kurgular üzerinden yazabilip sonradan ortaya çıkacak iki yazım biçem ve biçimini kendilerince harmanlayabilmiş olmaları olgusu üzerinde durarak sürdürür. Yazarlar, derleyiciler ve okuyucuların kafalarındaki ayrımlar hem birbirleri arasında hem de günümüzdekilere göre büyük farklılıklar gösterse de, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında, *mémoires* başlığıyla dolaşıma girmiş metinlerin çağcıl özyaşamöykülerine en benzeyen basılı eserler olduğunu önerir. Günümüzde, Commynes dışında, kitabında incelediği yazar ve metinlerinin yeni bilimsel eleştirel neşirlerinin bulunmadığını ifade eden Virastau, Romantik çağın özyaşamöyküsel metinlerinin ve edebiyata yüklediği yeni anlamların güçlü etkisinin, yeniçağların ilk dönemlerinde yazılmış bu soy yapıtların günümüz okuyucularına çekiciliğini olumsuz yönde etkilediğini vurgulayarak, somut ve incelikli biçimde kurulup işlenmiş kitabını sonlandırır.

Yazarın bu kitaptaki en önemli katkısı, Lejeune ve sonrasında ağırlıklı olarak biçimsel araçlarla çözümlenegelmiş olan Rönesans ile Romantik dönem arası öz-anlatım biçim ve tekniklerinin incelenmesini, Roger Chartier'nin (ve bir sonraki yüzyıl için Robert Darnton'un) yetkinlikle geliştirdikleri derleme/yayınlama pratikleri ve okur beklentileri etmenlerini devreye

sokarak genişletebilmiş olması.<sup>6</sup> Virastau epey sıkı bir iş çıkarmış. Ne ki Chartier, Gasparini ve özellikle ilk Fransız ben-anlatıları yazınının uzmanlarının yeni kuramsal katkılarını da sorunsalına yedirmiş olaydı, vazgeçilmez bir metin üretmiş olacaktı.

6 Virastau'nun yöntemiyle ilgili şuna da değinmek gerekir: XVI. ve XVII. yüzyıllarda basılan pek çok özyaşamöyküsel metin, yoğun editoryal müdahale ve bazen de çarpıtmanın nesnesi olmuş. Öyle ki bazen bu metinlerin içindeki parçaları kimin yazdığı ve bu bozuşturmalarn hangi amaçla yapıldığını saptamak zorlaşır. Yazar, basılı özyaşamöykülerini incelese de onların ilksel hâlini sürekli göz önünde tutuyor. İki biçimin etkileşimine odaklanıyor. Ancak kendi derlemini basılı olanlar üzerinden kuruyor zira el yazmalarının, özyaşamöyküsel metinlerin tarihini anlamak için önemi yadsınamasa da, bunların yaygın ekinsele etkilerini değerlendirmenin, basılı olanlarına göre, daha zor olduğunu kabul ediyor. Zira basılı eserlerin hızlı ve kolay yayılması, tarihçilerin bu metinlerin yayın düzleminde ulaştıkları başarıları, ör. baskıların sayısı ve nitelikleri üzerinden değerlendirebilmelerine olanak tanıyor. Bu noktalar itiraz götürmüyor ancak gene de yazarın Chartier ve Darnton'un geliştirdiği kuram ve bunun üzerinde gelişen yazınla daha sıkı bir ilişkiye girmesi beklenirdi.

# Kitabiyat/*Book Reviews*

## *Osmanlı'da Aşk*

Aslı Çiftçi, Fol Yayınları, 2024. 332 s. ISBN 978-625-6584-58-7

**EBRU ONAY**

Türk Tarih Kurumu  
Turkish Historical Society

(eonay@ttk.gov.tr), ORCID: 0000-0003-2084-0464

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 05.12.2024  
Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 16.12.2024

Onay, Ebru. *Osmanlı'da Aşk*, Aslı Çiftçi. *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 130-136.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073431

Duyguların salt biyolojik süreçlerden ibaret olmadığını, aksine sosyal ve kültürel katmanlarla şekillendiğini savunan yaklaşımlar, sosyal bilimlerde “duygu çalışmaları” adı altında geniş bir ilgi alanı oluşturmuştur. Bu disiplin, duyguların tarihî bağlamını çözümlemek için yalnızca olayları değil, kelime ve anlatı sistemlerini de analiz eder. Zira dil, bir toplumun duygusal evrenine açılan en güçlü penceredir. Türkçede duygu ifadelerinin biçimlenişi üzerine yapılacak çalışmalar hem dilin hem de duyguların kültürel birikim içinde nasıl anlam kazandığını görmek için kritik ipuçları sunar. Bu bağlamda, tarihî ve edebî metinlerden yola çıkarak duygusal ifadelerin dönüşümünü incelemek, Osmanlı kültür tarihinin duygusal kodlarını anlamaya yönelik özgün bir çaba olacaktır.

Osmanlı dönemi edebiyatında, duygular hem bireysel hem de toplumsal bir anlatı formu olarak işlenmiştir. Özellikle Divan edebiyatı; aşk, hasret, üzüntü, mutluluk gibi duyguları soyut ve estetik bir formda ifade eden zengin bir gelenek oluşturur. Bilhassa maddi ve manevi aşkın tasvirleriyle öne

çıkan aşk teması, Osmanlı edebiyatında derin bir anlam ve kültürel çeşitlilik barındırır. Bu mesnevilerde, dünyevi bir aşkla temsil edilen âşıkların birbirine duyduğu yoğun tutku ve bu tutkunun sınavlarla dolu yolculuğu, okuyucunun duygularını harekete geçirmekle beraber onları ilahi aşka yönlendirmeyi amaçlar. İlahi aşk, tasavvuf etkisiyle birleşerek, insanın Allah'a duyduğu sonsuz sevgi ve bağlılık olarak anlatılır. Bu eserlerde, âşık, sevgiliye ulaşma arayışı içinde manevi olgunluğa erişir ve ilahi bir hakikate varır. Ancak Osmanlı edebiyatında temel bir motif olarak yer bulan "aşk" temasının, tek bir anlam veya yorumla sınırlandırılmayacak kadar çok katmanlı ve çeşitli boyutlara sahip olduğu fikri, son yıllarda hem alan uzmanlarının hem de entelektüel çevrelerin ilgiyle üzerinde durduğu bir tartışma konusu hâline gelmiştir. Bu bakımdan Aslı Çiftçi'nin *Osmanlı'da Aşk* adlı eseri, Osmanlı edebiyatında aşk temasını duygular tarihi ve öz-anlatılar perspektifinden ele alan kapsamlı çalışmalardan biri olmanın yanı sıra Osmanlı kültür ve duygu tarihine yeni bir pencere açarak, edebiyat eleştirisi ile tarih disiplinleri arasında bir köprü kurmayı başarıyor.

Çiftçi, doktora tezini temel alarak hazırladığı bu kitapta, aşkın farklı boyutlarını ve biçimlerini, bireysel deneyimlerden toplumsal bağlamlara uzanan geniş bir çerçevede ele alır. Çalışma, Osmanlı edebiyatının öz-anlatı niteliği taşıyan dört önemli mesnevisine odaklanır: Tacizâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme'si*, Celîlî'nin *Hecr-nâme'si*, Dâi Mehmed Efendi'nin *Nevhatü'l-Uşşâk*'ı ve Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk*'ı. Öz-anlatılar (ben-anlatıları/ego-dokümanlar), Osmanlı çalışmaları açısından büyük önem taşır. Bu tür anlatılar yalnızca bireysel deneyimleri yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bir perspektifi de ortaya koyar. Bu bakımdan, Çiftçi'nin birer sergüzeştname niteliği taşıyan eser seçimi, Osmanlı edebiyatında duygu ifadelelerinin işlevlerini ve dönemsel yansımalarını incelemek için son derece uygun bir zemin sunar.

Çiftçi'nin temel savı, duyguların yalnızca bireysel deneyimlerle değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamlarla da biçimlendiğidir. Bu anlamda, eserlerin üretildiği dönemin sosyal, kültürel ve duygusal dinamiklerini dikkate alarak şairlerin aşk temsillerini çözümler. Çalışmada, aşkın yalnızca idealize bir duygu değil, aynı zamanda arzu, şehvet, pişmanlık ve iğrenme gibi dünyevi unsurlarla iç içe geçmiş çok katmanlı bir olgu olduğu vurgulanır. Çiftçi, çalışmasını William Reddy'in duyguların hem evrensel hem de kültürel niteliklerine ilişkin teorik yaklaşımına ve Barbara Rosenwe-

in'in şairin bireysel deneyimlerinin yanı sıra duygusal topluluklar olarak kavramsallaştırdığı teorisine dayandırır ve aşkı, tarihsel bağlamında ele almanın gerekliliğini ortaya koyar. Böylelikle Osmanlı şairinin, kimlik inşasında aşkın kritik rolüne dikkat çektiği gibi Osmanlı'da aşk temasının sabit niteliklerle sınırlı kaldığı genel yargısını da sorgulamaktadır. Nitekim çalışma boyunca ele alınan dört mesnevi şairinin bireysel deneyimleri, dâhil oldukları ilişki ağları, okur kitleleri ve en nihayetinde aktif üyesi oldukları duygusal toplulukların, onların eserlerinde aşkın farklı boyutlarının ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda şairler geleneğin tipik ifade tarzlarını kullansalar da duygusal ifadelerin çeşitlendiğini söylemek mümkündür.

Çiftçi'nin kitabının esasını teşkil eden dört bölüm belli bir sistematik içinde kurgulanmıştır. Yazar, her bir mesnevinin odağında bulunan şehvet, hüznün, pişmanlık ve kibir gibi aşkın farklı yorum ve ifadelerini şairin öz yaşantısı, deneyimleri, eğitimi, üyesi bulunduğu sosyal ve duygusal topluluklar, okur/dinleyici kitlesi, şairlerin mesnevilerinde birinci ağızdan anlatıcılar olarak kendilerini konumlandırmaları gibi parametreleri de göz önünde bulundurarak değerlendirmiştir.

Eser, bir önsöz, bir giriş ve beş ana bölümden oluşur. Giriş bölümünde, Osmanlı edebiyatında aşkın merkezî rolü vurgulanırken, bu temanın hem edebiyat araştırmaları hem de Osmanlı toplumunun kültürel zeminindeki yeri tartışılır. Çalışmanın teorik çerçevesi, "Öz- Anlatıların ve Duygusal İfadelerin Kültürel Dönüşümleri" başlıklı birinci bölümde açıklanır. Öz-anlatılar ve duygular tarihinin geniş literatürünü, temel argümanları öne çıkarak özetleyip çalışmanın teorik çerçevesini de gerekçeleriyle açıklayan Çiftçi, duyguları bireysel deneyimler ve toplumsal dinamikler üzerinden incelemenin, bu ifadeleri anlamak için etkili bir yöntem sunduğunu belirtir.

İkinci bölümde, Tacizâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme* adlı eseri detaylı bir şekilde analiz edilir. Çiftçi, eserle ilgili olarak, şairin bir yandan dünyevi ve şehevi aşkı yüceltirken, diğer yandan gerçek aşkı basit bir "heves"ten ayırma çabasına dikkat çeker. Aşkın yüceliği/kutsallığı ile bir hevesten ibaret olan şehviliği arasında gelip giden çelişkili söylemlerini, Cafer Çelebi'nin sosyal çevresi, hedef kitlesi ve ailevi bağları üzerinden açıklayan Çiftçi, şairin saray ve çevresiyle olan bağlantılarının onun duygusal ifadelerini nasıl şekillendirdiğini gözler önüne serer. Ayrıca, Cafer Çelebi'nin rint-meşrep dostları ve tarikat üyeleriyle olan ilişkileri, *Heves-nâme*'deki aşk temsil-

lerinin sosyal bağlamını anlamada önemli ipuçları sunar. Nitekim tezkirelerde kadınlara düşkünlüğüyle eleştirilen Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme'si* yakın arkadaşı olan Vahdî'nin *Ana Bacı Hikâyesi* ile tematik ve üslupsal ortaklıklar taşımaktadır. Çiftçi bu benzerliği ortak sosyal ağ ve edebî etkileşimin duygusal tarzları nasıl belirlediğine dair bir örnek olarak sunar. Ona göre şiirin yaygın icra alanı olan meclisler, edebiyat kamusunun ortak zevkler geliştirmesine ve ortak duygusal normları paylaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Cafer Çelebi'nin yakın çevresinde bulunan diğer rint-meşrep şairlerle paylaştığı bir tür habitus vardır. Bu habitus sadece değer ve beğenilerin değil duygusal normların da şekillenmesini sağlar. Bu bağlamda birbirine eklemelenen dar toplulukların ortaklaştığı ve ayrıştığı anlam kümeleri mevcuttur. Zira Cafer Çelebi sadece rint-meşrep dostlarıyla bir duygusal topluluğun içine kapalı değildir. Onun eğitim hayatında son derece etkili olan Halveti görüşlerini tanımasını sağlayan Şeyh Hamdullah gibi tarikat üyeleri de mevcuttur. Çiftçi'nin detaylarıyla açıkladığı bu sosyal ilişki ağları Amasya ve Bursa'daki saray ve çevresinin geniş çatısı altında bulunan, birbiriyle kimi zaman doğrudan kimi zaman aracılar vasıtasıyla temasa geçen sosyal, kültürel ve duygusal toplulukların parçası olduğunu gözler önüne sermektedir.

Üçüncü bölüm, Celîlî'nin *Hecr-nâme* adlı mesnevisine odaklanır ve aşkın melankolik boyutunu tartışır. Çiftçi, Celîlî'nin eserinde, klasik mesnevi kahramanlarıyla özdeşleşerek aşkı bir ruhsal yükseliş ve kutsallık kaynağı olarak ele aldığını belirtir. Ancak, Celîlî'nin sosyal ve ekonomik sınırları, onu edebî ifadelerinde geleneksel kalıplara bağlı kalmaya zorlamıştır. Bu durum, şairin eserinde popüler aşk anlayışını yeniden üretmesine yol açmıştır.

Divan edebiyatında tipik âşıklık hâli, sevgilinin her türlü eziyetini sabır ve tevekkül ile karşılayan, aşkın getirdiği hüznün, gözyaşı, bitkinlik, uykusuzluk ve sürekli hüznün hâliyle tanımlanır. Esasında bu konvansiyonel âşıklık tanımının dışında bir aşk, gerçek aşk sayılmaz; âşık için amaç vuslat değildir, o aşkın getirdiği acıdan, elemenden şikâyet etmez. Çiftçi'nin bu bölümde dikkat çektiği üzere, gündelik hayatında da âşık tipinin sembollerini taşıyan Celîlî'nin eseri bu bağlamda özel bir yere sahiptir. Zira bir öz-anlatı niteliği taşıyan bu eserinde Celîlî, basitçe bir kurgusal âşık tasarlamaz; aynı zamanda onun ta kendisidir. Âşık tipolojisine yüklenen bu kutsallığın Celîlî'nin gündelik hayatındaki dervişâne hâllerini de meşrulaştırdığını, ona anlam ve değer katan bir nitelik kazandırdığını belirten Çiftçi'ye göre, Celîlî'nin hi-

mayeye erişebilen şairlerden olmaması, eserlerinde maddi sıkıntı çektiğini ve makam beklentisi içinde olduğunu belirtmesi ve eserindeki konvansiyonel âşık temasının popüler ölçülerini eserlerine yansıtmak zorunda olması “şairin entelektüel zümre ve saray çevresine hitap etme amacını güçlendirmiştir” (s.129). Yazara göre hem toplumsal kabul görme hem de himayeye ve bunun ekonomik getirilerine erişemeyen bir şair, yenilikçi ve riskli temaları işleme konusunda çekingenlik gösterecektir.

Çiftçi, Celîlî'nin mesnevisinde öne çıkan bu kutsal aşk temasının yanı sıra hüznün etrafında toplanan, acı ve hüsrân duygularıyla biçimlenen bir aşk ifadesi olduğunu dile getirir. Bunun en açık göstergelerinden biri aşkın bir tezahürü sayılan “kanlı gözyaşları”dır. Bu bakımdan geleneğin kalıpları içinden yazan şair, acısının keskinliğini de ifade etmiş olur. Sonbaharın renkleriyle tenasüp içinde kullanılan bu ifadeler ideal aşk ve âşık figürünü anlatmak için kullanılır. Toplumsal normlara pek de uygun tavırlar sergilemeyen ve devrin biyografi kaynaklarında delilik ile itham edilen Celîlî'nin bu vesileyle “gerçek bir âşık” olarak kabul görüp toplum içinde anlamlı bir yer edindiğini belirten Çiftçi, Celîlî'nin bu tercihinin şair kimliğinin kabul görmesini sağlayan stratejik bir hamle olarak okur.

*Osmanlı'da Aşk*'ın “Kontrollü Duygusal Tarz: Dâî Mehmed Efendi'nin *Nevhatü'l- Uşşâk* Mesnevisi” başlıklı dördüncü bölümünde toplum içinde rahatça paylaşılan aşk anlayışının gizlenmesi sorunsalı analiz edilir. Osmanlı edebiyatında ideal aşk; acı, hasret, kıskançlık gibi niteliklerinin yanında kamusal bir mesele olarak görülür. Bu duygudaki acı derinleştikçe, vuslat zorlaştıkça ona yüklenen ahlaki değer de artar. Zira aşk en nihayetinde bir insana duyulan şiddetli arzu ve özlem olmanın ötesinde Allah'a kavuşma hasreti olarak değer görür. Dâî Mehmed Efendi'nin *Nevhatü'l-Uşşâk* mesnevisi yoluyla âşikâr ettiği bu duyguyu gizlemek gerektiğine dair ifadeleri bu bakımdan ayrıksı bir nitelik taşır. Çiftçi, çalışmasında bu duruma dikkat çeker ve Dâî Mehmed Efendi'nin eserlerindeki duygusal stilinin Kadızadeli-ler ve Sivasiler gibi 17. yüzyılda inanç ve gündelik hayat pratikleri üzerine şiddetli tartışmaları belirleyen grupların etkisinde şekillendiğini savunur. Belli bir inanç anlayışı ve teorisi etrafında şekillenen bu iki grubun aynı zamanda duygusal topluluklar olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten Çiftçi, bilhassa Kadızadeli-ler tarafından oluşturulan katı dinî yorumların ve buna dayalı davranış kalıplarının Dâî Mehmed Efendi'yi de etkilediğini belirtir ve bu iki grup arasındaki çatışmanın getirdiği duygusal gerilimi eser-

lerine de yansıttığını tespit eder. Bu bakımdan birinci ağızdan anlatılan bir eser olsa da toplumsal ve dinî toplulukların duygusal dinamiklerinin bu eserin aşkı ifade etme tarzını belirleyebileceğini iddia eder. Döneminin Beşiktaş Dergâhı, Halveti tarikatı gibi sûfî çevrelerle doğrudan ya da dolaylı bağlantıları onun dönemin dinî ve tasavvufi yorumları ve çatışmalarının yakından takipçisi olduğunu gösterir.

Dâî Mehmed Efendi'nin *Nevhatü'l-Uşşâk*'ında bir yandan geleneksel aşk tanımına uygun bir şekilde şehvetten uzak, iffet dolu, kutsallık atfedilen bir duygu anlatılsa da geleneğin beklentilerinin aksine, aşk gizlenmesi gereken bir duygu olarak tasvir edilir, buna eşlik eden bir pişmanlık duygusu metnin geneline yayılır. Dolayısıyla bir mesnevide anlatılan gizlilik içindeki aşk artık ifşa edilmiştir. Bu bağlamda bir yandan eser aracılığıyla ifşa ve itiraf edilen ancak öte yandan gizlemek gerektiğine dair ifadelerle norm dışı bir tavır da benimsediğini gösteren Dâî Mehmed Efendi'nin *Nevhatü'l-Uşşâk*'ındaki aşk ifadeleri, Çiftçi tarafından hem bir savunma mekanizması hem de toplumsal yorumlarla hesaplama aracı olarak değerlendirilir.

Çalışmanın beşinci bölümünde Çiftçi, Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk* adlı mesnevisine odaklanmıştır. Çiftçi, *Defter-i Aşk*'ın, klasik mesnevi formunu sürdürürken, sarayın estetik normlarına uygun bir yapı kurduğunu, buna mukabil esere sıradan halk figürlerini ve sosyal grupları vülgarize bir dille ekleyerek mesnevi anlayışında yeni bir yönelime işaret ettiğini belirtir. Fâzıl'ın vülgarize üslubunda öne çıkan; iğrenme, öfke, kibir gibi duygusal ifadeler, konvansiyonel aşk anlatılarında görülmeyecek türden duygulanımlara işaret eder. Çiftçi, bu duygusal ifade tarzının *Defter-i Aşk*'taki âşığın, sevgililerine hissettiği kıskançlık, hayal kırıklığı ve öfkeden kaynaklandığını belirtir ve Fâzıl'ın sevgililerine duyduğu aşkın kibir ile şekillenmiş bir aşk olduğunu iddia eder. Çiftçi'ye göre, Enderunlu Fâzıl'ın, Osmanlı'da âşığın sevgili karşısında kendini küçülttüğü konvansiyonel aşk yorumu ile taban tabana zıt olan duygu ifadeleri ve müstehcen üslubu, 18. yüzyıldaki toplumsal değişimlerin estetik yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde, sarayın rafine ve idealize edilmiş aşk anlatıları, daha geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekecek biçimde yeniden şekillenmiştir. Bu yaklaşımla, Enderunlu Fazıl'ın *Defter-i Aşk* adlı mesnevisi sadece dönemsel bir değişimin değil, aynı zamanda edebiyatın saraydan halka inen yolculuğunun sembolü olarak da değerlendirilebilir. Bu tür metinler, dönemlerinin toplumsal yapısına dair birer estetik ve duygusal bellek işlevi görmektedir.

Çiftçi'nin çalışması, Osmanlı edebiyatında aşk temsillerine dair hâkim yargıları sorgularken, aşkın bireysel ve toplumsal boyutlarını kültürel bir dönüşüm perspektifiyle ele alır. Osmanlı'da Aşk, şairlerin aşk anlayışlarının, içinde bulundukları sosyal ağlar ve duygusal topluluklar tarafından nasıl şekillendirildiğini derinlemesine analiz ederken, aşkın mutlak ve değişmez biçimde yüzyıllar boyu aynı kavrayışla sunulduğu yönündeki genel yargı ve yorumlara delilleriyle birlikte itiraz eder. Toplumsal normlar ve kodlar aracılığıyla anlamları dönüşen veya çeşitlenen aşk tezahürlerinin; özlem, arzu, hüzn gibi idealize duygu ifadelerinin yanı sıra şehvet, pişmanlık, tiksinti ve kibir gibi gelenek içinde göz ardı edilen duyguları da barındırdığını gösterir.

Duygular tarihi ve öz-anlatılar literatürüne önemli bir katkı sunan *Osmanlı'da Aşk*, Osmanlı edebiyatındaki aşk temalarının çok boyutlu ve dinamik yapısını ortaya koyarken, araştırmacılar için zengin bir kaynak olma niteliği taşımaktadır.

## Kitabiyat/Book Reviews

### V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları

Ed. Edhem Eldem, I. Cilt: *V. Murad ile Cleanthi Scalieri*;  
II. Cilt: *Hatırat ve Belgeler (Mukayyet)*, İstanbul:  
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021. s. 224  
ISBN 9786052959190 - ISBN 9786254054693

#### HÜSİNİYE KOÇ

Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi.  
Boğaziçi University, Department of Turkish Language and Literature, PhD Student.

(husniye.koc@std.bogazici.edu.tr), ORCID: 0000-0002-4518-6529

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 21.09.2024  
Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 21.10.2024

Koç, Hüsnîye. *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları* (II cilt),  
ed. Edhem Eldem. *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 137-142.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073463

1840 yılında Abdülmecid'in ilk oğlu olarak dünyaya gelen V. Murad (1840-1904), Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilmesiyle Sultan II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1876'da tahta çıkması arasında geçen üç ay ve üç günlük hükümdarlığıyla Osmanlı tarihinin en kısa saltanatını sürmüştür. Ancak bu kısa saltanat süresine rağmen V. Murad'ın Avrupa seyahati, masonluğu, tahta bir darbe ile gelmesi, selefi Sultan Abdülaziz'in tartışmalı intiharı, kendisinin "cinnet" olarak nitelendirilen ruh hali, tahttan indirilip yerine Abdülhamid'in tahta geçmesi ve sürgünde sona eren yaşamı gibi özellikler bağlamında hayatı ve kişiliği özel bir öneme sahip olmuştur. Bu önem ne yazık ki güncel akademik tartışmalara yansımamış ve V. Murad ile

ilgili çalışmalar çok sınırlı düzeyde kalmıştır.<sup>1</sup> Halbuki bir tür geçiş olarak okunabilecek bu dönem, kendisinden önce ve sonra yaşanan gelişmelere daha derinlikli okumalar yapma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda Edhem Eldem tarafından hazırlanan *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları* başlıklı ve iki cilt olarak yayımlanan kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine birincil tanıklıklarla katkı sunan önemli bir külliyyattır. Sabık bir padişahın oğlu olarak Selahaddin Efendi'nin (1861-1915) yazdıkları, siyasi tarihin bir parçası olmasının yanı sıra kişisel bir tercihle dönemin gündelik yaşamına, alışkanlıklarına, düşüncelerine ve duygularına dair bir tanıklık deneyimidir. Bu yönüyle de Eldem'in de önsözde vurguladığı gibi bu külliyyat, "kamusal ortamdan çok özel hayata, siyasetten çok zihniyete dair önemli bilgiler" içermektedir.<sup>2</sup>

V. Murad'ın ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklarla noktalanın kısa saltanat sürecinden sonra kardeşi II. Abdülhamid'in padişah olmuş ve V. Murad, sabık bir padişah olarak uzun yıllar boyunca ailesiyle birlikte Çırağan Saray'ında yaşamıştır. Sultan V. Murad'ın en büyük çocuğu ve tek oğlu olan Selahaddin Efendi (1861-1915), babasının akıbetini paylaşmış ve Çırağan Sarayı'nda geçen yirmi sekiz yıllık hapis hayatını "sada-yı mahpus" diye adlandırarak kalıcı bir esere dönüştürmüştür. Selahaddin Efendi tarafından kaleme alınan çeşitli yazıları içeren defterler, aileden Osman Selahaddin Osmanoğlu tarafından, gerekli değerlendirmelerle beraber, yayımlanmak üzere Edhem Eldem'e teslim edilmiştir. Bunun üzerine ilgili evrak, 2019 yılında "V. Murad ile Cleanthi Scalieri" ve "Hatırat ve Belgeler (Mukayyet)" başlıklarıyla iki cilt olarak yayımlanmıştır. Selahaddin Efendi'nin kişisel notları, mektupları, defterleri ve resmî yazışmalarından oluşan ve bu kitaba kaynaklık eden belgeler, Osmanlı yönetimindeki iç sorunlar, saray entrikaları ve döneminin zorlukları hakkında doğrudan bilgi sağlamaktadır.

Eserin her bir cildi, giriş, transkripsiyon, tıpkıbasım, sonuç gibi bölümlendirmeler bağlamında ortak kurgu düzenine sahiptir. Bununla birlikte içerik olarak iki cilt birbirinden farklılaşmaktadır. Eserin *V. Murad ile Cleanthi Scalieri* başlıklı birinci cildi, sabık Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan siyasi taraftarı ve destekçisi Cleanthi Scalieri ile yaptığı yazışmaları içermekte ve bu yönüyle siyasi bir nitelik arz etmektedir. *Hatırat ve Bel-*

1 V. Murad dönemiyle ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları 1* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 8.

2 Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları 1*, 3.

*geler (Mukayyet)* başlıklı ikinci ciltte ise ağırlıklı olarak Selahaddin Efendi'nin çevresiyle ve babasıyla olan ilişkilerine dair hususi yaşamından kesitler yer almaktadır. Bu yönüyle ikinci cilde konu olan malzeme, daha şahsidir ve bireysel ilişkilere dair bilgileri aktarmaktadır. Burada Selahaddin Efendi'nin öznel deneyimini hem yazılarında hem de zaman zaman defterlerine yaptığı karalamalardan takip edebilmek mümkündür. Örneğin ailesinin ve kendisinin akıbetinde baş sorumlu olarak gördüğü amcası Sultan Abdülhamid'e lakaplar takması hatta burnunun büyüklüğünü vurgulamak için onun adını anarken kelimelerin üzerine burnunu çizmesi oldukça dikkat çekicidir.<sup>3</sup>

*Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, dört katmandan oluşan bir eserdir. İlk katmanda, Eldem'in önsöz ve giriş yazısı bulunmaktadır. Bu kapsamlı bölümde Eldem, son dönem Osmanlı siyasi hayatının çok çalkantılı bir döneminin panoramasını çizmekte ve bu şahsi evrakın içeriğine ve tarihsel önemine dair bilgiler sunmaktadır. İkinci katmanda Selahaddin Efendi'ye ait malzemenin transkripsiyonu yer almaktadır. Üçüncü katmanda ise malzemenin orijinal halinin tıpkıbasımı vardır. Nitekim giriş bölümünde Eldem, bu külliyatın yayınlanan belgenin aslında mükemmel bir şekilde ulaşabilmesini sağlamak için tıpkıbasım tekniğini kullanmanın önemini vurgulamaktadır. Dördüncü ve son katmanda ise döneme dair zengin bir çeşitlilik içerisinde sunulan fotoğraflar ve görseller yer almaktadır. Bu yönüyle eser, siyasi ve kişisel tarihin iç içe geçtiği bir malzemeyi, görsel bir arşiv okumasıyla eş zamanlı olarak sunmaktadır.

Esere kaynaklık eden malzeme, üç ana türden/kategoriden oluşmaktadır. Bunların ilki, yazar tarafından bilinçli olarak kaleme alınmış ve kendi için tutarlı bir kurguya ve anlatıya sahip yazılardır. Büyük bir bölümü "Hatırat" olarak nitelendirilebilecek bu yazılarda, Selahaddin Efendi'nin hayatının belirli dönemlerine dair tanıklıklar ve anılar yer alır. Bununla birlikte bu kategorideki yazılarda, bir hatıra niteliği taşımayan felsefe, tiyatro veya hikâye denemeleri gibi yazılar da vardır. İkinci kategoride kayıt niteliğinde yazılar ve belgeler vardır. Selahaddin Efendi'nin derleyip bir deftere yapıştırdığı evrak ve mektuplardan oluşan bu malzeme, İngilizce "scrapbook" denilen bir tür hatıra albümü olarak hazırlanmıştır. Selahaddin Efendi, her bir belgeyi numaralayıp yorumlamış, bazı belgelerin asıllarını yapıştırmış ya

3 Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları 1*, 43, resim 21-22.

da kendi eliyle kopyalamış ve bu yönüyle bu malzemeyi, şahsi bir tarih anlatısına dönüştürmüştür. Üçüncü grupta ise Selahaddin Efendi'nin muntazam bir şekilde tuttuğu günlükleri yer almaktadır. Bu günlük notların muhtevası kadar kaydedildikleri yer de dikkat çekmektedir. Selahaddin Efendi'nin 1880-1882 yılları arasındaki günlük notları bir duvar takviminin yaprakları arkasına kaydedilmiştir. 1901-1904 yılları arasında yazdığı günlükleri ise kendi eliyle ajanda formatında uydurduğu küçükçe bir defterden ibarettir. Kısacası bu eserde, yer yer otobiyografik düzende kurgulanan defterlere ve kişisel yazışmalara ek olarak Selahaddin Efendi'nin topladığı malzemelerden derlediği ciltler de bulunmaktadır. Nitekim Eldem, eldeki malzemenin bu derece yoğun, çeşitli ve çetrefilli oluşu nedeniyle bu eseri tek hamlede yayıma hazırlamanın mümkün olmadığını altını çizmekte; hatırat ve yazıların bir araya getirilmesi sırasında araştırmacılara tutarlı ve toparlanmış bir malzeme sunabilmek için bölümlendirmeler ve zorunlu keyfi seçimler yaptığının bahsetmektedir. Bu bağlamda bu eseri öne çıkaran hususlardan birinin yayım sırasında tercih edilen yöntem olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce yayımlanmamış ve “sansasyonel” denilebilecek niteliğe sahip bu kadar çeşitli ve kapsamlı bir belgeyi yayımlarken tarihçinin izleyeceği yöntem önem taşımaktadır. Nitekim Eldem de yayın öncesinde karşılaştığı zorluklardan birinin bu denli hacimli bir kaynağın tamamının yayınlanıp yayınlanmayacağı kararı olduğunun altını çizer. Otobiyografik nitelikte yazıların nispeten daha az olduğu bir döneme dair özel ve şahsi bir kaynağın hazırlayanın öznel tercihinin göre neyin önemli olup olmadığı bağlamında seçici bir süreçten geçmemiş olması ve yayınevi tarafından da eksiksiz bir şekilde basımının onaylanması okurlar için kıymetli bir tercih olmuştur.

Selahaddin Efendi, Osmanlı tarihinin önemli bir dönemine tanıklık etmiş biri olarak kişisel gözlemlerini ve yazışmalarını, kayıt altına alarak yazılı ve kalıcı bir hale getirmiştir. Selahaddin Efendi'nin içinde yaşadığı “tecrit” hali, onun yazıya tutunmasını sağlamış ve böylece dışarıyla bağlantısı fiziksel olarak kesilen yazar, dış dünyasında yaşadığı değişimleri ve başkalarıyla yaptığı yazışmaları bir “iç anlatı/ben anlatı”sına dönüştürerek yaşamla bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bu bağ neticesinde ortaya çıkan ve öznel deneyimi merkeze alan bu malzeme, resmî tarih anlatısının dışında kalan bir söylemle dönemi zihniyeti, kültürü, özel ilişkileri, saray hayatının etrafında gerçekleşen entrikalar ve padişah ailesinin iç dünyasını birincil ağızdan aktarmaktadır.

Hatıratın çeşitli yazışmalara, günlükten derlemelere kadar uzanan kapsamlı ve çok çeşitli malzemelerden müteşekkil olan bu “istisnai külli-yat”, Selahaddin Efendi’nin kimliği, zihniyeti, inancı, deneyimleri ve aktarmak istedikleri bağlamında şekillenmektedir. Otobiyografik nitelik taşıyan metinler, sadece yaşananların bir kaydı olarak okunmaz. Bu tercihte, yazarın kayıt altına aldıklarıyla kendi meşruiyetini kurduğu ve “iç dünya”ya dair olanın ve kişisel deneyimin değerli olduğu fikri öne çıkar. Bu bağlamda bu malzemeyi Selahaddin Efendi’nin kaleminden çıkmış bir “ego doküman” olarak nitelendirmek ve “deneyim”, “benlik”, “hafıza”, “bireysel farkındalık” ve “özneliği kayda geçirme ve belgeleme” gibi kavramlar bağlamında düşünmek mümkündür. Selahaddin Efendi, kendini ve yaşadıklarını fark etmiştir ve tüm bunların kayıt altına alınacak kadar değerli ve biricik olduğunu hissetmektedir. Selahaddin Efendi, malzemenin büyük bir kısmını yirmili yaşlarındayken yazmıştır ve bu kayıt esnasında kendini çok ciddiye aldığı görülmektedir. Buna örnek olarak defterlerini basılı kitap taklidi olarak hazırlamasını verebiliriz. Defterlerin ön yüzünde “başlık”, “muharriri”, “mahall-i tahriri: Sahil-i Çırağan” ve “tarih” gibi bilgiler yer almaktadır. Bu yönüyle yaşadığı çağın kitap başlık sayfasının bir kopyasını oluşturmakta ve bu tercihiyle yazılarını da bir kitap olarak kurgulamaktadır. Nitekim günlüklerinde yer yer “kariin” diyerek okuyucularına da hitap etmektedir. Özellikle kişisel yazışmalarının daha çok yer kapladığı ikinci ciltte Selahaddin Efendi’nin “ben” sesi öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Selahaddin Efendi modern bir tercihte bulunarak bir “yazar ya da anlatıcı” olarak kendini konumlandırmıştır. Kendi hayatından kesitleri anlattığı günlüklerinde iletişim içerisinde olduğu isimleri sadece listelemekle kalmamıştır. Örneğin günlüklerinde ayrıntılı bir şekilde hocalarının isimlerini, hocalarıyla hangi kitapları okuduğunu hatta birlikte okudukları sayfaları bile bile aktarmıştır. Hocaları tarafından Selahaddin Efendi’ye gönderilen mektupları da birlikte düşündüğümüzde bu belgeler, Selahaddin Efendi’nin otobiyografik anlatısı olmaktan öteye geçerek otobiyografik bir eğitim tarihi bilgisini ve deneyimini de aktarır niteliktedir.

Osmanlı Devleti’nin önemli bir dönemini hanedan içerisinden birinin tanıklığıyla gözler önüne bu eser, hem Osmanlı dönemi araştırmacıları için önemli bir kaynaktır hem de genel okuyucular için tarihsel süreci daha iyi kavrayacakları bir içeriğe sahiptir. Selahaddin Efendi’nin yazıları, dönemin karanlık ve karmaşık yanlarını anlamak için önemli bir pencere açar ve Os-

manlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki kişisel ve siyasi dinamikleri daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Ancak bu eserin muhtevasını değerlendiren V. Murad ve oğlu Selahaddin Efendi'yi merkeze alan bu eserin Sultan II. Abdülhamid ve dönemine dair panoramayı çizerken "kaybeden" bilinci üzerinden dönemi değerlendirdiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

# Konferans Raporu/*Conference Report*

## Üçüncü Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Toplantısı Raporu

### Report on the Third Ottoman Ego-Documents Meeting

**EMRE EKEN**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Programı  
İstanbul Medeniyet University, Department of History, PhD Candidate

(19340502007@ismu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-4591-0986

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 16.10.2024  
Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 07.11.2024

Eken, Emre. "Üçüncü Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Toplantısı Raporu." *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 143-158.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073469

İlki ve ikincisi İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde düzenlenen Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları toplantılarının üçüncüsü, 22-24 Mayıs 2024'de İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Balkan Çalışmaları Vakfı (BSF) ve Harvard Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi (CMES) işbirliğinde; Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)'nin destekleriyle Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin başkenti Üsküp'teki Çifte Hamam Müzesi'nde gerçekleşti.

Toplantı, 22 Mayıs'ta İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı, Ben-Anlatıları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAMER) ve Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı Selim Karahasanoğlu, Balkan Çalışmaları Başkanı Sevba Abdula, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Baş-

kanlığı Üsküp Koordinatörü Mehmet Bayrak'ın selamlama konuşmalarıyla başladı.

Selamlama konuşmalarının ardından Selim Karahasanoğlu "İstanbul'dan Üsküp'e Ben-Anlatıları: 2020'den 2024'e Bir İlerleme Raporu/Ego-Documents from Istanbul to Skopje: A Progress Report, 2020-2024" isimli açılış konuşmasını yaptı. Karahasanoğlu konuşmasında 2020'de İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde düzenlenen "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı"ndan<sup>1</sup> bu yana geçen sürede Osmanlı Ben-Anlatıları üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdi. Çalıştayı Türkçe raporunun<sup>2</sup> *Toplumsal Tarih*'te; İngilizce raporunun<sup>3</sup> da *Review of Middle East Studies*'te (RoMES)'te yayımlandığını söyledi. Çalıştay'da sunulan tebliğlerden seçilmiş altı bildirinin,<sup>4</sup> yuvarlak masa olarak, *International Journal of Middle East Studies* (IJMES) dergisinin 2021 yılına ait 53. cildinin 2. sayısında yayımlandığını ifade etti. Bu tebliğlerin dönem, bölge, dil ve mesleki kıdemlere bakılarak seçildiğini ve yazıların Osmanlı'nın farklı kesimlerinden kişilere ait ben-anlatısı metinlerini temsil ettiğini belirtti.

Karahasanoğlu, 2022'de yine İstanbul Medeniyet Üniversitesi ev sahipliğinde, aynı isimli bir sempozyum<sup>5</sup> düzenlendiğini ve etkinliğin Türkçe rapo-

- 1 Osmanlı ben-anlatıları toplantılarının ilki "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı" ismiyle, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Medeniyet Araştırmaları Merkezi, Ben-Anlatıları Araştırmaları Birimi ortaklığında; Türk Tarih Kurumu (TTK) ve İlim Sanat Tarih Edebiyat Vakfı (İSTEV)'in desteğiyle 11-13 Mart 2020 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde gerçekleştirildi.
- 2 Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı Üzerine Rapor," *Toplumsal Tarih* 320 (2020), 8-11.
- 3 Selim Karahasanoğlu, "Learning from Past Mistakes and living a Better Life: Report on the Workshop in İstanbul on "Ottoman Ego-Documents," *Review of Middle East Studies* 54, 2 (2021), 294-302.
- 4 *International Journal of Middle East Studies*'te yayımlanan seçili bildiriler şu şekildedir: Selim Karahasanoğlu, "Ottoman Ego-Documents: State of the Art," *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 301-8; İlker Evrim Binbaş, "Autobiographies and Weak Ties: Sa'in al-Din Turka's Self-Narratives," *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 309-13; A. Tunç Şen, "The Emotional Universe of Insecure Scholars in the Early Modern Ottoman Hierarchy of Learning," *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 315-21; R. Aslıhan Aksoy Sheridan, "Nostalgia of a Frustrated Ottoman Subject: Reading Osman Agha of Timişoara's Memoirs as Self-Narrative," *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 323-30; Semra Çörekçi, "The Dream Diary of an Ottoman Governor: Kulakzade Mahmud Pasha's *Düşname*," *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 331-5; Suraiya Faroqi, "Aziz Nesin about Himself and His Parents: Poor People in İstanbul during the Late Ottoman Period," *International Journal of Middle East Studies* 53, 2 (2021): 337-43.
- 5 Osmanlı Ben-Anlatıları toplantılarının ikincisi "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumu" ismiyle, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ile Medeniyet Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ben-Anlatıları Araştırmaları Birimi ortaklığında; Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), İlim Sanat Tarih Edebiyat Vakfı (İSTEV), Eyüpsultan Belediyesi, Tuzla Belediyesi ve Beyoğlu Belediyesi'nin desteğiyle; İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin ev sahipliğinde 15-17 Haziran 2022 tarihinde gerçekleşti.

runun Özlem Özdemir-Kumbar imzasıyla *Toplumsal Tarih Akademi* dergisinde;<sup>6</sup> İngilizce raporunun da Semra Çörekçi'nin kaleminden *Ceride* dergisinin ilk sayısında yayımlandığını dile getirdi.<sup>7</sup> Her iki etkinlikte sunulan seçili tebliğlerden oluşan 15 makalenin *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'nin 2024 yılı içerisinde çıkması planlanan 64. sayısında yayımlanacağını haberini verdi.

Karahasanoğlu, 2020'den bu yana geçen süreçteki gelişmeleri dört başlıkta aktardı: en önemli gelişmenin "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter, Analiz (1500-1800)" isimli projenin TÜBİTAK 1001 Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı kapsamında desteklenmeye uygun görülmesi olduğunu vurguladı ve ilgili projenin 1 Mart 2023 tarihinde resmen başladığını ifade etti. Projede bir yürütücü, bir danışman, dört araştırmacı/uzman, beş doktora bursiyeri ve bir lisans bursiyerinin yer aldığını söyleyen Karahasanoğlu, ekibin Osmanlıca, Arapça ve Farsça dil donanımına sahip tarih, edebiyat ve ilahiyat kökenli araştırmacılardan oluştuğunu ifade etti. Projenin amacını, kabaca 1500-1800 yılları arasında, Osmanlı coğrafyasında yazılmış ben-anlatısı metinlerin envanterini oluşturmak ve analizini yapmak olarak tarif eden Karahasanoğlu, araştırma safhası bir yılı aşkın süredir devam eden çalışmalarla envanterin 400'e yaklaştığını söyledi. Ulaşılmak istenen hedefin 1000 olduğunu özellikle vurguladı. Haftalık düzenlenen toplantı/derslerde ekibin bulduğu her eseri tek tek karşılaştırılarak incelendiğini kaydetti. Ardından metnin nasıl bir ben-anlatısı olduğunun tespitinin yapıldığını ve envantere kaydedildiğini söyledi. Metinlerin ben-anlatısı olarak üç kategoride tasnif edildiği belirtti: kapaktan kapağa ben-anlatısı olarak tarif edilen, yazarın sadece kendisini ve/veya çevresini anlatma motivasyonu ile kaleme aldığı "müstakil ben-anlatısı" metinleri; herhangi bir konudaki eserin içerisinde blok halinde yazarın otobiyografisini sunduğu "kısmi ben-anlatısı" metinleri ve yazarın metinde dağınık halde kendisini anlattığı "parçalı ben-anlatısı" metinleri.<sup>8</sup> Karahasanoğlu, bu kategorizasyonun devam eden çalışmalar neticesinde değişebileceğinin

6 Sempozyumun Türkçe raporu için bkz. Özlem Özdemir Kumbar, "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumu Üzerine Rapor," *Toplumsal Tarih Akademi* 1 (Aralık 2022), 130-6.

7 Sempozyum üzerine İngilizce rapor için bkz. Semra Çörekçi, "Report on the Symposium 'Ottoman Ego-Documents': Towards an Inventory of Ottoman Ego-Documents," *Ceride* 1, 1 (2023): 183-98.

8 Selim Karahasanoğlu, bahse konu kategorizasyonu *Ceride*'nin ilk sayısındaki "Niçin Çıkıyoruz" başlıklı editör yazısında detaylı şekilde tarif etmiştir. İlgili kısım için bkz. Selim Karahasanoğlu, "Niçin Çıkıyoruz?," *Ceride* 1, 1 (2023), 18-23.

altını çizdi. Proje toplantı notlarının, “araştırma notları” başlığıyla, proje ekibinde yer alan Gülşen Yakar tarafından çift dilli olarak, Türkçe ve İngilizce, *Ceride* dergisinin ilk iki sayısında yayımlandığını<sup>9</sup> ve gelecek sayılarda yayımlanmaya devam edeceğini iletti.

Karahasanoğlu ikinci önemli gelişmeyi, TÜBİTAK projesine kardeş proje olarak tanımladığı “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Alman Arşiv ve Kütüphanelerinden Faydalanmak/Ottoman Ego-Documents: Benefiting from German Libraries and Archives” isimli Alexander von Humboldt projesinin kabul edilmesi olarak tarif etti. Üçüncü önemli gelişmenin de *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/Journal of Ego-documents Studies*’in yayına başlaması olarak ifade etti. Dergi, TÜBİTAK projesinin erken bulgularını yayımlamaktan çok öte, dönem veya dil/bölge kısıtlaması olmaksızın, her türden ben-anlatısı metnine açıktır. Dergiye İngilizce veya Türkçe araştırma ve/veya çeviri makaleleri, toplantı/araştırma notları, kitap tanıtımları kabul edilmektedir. Karahasanoğlu, derginin ilk sayısının proje ekibinin yazılarından oluşturulduğunu fakat, ikinci sayıdan itibaren proje dışından araştırmacıların yazılarına da yer verildiğini belirtti. Üçüncü ve dördüncü sayının Üs-küp’teki toplantıda sunulan seçme bildirilerden oluşacağını bilgisini verdi.

Karahasanoğlu, 21 Şubat 2024 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanan kararla İstanbul Medeniyet Üniversitesi Ben-Anlatıları Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin kurulmasını dördüncü önemli gelişme olarak tanımladı. Merkezin öncülü, aynı üniversitenin Medeniyet Araştırmaları Merkezi çatısı altındaki Ben-Anlatıları Araştırmaları Birimi’dir. Merkez kurulurken, dünyada ben-anlatıları çalışmalarında öncü, Hollanda grubunun başındaki isim Rudolf Dekker’in kurduğu “Ben-Anlatıları ve Tarih Araştırmaları Merkezi/Center for the Study of Egodocuments and History”den ilham alındığını dile getirdi. Fakat Hollanda’daki merkezin “ben-anlatısı ve tarih” temalı olduğunu; Türkiye’deki merkezin sadece ben-anlatıları araştırmalarına adanmış olduğunu açıkladı. Merkez, uluslararası iş birliği ve ortaklıklara başladı. Karahasanoğlu, İzlanda’da 2007’den beri faaliyet gösteren “Mikro-

9 Gülşen Yakar, “‘Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)’ Başlıklı TÜBİTAK Projesi ve İstanbul Grubunun Çalışmaları I,” *Ceride* 1, 1 (2023): 156-61; aynı yazar, “TÜBİTAK Project Titled ‘Ottoman Ego- Documents: Inventory, Analysis (1500-1800)’ and the Research Activities of the Istanbul Group I,” çev. Yasemin Tuğyan, *Ceride* 1, 1 (2023): 162-8. Gülşen Yakar, “‘Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)’ Başlıklı TÜBİTAK Projesi ve İstanbul Grubunun Çalışmaları II,” *Ceride* 1, 2 (2023): 158-63; aynı yazar, “TÜBİTAK Project Titled ‘Ottoman Ego- Documents: Inventory, Analysis (1500-1800)’ and the Research Activities of the Istanbul Group II,” çev. Yasemin Tuğyan, *Ceride* 1, 2 (2023): 164-9.

tarih Araştırmaları Merkezi/Center for Microhistorical Research” ile yapılması planlanan iş birliğini önemli bulduğunu ifade etti. Bir diğer gelişmenin de “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları” toplantıları için OLBA kısaltmasının resmen kullanıma başlanması olduğunu altını çizdi. Karahasanoğlu, Üsküp programını oluştururken ölçütlerini dinleyicilerle paylaştı.

Ardından İhsan Fazlıoğlu, “Nazariyatın İçinde Gömülü Kendilik-Anlatıları: Osmanlı Ülkesi’ndeki Bilim Eserlerinin Ben-Anlatıları İçin Bir İşlevi Var mı?/Self-Narratives Embedded into Nazariyât: Do Works of Science in the Ottoman Country Have Any Function for Self-Narratives?” isimli açılış konferansını gerçekleştirdi. Fazlıoğlu, Osmanlı coğrafyasında kaleme alınmış hikemî, riyâzî, tıbbî gibi nazari bilimlere ait eserlerin hangi yönlerden ben-anlatısı olarak değerlendirilebileceğini ele aldı. Bu eserlerde yazarın verdiği otobiyografik bilgiyi; kendi hayat hikayesini sunanlar ile yazarın duygudurumuna (hissiyat ve hassasiyetlerine) dair verdiği malumat şeklinde iki ana kategoride değerlendirdi. Alimlerin nazari bilimlerde ürettikleri eserlerde hayat hikayelerine dair mekân ve zaman bilgisi, aile bilgisi, tahsil hayatı, diğer alimlerle ilişkileri, eser hakkında bilgiler, meslektaş ve öğrencilere dair görüşlerinin yer alabildiğini açıkladı. Yazarın kendi hayatına dair verdiği bu türden malumatların tabakat kitaplarındaki biyografik bilgileri tamamlaması açısından önemli rol oynadığını vurguladı. Alimlerin duygudurumlarına dair de pek çok örneğin olduğunu ve her birinin hangi bileşenlerinin ben-anlatısı olarak nitelenebileceğini örneklerle izah etti.

Programın ilk paneli, Balkan coğrafyasında üretilen manzum ve mensur otobiyografik metinlere ayrıldı. “Balkanlarda ‘Ben’i Anlatmak/Narrating the ‘Self’ in the Balkans” isimli ilk oturum, Amerika Birleşik Devletleri’nden Aleksandar Shopov, Sırbistan’dan Marijana Mišević, Türkiye’den Mikail Türker Bal ve Orhan Ençakar’ın katılımlarıyla gerçekleştirildi. Oturumun başkanlığını Nilgün Dalkesen üstlendi. Shopov, 15. yüzyılda Anadolu’dan Balkan yarımadasına seyahat eden şairlerin deneyimlerini paylaştıkları şiirlerinden örnekler sundu. Şiirlerin nasıl oluştuğu, yeni fethedilen topraklar hakkında Osmanlıların fikirleri ve şiirde benliğin inşası üzerinde durdu. Marijana Mišević, şair Livnolu Hâcî Yûsuf’un (ö. 1647’den sonra), yayımlanmamış iki şiiriyle birlikte, bütün eserlerindeki ben-anlatısı unsurlarını değerlendirdi. Mikhaıl Türker Bal, Mesnevihan Hacı Hafız Halid Efendi Hacımuliç’in (1915-2011) 79 yıl boyunca tuttuğu günlükleri üzerine konuştu. Saraybosnalı hafız bir aileye mensup Hacımuliç Efendi, 1935 yılından 2010 yı-

lına kadar aralıksız günlük tutmuştur. Bal, Hacımuliç'in günlüklerini dönem ve içerik bakımından dört kategoride değerlendirdi. İlk kısım; 1931-1945 arası klasik şekilde tutulmuş ve Saraybosna'daki günlük hayatı anlatmaktadır. İkinci kısım; 1945 sonrası Türk, Arap ve Fars önemli isimlerin portrelerini sunmaktadır. 1961 sonrası genel olarak Hacımuliç'in Gazi Hüsrev Paşa kütüphanesinde çalıştığı dönemler ile mesnevi günlüklerinden oluşmaktadır. Son kısım ise Hacımuliç'in mahrem hayatına dair verdiği bilgilerden müteşekkildir. İlk panelin son konuşmasını Orhan Enkaçar, Bosnalı Hasan Kâfi Akhisarî'nin (d. 1544-ö. 1616) *Nizâmü'l-Ulemâ ilâ Hâtemi'l-Enbiya* isimli eserinde yer alan otobiyografik veriler üzerine gerçekleştirdi. Akhisarî, akaid, fıkıh usulü, mantık ve belagata dair metinler ile şerhler yazmıştır. Yaklaşık 40 yıl boyunca Akhisar'da kadılık ve müderrislik yapmıştır. *Nizâmü'l-Ulema* isimli eserinin ikinci edisyonunda 28 tabakada 33 peygamber ve önemli isim hakkında bilgi verdikten sonra 29. tabakada 5 varak halinde otobiyografisini; 30. tabakada da üç öğrencisi hakkında bilgi vermiştir. Otobiyografisini verdiği tabakada kendisinden, ailesinden, yedi sınıfa ayırdığı kişilerden ve talebelerinden bahsetmektedir.

Programın ikinci paneli "Otobiyografilerde 'Ben'/'Self' in Autobiographies" başlığıyla Şükran Fazlıoğlu'nun başkanlığında düzenlendi. Oturumda ki ilk konuşmada Günay Kayarlar, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin (1592-1658) eserlerindeki ben-anlatılarının izini sürdü. Abdülaziz Efendi müverrih, şair ve şeyhülislamdır. *Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrar*'ın belli kısımlarında otobiyografisinden esintiler sunmuş ve ben dili kullanarak duygularını ifade etmiştir. Kayarlar, eseri intihar düşüncesinin işlendiği erken tarihli Osmanlı metinlerinden bir tanesi olarak betimledi. Alimin bir diğer eseri, *Gülşen-i Niyaz*, sürgün anısı özelliği taşımaktadır. Karaçelebizâde bu eserini Kıbrıs sürgünü dönüşünde kaleme almıştır. Panelin ikinci konuşmacısı Ebru Onay, şair ve yazar Mirzazâde Sâlim Efendi'nin (1688-1743) *Tezkiretü's-Şu'arâ* adlı eserindeki otobiyografik parçaların ve Divan'ındaki otobiyografik öğelerin ben'i ne ölçüde yansıttığını değerlendirdi. Mirzazâde tezkiresine "Sâlim-i Rakımü'l-hurûf" başlığı ile bir parantez açarak kendi hayatı ve ailesi hakkında bilgiler vermiştir. Onay, Mirzazâde'nin tezkiresindeki ve Divan'ındaki otobiyografik öğeleri karşılaştırarak özellikle tezkiredeki otobiyografik unsurları sorguladı. Mirzazâde, Divan'ındaki manzum mektubunda Selanik'te kalmak istemeyişini ve geçmişe duyduğu özlemleri dile getirmiştir. Üçüncü panelist Metin Aydar, Derviş Mehmed isminde mühtedi bir papazın

kaleme aldığı “*bir papas îmâna gelüb bunı te’lif eylemiştir*” başlığına sahip yazma eserdeki kişisel anlatılara eğildi. Derviş Mehmed, İslâm’ı seçtikten ve Osmanlı tebaasına geçtikten sonra yaşadığı içsel sıkıntıları ile şeyhiyle diyaloglarını kaleme almıştır. Bunun yanında ihtida sürecindeki gözlemlerini, Osmanlı sultanlarına atfettiği menkıbevi mesajlarını, eseri yazma amacını, tefekkür anındaki düşüncelerini, dönemin toplumsal sorunlarına dair eleştirilerini “ben dahi ne gördüysem yazdım” şeklinde belirterek yazıya geçirmiştir. Eserin bilinen tek nüshası Avusturya Milli Kütüphanesinde yer almaktadır. Oturumun son konuşmacısı Mehmet Arıkan, Müderris Ömer İspirî’nin *Ferhatu’l-fuâd* isimli eseri başta olmak üzere bütün eserlerindeki kişisel anlatıları üzerinde durdu. Arıkan, İspirî’nin kendisinden bahsetmeyi oldukça seven bir yazar olduğunu belirtti. 30’un üzerinde eser bırakan İspirî, *Ferhatu’l-fuâd*’ı üç defa telif etmiş ve her birinde farklı bir ben’ini yansıtmıştır. Eser, aynı zamanda İspirî’nin birincil ağızdan anlatılarının en yoğun olduğu metindir. Müderris, hemen her pasajdan sonra kendisinden bahsetme eğilimindedir.

Programın ikinci panelinin “Anılarda ‘Ben’/‘Self in Recollection” isimli paralel oturumu Elmin Aliyev başkanlığında Ahmet Koçak ve Esra Çon-Yılmaz’ın katılımlarıyla; Elif Sezer-Aydınlı’nın katkılarıyla B salonunda icra edildi. Ahmet Koçak, Refik Halit Karay’ın (1889-1965) iki ayrı sürgün hatırası *Mine’l-Bâb ile’l-Mihrab* ve *Bir Ömür Boyunca*’sını odağına alarak yazarın Osmanlı Devleti’nin son yılları, Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet evresindeki kişisel deneyimlerini ve duygularını aktardı. Koçak, kısaca Halit Karay’ın biyografisini verdikten sonra yazarın her iki eserindeki ben-anlatısının izlerini sürdü. *Mine’l-Bâb ile’l-Mihrab*’ın üç bölümden oluştuğunu ve Mütareke dönemine kadar olan kısmı kapsadığını ifade eden Koçak, yazarın üzüntüleri, çektiği sıkıntılar ve pişmanlıkları üzerine durdu. *Bir Ömür Boyunca* üzerinden de çocukluk ben’ini sorguladı. Panelin ikinci konuşmacısı Elif Sezer-Aydınlı’nın mücbir sebeplerden dolayı programa dahil olamayışı sebebiyle bildirisi Mine Karataş tarafından dinleyicilere okundu. Aydınlı, İbnülemin Mahmud İnal’dan (ö. 1957) ödünç alınan ifadeyle “erbâb-ı merak mecmua”larında ben-anlatılarının izlerini sürdü. Bildirinin odağında Dâyezâde Mustafa’nın *Selimiye Risalesi*, Süleyman Faik Efendi’nin *Mecmua*’sı ve Saraybosnalı Molla Mustafa’nın *Mecmua*’sı yer almaktadır. Süleyman Faik Efendi’nin *Mecmuası* tarih, okçuluk, tasavvuf gibi çeşitli konulardadır. Dâyezâde Mustafa’nın *Selimiye Risalesi*, Selimiye camisinin özelliklerinin

aktarıldığı bir monografi olmasının yanında temelde caminin kubbesinin Ayasofya'ninkinden geniş olduğunu kanıtlamak üzerinedir. Saraybosnalı Molla Mustafa'nın *Mecmua'sı* günlük olayların aktarıldığı bir ruznamedir. Her bir mecmua farklı amaçlarla ve farklı türlerde kaleme alınmış olsa da üçü de belli ölçülerde yazarlarının hayat hikayeleri, aileleri, siyasi veya entelektüel görüşleri hakkında kişisel bilgiler içermektedir. Esra Çon-Yılmaz, Aşçı Dede namıyla bilinen Es-Seyyîd İbrahim Halil ibn Mehmed Ali'nin (d. 1828), *Risale-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşi Mevlevi* isimli hatıratı çerçevesinde ben-anlatısı yazma motivasyonunu ele aldı. Eser, 1828-1906 yıllarını kapsayan hacimli bir çalışmadır. Çon-Yılmaz, eserdeki kişisel girdileri baz alarak Aşçı Dede'nin ben'inin metindeki görünürlüğüne sorguladı. Eseri şekil ve içerik bakımından değerlendiren Çon-Yılmaz, üslubun tamamen birincil tekil şahıstan oluşturulduğu, metnin ise okuyucunun kolay okumasına yönelik kurgulandığının altını çizdi. Bir hatırat örneği olarak tarif ettiği eserin yoğun biçimde Aşçı Dede'nin hayatına dair izler taşıdığına vurgu yaptı.

Programın “Ben’e Metodolojik Yaklaşımlar/Methodological Approaches to ‘Self’” başlıklı üçüncü panelinde Rukiye Aslıhan Aksoy-Sheridan, Güneş Işıksel, Barbaros Köksal ve Kristina Nikolovska yer aldı. Oturumun başkanlığını Hatice Aynur yaptı. Aksoy-Sheridan, Seyyah Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'sinde* aktardığı ve ben-anlatısı özelliğine haiz deneyimlerini, düşünce ve duygularını aktarma biçimlerinden hareketle değerlendirdi. Seyahatname türünün öncül örneklerinden bu eseri “ben-yazıt/ben-yapıt” olarak ele almak yazarın metnin öznesi, nesnesi ve anlatıcı olması bağlamında yazma eylemini anlamlandırmaktadır. Eserin ben-yazıt kimliğini de göz ardı etmemek metnin anlatım biçimini ve oluşturulma sürecini, yazarın metinle ve zamanla kurduğu ilişkisini temellendirmeye/anlamlandırmaya yarayacaktır. Panelin ikinci konuşmacısı Güneş Işıksel, *Risâle-i fevâ'idü'l-mülûk* isimli 18. yüzyıla ait ve Osmanlıca kaleme alınmış eseri biçimsel olarak değerlendirdi. Şekil olarak bir ben-anlatısı olan metnin, kurgu-gerçek bağlamından öte, bir Osmanlı'nın yapıtı olup olmadığını sorguladı. Aynı yüzyılın başında Batı Avrupa yazın kültürüyle ilişkisini değerlendirdi. Diğer konuşmacı Barbaros Köksal, ben-anlatısı kaynakları ışığında yeni askeri tarih yazımını metodoloji-kaynaklar-problemler ekseninde ele aldı. Yeni askeri tarih yazımı perspektifinin teknik, stratejik askeri yazın ya da büyük komutanların tarihi olmaktan ziyade savaşın birey üzerindeki etkileri gibi disiplinler arası çalış-

malar gerektiren bakış açısına sahip olduğunu belirtti. Askeri tarih yazımının kaynakları genellikle arşiv kaynaklarıdır. Ancak askeri tarih yazımındaki yeni yaklaşımların asker ben-anlatısı metinlerine de ihtiyacı vardır. Köksal, aynı olayı anlatan arşiv kaynakları ve ben-anlatısı metinlerini karşılaştırarak tarihsel bilgiyi objektiflik ve hakikat ekseninde yeniden yorumladı. Oturumun son katılımcısı Kristina Nikolovska, Osmanlı coğrafyasında farklı dinlere mensup kişilerin birincil ağızdan anlatılarına değindi.

Programın üçüncü panelinde paralel oturum “Ben-Anlatısının Sınırlarında/On the Margins of Ego-documents” idi. Ahmet Koçak’ın başkanlığındaki oturuma Mustafa Beyazıt, İbrahim Şirin ve Yasemin Beyazıt katkı sundu. Mustafa Beyazıt, Osmanlı döneminden kalma Denizli mezar taşlarından (tasnif edilmiş yaklaşık on bin mezar taşının içinden) seçili örnekler sunarak mezar taşı yazıtlarının ben-anlatısı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tartıştı. Mezar taşları genel olarak kimlik ve ölüm tarihi bilgisini içermesinin yanında bazı örneklerde birincil ağızdan anlatılar da sunabilmektedir dedi. Mezar taşlarında kalıp ifade kullanımının yaygın olduğu ancak, müstesna ifadelerin yer aldığı taşların da bulunduğu dikkat çekti. Bektaşî tekkelerindeki mezar taşlarında ben hikayelerinin, şiir yazma geleneğiyle de ilişkili olarak, edebi bir üslupta olabildiğine dikkat çekti. Bektaşî dervişlerinin ölmeden önce hazırladıkları şiirleri aile bireylerine ya da dervişlere bıraktığını, bu şiirlerin mezar taşlarına yazılmış olabileceğini örneklerle gösterdi. Soru cevap kısmında mezar taşlarına yazılan bu tarz ifadelerin, yazarın kendi kaleminden çıkıp ölümünden sonra taşta yazılması hususunu belgeleyemediğini ifade etti. İbrahim Şirin, Esat Serezli’nin (d. 1877/78) Serez’i tanıtmak amacıyla kaleme aldığı yedi ciltlik “Memleket Hatıraları” isimli anılarını mercek altına aldı. Şirin, Serez’in hatıralarından hareketle bir hafıza mekânı sorgulaması yaptı ve ben-anlatılarının bir çeşit hafıza mekânı olduğunu dile getirdi. Şirin, Serezli’nin metnini yazma sebebini mekân kaybetme travması olarak açıkladı. Bunun metnin tamamına yansıdığına işaret etti. Oturumun son konuşmacısı Yasemin Beyazıt, Taşköprüzâde Ahmed Efendi’nin (d. 1561) biyografik eseri *eş-Şakâ’iku’nu-Nu’ mâniyye fî-Ulemâ’id-Devleti’l-Osmâniyye*’deki otobiyografik unsurlara değindi. Ahmed Efendi, kendisinin tanımıyla, alimlerin menkıvebî bilgilerini kaleme aldığı eserine otobiyografisini de eklemiştir. Beyazıt, kitabın sonunda Ahmed Efendi’nin ruh halini içeren/duygudurumunu anlatan ifadelerin de yer aldığına özellikle vurgu yaptı. Esere zeyl yazan veya tercüme

eden bazı alimler de Taşköprülüzâde'nin başlattığı bu geleneği sürdürerek, eserlerinde otobiyografilerinden bahsetmiştir. Beyazıt, biyografik eserlerdeki otobiyografik unsurları karşılaştırdı ve ben-anlatısı yönünden değerlendirdi.

Cuma gününün son oturumu “Evliya Çelebi’nin Çoklu Kimlikleri: Kaçını Tanımlayabiliriz?/The Many Identities of Evliya Çelebi. How Many Can We Hope to Identify?” başlığıyla Suraiya Faroqhi’nin onur konuşmasıydı. Faroqhi, seyahatname yazarı Evliya Çelebi’yi birincil ağızdan anlatı yazarı olarak tanımlayabilmenin imkanlarını sorguladı. Özellikle yazarın *Seyahatname*’sinde otobiyografisini aktarma biçimleri ve kimlikleri üzerine durdu. İstanbul’da belli bir tanınırlığa erişmiş yerel bir eşraf ailesine mensup Evliya Çelebi’nin Osmanlı hanedanına bağlı olduğuna ama eleştirilerini de eksik etmediğine, coğrafi ve tarihi bilgileri ne ölçüde-nasıl sunduğuna dikkat çekti. Gezginin nerede coğrafi ya da tarihi bilgi verdiği, nerede hikayeler anlattığının ayırt edilmesinin önemine değindi. Bu şekilde yazarın olağan olarak algıladığı ve gerçek-dışı olarak verdiği unsurlar arasındaki bulanıklığın ortadan kaldırılabileceğinin altını çizdi. *Seyahatname*’nin Kâtip Çelebi’nin *Cihannümâ*’sı ve diğer alimlerin eserleriyle karşılaştırılarak incelenmesi gerektiğini vurgulayan Faroqhi, ancak bu şekilde eserin bir yazma kültürü içerisinde değerlendirilebileceğinin ve yazarın aktardıklarının yeniden tanımlanabileceğinin altını çizdi.

Programın ikinci günü olan Cumartesi gününün ilk oturumu “Ben-Anlatılarında Manevî ve İlmî Gelişim/Spiritual and Scientific Journey in Ego-Documents” başlığıyla başladı. Panelin oturum başkanlığını Tuğba İsmailoğlu-Kacır yürüttü. Şükran Fazlıoğlu, 18. yüzyıl sebet geleneğinin örneklerinden *Câmi’u rivâyâtî’l-fehâris* adlı eserden hareketle Bandırmalı Küçük Hamid Efendi’nin entelektüel ben’ini sorguladı. Fazlıoğlu, Hamid Efendi’nin verdiği bilgilerden tahsil hayatı, hocalarıyla ilişkisi, hadis ilmine yönelişi ve entelektüel ağ içerisindeki konumunu da ortaya çıkardı. Ümit Karaver, Şeyh Alî El-Bestâmî Musannifek’in eserlerindeki otobiyografik bilgilerden hareketle parçadan bütüne giderek bir ben-anlatısı oluşturabilmenin imkanlarını sorguladı. Âlimin hemen her eserinde parçalı halde ben-anlatısı olduğunu vurgulayan Karaver, kayıt altına aldığı otobiyografik notlar üzerinden müellifin hem biyografisinin oluşturulabildiğine hem de kendisi hakkında yazma motivasyonunun açıklandığına dikkat çekti. Nurdan Soylu-Şahin, İsmail Hakkı Bursevî’nin (1653-1725) eserlerinde yazının bir araç olarak kendilik inşa-

sında nasıl kullanıldığı konusuna eğildi. Fransız filozof Michel Foucault'un bireyin üzerinde çalıştığı ya da dönüşmek istediği, yazı aracılığıyla var olduğu veya eserden ayrılamadığı şeklinde tarif ettiği kendilik inşası sürecini Bursevî'nin mecmualarındaki kişisel bilgileri takip ederek örneklendirdi. Âlimin kendi çizdiği oto-portresini sundu. Münzir Şeyhhasan, müderris ve tarihçi Ahmed b. Ali Ömer el-Menî'nin el-Osmânî'nin (ö. 1759) *el-Kavlü's-se-dîd fî ittisâli'l-esânîd* adlı eserindeki otobiyografik bilgileri değerlendirdi. Müderris, bir pasaj içinde kendisi hakkında bilgi vermenin yanında ailesi, hocaları, seyahatleri, eserleri, okuduğu kitaplara da oldukça geniş yer ayırır. Şeyhhasan, müellifin eseri neden kaleme aldığını açıklama gereği duyduğunu ve bunun bir gelenek olduğunu vurguladığını belirtti. Eseri bir sebet mecmuasından ziyade ben-anlatısı içeriğine sahip bir metin olarak nitelendirdi.

İlk panelin paralel oturumu şair ben-anlatılarıydı. "Şair Kaleminden Ben-Anlatıları/Ego-Documents Penned by Poets" başlıklı oturumun başkanlığı Turgay Şafak üstlendi. Hatice Aynur, Tatavlalı Mahremî'nin (ö. 1535) şiirlerinde ben-anlatısı izleri sürdü. Şairin kaside, gazel, mesnevi ve kıt'a biçiminde kaleme aldığı şiirlerinden örnekler sunarak otobiyografik anlatısını verdi. Oturumun ikinci konuşmacısı Türkan Alvan, Fakirî'nin *Dolâb-nâme'si* özelinde dolâb-nâme türünün Osmanlı ben-anlatıları açısından önemine değindi. Betül Akdemir-Süleyman, Ümmî Sinan ve Niyâzî Mısırî'nin divanlarındaki ben-anlatısı öğelerini karşılaştırdı. İki sufînin şiirlerindeki hakikat deneyimi, ben idraki ve ben-ben ilişkisine dair örnekler verdi. Oturumun son konuşmacısı Chiristiane Czygan, erken modern Osmanlı'da şair ve kişilik ilişkisini sorguladı. Şair ve şiirsel kişilik bağlamında Muhibbi mahlasıyla şiirler yazan Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566) *Divan-ı Muhibbi'sinin* Hamburg el yazması nüshası ışığında benlik çözümlemesi yaptı.

Cumartesi gününün ikinci paneli belge ve mektuplardaki ben-anlatıları üzerine gerçekleştirildi. "Belge ve Mektuplarda Ben-Anlatısı/Ego-Documents in Records and Letters" isimli paneli Yasemin Beyazıt yönetti. İlk konuşmacı Sena Hatip-Dinçyürek'in odağı, arzuhâllerin ben-anlatısı olarak kabul edilebilirliği üzerinedir. Bu tür arşiv belgesinin bütünü ben-anlatısı olarak addetmek imkânsızdır. Ancak içeriği kişisel anlatı bakımından son derece doyurucu örneklerin sayısı az değildir. Hatip-Dinçyürek, sunumunda özel olarak Rumeli Vilâyâtı Umûm Müfettişliği'nin Teftişât-ı Rumeli Evrakı'ndaki seçili belgelerden örnekler sundu. 1902-1909 arasını kapsayan me-

tinlerde kişilerin şahsi istek ve talepleri ya da arzularını meşrulaştırma biçimleri ile kendilerini anlatmalarını birer “kısmi otobiyografi” olarak tanımladı. Şule İyigönül-Ataşağın, 17. yüzyıl şairlerinden Nâbî’nin (1642-1712) *Münşeât*’ı üzerine bir sunum gerçekleştirdi. Münşeât’ın içerisindeki kişisel mahiyetteki mektuplar, şairin hayatının büyük kısmını kapsamakla birlikte duygu dünyası ve düşüncelerine dair zengin bilgiler sunmaktadır. İyigönül-Ataşağın, mektupları Nâbî’yi kendi kaleminden tanımak için başvurulması gereken temel ben-anlatısı kaynakları olarak niteledi. Genel olarak edebi münşeâtların ben-anlatısı yönünden zengin olabileceğine vurgu yaptı. Beyzanur Eraslan, Enderunlu öğrenci Hacı Mustafa’nın 1768-1769 yılları arasında hemen her hafta lalasına yazdığı mektuplarına eğildi. Hacı Mustafa, mektuplarında sık sık hastalıklarından ve sağlık durumundan bahsetmiş, lalasından mütemadiyen para ve muhtelif eşyalar istemiş, çeşitli taleplerde bulunmuştur. Mektuplar, 18. yüzyılda bir Enderun öğrencisi ile hocası arasındaki ilişkiyi, gündelik yaşamını, tüketim alışkanlıklarını ortaya çıkarabilecek müstesna örneklerdir. Oturumun son sunumunda İlkey Kirişçioğlu, istintaknâmeleri (sorgu zabıtları) ben-anlatısı olarak tanımlayabilmenin imkân ve sınırları üzerinde durdu. İstintaknâmeler, 19. yüzyılda Osmanlı hukuk sistemi içerisinde gündeme gelen yeminli ifadelerin yer aldığı kayıtlardır. Kirişçioğlu, Macar asıllı devrimci Charles Justinian’ın verdiği ifadeleri merceğine alarak, bu türden bir sorgu belgesinin ne derecede kişinin ben’ine ve düşüncelerine dair bilgi verebileceğini örneklemiştir.

İkinci panelin paralel oturumunun odağında seyyahlar ve yazdıkları vardı. “Yoldaki Ben’ler/Self on the Road” başlıklı oturuma İbrahim Şirin başkanlık yaptı. Safiye Türker-İşıksel, Antakya Patriği Makaryus ez-Zaim’in oğlu Halepli Paul’un babasıyla Halep’ten Rusya’ya gerçekleştirdiği seyahatte tuttuğu *Safratü’l-Batrîk Makaryûs* isimli defterin niteliğini ele aldı. Defter, konuşma diliyle kaleme alınmış, Paul yolculuk esnasındaki gözlemlerini sade bir şekilde aktarmıştır. Türker-İşıksel, defterin tam anlamıyla bir seyahatname sayılamayacağı; salt târih/kronik olarak da tanımlanamayacağını dile getirdi. Hem içeriğinde yoğun otobiyografik bilgiler bulunması hem de belli bir forma/geleneğe uygun kaleme alınmaması nedeniyle eseri ben-anlatısı sınırları içinde tasnif etmenin mümkün olduğunu vurguladı. Tuğba İsmailoğlu-Kacı, Avrupa’da oldukça yaygın seyahat günlüklerinden örnekler sundu. 19. yüzyılın ilk yarısına ait Alman seyahat günlüklerinde yazarların ben’ini ne ölçüde sunmaya meyilli olduğunu, seyyahların yolculuklarını ya-

zarken kullandığı ben dilinin ne anlam ifade ettiğini değerlendirdi. Mine Karataş, 18. yüzyıl şairlerinden Vahîd-i Mahtûmî'nin *Lâlezâr* başlıklı şehrengizini parçalı ben-anlatısı örneği olarak ele aldı. Şair, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yla anlaşmazlık yaşadığı için sürgüne gönderilmiştir. Sürgün duraklarından birisi, günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan, Larissa'dır (o dönemdeki ismiyle Yenişehir-i Fenar). Karataş, şairin Yenişehir'in doğal güzelliklerini anlatırken metnin muhtelif yerlerine kendi hikayesini de serpiştirdiğini dile getirdi. Bu yüzden eserin maksadının şehrengiz yazmak değil halini arz etmek olduğunu vurguladı. Şairin güçlü ifadelerle sürgün hayatını özetlediğini, niçin başına böyle bir iş geldiğini anlamamış olduğunu belirtti. Metnin ben-anlatısı yönünden en güçlü bölümünün "Meth-i Kapudan Mustafa Paşa ve Arz-ı Hal-i Vahid" başlıklı kısım olduğunu söyledi. Şairin burada muhatabına içini döktüğünü, sürgün acısıyla ve affedilme umuduyla duygudan duyguya sürüklendiğini, korku ile ümit arasında yaşadığını ifade etti.

Öğleden sonraki oturumların ikisi "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter, Analiz (1500-1800)" isimli Tübitak 1001 projesinin erken bulgularının sunumuna ayrıldı. "Proje Grubunun Bulguları I/Findings of the Project's Team I" başlıklı panelin oturum başkanı, proje grubundan Semra Çörekçi idi. Konuşmacılar da proje ekibindendi. Kemal Gurulkan, I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'ın (1778-1848) kethüdası ile yazışmaları irdeledi. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nin Topkapı Sarayı Müzesi Evrak'ında (TSMA.e) kataloglanmış evrakın bütününün ben-anlatı mahiyetinde olduğunu iddia etmek güç dedi. Günlük yazışma tezkireleri halinde tasnif edilmiş bu evrakın içerisinden kişisel olanları ayırıştırarak örnekler sundu. Emre Eken, bizzat padişahlar tarafından kaleme alınan *hatt-ı hümayûn*ları ben-anlatısı yönünden değerlendirdi. Özellikle *beyaz üzerine hatt-ı hümayûn*ların kişisel yönlerinin ağır basması dolayısıyla ben-anlatısı kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini savundu. Eken, şekil ve içerik bakımından bu metinleri mektup ile özdeşleştirerek bir yazın kültürünün devamı ve/veya dalı olduğunu iddia etti. Metinlerin doğal olarak ben-anlatısı olduğunun altını çizdi. 17. yüzyıl padişahlarından Sultan İbrahim (ö. 1648) ve 18. yüzyıl padişahların Sultan III. Ahmed'in (ö. 1736) hatlarından örnekler sundu. Elmin Aliyev, vasiyetnâmeleri ben-anlatısı açısından mercek altına aldı. Sunumunun odağında Gülnûş Emetullah Sultan'ın (ö. 1715) iki vasiyetnâmesi bulunmaktaydı. Aliyev, bu iki vasiyetnâmenin içeriğini diğer kişilerin vasiyetnâmeleriyle

karşılaştırarak ele aldı. Böylelikle şeriat, âdâb, ahlâk, siyaset gibi konularda öğütler veren vasiyetnâmelerle ben-anlatısı niteliğinde kişisel içeriğe sahip olanları ayırtırdı. Turgay Şafak, Acem şairi Hâmidî-yi İsfahanî'nin büyük bölümünü Farsça kaleme aldığı *Hasbihal-nâme'sini* ben-anlatısı açısından ele aldı. Şafak, Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı Sarayı'na yakınlaşan şairin duygu dünyasına şiirlerinden hareketle erişmeye çalıştı. Ayrıca, şairin eseri kaleme alma amacını yazdığını vurguladı.

Üçüncü panelin paralel oturumunun teması ben-anlatılarında kadındı. Oturum başkanlığını Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu üstlendi. Nilgün Dalkesen, Cihangir Şah'ın *Cihângîrnâme (Tüzük-i Cihângîrî)* isimli hatıratı özelinde Babür Hanedanlığı'nda kadın konusuna değindi. Dalkesen, hatıratın içeriğinden hareketle kadının siyasi ve sosyal hayattaki konumunu sorguladı. Babür sarayı içerisindeki durumunu değerlendirdi. Ömer Rafi Çiçek, Mihrî Hatun'un *Divân'ını* otobiyografik açıdan değerlendirdi. Mihrî Hatun'un şiirlerinden örnekler vererek şairin duygu dünyasının izlerini sürdü. Çiçek, ayrıca şiirlerden hareketle şairin toplumsal ve sosyal hayata bakışını da ele aldı. Anıl Göç, Osmanlı eliti Emine Melek Hanım'ın (1814-1873) iki ciltlik hatıratı özelinde hayatından enstantaneler paylaştı. Göç, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın eşi olan Melek Hanım'ın hatıraları merceğinde Tanzimat sonrası Osmanlı kadınına dair izlenimler sundu.

Programın son oturumunda proje grubunun erken bulgularının devamı sunuldu. "Proje Grubunun Bulguları II/Findings of the Project's Team II" isimli oturumun başkanı proje yürütücüsü Selim Karahasanoğlu'ydu. İbrahim Halil Ayten, kendi keşfi, gayrimüslim İlyas (Elis) Havvâ b. Anton Butrus el-Mârûnî'nin otobiyografik ve dini ben-anlatısı özelliğindeki aile anlatısını ilk defa tanıttı. El-Mârûnî'nin aile anlatısı, kendi hayatından önemli kesitler sunmaktadır. Ayten'in odağında sadece el-Mârûnî'nin anlatısı yoktu, diğer aile anlatılarından da örnekler sunarak kısa bir tasnif gerçekleştirdi. Semra Çörekçi, kendisinin ben-anlatısı araştırmalarına kazandırdığı, 16. yüzyıl sonlarına ait bir ben-anlatısı metnini, Habibullah b. Mahmud'un *Sergüşeştname'sini*, ilk defa kamuoyuyla paylaştı. 1534'te kaleme alınan eser, hacimli bir otobiyografik anlatıdır. Habibullah, hayat hikayesini vermenin yanında rüyalarını da okuyucu ile paylaşır. Ayrıca devlet adamlarının himayesine girmeye çalıştığını açıkça metninde belli eder. Gülşen Yakar, Enfi/Burnaz Hasan Hulûs'un (ö. 1724) *Tezkiretü'l-Müteahhîrîn* isimli menkıbebi biyografi derlemesini ben-anlatısı yönünden tartışmaya açtı.

Farklı şehir ya da coğrafyalardan elli altı tane şeyh, eren ya da meczûbun hâl tercümelerini veren yazar, bu kişilerin tanık olduğu ya da işittiği hadiseleri de yazmayı ihmal etmemiştir. Özlem Özdemir-Kumbar, Dr. Öğr. Üyesi Şaban Bıyıklı tarafından ben-anlatıları envanterine eklenen, bilinen bir eser olduğu halde ben-anlatısı veçhesinden hiç değerlendirilmemiş bir eseri, Mustafa Zeki el-İstanbulî'nin (ö. 1735) *Mücerrebât*'ını gündeme taşıdı. Bulunduğu kütüphanede Astroloji konusu altında tasnif edilmiş eserin, yazarı tarafından hayat hikayesini içeren bir projeye nasıl dönüştürüldüğüne dair örnekler verdi. Müellif, eserinde hem gördüğü rüyaları hem de bu rüyaların nasıl görüldüğü ile yorumlarını aktarmıştır. Özdemir-Kumbar, sunumunda müellifin hayatı, mesleği, eserin telif sebebi, yazarın rüyaları ve duygularını irdeledi. Ayrıca eser, Özdemir-Kumbar'ın devam eden tez çalışmasındaki kaynaklardan biridir.

Programın ikinci onur konuşmacısı Sigurður Gylfi Magnússon'du. Magnússon, "Ben-Anlatıları ve Mikro Tarih: Berlin'de Bîbî'nin Hikayesi/ Egodocuments and Microhistory: The Story of Bîbî in Berlín" başlıklı konuşmasında İzlanda mikrotarih ekolünün ana prensipleri ile metodolojisine değindi. Ben-anlatısı belgelerinin mikrotarih çalışmaları için önemine vurgu yaptı. Magnússon, ciddi bir hastalığa yakalandıktan sonra çevresi tarafından "zayıf zihinli" olarak addedilen Berlinli bir kadının otobiyografini örnek olarak verdi (*Bîbî in Berlín*). Döneminde toplumun zihinsel engellilere bakışını hastalık, toplum ve birey çemberinde analiz etti. Böylesi bir mikro bakış açısının ben-anlatısı türünden kaynaklar vasıtasıyla ortaya koyulabileceğini vurguladı.

Programın kapanış konuşması ve genel değerlendirmesi Harvard Üniversitesi'nden Cemal Kafadar tarafından gerçekleştirildi. Kafadar, sempozyumdaki sunumların ben-anlatısı alanındaki ilerlemeyi yansıttığını ve kaynak çeşitliliğinin 2020'deki çalıştay ve 2022'deki sempozyumların ardından artış gösterdiği belirtti. Sempozyum düzenleme kurulu başkanı Selim Karahasanoğlu'nun ben-anlatıları kapsamına dair "kısıtlı" tanımını genişletebilmenin imkân ve sınırları üzerine önerilerde bulundu.

Programda, Elif Çakmak tarafından katılımcılara "Bir Ben-Anlatısı Örneği Olarak Baf Kadısı Macuncuzâde Mustafa Efendi'nin Esaret Anlatısı (XVII. Yüzyıl): *Sergüzeşt-i Esîr-i Malta*/The Captivity Narrative of Macuncuzâde Mustafa Efendi, Qadi of Paphos as an Ego-Document: The *Sergüzeşt* of a Maltese Captive" isimli poster sunum gerçekleştirildi.

Etkinlik, 26 Mayıs Pazar Günü Piriştine ve Prizren’e düzenlenen sosyal program ile son buldu. Karahasanoğlu kapanış konuşmasında, 13 Aralık 2024’te İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve Berlin Freie Üniversitesi Alexander von Humboldt Vakfı ortaklığında; İstanbul Medeniyet Üniversitesi’nde “OLBA 2024-Medeniyet: Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Dördüncü Toplantı-Ara Dönem Toplantısı” başlığı ile bir ara toplantı gerçekleştirileceğini duyurdu.

# Konferans Raporu/*Conference Report*

## Report on the Third Meeting of the “Ottoman Ego Documents: OLBA 2024, Skopje”

### Üçüncü “Osmanlı Ben-Anlatıları Sempozyumu: OLBA 2024, Üsküp” Raporu

**GÜLŞEN YAKAR**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü  
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History

(gulsen.yakar@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0009-0005-5100-6845

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 26.11.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 16.12.2024

Yakar, Gülşen. “Report on the Third Meeting of “Ottoman Ego Documents”: OLBA 2024, Skopje” *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 159-173.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073477

The third meeting on “Ottoman Ego-Documents” was held on May 24–26 at Çifte Hammam in the historic site of the Turkish bazaar in Skopje, North Macedonia.<sup>1</sup> The meeting was organized in collaboration with the Istanbul Medeniyet University Faculty of Letters and their Center for the Study of Ego-Documents (BAMER), the Harvard University Center for Middle Eas-

---

1 <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/tr/tamamlanmis-etkinlikler/uskup-2024/ana-sayfa-uskup-2024>. Accessed November 26, 2024.

tern Studies, and the Balkan Studies Foundation. It was further sponsored by TİKA (the Ministry of Culture and Tourism, Turkish Cooperation and Coordination Agency) and YTB (the Presidency for Turks Abroad and Related Communities). The meeting brought together scholars of various fields of expertise from Turkey and the Balkan region in order to introduce and consider Ottoman ego-documents which were mainly, but not exclusively, produced in the Balkans.

This was the third in a series of meetings organized by the Center for the Study of Ottoman Ego-Documents, the previous two of which were held at Istanbul Medeniyet University in 2020<sup>2</sup> and 2022.<sup>3</sup> The meeting was opened with welcome speeches delivered by Selim Karahasanoğlu (Director of the Center for the Study of Ego-Documents, BAMER), Sevba Abdula (Director of the Balkan Studies Foundation, BSF), and Mehmet Bayrak (Turkish Cooperation and Coordination Agency’s Director of Skopje).

Selim Karahasanoğlu’s opening speech, “Ego-Documents from Istanbul to Skopje: A Progress Report, 2020-2024” informed the audience of the completed and ongoing projects, publications, and future agendas of the TÜBİTAK Project “Ottoman Ego-Documents: Inventory and Analysis (1500-1800)”, the Center for the Study of Ego-Documents (BAMER), Istanbul Research Group and *Ceride: Journal of Ego-Document Studies*.<sup>4</sup> Karahasanoğlu clarified the research group’s understanding of Ottoman ego-documents and their classification. In addition to providing an overview of the ongoing research projects, both in terms of their content and quantity, Karahasanoğlu announced that papers presented during the meeting will be published both in *Ceride* and the *Journal of Balkan Studies*.<sup>5</sup>

İhsan Fazlıoğlu delivered the opening lecture, “Self-Narratives Embedded into *Nazarriyât*: Do Works of Science in the Ottoman Country Have Any

2 Selim Karahasanoğlu, “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Çalıştayı Üzerine Rapor,” *Toplumsal Tarih*, 320 (2020): 8-11; Selim Karahasanoğlu, “Learning from Past Mistakes and living a Better Life: Report on the Workshop in İstanbul on “Ottoman Ego-Documents,” *Review of Middle East Studies* 54, 2 (2021): 294-302. For further information on the workshop, see <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/tr/tamamlanmis-etkinlikler/calistay/calistay-ana-sayfa>. Accessed November 26, 2024.

3 Özlem Özdemir Kumbar, “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumu Üzerine Rapor,” *Toplumsal Tarih Akademi* 1 (2022): 130-6; “Report on the Symposium ‘Ottoman Ego-Documents’: Towards an Inventory of Ottoman Ego-Documents,” *Ceride* 1, 1 (2023): 183-98. For further information on symposium, see <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/tr/tamamlanmis-etkinlikler/sempozyum/ana-sayfa-sempozyum>. Accessed November 11, 2024.

4 Accessed November 26, 2024, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ceride>.

5 See <https://www.balkanjournal.org/jbs>. Accessed November 13, 2024.

Function for Self-Narratives?” His lecture focused on texts produced in several scientific fields and their capacity to present the authors’ autobiographies, which he argued might be classified as fragmentary ego-documents. Although the texts in question do not deliberately aim to do so, they inevitably provide autobiographical information which serves as both complementary autobiographical data on the author and background information for the scientific, cultural, and political context in which they produced their scientific works. Fazlıoğlu warned that researchers should not omit scientific texts and further asserted that even the prayers in *dîbâce* (foreword) sections, which is customary to include, incorporate valuable information about the scientific perspective of the author or the opposition they might have as educators in the sciences.

The first panel of the meeting was devoted to ego-documents produced in the Balkan region. Nilgün Dalkesen acted as the chair for the panel which was entitled “Narrating the ‘Self’ in the Balkans”. Aleksandar Shopov delivered a presentation on fifteenth century poets who travelled to newly conquered Balkan lands. In his presentation, “There is Little Bread or Salt, and We Did Not See Melon or Watermelon: First-Person Narrative, Experience, and Knowledge in 15th-Century Ottoman Poetry About the Balkan Peninsula”, Shopov opened a discussion about the issue of historical geography and identity formation through Ottoman poets’ impressions of Balkan lands. Construction of their self in poetry, Shopov claimed, was significantly influenced by the land, having been shaped in relation and/or in contradistinction to it. Marijana Mišević took a holistic approach to Hâcî Yūsuf of Livno. In her presentation entitled “Marginalia of the Frontier or Tokens of Power of an Imperial Literate Culture: The Oeuvre of Hâcî Yūsuf of Livno (d. after 1647) and Its Self-Documentary Elements”, Mišević, analyzed the author’s works produced in various textual genres that have been studied separately thus far. By doing so, Mišević problematized the existing literature’s approach to the Yūsuf which typically provides contradictory portraits of him. The studies conducted thus far have been derived from single, particular texts under analysis and failed to capture what is inherently multifaceted. Mikail Türker Bal’s presentation, “80 Years in a Diary: Mesnevihan Haji Hafız Khalid Efendi Hajimuliç”, focused on the well-known Sufi of Bosnia and Herzegovina, Hacimuliç. What makes this modern figure noteworthy was the persistence of his habit of keeping a diary from 1931 to 2010, co-

vering almost his entire life. Hacımülîç’s voluminous diaries serve as a good illustration of the true value of ego-documents, providing what might have been unattainable in the absence of such subjective material, the “trivial” aspects that historians seek to uncover, such as his fondness for football, movies, Tolstoy, and cats. The last presentation of the panel was delivered by Orhan Ençakar and entitled “Self-Narrative of Bosnia-Akhisar Judge Hasan Kâfî al-Aqhisârî (d. 1024/1615) on the Axis of His Autobiographical Work Named *Nizâm al-‘Ulamâ’ ilâ Khâtam al-Anbiyâ*”. This prominent scholar of Bosnia-Akhisar provided his autobiography in *Nizâm al-‘ulamâ’ ilâ khâtam al-anbiyâ* which was presented to Bosnian Damat İbrahim Pasha (d. 1601). The author provided information on scholarly aspects of himself—such as his own education and that of his pupils—as it would be expected, but he also included information on his family.

The panel “‘Self’ in Autobiographies” was chaired by Şükran Fazlıoğlu. The first presentation was delivered by Günay Kayarlar, entitled “Self-Narratives in the Works of Karaçelebizade Abdülaziz Efendi”. Kayarlar began with a short biography of Karaçelebizade Abdülaziz Efendi (1592-1658) followed by an introduction to *Zeyl-i Ravzatü’l-Ebrar* and *Gülşen-i Niyaz*. Both works prove to be rich in expressing the author’s emotions—most strikingly his ambition, envy, even his suicidal leanings, which Kayarlar argues to be one of the earliest known written explicit expression of it in the Ottoman prose. In “Ego-Documents in the Ottoman Empire: How Mirzazâde Sâlim Efendi Introduced Himself” Ebru Onay argued that an ego-document should be examined alongside the author’s other works in order to shed light on different parts of their lives. Accordingly, Onay supplemented the autobiographical information in Mirzazâde Sâlim Efendi’s (1688-1743) *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* with that found in his *Divan*. The next presentation was Metin Aydar’s “Narratives Leaving a Mark: A Converted Priest in the Early Modern Ottoman Empire and Thoughts on His Work”, which focused on the life of Dervish Mehmed, a former priest. The text dates to the middle of the seventeenth century and is the record of a conversation between a dervish-disciple and his sheik. The conversation retrospectively provides the dervish’s conversion narrative. Although the conversation is likely (or at least, partly) a symbolic-imaginary product of the newly converted dervish’s mystical zeal, it illuminates the psychology of this rite of passage. The final presentation of the panel was delivered by Mehmet Arıkan, “What Lies in the

Heart of a Mudarris: Self Narratives in the Works of Ömer İspirî". One of the many works of İspirî, *Ferhatu'l-fuâd* presents the life narrative of an eighteenth century *müderris* in financial distress and despair, seeking favor and support with a firm belief in his own scholarly expertise.

A parallel session, "Self in Recollection", was chaired by Elmin Aliyev. The first presentation of this session was delivered by Ahmet Koçak and entitled "Refik Halit Karay's Memoirs in the Framework of Ego-Documents: *Minelbab İlelmihrab* and *Bir Ömür Boyunca*". The presentation focused on Refik Halit Karay (1889-1965) who played a prominent role in the modern Turkish literature and produced many works in various genres, including memoir. Karay's memoirs capture one of the most turbulent time periods in the history of Turkey, from the end of the Ottoman Empire and the occupation of Istanbul to its liberation and reformulation in the modern Turkish Republic. What Karay provides in his memoirs is not only the intellectual, ideological, and cultural landscape of the time but also the political and social struggle to survive and endure. Elif Sezer-Aydınlı's presentation, "18th Century Self-Narratives in the Miscellanies of Connoisseurship: Dâyezâde Mustafa, Süleyman Fâik ve Saraybosnalı Molla Mustafa" was delivered by Mine Karataş in her absence. The presentation focused on three eighteenth century miscellanies that transcend the traditional borders of historical record and personal scrapbook: Dâyezâde Mustafa's *Selimiye Risalesi*, Süleyman Fâik Efendi's *Mecmua*, and Saraybosnalı Molla Mustafa's *Mecmua*. What these three have in common, Sezer-Aydınlı argued, is that their authors characteristically turned these works into self-narratives while they were all allegedly composed for other, not ego-centered motivations. "An Evaluation About 19th Century Ottoman Ego-Documents From Writing Motivation Point of View, Based on *Risale-i Tercüme-i Ahvâl-i Aşçı Dede-i Nakşi Mevlevi* Case" was the final presentation of this panel, delivered by Esra Çon-Yılmaz. Aşçı Dede's (b. 1828) memoir is a well-known text in the field; thus, Çon-Yılmaz chose not to prioritize the content. Instead, her presentation focused on the genre, organization, and motivation of the text in order to consider its compatibility with the term "ego-document".

A third panel, "Methodological Approaches to 'Self'", was chaired by Hatice Aynur. The first presentation was delivered by Rukiye Aslıhan Aksoy-Sheridan and focused on one of the most famous and eccentric figures of Ottoman history, Evliya Çelebi, and his most utilized work, which has ope-

ned an on-going debate in the study of Ottoman ego-documents. In her presentation entitled, “Evliya Çelebi’s Book of Travels as a ‘Work-in-Progress’: Notes on an Unfinished ‘Self-Inscription’”, Aksoy-Sheridan evaluated the voluminous text as a self-inscription expressing the author’s vibrant life experiences and feelings. Aksoy-Sheridan observed that the text poses in itself a variety in naming and genre, organization, accounts of fiction and fact. Similarly, the motivations involved to pen it down was also multiple and complex, thus allowing the historian to read it as a self-narrative as well. The next speaker was Güneş Işıksel with a presentation entitled “Some More Remarks on BnF supplément turc 221: Baroque Orientalism, Early Modern Narrativities, Invention of Fiction and *Sergüzeşt*names”. Early eighteenth century *Risâle-i fevâ'idü'l-mülûk* was not a form of *nasihatname* (advice literature), as the title implies. Rather, it is a fictional *hasbihal* (causerie). Işıksel evaluated the text in its relation to contemporary European written culture and consequently questioned its authenticity as an Ottoman text. The next presentation was Barbaros Köksal’s “Composing ‘New Military History’ Utilizing the Perspective of Ego-Documents: Methodology, Sources, and Challenge”. Köksal’s presentation was not centered on a text or an author, but on ego-documents’ potential to influence and reshape military history. Köksal illustrated the benefits of this mode of writing in its capacity to reveal the elements behind what archival sources of military history customarily provide. These include the lived experiences, motivations, and the very psychology of battle as well as that of its aftermath in captivity and conversion. Kristina Nikolovska was the final speaker of the session. In “Marginal Inscriptions as Ego-Documents”, Nikolovska focused on marginal notes on religious text as self-inscriptions. More specifically, the presentation focused on a metropolitan bishop who had a habit of using margins to talk about his own rank and how he rose to it and, occasionally, even to curse at the patriarch.

A parallel session, “On the Margins of Ego-Documents”, was chaired by Ahmet Koçak. The first presentation was delivered by Mustafa Beyazıt who researched on a truly challenging and indeed marginal medium of speaking about the self, tombstones. Beyazıt’s presentation was entitled “The Traces of Self-Narratives in Denizli Tombstones from the Ottoman Era” and focused only on those inscriptions that do not fit into patterned samples but were genuine expressions of those about to die—or at least, expressions of

what the living expected the deceased to say on their death bed. İbrahim Şirin's presentation was entitled "Esat Serezli's Memories of His Homeland: The Ego-Document as an Sample of a Place of Memory". Şirin evaluated Esat Serezli's (b. 1877/78) memoir with a central focus on the dimension of space, specifically Serezli's homeland as a place of memory which shaped the author and, in return, was celebrated by him as the main organizing principle of his memoir. What distinguishes Serezli's memoir is that while retrospective writing about the self typically embodies a certain degree of nostalgia in describing one's homeland as places where the author spent their childhood and youth, this memoir is principally devoted to a place and aims to make it remembered. The final speaker was Yasemin Beyazıt. Beyazıt's presentation focused on a text well known to Ottoman historians, Taşköprüzâde's (b. 1561) famous biographical compilation *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*. In "Potentials and Limitations from Autobiography to Ego-Documents: The Case of *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*", Bayezıt observed that Taşköprüzâde included his autobiography in the work and by doing so, he set an example for later translators of the work to follow. Beyazıt's presentation emphasized that the work itself, including its supplements and translations should not be overlooked by researchers of Ottoman ego-documents.

The first day of the meeting was concluded with the keynote address, "The Many Identities of Evliya Çelebi: How Many Can We Hope to Identify?" delivered by Suraiya Faroqhi. Referencing Robert Dankoff's masterful biography, Faroqhi opened her speech by identifying three identities that Evliya claims to have: a passionate world traveler, a devoted servant of the Ottoman dynasty, and a member of the local nobility of Western Anatolia. Faroqhi focused on the last identity of Evliya in her presentation. She observed that Evliya did not record much about his nameless slave mother but his silence on the topic defies the customary explanation of women's seclusion and privacy because he is otherwise quite attentive to in recording the complications in Kaya Sultan's pregnancy. During his life and in his writing, Evliya observed and presented much insightful information about the reigning sultans and influential figures of the time in his monumental travelogue, but not exclusively to praise them. After providing an overview of the historical approaches developed over the years to analyze *Seyahatname*, Faroqhi emphasized that Evliya was not--nor he was trying to convince his readers that he was--a geographer or a historian. The question that

should be posed then, Faroqhi claims, is where did Evliya find the inspiration to write what he did. Resembling a travel novel at times, *meddah* (public storyteller) stories might be the answer. In order to fully understand the work, Faroqhi urged that we first need to understand the mid-seventeenth century, as a period marked by normality and novelty, natural and supernatural, and the people who were Evliya's talked source of information and his audience.

The second and final day of the meeting was opened with the panel entitled “Spiritual and Scientific Journey in Ego-Documents” and chaired by Tuğba İsmailoğlu-Kacı. The first speaker was Şükran Fazlıoğlu whose presentation was entitled “An Ottoman Scholar's ‘Intellectual-Self’ Narration: The *Sebet* of Bandırmalı Küçük Hamid Efendi”. Fazlıoğlu focused on those texts in which the authors document their tutors, as well as the lessons they received from them and the books they read to maintain their professional authority. Known as *fehrese*, *sebet*, *mu'cem*, and *meşîha*, these texts also provide fragmentary information about the author beyond their professional training and experience. Fazlıoğlu further focused on Bandırmalı Küçük Hamid Efendi and his *Câmi'ü rivâyâtî'l-fehâris* in order to trace the autobiographical elements and reveal this eighteenth century scholar's intellectual-self in his own words. The second speaker was Ümit Karaver whose presentation was entitled “Biographical Analysis Based on Autobiographical Records of Sheikh Ali Al-Bestami Musannifak, a Scholar from the 15th Century Timurid/Karamanid/Ottoman World”. Musannifak provided fragmentary autobiographical notes on the margins of the works which were to be presented to courtly figures. As for all ego-documents, even for the most intimate and private, writing about the self is partly a process of self-fashioning and self-representation. Karaver claimed that, when combined, these marginal notes not only provide the full autobiography of the author but also clarify the author's motivation in self-representation. The next speaker was Nurdan Soylu-Şahin with a presentation entitled “İsmail Hakkı Bursevi in the Context of Sufi Self-Narratives (1653-1725) and His Relationship with Writing in Self-Construction”. Soylu-Şahin's focus was on İsmail Hakkı Bursevi's *mecmua* which involved records of his journeys, letters, dreams, the divine inspirations he received, and the dialogues between him and his sheik. Sufis are known for reflecting on their own spiritual journeys and keeping records thereof. Furthermore, we know that the mystics' method of

introspection regularly turned into a habit of writing and talking about the self, recording not only prophetic dreams and conversations between the disciple and his sheik but also the ordinary course of their daily life. The final presentation of the session was Münzir Şeyhhasan's "The Ego-Documents within the work titled *Al-Kavlu's-sadîd fî ittisâli'l- asânîd*, authored by the Hadith scholar and esteemed teacher Ahmad al-Manîni". Şeyhhasan claimed that the autobiographical information that eighteenth century scholar Ahmad al-Manîni provided went beyond the customary borders of *sebet* literature. He evaluated the work in the frameworks of family and life, his intellectual personality and network, travels and scholarly relations, scholarly lineage and his certificates.

The parallel session was chaired by Turgay Şafak and entitled "Ego-Documents Penned by Poets". Its first speaker was Hatice Aynur. In her presentation entitled "Reading the Poems of Tatavlah Mahremî (d. 1535) as Ego-Documents" Aynur analyzed Mahremî's recently discovered poems which inform the reader about the poet's daily life, the material environment in which he lived, as well as his intimate feelings and thoughts. The second speaker of the session was Türkan Alvan with the presentation entitled "The Contribution of *Dolâb-nâma* Genre to Ottoman Self-Narratives: The Sample of Faqîrî's The *Dolâb-nâma*". Alvan focused on the *dolâb-nâma* literature together with its sub-categories which she argued has been neglected as a source of ego-documents. The next speaker was Betül Akdemir-Süleyman. Her presentation, "Delving into Self-Reflection in Poetry: Self-Documents from the Perspectives of Umami Sinan of Elmalı and Niyazi-i Misri", compared the divans of two prominent Sufis from the seventeenth century from diverse educational backgrounds. Akdemir-Süleyman's purpose was to identify the repeating patterns between the two. The final presentation of the panel was delivered by Christiane Czygan and entitled "The Puzzling Relationship Between the Poet and the Poetic Persona in Early Modern Ottoman Literature". Czygan's presentation focused on an often overlooked aspect of ego-documents and proposed an inspiring perspective to focus on the interplay between the poet and the poetic persona, inconstant distancing and uniting of the two in early modern literature.

The next panel "Ego-Documents in Records and Letters" was chaired by Yasemin Beyazıt. Sena Hatip-Dinçyürek's "Approaching Late Ottoman Petitions in Rumelia as Self-Narratives, Discussing Their Potential and Limits"

was the first presentation. Hatip-Dinçyürek analyzed the petitions submitted to the General Inspectorate of Rumelia (Rumeli Vilâyâtı Umûm Müfettişliği- Teftişat-ı Rumeli Evrakı) in the early twentieth century and claimed that some of these documents provide almost partial autobiographies of people from all segments of the society. Certainly, in their formulated style, calculated content, and intermediary scribe’s uncertain role in composing it, not all *arzu hâls* (petitions) display ego-document characteristics; but they nonetheless convey the first-person narratives of ordinary people and thus deserve a closer look. The next presentation was Şule İyigönül-Atasağın’s “An Analysis of Poet Nabi’s *Münşeat* (1642-1712): Searching for ‘ego’ in *Münşeat*”. Nâbî’s *Münşeat* (collection of letters) contains the letters that the famous seventeenth century Ottoman poet wrote across almost fifty years and has thus far been used as a supplementary source for social and political history, or analyzed with their literary qualities. İyigönül-Atasağın, on the other hand, argued that approaching these letters as ego-documents will contribute to our understanding of this famous figure’s inner world, which otherwise escaped official and private documentation. The next speaker was Beyzanur Eraslan whose presentation was entitled “Letters to Lala from Enderunlu Hacı Mustafa”. Eraslan too focused on letters, but rather than being compiled in a *münşeat* these letters belonged to a certain Enderunlu Hacı Mustafa whose name would have been remained unknown to us without them. Hacı Mustafa’s letters to his *lala* (tutor) are informative about life in Enderun, but more significantly these provide insight into the pupil-tutor relationship in the second half of the eighteenth century, although it remains largely unknown whether the intimacy they seem to have was typical or not. The final speaker of the session was İlkey Kirişcioğlu with a presentation entitled “The Self in the Interrogation of a Revolutionary Hungarian Convert”. Kirişcioğlu’s presentation was on a nineteenth century *is-tintaknâme* (an interrogation report) of a certain Hungarian revolutionary named Charles Justinian. Bringing up the type of document that has been subject of substantial discussion in the ego-document studies in world, Kirişcioğlu reminded that the Ottoman material awaits to be examined with its self-narrative qualities, which would inevitably bear sophisticated theoretical and methodological discussions in the field.

The parallel session was entitled “Self on the Road” and chaired by İbrahim Şirin. The first speaker of this session was Safiye Türker-İşksel. Her

presentation was entitled “The Safrat Al-Batrak Makâriyûs: Travel-Journal of Bûlus Ibn Al-Za’îm Al-Halabî”. The presentation focused on Paul of Aleppo’s *Safrat*, which according to its author was a historical work, specifically a chronologically organized narrative of his journey from Aleppo to Russia in the middle of the seventeenth century. Paul employed multiple mediums to construct temporality within his work, perhaps giving away his inclination to compose a historical work. Yet Türker-İşüksel observed that he could not restrain himself from depicting the ordinary course of daily life and material culture also. The next speaker was Tuğba İsmailoğlu-Kacı, who delivered a presentation on European travel literature. In “The ‘I’s on the Road: Self-Identity in 19th Century European Travel Diaries”, İsmailoğlu-Kacı argued that those accounts in which the traveler-author made room to express themselves were not favorably received in nineteenth century Europe where travel literature was in high demand and composing a travel account was highly commercialized. İsmailoğlu Kacı also observed that the names of the subgenres of travel literature seldom designated a well-defined uniform genre, but rather they were differentiated on the basis of their content. The final presentation of the session was delivered by Mine Karataş and was entitled “An Example of an Exile Narrative: Vahîd-i Mahtûmî’s *Lâlezâr*”. *Lâlezâr* is an eighteenth century *şehrengiz*, penned when the poet was in exile in Larissa (Yenişehir-i Fenar). But Karataş observed that it is also an *arzuhal*, or a petition thorough which the author strives to prove his innocence, recounting his ordeal and asking for forgiveness.

The session “Findings of the Project’s Team I” was chaired by Semra Çörekçi. This panel was the first in a series of team’s presentations on the ongoing TÜBİTAK research project. The first presentation was Kemal Gurlukan’s “Ego-Documents in the Correspondence Between Ayşe Sineperver Sultan and Her *Kethüda* in the Records of Topkapı Palace Museum Archives”. This presentation focused on the wealth of correspondence between Ayşe Sineperver Sultan (1761-1828) and Esmâ Sultan’s (1778-1848) *kethüda* (lieutenant). Produced in a harem, these letters do not resemble customary state documents in language and in style but are significantly expressive of emotions and reflect the Valide Sultan’s maternal concerns. The next speaker was Emre Eken. His presentation was entitled “Unofficial Faces of Ottoman Sultans: The Cases of Sultan İbrahim and Ahmed III”. Eken argu-

ed that the *hatt-ı hümâyûns* (imperial edicts) of Sultans İbrahim and Ahmed III are particularly expressive of the sultans’ inner lives and emotions. As such, these can also be considered ego-documents. In the presentation entitled “The Hidden Self in Testaments: An Evaluation on the Axis of Gülnüş Emetullah Sultan’s (d. 1127/1715) Testaments”, Elmin Aliyev identified two different categories of testaments and differentiated between those produced as advice on ethics, politics, morals, etc. and self-narratives. Aliyev focused on *vasiyetnâme* (last will and testament) literature and compared Gülnüş Emetullah Sultan’s (d. 1715) two wills with those produced by people from different social classes and backgrounds. The final speaker of the session was Turgay Şafak. Following presentations on letters, *hatt-ı hümâyûns*, and *vasiyetnâmes* of the royal household, the author-protagonist of Şafak’s presentation, “A Persian Poet’s First-Person Narrative in the Ottoman Palace: The Hasbihal-nâme of Hâmidî-yi İsfahânî”, was a once-courtly poet who crossed the sultan. Şafak provided an evaluation of *Hasbihal-name*, the story of a grief-stricken poet’s journey from his homeland to İstanbul, and finally to exile in Bursa.

The parallel session, “Women in Ego-Documents”, was chaired by Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu. Although devoting sessions to the presence of women in history is itself a dissociating organizational practice which is open to justified objection, the fact remains that concerted attention to the presence of women within particular genres of writing is a fruitful work in progress. The first presentation of the session was delivered by Nilgün Dalkesen. In her presentation, entitled “Women in the Mughal Dynasty in the Light of Cihangir Shah’s (1569-1627) *Cihangîrnâme*”, Dalkesen took the audience outside of the Ottoman realm and focused on the well-known memoir of Cihangir Shah. By utilizing a self-narrative produced by the male ruler, Dalkesen maintained that this text is informative on the changing roles of men and women, accompanied by larger transformations in the social and political structure of the Mughal Empire. The next speaker was Ömer Rafi Çiçek whose presentation was entitled “As an Autobiographical Narrative Rereading Mihrî Hâtun’s *Dîvân*”. Female poetry, Çiçek argued, conveys a unique emotional depth while confirming the traditional patterns of the male dominated field. A closer reading gives the reader not only the life story of the particular female poet, but also and more significantly the whole set of societal gender roles and identity. The final presentation of the session

was delivered by Anıl Göç. The presentation, “Impressions of the Life of a 19th Century Ottoman Elite Woman: Emine Melek Hanım (1814-1873)”, utilized not only ego-document material--Melek Hanım’s exceptional two volume memoir--but also archival documents, periodicals, and contemporary publications. Göç traced the societal life of the post-Tanzimat era, more specifically that of women through the memoirs of an elite woman married to a high-ranking statesman.

The next session was entitled “Findings of the Project’s Team II” and was chaired by Selim Karahasanoğlu. This panel was the second part of presentations on the project’s interim findings. The first presentation was delivered by İbrahim Halil Ayten. In this presentation entitled “A Non-Muslim Ego-Document in the Ottoman Literature: The Autobiographical Family Narrative of Elias Hawwa b. Anton Butrus al-Mârûnî”, Ayten introduced a new finding. The notebook of this Maronite Christian family provides a detailed account of the author’s childhood including record of the births, baptism ceremonies, marriages, and deaths in the family. The notebook interestingly records solely those turning points in family members’ lives. The death of Elias, the original author, was recorded by his son and apparently, the notebook was owned and used by him afterwards. A large sum of correspondence between these family members was also discovered, adding a wealth of primary source material to the short notebook. The next presentation was delivered by Semra Çörekçi and entitled “An Ego-Document from the 16th Century: *Sergüzeştname* of Habibullah b. Mahmud”. Çörekçi focused on the autobiography of an Ottoman intellectual who sought to obtain a better position and favor by demonstrating spiritual advancement through the dreams he had. Çörekçi identified the ulterior ambition of the author behind the autobiography but also emphasized that this does not necessarily mean that the work is devoid of sincerity and real emotion. The next presentation was delivered by Gülşen Yakar and entitled “Saints, Holy Madmen and a Court Songster-Dervish: Enfi/Burnaz Hasan Hulûs (d.1724) and *Tezkiretü’l-Müteahhirîn*”. The presentation introduced the biographical compilation with a special focus on its qualities as an ego-document for the author wrote these hagiographies of sheikhs, saints, and holy madmen through his own personal acquaintance with them. The aim of the presentation was to encourage the reconsideration of texts that seemingly centered on lives of others as they might also contain autobiographical fragments.

The final speaker of the session was Özlem Özdemir-Kumbar, and her presentation was entitled "The Dreams of Mustafa Zeki, the Munajjim (d.1735): Desires, Fears, and Visions". The text in question, *Mücerrebât*, is a work of astronomy, but a section of it is devoted to record many of the author's dreams including their interpretation and even their fulfillment. Özdemir-Kumbar observed that the recorded dreams together with the short accounts about the author's own life, reveal the author's fears and hopes related to his family, career, and death. This session was followed by Elif Çakmak's poster presentation entitled "The Captivity Narrative of Macuncuzâde Mustafa Efendi, Qadi of Paphos as an Ego-Document: The Sergüzeşt of a Maltese Captive".

The second and final keynote address was delivered by Sigurður Gylfi Magnússon, founder of the Center for Microhistorical Research and editor of *The Journal of Microhistory*. In his presentation, "Egodocuments and Microhistory: The Story of Bíbí in Berlín", Magnússon informed the audience about the organizing perspective and methodology of the Icelandic school of microhistory, and maintained the central importance of ego-documents in microhistorical analysis. To illustrate this point Magnússon presented the gripping case of Bíbí, a woman who suffered a serious illness as a baby and lived her entire life in isolation after being labelled "feeble-minded" by her family and community. And yet Bíbí's story was preserved in an autobiography, much to the surprise of her contemporaries who had not realized the outcast was also literate.

Cemal Kafadar delivered the closing remarks of the third meeting on Ottoman ego-documents. Kafadar, pioneer of the Ottoman ego-document studies, has attended the previous meetings and carefully observed the field's development over the years. He expressed his contentment in the growing scholarly interest in the field and the diversity of the sources being used. Kafadar concluded that the presentations delivered over the course of the meeting proved the earlier assumptions about the lack of Ottoman ego-documents wrong by showing that Ottoman men and women found many mediums and utilized a number of strategies to write about themselves. He also asserted that the field is now mature enough to pursue more in depth and specialized enquiries such as analysis on employed pronouns or the conception and reflection of inner and outer selves. Kafadar stressed the significance of interdisciplinary approaches to ego-documents and remin-

ded the attendees that ego-documents are literary products as well as historical sources, thus requiring researchers to master both fields. He concluded his speech by presenting examples of self-narrative elements in folkloric lullabies.

# Arşivden Bir Ben-Anlatısı/ An Ego-Document from the Ottoman Archives

## Evliliğinde Çektiği Eziyetleri Dile Getiren Vezir Ahmed Paşa'nın Kızı Emetullah'ın Boşanma Talebiyle Kaleme Aldığı Arzuhal

**KEMAL GURULKAN (haz.)**

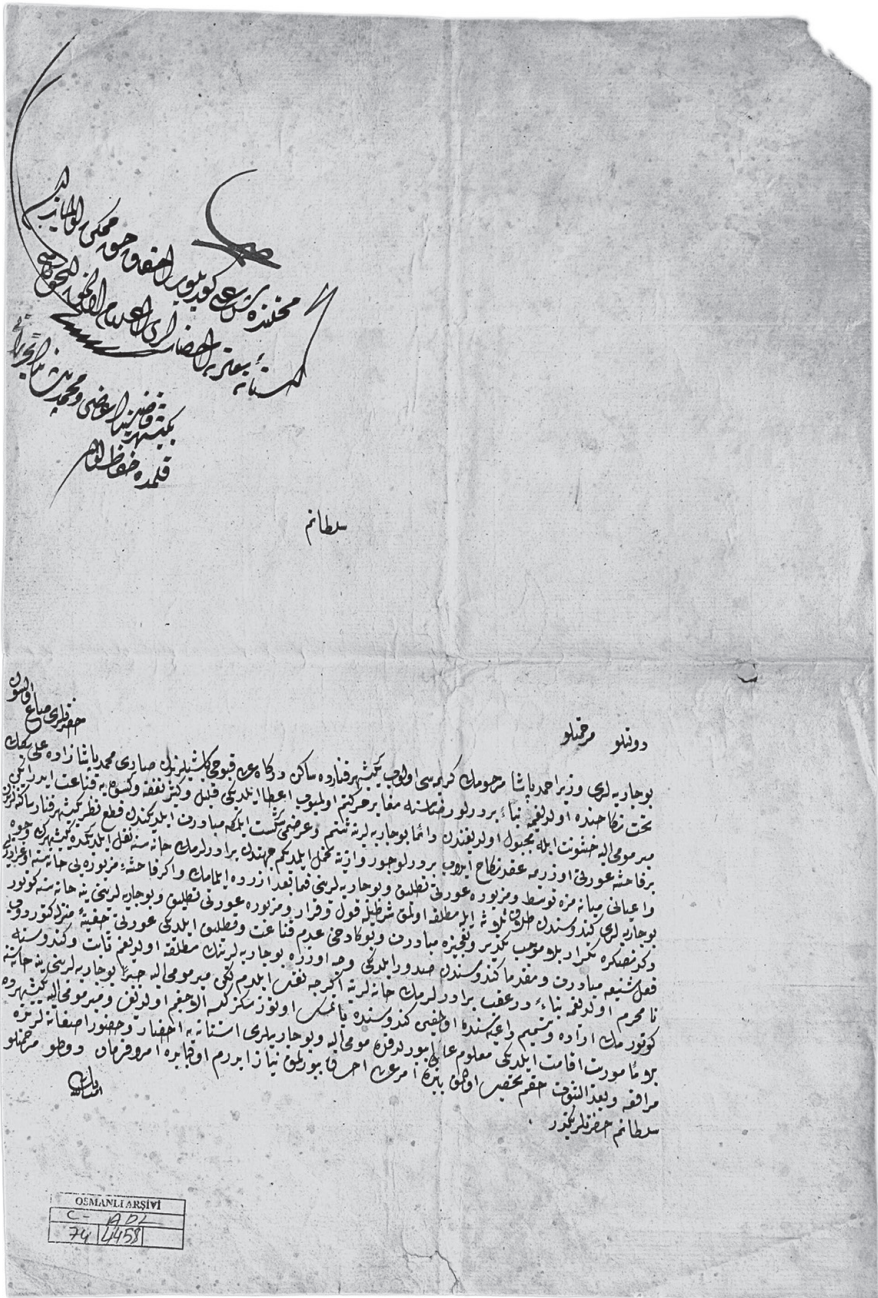
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı  
Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives

(kemal.gurulkan@devletarsivleri.gov.tr), ORCID: 0000-0002-5639-696X

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 30.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 31.10.2024

Gurulkan, Kemal. "Arşivden Bir Ben-Anlatısı: Evliliğinde Çektiği Eziyetleri Dile Getiren Vezir Ahmed Paşa'nın Kızı Emetullah'ın Boşanma Talebiyle Kaleme Aldığı Arzuhal," *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 174-176.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073484



Sahh

*Mahallinde şer'le görülüb ihkâk-ı hak mümkün  
olmaz ise Âsitâne-i sa'âdete ihzârları i'lâm olunmak  
için hükm buyruldu.*

*Yenişehir Kadîsı'nın arzı ve Mehmed Paşa'nın  
tahrirâtı kaleme hıfz oluna.*

Devletli, merhametli Sultânım hazretleri sağ olsun.

Bu câriyeleri Vezîr Ahmed Paşa merhûmun kerîmesi olup Yenişehir-i Fener'de sâkin Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Sarı Mehmed Paşazâde Ali Bey'in taht-ı nikâhında olduğuma binâ'en bir türlü rızâsına mugâyir hareketim olmayıp i'tâ eylediği kalîl ü kesîr nafaka ve kisveye kanâ'at eder iken mîr-i mûmâileyh huşûnet ile mecbûl olduğundan dâima bu câriyelerine şetm ve ırzımı şikest eylemeğe mübâderet eylediğinden kat'-ı nazar Yenişehir-i Fener sâkinelerinden bir fâhişe avreti üzerime akd-i nikâh idüb bir türlü cevri ü eziyete tahammül eylemediğim cihetden birâderlerimin hânesine nakl eylediğimde Yenişehir'in vücûh ve a'yânı miyânemize tavassut ve mezbûre avreti tatlık ve bu câriyelerini fî mâ ba'd üzere eylememek ve eğer fâhişe-i mezbûreyi hânesine uğradır ise bu câriyeleri kendisinden talâk-ı selâse ile mutallaka olmak şartıyla kavli ü karâr ve mezbûre avreti tatlık ve bu câriyelerini yine hânesine götürdükden sonra tekrar bilâ müceb tekdîr ve ta'cîze mübâderet ve buna dahi adem-i kanâ'at ve tatlık eylediği avreti hufyeten menzile getirib fi'l-i şenî'a mübâderet ve mukaddemâ kendisinden sudûr eylediği vech üzre bu câriyelerinin mutallaka olduğum sâbit ve kendisine nâ mahrem olduğuma binâ'en der-akab biraderlerimin hânelerine eğerçi nakl eyledim lâkin mîr-i mûmâileyh cebren bu câriyelerini yine hânesine götürmek irâde ve tesmîm dâ'îyesinde olmağın kendisinde bâ temessük otuz sekiz kîse alacağım olduğu ve mîr-i mûmâileyh Yenişehir'de bilâ me'muriyet ikâmet eylediği ma'lûm-ı âlî buyruldukda mûmâileyh ve bu câriyeleri Âsitâne'ye ihbâr ve huzûr-ı âsafânelerinde murafa'a ve ba'de's-sübût hakkım tahsîl olmak bâbında emri-âli ihsân buyrulmak niyâz ederim. Ol bâbda emri u fermân devletli, merhametli Sultanım hazretlerindir.

Bende  
Emetullah

**BOA. C. ADL, 74/4458**

# Arşivden Bir Ben-Anlatısı/ An Ego-Document from the Ottoman Archives

## Mahmud Paşaoğlu Hazretlerinin Sekban Beylerinden Olan İzvornik Kal'ası'ndan Çelopekli Şa'ban'a Validesinden Gelen Mektub<sup>1</sup>

TALHA MURAT (haz.)

Berlin Freie Üniversitesi, Tarih ve Kültürel Çalışmalar Bölümü, Doktora Adayı  
Free University of Berlin, Department of History and Cultural Studies, PhD Candidate

(talha.murat@fu-berlin.de), ORCID: 0000-0001-8433-4777

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 06.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 30.09.2024

Murat, Talha. "Mahmud Paşaoğlu Hazretlerinin Sekban Beylerinden Olan İzvornik Kal'ası'ndan Çelopekli Şa'ban'a Validesinden Gelen Mektub." *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 177-180.

DOI: 10.5281/zenodo.15073494

---

1 Yardım ve katkıları için Kemal Gurulkan'a, Semra Çörekçi'ye ve Bilgin Aydın'a teşekkür ederim.

انشاء الله تعالى بكونه سجد ساجد  
اولا ان از و برین فلو سجدان جلوبکی مشوبه که تا طهر

Yıl 15. 80

1925 G 9115



İzmirliye Birt.

[illegible]

İnşaallahu Teâlâ bu mektub Mahmud Paşaoğlu hazretlerinin sekban beylerinden olan İzvornik Kal'ası'ndan Çelopekli Şa'ban'a değe bi'l-hayr.

İzzetlü cânımdan<sup>2</sup> sevgili oğlum Şa'ban huzurlarına,

Tahassür ve iştiyâkla selâmlar ve hayır du'âlar kılındıktan sonra; nice hâl hâtırınız eyü, hoş musız? Daima Hak'dan istid'âmız budur ki Allah Teâlâ seni hatâ ve hatarlardan ve görünmez belâlardan hıfz eyleye, âmin bi hürmeti seyyidi'l-mürselîn ve eğer bu gözü yaşlı, nağre başlu vâlideniz ahvâlin-den su'âle himmet buyurılırsa; elhamdülillah dahî can tende, ne günümüz gündür ve ne gecemiz gecedir. Hakk alîmdir. Evkât-i hamsede du'â-i bi'l-hayrları evrâdına meşgûl ve dîdâr-ı şerîfinize müştâk olduğumuz bilesiz ve benim sevgili oğlum yohsa mı bizi katî güne bırakdun, yohsa mı kâtib bulunmaz, yohsa kâğıd yokdur?

[Ne] zamandan berü bize sıhhat haberini bildirmeyesin ve eğer hâlâ sıhhat üzere isen âhiretde cevaba kâdir olmasun [olamazsın]. Zira biz sizin hasretinüzden göysüz kaldık. Benim sevgili oğlum eğer hâlâ sıhhat üzere isen bari bir yol sıhhat haberünü işideyim ve hemşireniz İsmihan düşman-ı bî-dîn elinden halâs olmuş ve yüz bin tahassür ve iştiyâkla ellerin bûs, bî-had ve bî-kıyâs selâmlar etmiştir ve biraderlerünüz Uzun Ahmed ve Mustafa yüz bin selâm etmiştir ve Bandur Hüseyin Beşe *lâ yuhsâ ve lâ yûâd* selâmlar etmiştir ve oğlu Mustafa selâmlar etmiştir, kabûl mercûdur ve biraderünüz Şa'ban vüfûr muhabbet birle selâmlar etmiştir. Düşmandan evvel durduğumuz yerde hâlâ onda oluruz ve ev sahib Deli Hüseyin ve oğlu selâm etmiştir, kabûl mercû[d]ur ve's-selâm.

Bende Aişe  
Vâlideniz

2 Metinde cânımdan şeklinde imla hatası yapılarak yazılmıştır.

# Arşivden Bir Ben-Anlatısı/ An Ego-Document from the Ottoman Archives

## Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın (ö.1817) Zevcesi Ayşe Hanım'ın (ö.1812) Paşa'ya Mektubu

ABDURRAHMAN AKDAĞ (haz.)

Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü  
Marmara University, Institute of Turkic Studies

(abdurrahmanakdag1@gmail.com), ORCID: 0000-0002-4895-2874

Geliş Tarihi / Date of Arrival: 00.00.2024

Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 00.00.2024

Abdurrahman, Akdağ. "Arşivden Bir Ben-Anlatısı: Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın (ö.1817) Zevcesi Ayşe Hanım'ın (ö.1812) Paşa'ya Mektubu" *Ceride* 2: 2 (Aralık/December 2024): sayfa/ pp 181-185.  
DOI: 10.5281/zenodo.15073496

### BOA, TSMA.e 860/28<sup>1</sup>

Devletlü, inayetlü, merhametlü, veliyyü'n-niam kesîrû'l-kerem sertacım efendim sultanım hazretlerinin nâdi-i meclis-i behîşt-nümâları savbına sadhezâr tâzim ve tekrim birle mübarek tab'-ı latifiniz suâl ve niçe büyük hasret ile mübarek hâk-i pâ-yı devletinize yüzüm ve gözüm sürerek takbîl olunur. Hemvâre Hüdâ-yı lemyezel hazretlerinin birliğine emanet eyledim siz efendimi. Benim sultanım taraf-ı bendeleriniz ahvalinden suâl-ı şerif buyrulur ise lillâhil-hamdü ve'l-minne tahrir-i muhabbetnameye gelince değın

1 Napolyon'un Mısır işgali sebebiyle serasker olarak bölgeye gönderilen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya (ö.1817) zevcesi Ayşe Hanım'ın (ö.1812) mektubu.

vücudumuz sıhhat ve afiyet üzere mevcut ve mübarek dîdâr-ı şerîfinize azim müştâk idüğüm Hüdâ'ya ayan ve beyandır. Hemân hazret-i rabbi'l-izzet dergâhından temennâmız budur ki hayırlısıyla karîben mülakatımız mukadder eyleye âmin sümme âmin. Benim başım tacı efendim suâl-ı şerif buyurmuş-suz, “yalıdan konağa teşrif olundu mu” deyü benim melek efendim “yalıdan konağa gelmemiz bir müşkül olduğu hiç tabiri mümkün değil ne sebepten” deyü suâl buyurursanız başım tacı efendime zerrece ifade eyleyeyim, bundan büyük müşkül olur mu ki efendimsiz dünya konağı değil şöyle dursun, cennet bile haram olsun. Efendim gerek madende gerek Malatya'da ve gerek Erzurum'da türlü türlü konaklar ve döşemeler döşetip bu hakîri öyle davet buyururdunuz. Şimdi bu konağı emriniz üzere kapı kethüdası yaptırıp ve döşetip bir mâhdan sonra bî-nâçar geldik. Andan sonra bize bir bükâ geldiği ve hakkı kabil değil midir? efendim neden ki suâl buyurulur ise bu tarafta olmadığınız için zira türlü türlü nevâzişler ile ve iltifat ile destimden tutup her bir odaya girdikçe, “hangisinde istirahat edersiniz efendim” deyü buyurduğunuz şimdi hatıra yer yer geldikde ciğerim püryan ve kendim ür-yan olup yakalarım çâk idüp az kaldı ki aklım başımdan gidip dârüşşifâya yakın olayazdım zerrece kaldı efendim bu hakîrin teşrifimizden beş on kurban tedarik eylerdiniz eşiği atladukda sebt ettirirdiniz. Şimdi bu defa kendi tedarikimiz kendimiz ettik öksüz oğlan kendi göbeğini keser imiş efendim ne miftâh ağasının ve ne kapı kethüdasının hatırına gelmedi. Bâbdan içeriye girince benim feryadımdan fehm edüp lisân-ı hâl ile kurbanlar meleştiri-lir. Efendim dahi suâl ederseniz orta katta bir küçük oda var orada sâkin olup ta ki efendimizden bir kerem-name zuhûr edince hemen Hak Teâlâ bu hakîr-i kemter kulunu bir rütbe şâz ettiği vasf-ı mümkün değildir. Konağa geldiğimizden ikinci gün vücuda şifa, ömre gıda, kalbime bir ferahnâk geldiği kalem ile tahrir ve lisan ile takrirden birundur. Bir mahzûniyet vaktim olup güya ki cihan başıma tar-dar olmuş gibi idi. Gördüm ki tâzim birle Cevher kulunuzun destinde kerem-nameniz hemân der-akab istikbal eyledim. Artık suâle mecalim olmayıp leylâ misâli hayran olduğumu gördüklerinde “tiz tiz efendimizindir” deyü cevabı işitip bir miktar aklım başıma geldikde akibince tâzim birle açıp Nuri Efendi'ye kıraat ettirdikde sanki benim efendim soğuk suya ateş bırakıldığı saat nasıl cızırdar ise benim dahi ciğerim öyle cızladı ve derunum yandı. Ne için bu abd-i âciz cariyesi için bu kadar dîde-i şeriflerini ve mübarek dest-i şerifine zahmet veriyorlarkine? Ol saat kalbim dediği için zahmettir ancak kendilerine sefa almaya âmin verir ve

ömr-i şerifine minnettir. Hemân îzed-i müteâl hazretleri saye-i devletiniz bu hakîrin üzerinden eksik etmeye âmin.

**[2. Sayfa]** Benim efendim kerem-nameniz kıraat olunduktan sonra destime alıp hemen sineme bastım zannettim ki efendisi bu hakîrin destinden tutup ikinci kata kadem bastım öyle kalbim ferah buldu yani zerrece aynım da değil idi. Bir zaman bu sürûr ile olur iken şâz-ı bihamdillah bir kerem-nameniz zuhûr etti derhâl ve tekrar be tekrar olmuşum şâzımend niçe bin türlü türlü bu hakîre sefa bahşetti. Ekseri efendimizden gelen kerem-namesi gice zuhûr eyler neye teşbih eyledim ma-hak on beşi aydınlık on beşi karanlık on beş gecenin aydınlığını ancak efendimizden gelen kerem-namesin ona teşbîh eylerim on beş gecenin karanluğunu ona teşbîh ederim ki kerem-nameniz geç geldikde zira karanlık gece bile olsa aydınlık olur. Kalpte sürûr olunca on beş gecenin aydınlığı kalpte keder olduktan sonra o dahi zindan olur. Hemân Bâri-i Teâla herhâlde mesrûr eyleye âmin. Benim efendim tahrir buyurmuşuz “bu misillü şeye yazmışım delü divane olurum” deyü buyurmuşsunuz benim ricam gûne iltifatlara ve nevâzişlere değil idi. Efendim bazı kerre bir firaklı şeyler tahrir eylediğinizde ona bir türlü tâkatim kalmadığından efendime rica ettim yoksa bunlar gibi kerem-namelerin günde bin tane gelse gene gönlüm gına etmez. Ancak vücudumun sıhhati kerem-nameniz olur ve benim efendim sultanım emrâzımızdan ve tabipten suâl-ı şerif buyurulmuş bir şeyim yoktur. Vücudumuz kerem-namenize gelince sıhhat üzeredir hemân efendim tahririniz gibidir. Benim efendim elma istemişsiz ne elma gidebilir ve ne yaprağı işe yarar ve hem aşilamak için yaprağını istemişsiz “aşılataım” deyü zira aşılancın müptezel olur o elma ancak oraya mahsustur efendim ve benim sultanım Filiboz sarraf kulunuza sipariş buyurduğunuz Diyarbakır çitarilerin yarısı geldi. Cümlesi gelmediğinin sebebi oldur ki mazallah Diyarbakır’da vebanın kesreti ziyade olduğu hasebiyle anıncün gelmemiştir. Dünyada efendim hemân sağ olsun, hepsi vücuda gelir. Yirmi beşini ayırıp efendimizin gulâmlarına ikişer kat kışlık biçdirdim. Zira bir kere bağa çıkar iken gulâmların hâlini gördüm vücudum nâre yandı eyvâh efendim şuraya gitmekle gulâmları ve yetimleri ne hâl kesb etmiştir ve hem birer nâfe kürk üzerine birer çuka cübbe ikişer çakşır diktirtip kendilerine verdim. Yirmi fes âlâlarından ve kırk değirmi yemeni âlâ olarak alup ve altı küçük gulâmlarınız içeriye getirtip esbablarını giydirip ve başlarını elim ile bağladım. Alimallah böğrümeye taş basıp Ali’nin kü-

çük karındaşını yanıma alıp okşayıp gönlünü şâz ettim belki onların kalpleri sürûriyyet hürmetine Hak Teâlâ bu hakîr-i kemter cariyesini efendisine kavuşturur. Hüdâ-yı lem-yezid evvel ben hakîrin andan sonra o gulâm yetimlerinin üzerimizden saye-i devletiniz bir an zâil eylemeye âmin sümme âmin bi-hürmeti Tahâ ve Yâsîn ve benim efendim bir vâfir para saçıp kapışıp gene başka cep harçlığı verip mesrûr olarak taşraya gittiler. Dua ederek büyük gulâmlarınızın dahi başka başka harçlık yolladım. Hemân Allah u Zülcelâl efendimizin ömrüne bereket ihsan eyleye âmin. İki günde bir getirtip mahzun kalplerini mesrûr ediyorum. İndillah zâyî olmaya âmin.

(Mühür) Ayşe Hanım

Fî 22 Recep 1214 [20 Aralık 1799]

**Derkenar:** Ve benim efendim harem kethüdasına bir âlâ Halep sevâyisi ve miftâh ağasına bir âlâ Halep sevâyisi ve Arap ağalara dahi birer Halep sevâyilerinden âlâ olarak birer hendgerdkotonvolodundan (hand guard, cotton) yüzer kuruş harçlıklarıyla beraber verdik. “Efendimiz bu tarafta bulunmadığından tek kalpleri mahzun olmasınlar” deyü ancak sa’yım budur ne kadar sa’y eylesem kalpleri mahzundur. Hemân Hak Teâlâ ism-i âzam hürmetine ve Resûl-i Muhammed aliyetü’s-salavât vesselâm hürmetine Hazret-i Yakup aliyetü’s-selâm ve Hazret-i Yusuf aliyetü’s-selâma kavuşup mesrûr oldular ise karîben bizi dahi öyle mesrûr eyleye âmin.

**Derkenar:** Bu tarafta arzuhalimizi tahrir eden hoca kadın ve sâkin olan hoca kadın hâk-i pâynıza edep birle yüzler sürerler. Evkât-ı hamsede hayır duanız evradına meşgullerdir ve Şerife Hanım ve Ayşe Kadın hâk-i pâya yüzler sürüp duanızdadırlar. Cümlemizin duasını dergâh-ı izzetinde kabule karın eyleye âmin.



# ceride

Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi/*Journal of Ego-Document Studies*

## Yazım Kuralları

Yazım yanlışlarının fazlalığı, bilimsellik şartını sağlamadığına işaret olarak görülür ve makalenin reddedilmesi için yeterlidir. Türkçe yazım kuralları için güncel Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas kabul edilir.

Referanslar için Chicago Manual of Style esas kabul edilir.

Yazarların makalelerini, 1.5 satır aralığı ile 12 punto Times New Roman yazı stilinde yazması ve .doc uzantılı Word belgesi olarak göndermesi beklenir.

Her makalenin başında her biri 200-250 kelime arası bir Türkçe ve bir İngilizce özet (öz ve abstract) bulunması gerekir. Her bir Türkçe ve İngilizce özet için, 5-7 arası anahtar kelime/keyword belirtilmesi gerekir.

Araştırma makalelerin, notlar ve kaynakça hariç tutularak, 10.000 kelimeyi geçmemesi beklenir. Aksi durumlarda editörün bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Kitabiyat ve makale değerlendirmelerinin, notlar hariç tutularak, 4.000 kelimeyi geçmemesi beklenir.

## Writing Rules

The abundance of misspellings indicates the lack of scientific requirements, which is sufficient grounds for the editor's rejection of the article. The current spelling guide of the Turkish Language Association is considered the primary reference for Turkish language writing rules.

The Chicago Manual of Style is accepted as the basis for giving references. Authors are expected to submit their articles with a line spacing of 1.5, using 12-point Times New Roman, and in .doc format as a Word document.

Each article should include a Turkish and an English abstract at the beginning, each consisting of approximately 200-250 words. 5 to 7 keywords should be specified for each Turkish and English abstract.

Research articles, excluding notes and references, are expected to be no longer than 10.000 words. In cases exceeding this word limit, the editor should be informed.

For book and article reviews, excluding notes, the expected word limit is 4.000 words.



**Editör'den**

SELİM KARAHASANOĞLU

**From the Editor**

SELİM KARAHASANOĞLU / Çeviri-Translated by: AYŞE KAPLAN

**The *Seyahatname* as a First-Person Narrative**

Bir Birinci Ağzıdan Anlatı Olarak *Seyahatname*

SURAIYA FAROQHI

**Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Külliyyatında Otobiyografik Anlatılar**

Autobiographical Narratives in the *al-Saqâ'iq al-Nu'mâniyya* Corpus

YASEMİN BEYAZIT

**18. Yüzyıl 'Erbâb-ı Merak Mecmuaları' ve Osmanlı Mecmua Yazarlığında Dönüşüm**

'Miscellanies of Connoisseurs' and the Transformation of Ottoman Mecmua Writing in the 18th Century

ELİF SEZER-AYDINLI

**19. Yüzyılda Osmanlı Elitine Mensup Bir Kadının Hayatından İzlenimler: Emine Melek Hanım (1814-1873)**

Impressions of the Life of a Nineteenth Century Ottoman Elite Woman: Emine Melek Hanım (1814-1873)

ANIL GÖÇ

**Uzun Süren Karmaşaların Kısa Bir Anlatısı: Şeyh Bedreddin, Abdurrahman el-Bistâmî ve Onun *Durratu tâci'r-resâil'i***

A Short Account of Long Entanglements: Şeyh Bedreddin, 'Abdurrahman al-Bistâmî, and His *Durrat taj al-rasâ'il*

CORNELL H. FLEISCHER

**Early Modern French Autobiography**

GÜNEŞ İŞİKSEL

**Osmanlı'da Aşk**

EBRU ONAY

**V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları**

HÜSNİYE KOÇ

**Üçüncü Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Toplantısı Raporu**

Report on the Third Ottoman Ego-Documents Meeting

EMRE EKEN

**Report on the Third Meeting of the "Ottoman Ego Documents: OLBA 2024, Skopje"**

Üçüncü "Osmanlı Ben-Anlatıları Sempozyumu: OLBA 2024, Üsküp" Raporu

GÜLŞEN YAKAR

**Evliliğinde Çektiği Eziyetleri Dile Getiren Vezir Ahmed Paşa'nın Kızı Emetullah'ın Boşanma Talebiyle Kaleme Aldığı Arzuhal**

KEMAL GURULKAN (haz.)

**Mahmud Paşaoğlu Hazretlerinin Sekban Beylerinden Olan İzvornik Kal'ası'ndan Çelopekli Şa'ban'a Validesinden Gelen Mektub**

TALHA MURAT (haz.)

**Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın (ö. 1817) Zevcesi Ayşe Hanım'ın (ö. 1812) Paşa'ya Mektubu**

ABDURRAHMAN AKDAĞ (haz.)